

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**Фінансове забезпечення регіонального
розвитку в умовах децентралізаційних
та євроінтеграційних процесів**

Колективна монографія

Ужгород – 2018

УДК 336.132.11-048.74+32.012.8-045.45
Ф 59

*Рекомендовано до друку Вченою радою Ужгородського національного університету
(Протокол № 8 від 20 вересня 2018 року)*

Авторський колектив:

Баранова В.В. (п. 1.2), Бачо Р.Й. (п. 6.5), Бондаревська О.М. (п. 4.4), Бондаренко В.С. (п. 4.2),
Бошота Н.В. (п. 5.2), Булеца Н.В. (пп. 1.1; 4.2; 6.3), Варцаба В.І. (передмова; пп. 1.1; 1.4;
3.3; 6.3; післямова), Гобрей М.В. (п. 3.4), Горбулько М.Ю. (п. 2.2), Добринь С.В. (п. 5.3),
Жихор О.Б. (п. 1.2), Завербний А.С. (п. 5.1), Загоруйко С.В. (п. 4.5), Задорожна Р.П. (п. 3.1),
Заславська О.І. (п. 1.4), Кампо Г.М. (п. 6.2), Копитко М.І. (п. 2.2), Кузенко Т.Б. (п. 2.3),
Лийзьо Н.В. (п. 2.1), Машіко К.С. (пп. 1.3; 3.2), Мінкович В.Т. (п. 4.1), Міца В.В. (п. 6.4),
Мостіпака О.В. (п. 1.5), Мулеса Е.В. (п. 3.3), Огородник В.О. (п. 1.4), Папп В.В. (пп. 3.4; 5.2),
Пілюлич М.М. (пп. 4.5; 6.1), Пойда-Носик Н.Н. (п. 2.1), Савенко К.С. (п. 2.5), Сембер С.В. (пп. 1.3;
3.2), Сержанов В.В. (п. 4.5), Скрильник І.І. (п. 2.4), Скрильник О.М. (п. 2.4), Сочка К.А. (п. 6.2),
Тимчак М.В. (п. 4.3), Траньович Ю.П. (п. 3.3), Чакій О.І. (п. 6.1), Чубарь О.Г. (пп. 1.1; 1.3; 3.2)

Рецензенти:

Мікловда Василь Петрович – доктор економічних наук, професор, член-кор. НАН України, завідувач кафедри економіки і підприємництва Ужгородського національного університету

Орлов Ігор Віталійович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Лазар Петро Данилович – директор Департаменту фінансів Закарпатської ОДА.

Ф59 Фінансове забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів: колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., доц. Варцаби В.І. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. – 431 с.

ISBN 978-617-7333-70-7

У монографії узагальнено теоретичні засади фінансового забезпечення розвитку регіонів і територіальних громад, в тому числі через обґрунтування фінансового базису, фінансового інструментарію та концепції регіонально орієнтованої банківської системи. Із позицій важливості фінансової безпеки, як основи збалансованого розвитку, окреслено рівень інвестиційної привабливості України та її регіонів, сформовано підходи до оптимізації рівня фінансової безпеки підприємств та портфеля цінних паперів. Проведено аналіз забезпечення кредитними ресурсами регіонів країни, а також бюджетного фінансування регіонального розвитку, в тому числі проектних та діючих ОТГ Закарпатської області. Окрема увага приділена проблематиці децентралізаційних процесів, зокрема, через призму міжбюджетних відносин, забезпечення формування та розвитку фінансово самодостатніх територіальних громад. Прикладні галузеві аспекти фінансового забезпечення регіонального розвитку розглянуто за матеріалами енергетичної галузі, туристичного бізнесу та підприємств машинобудування. Запропоновано окремі підходи щодо удосконалення механізму фінансової політики на регіональному рівні через розширення та підвищення ефективності фінансового інструментарію, партисипативного бюджетування, програм транскордонного співробітництва, розвитку регіональних ринків небанківських фінансових послуг.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, керівників органів державного управління та місцевого самоврядування, аспірантів, студентів.

ISBN 978-617-7333-70-7

УДК 336.132.11-048.74+32.012.8-045.45

© Колектив авторів, 2018
© Ужгородський національний університет, 2018

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	8
1.1. Фінансові доміанти у стимулюванні соціально-економічного розвитку регіону	8
1.2. Фінансове забезпечення розвитку регіонів: теоретичні засади та аналіз в умовах децентралізаційних процесів	24
1.3. Обґрунтування фінансового базису та фінансового інструментарію розвитку територіальних громад	35
1.4. Концепція розвитку регіонально орієнтованої банківської системи та її роль у зміцненні фінансового потенціалу регіону	48
1.5. Місцеві системи розрахунків як нетрадиційний підхід до фінансового забезпечення регіонального розвитку	66
Розділ 2. БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ	73
2.1. Фінансова безпека як основа збалансованого розвитку регіону: дослідження сутності, чинників та індикаторів	73
2.2. Вплив позицій у міжнародних рейтингах на рівень інвестиційної привабливості України та її регіонів	83
2.3. Оптимізація рівня фінансової безпеки підприємств регіону із застосуванням факторного аналізу	96
2.4. Методологічний підхід до розв'язання задачі оптимізації портфеля цінних паперів в умовах децентралізації в Україні	109
2.5. Планування видатків місцевих бюджетів на фінансування житлово-комунального господарства з урахуванням економічної безпеки кінцевого споживача послуг	135

Розділ 3. ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	156
3.1. Фінансове забезпечення розвитку регіонів України за рахунок кредитних ресурсів	156
3.2. Стан бюджетного забезпечення проектних та діючих об'єднаних територіальних громад Закарпатської області	174
3.3. Оцінка впливу бюджетної децентралізації на фінансову спроможність бюджетів місцевого самоврядування	184
3.4. Аналіз та оцінка фінансово-економічних інструментів регіональної інвестиційної політики	204
Розділ 4. РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	216
4.1. Децентралізаційний процес як система управління розвитком територій	216
4.2. Концепція фінансової децентралізації через призму міжбюджетних відносин	226
4.3. Особливості формування концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні в контексті децентралізації	246
4.4. Вплив бюджетної децентралізації в Україні на формування та використання фінансових ресурсів ОТГ	254
4.5. Формування фінансово самодостатніх громад в регіоні в умовах здійснення адміністративно-територіальної реформи	266
Розділ 5. ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	279
5.1. Проблеми та перспективи інвестування енергетичної галузі України та її регіонів в умовах євроінтеграційних процесів	279
5.2. Фінансові та інституційні особливості розвитку туристичного бізнесу в регіонах України	292
5.3. Рівень інвестиційної привабливості підприємств машинобудівної галузі	302
Розділ 6. НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	328
6.1. Фінансові інструменти стимулювання розвитку депресивних територіальних громад регіону	328
6.2. Програми транскордонного співробітництва як інструмент фінансування регіонального розвитку в умовах процесів євроінтеграції	343
6.3. Партисипативне бюджетування в умовах фінансової децентралізації: концептуальні основи та практичні «пастки»	352
6.4. Фінансові механізми розвитку малого бізнесу в регіоні (на прикладі Закарпатської області)	367
6.5. Забезпечення сталого розвитку регіональних ринків небанківських фінансових послуг України в умовах новітніх інституційних змін	376
ПІСЛЯМОВА	386
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	390
ДОДАТКИ	414
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ	429

ПЕРЕДМОВА

Євроінтеграційний шлях, який вибрала сучасна Україна, вимагає виконання міжнародно-правових вимог та зобов'язань, в тому числі з питань розвитку місцевої й регіональної демократії.

Підтвердженням тому стало визначення в програмних документах Президента, Уряду та Верховної Ради України пріоритетів, серед яких першочерговим стала децентралізація влади, передача фінансових ресурсів на регіональний рівень та зміцнення матеріально-фінансової бази органів місцевого самоврядування, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідних територіях, надання високоякісних та доступних публічних послуг населенню, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки України є посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, що вимагає докорінної зміни підходів до формування механізму фінансового забезпечення як на державному, так і на регіональному рівні. Відіграючи ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів, система фінансового забезпечення є основним інструментом поєднання національних інтересів та інтересів кожної окремої території.

Необхідність формування ефективного та прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку, який враховує специфіку розвитку кожного регіону, обґрунтовано Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Постановою КМУ № 385 від 06.08.2014 р. Стратегія спрямована на визначення завдань та інструментів для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного

потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища.

Впродовж останніх років в Україні відбувається впровадження децентралізаційної реформи (адміністративно-територіальної, політичної та фінансової), однак результати її реалізації не відповідають вимогам соціально-економічного розвитку регіонів. Основною проблемою є недостатнє фінансове забезпечення ефективної діяльності органів місцевої влади. Така ситуація потребує об'єднання зусиль науковців та практиків з метою пошуку науково-методичного розв'язання питань зміцнення фінансової бази та досягнення фінансової спроможності регіонів з урахуванням сучасних процесів євроінтеграції, глобалізації та посилення невизначеності умов функціонування регіональних та місцевих економічних систем.

Колектив науковців кафедри фінансів і банківської справи Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» протягом 2016-2018 рр. проводив наукове дослідження в рамках ініціативної кафедральної теми: «Фінансове забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів» (код теми: 02070832, прикладна; шифр теми: 61А-2015; номер державної реєстрації НДР в УкрІНТЕІ: № 0115U007117).

Виконання зазначеної теми зумовило потребу визначення та послідовного вирішення наступних завдань:

- узагальнення, систематизація та поглиблення теоретико-методичних і наукових підходів щодо змісту та впливу фінансового забезпечення на соціально-економічні процеси в регіоні;
- здійснення аналізу сучасного стану фінансового базису регіонального розвитку, в тому числі на рівні територіальних громад;
- визначення та обґрунтування перспективних напрямів вдосконалення фінансового забезпечення як основи регіонального розвитку.

Проміжні результати наукових розвідок, присвячених актуальним питанням фінансового забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізації та євроінтеграції, висвітлювались у наукових статтях у фахових виданнях з переліку МОН України та у виданнях, віднесених до наукометричних баз даних, обговорювались на міжнародних та вітчизняних конференціях, семінарах, круглих столах за участі науковців, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Завершений, цілісний виклад результатів наукового дослідження пропонується широкому загалу користувачів у даній монографії, яка складається із передмови, шести розділів та післямови.

У монографічному дослідженні знайшли своє відображення результати наукових пошуків 34 науковців, до кола яких, окрім викладачів кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» залучені науковці Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Мукачівського державного університету, Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка, Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Львівського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Національного університету «Львівська політехніка», Білоцерківського національного аграрного університету, ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» та Університету м. Монс (Королівство Бельгія).

Монографія буде корисною для студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів, науковців, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, а також широкому колу читачів, які цікавляться проблематикою фінансового забезпечення регіонального розвитку в сучасних умовах трансформаційних змін економіки держави.

Щира подяка групі науковців кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, Департаменту фінансів Закарпатської ОДА, а також усім науковцям інших ВНЗ, котрі взяли участь в актуальному дослідженні та розробці науково обґрунтованого підходу щодо удосконалення фінансового забезпечення регіонального розвитку в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи та євроінтеграційних устремлінь України.

Керівник НДР, завідувач кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», д.е.н., доцент Варцаба В.І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Фінансові домінанти у стимулюванні соціально-економічного розвитку регіону

Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні та її регіонах, вимагають перегляду та поглиблення теоретичних засад фінансового забезпечення регіонального і місцевого розвитку.

Диференціація регіонів країни за наявним промисловим, аграрним, соціальним та фінансово-інвестиційним потенціалом спонукає до появи ряду особливостей, що призводять до необхідності використання певного набору інструментів і стимулів, за допомогою яких, як показує досвід розвинених країн світу, в умовах передачі низки повноважень місцевим органам влади та управління реалізується наближення послуг адміністративного та суспільного характеру до населення, підвищується спроможність територіальних громад до вирішення місцевих проблем за рахунок власного ресурсного забезпечення. Регіональні і місцеві органи влади та управління стають ключовими в організації розвитку територій, у належному забезпеченні їх фінансовими ресурсами.

© **Варцаба Віра Іванівна**, д.е.н., доц., завідувач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Булеца Надія Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Чубарь Оксана Геннадіївна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

В Україні загострення диференціації соціального та економічного розвитку регіонів є однією з найважливіших проблем трансформаційних змін в економіці, що базуються на засадах інтеграції в європейський цивілізаційний простір. Воно характеризується поширенням негативних тенденцій регіонального розвитку через неналежне розмежування адміністративно-управлінських та організаційних повноважень, непродуктивний розподіл та перерозподіл доходів і видатків між державою і регіонами. Тому в контексті євроінтеграційних процесів одним з найважливіших напрямів вирішення вказаної проблеми є формування ефективної регіональної політики через вдосконалення стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах зміни формату управління територіальними громадами та розподілу фінансових ресурсів.

Дослідженням соціально-економічного розвитку регіонів займалося багато зарубіжних учених: методологічні проблеми розглянуто в роботах таких сучасних науковців, як А. Алчан, Х. Сала-і-Мартін та Р. Барро, Т. Веблен, Р. Коуз, Д. Ромер, Р. Солоу. Пошук ефективних заходів регіональної політики для підвищення якості соціально-економічних відносин є актуальним для досліджень вітчизняних науковців. Значний внесок у розв'язання положень регіональної економіки та розвитку регіонів України зробили вітчизняні дослідники, зокрема І. Александров, Р. Білик, В. Вакуленко, М. Орлатий, З. Варналій, В. Гоблик, В. Мікловда, С. Слава, С. Сембер, О. Єрмакова, М. Максимчук, В. Семиноженко, Б. Данилишин, О. Тищенко, Л. Белявская-Плотник, С. Шульц та інші.

Визначення впливу децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів представлено в доробку всесвітньо відомих зарубіжних науковців, а саме Е. Золта та А. Ессона, Ч. Тібу, Р. Масгрейва, У. Оутса, Д. Чуа та інших. Питанню формування спроможних територій, в тому числі з урахуванням їх фінансової спроможності в умовах децентралізації, присвячено роботи вітчизняних вчених, серед яких Т. Бондарук, Н. Вишневська, О. Власюк, Г. Возняк, Б. Данилишин, Т. Кваша, О. Кириленко, В. Кравців, Н. Кузьминчук, М. Мельник, В. Роман, С. Сембер, І. Сторонянська, М. Хвесик, І. Чугунов та інші.

Разом з тим, незважаючи на велику кількість робіт, в яких висвітлюється окреслена проблематика, тематика стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах, за яких значна частина фінансових ресурсів і повноважень делегується органами центральної влади на рівень

регіонального та місцевого самоврядування, достатньою мірою не вивчена та потребує подальшого поглибленого наукового дослідження. Для України надзвичайно актуальною є розробка ефективних підходів до стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації, як одного з пріоритетів діяльності органів державної влади та управління, а також на пряму наукових досліджень сучасної регіоналістики.

В історії економічної думки забезпечення соціально-економічного розвитку економіки активно досліджується і знаходить відображення в напрацюваннях представників вітчизняної та зарубіжної шкіл економічної теорії. Такі школи відрізняються фундаментальними підходами щодо визначення та обґрунтування проблем соціально-економічного розвитку, аналізують різні чинники, що впливають на нього, надають рекомендації, виходячи з отриманих результатів дослідження, формують систему інструментів стимулювання тощо.

Основи досліджень соціально-економічного розвитку були закладені теорією суспільного добробуту, представниками якої є класики політичної економії (А. Сміт та Д. Рікардо) і маржиналісти (серед них особливий внесок зробили А. Маршал, В. Парето, Дж. Кларк). Вони основну увагу приділяли проблемам економічного зростання та вважали сферу виробництва первинною щодо сфери обігу, а вартість - вихідною категорією всього економічного аналізу. У фундаментальній праці А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» аналізуються основні засади щодо структури доходів і видатків держави [343]. Важлива увага приділяється оподаткуванню, яке характеризується в контексті гармонійного поєднання приватних інтересів з інтересами суспільства. Представники класичної економічної школи виступали за систематизацію податкового адміністрування, недопущення встановлення надзвичайного податкового тягара у зв'язку з негативним впливом його на розвиток національної економіки [293]. Маржиналісти економіку визначали як систему взаємозалежних господарюючих суб'єктів, що розпоряджаються господарськими благами. Уточнюючи концепцію цінності Д. Рікардо щодо пропорційності цінності товарів витратам на їх виробництво, А. Маршал відмічав, що відносна цінність товарів пропорційна витратам на їх виробництво у довгостроковій перспективі [219]. Це свідчить про те, що в цілому ідеї маржиналістів ґрунтувалися на принципах класичної економічної теорії, уточнюючи та доповнюючи їх, та з часом трансформувалися в новий напрям – неокласицизм.

Представниками ортодоксальної неокласичної школи (Дж. Міль, Г. Сіджвік, А. Пігу) проблеми соціально-економічного розвитку досліджувалися в контексті суспільного споживання, а також справедливості податкової системи для забезпечення суспільного добробуту. Значний внесок в теорію добробуту зробив Г. Сіджвік [62]. Його ідеї щодо забезпечення суспільного добробуту зводяться до того, що приватні та суспільні інтереси не збігаються в процесі виробництва та розподілу, а ринкові механізми забезпечують тільки ефективно виробництво, однак не ефективний розподіл багатства. Тому держава має допомагати ринку, узявши на себе функцію забезпечення більш рівномірного розподілу доходів, збільшуючи тим самим рівень суспільного добробуту.

Основні положення неокласичної теорії в контексті дослідження соціально-економічного розвитку знайшли відображення в роботах А. Пігу [292]. Він визнавав правомірність втручання держави в економіку з метою зростання суспільного добробуту й визначив принципи компенсації, серед яких важлива роль належала ідеї справедливості. Запропонувавши використовувати коригуючі податки на випуск продукції та субсидії споживачам або виробникам товарів і послуг, А. Пігу [292] основним принципом оподаткування вважав принцип найменшої сукупної жертви, сутність якого полягає в рівності граничних жертв для всіх членів суспільства, що відповідає системі прогресивного оподаткування. З його точки зору, податки мають сприяти розширенню сфери трудової діяльності або забезпечувати її нескорочення.

В цілому ортодоксальною неокласичною школою обґрунтовується доцільність державного контролю в регулюванні соціальних та економічних процесів, що свідчить про зростання ролі держави в соціально-економічному розвитку регіонів.

Засновником фундаментальної теорії та практики стимулювання економіки є Дж.М. Кейнс [182], який досліджував процеси забезпечення соціально-економічного розвитку через державне втручання в економічні процеси. Він вважав, що держава може сприяти соціально-економічному розвитку шляхом стимулювання приватних і надання державних інвестицій. Бюджетні інструменти (у тому числі інструменти податкової політики) виступають одними з головних чинників стабілізації процесу відтворення, за допомогою яких держава може впливати на скорочення диспропорцій і визначати пріоритети розвитку.

В кінці 70-х рр. ХХ ст. теорія пропозиції, основним представником якої прийнято вважати А. Лафера, змінила кейнсіанський підхід до дослідження соціально-економічного розвитку, обґрунтовуючи доцільність державного стимулювання економіки за допомогою помірних податків, видатків і державних кредитів. Принципами цієї теорії було зменшення втручання держави в економічні процеси, а також стимулювання приватної ініціативи і підприємництва за допомогою податкових інструментів.

Розробником теорії економічного розвитку, заснованої на стимулюванні діяльності підприємців, став Й. Шумпетер [398]. Дослідник визначив розвиток економіки як зміну траєкторії господарського кругообігу, зміщення стану рівноваги, на відміну від простого руху в напрямку стану рівноваги. Рушійною силою такого розвитку є створення та впровадження господарюючими суб'єктами інновацій. А звичайне зростання економіки не є розвитком, у зв'язку з тим, що воно не породжує нові в якісному відношенні явища.

Отже, неокласичний підхід до аналізу забезпечення розвитку економіки регіону ґрунтується на факторах, що визначають виробничий потенціал території. Регіони розглядаються як взаємопов'язані одиниці виробництва. Економічне зростання визначається забезпеченістю чинниками виробництва, а економічний розвиток досягається за допомогою їх міжрегіонального руху. Передбачається, що з часом, завдяки мобільності таких чинників, диференціація в розвитку регіонів повинна зникати, натомість відбуватиметься зближення регіональних рівнів економічного розвитку [215]. Проте на практиці така конвергенція може не відбуватися. Справа в тім, що неокласична модель зростання передбачає для всіх регіонів рівність таких показників виробництва, як внесок фізичного і людського капіталу у валовий регіональний продукт, темп технічного прогресу, норми заощаджень та амортизації, темпи зростання населення, в той час як кожен регіон має свою траєкторію соціально-економічного розвитку [74].

З часом неокласичний підхід щодо суспільного добробуту було спростовано Р. Коузом, представником інституційної економічної теорії. Згідно з його теорією, якщо права власності чітко визначено і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то структура виробництва залишатиметься незмінною незалежно від змін у розподілі прав власності [101; 384]. Іншими словами, в умовах чіткого визначення прав з незначними трансакційними витратами ринок автоматично може забезпечити громадський оптимум, і немає необхідності в державному регулюванні зовнішніх чинників інституційного

середовища. Якщо трансакційні витрати великі, то навіть за наявності прав власності ринок проблем не вирішує. В результаті ринковий механізм може спрямовувати учасників ринку до ефективної угоди, яка характеризується рівністю приватних і соціальних витрат [238]. Однак практика показує, що за відсутності державного стимулювання локальних ринків і соціального контролю не враховується багато ефектів, що виникають у результаті господарської діяльності. Складність чіткого визначення прав власності та врахування трансакційних витрат перешкоджають практичній реалізації зазначеного підходу.

Поглиблення концептуальних засад соціально-економічного розвитку в умовах використання для цілей аналізу, досліджень та напрацювання пропозицій не тільки економічних показників, а й стану і рівня розвитку формальних та неформальних інститутів, культури, правил і норм поведінки в суспільстві здійснено шведським ученим Г. Мюрдалем. Ним розроблено нову теорію економічного розвитку, яка базується на концепції «взаємної та кумулятивної обумовленості». Відповідно до неї переваги певних регіонів, що мають економічне зростання, зумовлюють прискорення їх розвитку та, як наслідок, значне відставання від них депресивних регіонів. На цій підставі Г. Мюрдаль робить висновок, що зростання економіки відбувається нерівномірно, і рівні економічного розвитку окремих регіонів (територій) не зближуються [127]. Основними напрямками забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку мають бути відміна митних бар'єрів при спрямуванні товарів до розвинутих країн; створення для регіонів (територій, країн), що розвиваються, сприятливих умов доступу до ринків сировини, продовольчих та енергетичних ресурсів; впровадження на міжнародному рівні міжнаціонального перерозподілу доходів, зокрема, промислово розвинені країни щорічно мають передавати країнам з економікою, що розвивається, частину власних ресурсів у розмірі від 0,7% до 1% валового національного продукту.

В сучасних умовах проблемам дослідження соціально-економічного розвитку регіонів присвячено достатню кількість праць зарубіжних і вітчизняних вчених, які здебільшого аналізують його з позицій економічного потенціалу і враховують такі аспекти, як зростання виробництва і доходів, зміни в інституційному середовищі суспільства, соціальній і адміністративній структурі [126; 226; 399]. Деякі з них (наприклад, І. Калиникова [171]) вважають, що соціально-економічний розвиток регіону реалізується через

комплексний процес змін різних сфер його соціально-економічної системи, що приводять до їх якісних перетворень і в кінцевому підсумку до поліпшення умов життя населення. Крім цього, розвиток визначається якісними, закономірними змінами у функціонуванні регіонів. Такі зміни мають об'єктивний характер і обумовлюють виникнення нових взаємозв'язків між суспільними потребами та засобами їх задоволення [205].

Таким чином, за результатами комплексного аналізу наукових підходів до соціально-економічного розвитку регіонів можемо стверджувати, що одними з найбільш вагомих чинників впливу на нього виступають фінансові інструменти, до яких, зокрема, належать інструменти бюджетно-видаткової та податкової політики (Додаток А). Певна схожість економіки регіону і національної економіки визначила можливості використання для регіону положень мікроекономічного підходу (а саме класичної економічної теорії) в умовах впливу ринку на розвиток регіону та макроекономічних теорій (кейнсіанської, неокласичної і теорії ендогенного зростання, інституційного підходу) в умовах забезпечення його соціально-економічного розвитку під впливом чинників виробництва, зайнятості, доходів, податків, структури бюджету [364]. В теоріях класичного (зокрема, теорії суспільного добробуту) та неокласичного (ортодоксальній, пропозиції, ендогенного зростання) напряму дослідження соціально-економічного розвитку ґрунтуються на математичному аналізі економічного зростання з використанням виробничих функцій різних модифікацій. Кейнсіанська теорія приділяє увагу впливу бюджетних чинників на соціально-економічний розвиток через аналіз сукупного попиту та пропозиції. Інституційна теорія досліджує соціально-економічний розвиток з позицій суспільних відносин.

Крім цього, аналіз різних підходів економічної теорії показує, що соціально-економічний розвиток регіону ґрунтується на єдності, взаємному доповненні і посиленні економічної компоненти, що втілює в собі стабільність і ефективність економічного зростання, та інтересів територіальних громад, які передбачають підвищення рівня життя населення регіону. Єдність складових соціально-економічного розвитку регіону представлено на рис. 1.1.

На запропонованій схемі відображено взаємообумовлений вплив економіки на інтереси територіальних громад під дією стимулів, які мають вирішальне значення у забезпеченні регіонального розвитку.

Як зазначають автори [388], посилення дивергентного розвитку регіонів протягом останніх років, що відбувається практично за всіма показниками,

вимагає вдосконалення інструментарію фінансових механізмів, які б сприяли випереджаючому розвитку відстаючих регіонів. Такі механізми повинні, в першу чергу, бути направлені на забезпечення розвитку галузей реального сектору економіки, в якому формуються основні результати діяльності суб'єктів господарювання регіону, від яких залежить наповненість місцевих та державного бюджетів, доходи населення та який є основним споживачем кредитних ресурсів фінансового сектору економіки. Впливаючи на реальний сектор економіки, можна забезпечити зниження асиметричності розвитку регіонів України [388]. Застосовуючи окреслені підходи не лише для рівня регіонів, але й для територіальних громад, можна впевнено констатувати, що фінансові механізми, розширення та вдосконалення фінансового інструментарію стимулювання соціально-економічного розвитку відіграють винятково важливу роль в забезпеченні економічного зростання та соціальної стабільності на мезорівні та рівні громад.

Рис. 1.1. Єдність компонентів соціально-економічного розвитку регіону*

**Джерело: розроблено авторами*

В концептуальній моделі економічного розвитку громади, представлений в монографії [289], важливий наголос зроблено як на бюджетному блоку фінансового забезпечення, так і на блоку інших видів грошово-фінансових надходжень. Значущість фінансового забезпечення розвитку регіонів країни обґрунтована в публікації [95].

На базі комплексного аналізу наукових підходів щодо соціально-економічного розвитку регіонів, висловлених як вітчизняними, так і зарубіжними вченими у другій половині ХХ ст. – на поч. ХХІ ст., всю різноманітність інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку доцільно класифікувати на групи, представлені на рис. 1.2. Згідно з наведеною класифікацією, інструменти стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів поділено на три основні групи: соціальні, організаційно-адміністративні та економічні.

Соціальні інструменти передбачають соціальні інвестиції в регіональний розвиток. Вони надаються як фінансова допомога на реалізацію довгострокових соціальних програм, спрямованих на зниження соціальної напруженості у регіоні та підвищення рівня життя різних прошарків суспільства.

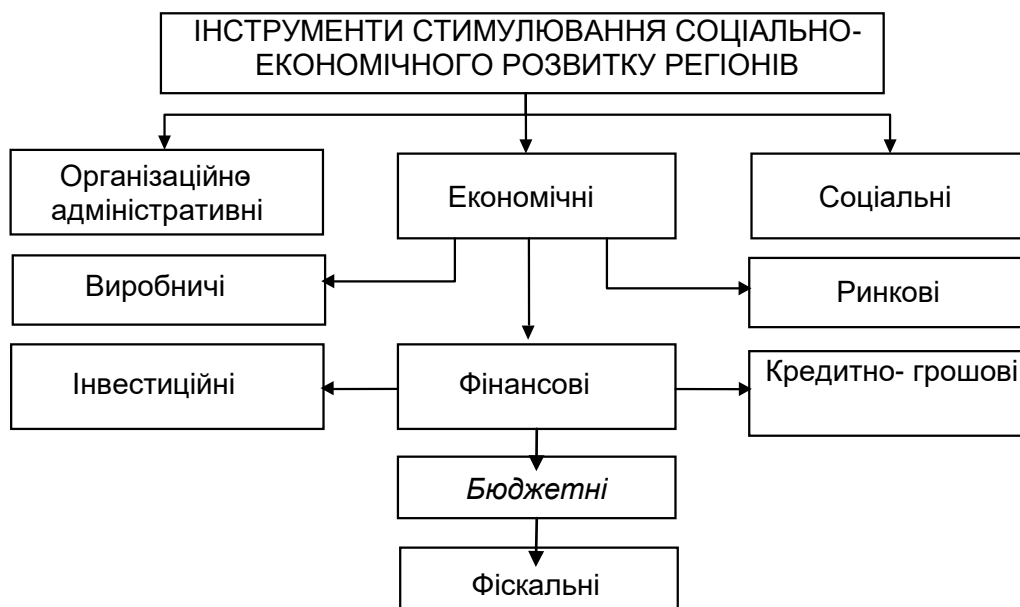

Рис. 1.2. Класифікація інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів*

**Джерело: розроблено авторами*

Організаційно-адміністративні інструменти спрямовані на формування правового і організаційно-економічного середовища, адекватного ринковим принципам і завданням соціально-економічного розвитку території. До них можна віднести нормативно-правові акти про принципи місцевого самоврядування, добровільне об'єднання територіальних громад, створення конституційних засад для здійснення адміністративно-територіальної реформи

та посилення місцевого самоврядування, методики підтримки та стимулювання соціально-економічного розвитку депресивних регіонів та інше.

Економічні інструменти стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів можуть бути ринкові, виробничі та фінансові. Ринкові інструменти необхідні для стимулювання попиту на продукцію підприємств, що виробляється або пропонується для продажу в регіоні. Виробничі інструменти спрямовані на створення умов для координації діяльності суб'єктів у сфері виробництва при здійсненні наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та для кооперації між суб'єктами різних видів діяльності.

При стимулюванні соціально-економічного розвитку регіонів в умовах децентралізації однією з найбільш значущих груп інструментів є фінансові інструменти, які поділяються на інвестиційні (банківські депозити, облігації та фонди облігацій, боргові зобов'язання або векселі, інвестиції в акції, інвестиційні фонди, ф'ючерси, опціони), кредитно-грошові (кредити, в тому числі державні, гарантування позик, відшкодування частини витрат на оплату відсотків по кредиту тощо) та бюджетні. Останні (бюджетні) інструменти стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів характеризують бюджетно-видаткову та податкову політику [364]. До їх складу входять фіскальні інструменти, за допомогою яких державні органи влади й управління регулюють надходження коштів до бюджетів усіх рівнів. Такі інструменти дозволяють управляти бюджетними фінансовими ресурсами на регіональному рівні з метою нівелювання існуючих територіальних та соціально-економічних регіональних диспропорцій [291; 366].

Ефективність системи стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, на думку авторів, значною мірою визначається комплексом заходів з використання фінансових інструментів. Між органами державної влади та управління, обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування виникають економічні відносини, які проявляються в реалізації повноважень щодо організації бюджетної системи, а також у державній регіональній економічній політиці щодо перерозподілу ресурсів для здійснення соціальних гарантій населенню, фінансування різних сфер економічної діяльності та інших заходів. Тому мобілізація фінансових ресурсів до бюджетів є однією з важливих задач створення сприятливих соціально-економічних умов функціонування регіону [195].

В умовах фінансової децентралізації соціально-економічному розвитку регіонів сприяє така підгрупа фінансових інструментів, як бюджетна (у тому

числі фіскальна). Основні види бюджетних інструментів представлено на рис. 1.3.

Для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону бюджетно-видаткова політика використовує прямі, а податкова – непрямі методи. В свою чергу ці методи можуть безпосередньо або опосередковано впливати на економіку регіону.

Серед інструментів бюджетно-видаткової політики для сприяння регіональному розвитку виокремлюють субсидії і дотації. Їх використання зумовлено необхідністю підтримки суб'єктів економічної діяльності в умовах подолання технологічного відставання ключових секторів промислового комплексу та підвищення конкурентоспроможності економіки регіону [331; 101].

Надання державних гарантій за кредитами полегшує доступ підприємств до одержання кредитних ресурсів, а також знижує витрати на оплату відсотків за банківський кредит [101].

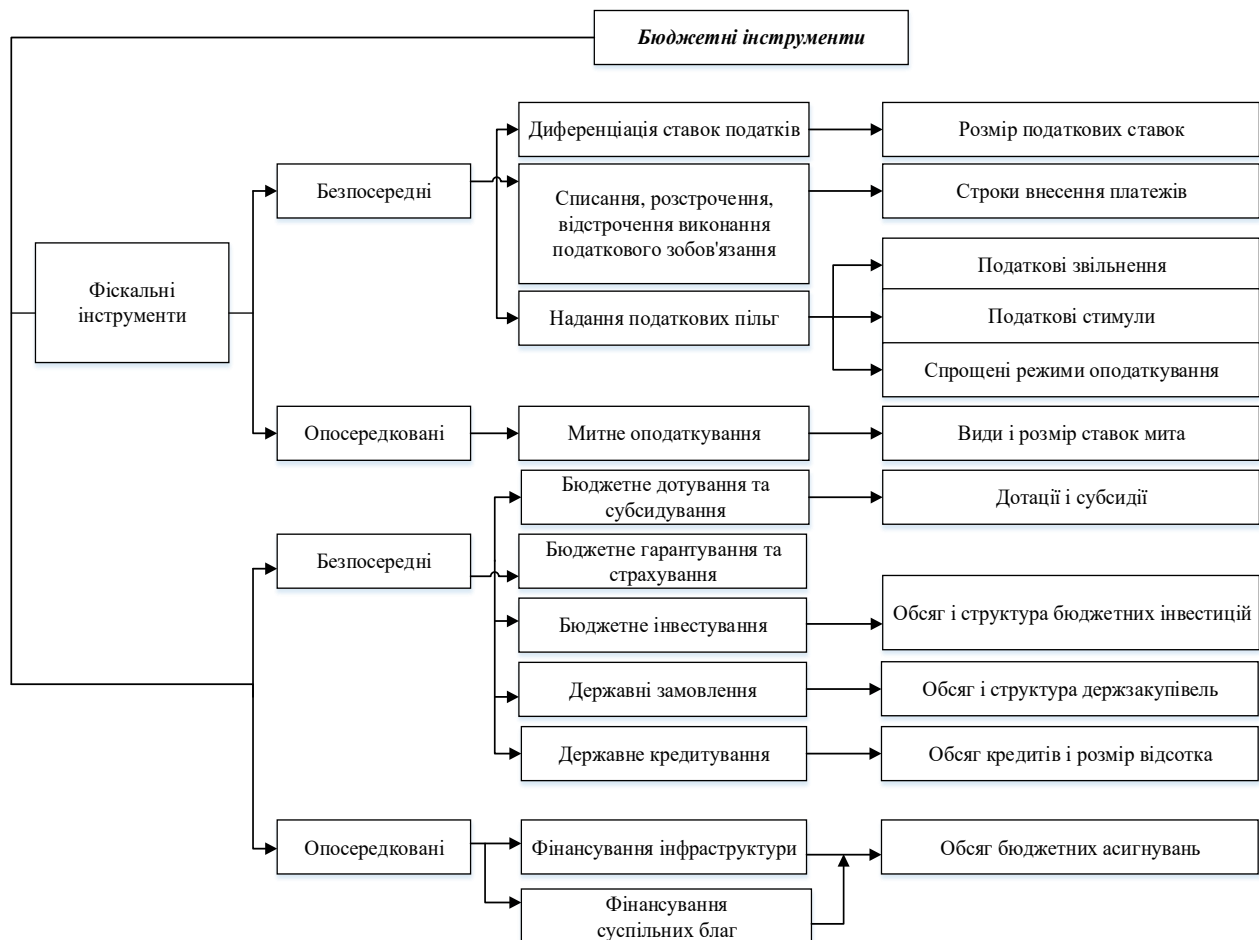

Рис. 1.3. Основні види бюджетних інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів*

*Джерело: розроблено авторами на базі дослідження [101]

Державні гарантії мають переваги порівняно з субсидіями, оскільки розвиток економіки забезпечується без прямого витрачання бюджетних коштів. Як зазначається в дослідженні [217], такі гарантії, з одного боку, сприяють розвитку діяльності підприємств-позичальників, а також суміжних підприємств. Але з іншого – порушення строків сплати підприємством-позичальником суми кредиту та відсотка за користування ним зумовлює зростання державних витрат щодо відшкодування таких кредитів інвесторам.

Одним з найефективніших бюджетних інструментів деякими фахівцями В.Г. Дем'янишиним [138], А.М. Соколовською [346], І.О. Луніною [217] та іншими вченими вважаються бюджетні інвестиції. Згідно з дослідженнями В.Г. Дем'янишина [138], такі інвестиції використовуються «у першу чергу для структурної перебудови економіки, створення потужної матеріально-технічної бази, для соціально-культурної сфери, оборони країни та управління», впливаючи на соціальний та економічний розвиток різних регіонів. Вони визначаються наданими з державного бюджету місцевим бюджетам субвенціями за відповідними напрямками, на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, реалізацію пріоритетів розвитку регіонів, виконання інвестиційних проектів та програм.

Використання субвенцій, отриманих у результаті перерозподілу коштів із державного бюджету на користь місцевих бюджетів, сприяє розширенню фінансової бази регіонів та їх соціально-економічному розвитку. Вважається, що такий перерозподіл є ефективним, оскільки місцеві органи влади володіють інформацією щодо необхідних програм розвитку, їм видніше як краще використати наявні ресурси регіону, в яку сферу діяльності залучити інвесторів, на виконання яких цілей слід терміново виділяти бюджетні кошти для того, щоб забезпечити розвиток інфраструктури регіону й підвищити рівень життя населення [259]. Субвенції розподіляються на підставі чинників, що характеризують фактичний і прогнозний стан соціально-економічного розвитку відповідного регіону. Серед таких чинників виділяють показники обсягу виробництва промислової продукції та продукції сільського господарства, інвестицій в основний капітал, загальної чисельності населення та рівень безробіття серед осіб працездатного віку, доходів населення у розрахунку на одну особу та інші [202].

Державні замовлення є одним із бюджетних методів безпосереднього впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Зазвичай їх визначають за допомогою таких бюджетних інструментів, як закупівля і постачання продукції

для державних потреб, що здійснюються державними замовниками на території держави за рахунок бюджетних джерел фінансування, а також державних позабюджетних фондів [77]. Такі закупівлі відображають процес придбання матеріальних і нематеріальних благ в умовах конкуренції між зацікавленими постачальниками товарів або послуг з метою раціонального витрачання державних коштів [77; 101]. Вони дозволяють управляти матеріальними потоками за умови відповідності їх ринковим відносинам, забезпечуючи матеріальним наповненням заходи, спрямовані на вирішення загальних регіональних програм.

Державне замовлення виконує ряд найважливіших функцій в економіці регіону. До основних з них належать такі [77]:

1) виробничо-споживча функція. Вона проявляється в тому, що державне замовлення дозволяє задовольнити державні потреби в товарах, роботах і послугах в заданих обсягах і з необхідною якістю. Це забезпечує стабільні економічні зв'язки за участю державних органів влади та управління в регіоні. Критерій ефективності такої функції полягає у забезпеченні заданого обсягу і необхідної якості виконання робіт при мінімальних витратах;

2) стимулююча функція, яка проявляється в тому, що державне замовлення є дієвим бюджетним інструментом підтримки промислових підприємств, створення сприятливих інвестиційних умов, збереження та створення робочих місць, розширення бази оподаткування в регіоні в умовах проведення ефективної державної політики. Здійснення державних замовлень спрямовано на отримання максимального ефекту (наприклад, збільшення податкових надходжень до бюджету, забезпечення зайнятості населення тощо) при забезпеченні необхідного обсягу та якості робіт;

3) функція цінового регулювання. Державні замовлення, впливаючи на рівень цін при державних закупівлях, здатні опосередковано впливати на динаміку цін в економіці в цілому. Це забезпечує можливість державних органів влади та управління дистанційно впливати на процеси ціноутворення в економіці через мінімізацію рівня інфляції та частки високих цін;

4) контрольно-облікова функція. Ця функція державного замовлення тісно пов'язана з необхідністю створення ефективної системи контролю витрачання бюджетних коштів. Критерій ефективності такої функції полягає у дотриманні бюджетної дисципліни;

5) стратегічна функція. За допомогою бюджетного методу державних замовлень може визначатися напрям соціально-економічного розвитку регіону

в короткостроковій перспективі, а також коригуватися з мінімальними втратами для суспільства.

Державні закупівлі за своїми масштабами та економічним впливом на суспільне відтворення мають соціально-економічне значення у країнах з розвинутою економікою. Так, у країнах Європейського Союзу на державні закупівлі в середньому припадає понад 15% ВВП [164]. За їх допомогою забезпечується підвищення ефективності, а також підтримка різних видів економічної діяльності в регіонах.

Прямі методи бюджетно-видаткової політики опосередкованого впливу на забезпечення розвитку регіону включають фінансування економічної інфраструктури і суспільних благ, а саме освіти, науки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства та ін. Обсяг бюджетних асигнувань в економіку регіону і фінансування суспільних благ забезпечують його розвиток і підвищують рівень життя громадян. Бюджетні асигнування реалізуються через державні інвестиції у виробничу інфраструктуру загального характеру: дорожнє господарство, транспорт і зв'язок, теплове та електричне господарство; державні інвестиції в інженерну інфраструктуру; державні інвестиції в науково-дослідну та інноваційну діяльність та інше. Фінансування суспільних благ визначається державними інвестиціями в соціальну інфраструктуру: освіту; систему соціального захисту, яка включає соціальне забезпечення та соціальну допомогу; охорону здоров'я; охорону навколишнього середовища; забезпечення безпеки життєдіяльності населення; культурне обслуговування тощо. На регіональному рівні за їх допомогою відбувається формування та розподіл суспільних благ відповідно до законів ринку або суспільних потреб, відтворення людського, соціального та виробничого капіталу під впливом мінливих суспільних потреб та інтересів, створюються умови для позитивних тенденцій соціально-економічного розвитку регіону [164].

Як відмічається в дослідженні В.П. Мікловди і групи дослідників [313], роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів значною мірою залежить від податкової політики країни. Податкові надходження займають значну частку в загальних доходах бюджету. Це пояснюється тим, що регіони мають різну податкову базу, відрізняються величиною зібраних місцевих та загальнодержавних податкових надходжень, частина яких на основі вимог закону про державний бюджет спрямовується до місцевих бюджетів, визначаючи фінансове забезпечення їх соціально-економічного розвитку.

Управління соціально-економічним розвитком регіонів за рахунок регулювання податкових надходжень до місцевих бюджетів спирається на методи безпосереднього й опосередкованого впливу податкової політики на діяльність територіальних громад. Такі методи є непрямими й, з одного боку, характеризують перерозподіл доходів суб'єктів господарювання на користь держави, який регламентується податковим законодавством, а з іншого – припускають диференціацію ставок податків, списання податкових зобов'язань, їх розстрочення і відстрочення виконання, надання податкових пільг та податкове стимулювання різних видів економічної діяльності, а також митне оподаткування.

Відповідно до завдань регіонального розвитку органи місцевого самоврядування, стимулюючи соціально-економічні процеси в регіоні, можуть самостійно встановлювати ставки відповідних податків і зборів. Так, за ст. 10 Податкового кодексу України місцеві ради в межах повноважень вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), збору за місця для паркування транспортних засобів і туристичного збору. Незважаючи на те, що вони не мають повноважень ухвалювати рішення про встановлення ставок або зміну порядку адміністрування загальнодержавних податків і зборів, ставки та строки внесення платежів за такими податками можна віднести до фіскальних (податкових) інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, тому що від них залежить величина доходів місцевих бюджетів, а це, в свою чергу, впливає на обсяг видатків, які спрямовуються на забезпечення регіонального розвитку [214]. Крім цього, змінюючи величину ставки податку або строки внесення платежів за такими податками, державні і місцеві органи влади та управління стимулюють інвестиційну активність суб'єктів на регіональному рівні.

До фіскальних інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіону належать податкові звільнення, податкові знижки (вирахування), податкові кредити, знижена ставка податків, податкова амортизація та спрощені режими оподаткування (податкові канікули) [101; 220; 238]. Вони спрямовані на забезпечення зростання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання, й їх набір відрізняється за різними країнами світу залежно від обраної державою політики у сфері стимулювання економіки. Доцільність та умови їх використання є предметом фундаментальних досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних фахівців.

Така увага дослідників визначається тим, що кожен з інструментів податкової політики має переваги та недоліки і здатен при забезпеченні відповідних умов ефективно сприяти соціально-економічному розвитку регіонів.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що соціально-економічний розвиток регіонів на сучасному етапі трансформації ринкових відносин становить динамічний і складний процес, який повинен відповідати як національним пріоритетам, так і забезпечувати зростання регіональних доходів і супроводжуватись підвищенням якості життя населення через забезпечення матеріальними та суспільними (освіта, медицина, безпека життєдіяльності тощо) благами. Такий розвиток повинен ґрунтуватись на ефективному використанні інструментів фінансової, бюджетної та податкової політики держави, зростанні їх стимулюючої функції. Застосування вказаних груп інструментів на регіональному рівні спрямовується на розвиток і підтримку економічної та соціальної інфраструктури, виробництво відповідно до суспільних потреб та цілей модернізації і соціально-економічного розвитку території. Проте ефективність їх є недостатньою у зв'язку з регіональними відмінностями та диспропорціями, диференціацією у фінансовому забезпеченні тощо, які існують між регіонами та іншими адміністративно-територіальними одиницями. Інструменти податкової та фінансової політики держави сприяють не лише наповненню коштами бюджетів різних рівнів, але й спрямовані на формування фінансової самодостатності регіонів, стимулювання темпів економічного зростання на місцевому рівні, забезпечення населення регіону та територіальної громади суспільними благами.

У рамках узагальнення основних теоретичних засад забезпечення соціально-економічного розвитку регіону та аналізу теорій регіонального розвитку провідних економічних шкіл (класичної, неокласичної, кейнсіанської та інституційної) здійснено розширення класифікації інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації за такими ознаками, як організаційно-адміністративні, економічні (виробничі, ринкові та фінансові) та соціальні. На відміну від існуючих, вона враховує у складі фінансових, як ключові, бюджетні інструменти, що сприяє в умовах фінансової децентралізації зростанню самодостатності та фінансової спроможності регіонів, а також дає можливість для більш ефективних заходів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів через згладжування існуючих територіальних та регіональних диспропорцій.

1.2. Фінансове забезпечення розвитку регіонів: теоретичні засади та аналіз в умовах децентралізаційних процесів

Наразі Україна є державою, що динамічно розвивається і прагне більш активно включитися у світові суспільно-економічні процеси, інтегруватися в європейське співтовариство.

Така спрямованість розвитку потребує нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу регіонів, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки та життя населення.

Маючи значний економічний та інтелектуальний потенціал, Україна в цілому, як і регіони, зокрема, за інтегрованою оцінкою ефективності економіки, рівнем життя та екологічної безпеки, а також конкурентоспроможності суб'єктів господарювання поки що значно поступається країнам Західної і Центральної Європи [23].

Саме тому, забезпечення успішного соціально-економічного розвитку територій потребує комплексних дій з оцінювання стану їх розвитку, визначення шляхів залучення необхідних ресурсів, розроблення заходів зі збереження та модернізації наявного потенціалу. Однак на сьогоднішній день питання забезпечення фінансовими ресурсами місцевого самоврядування залишається одним з найгостріших. З огляду на це особливої актуальності набуває обґрунтування теоретичних засад фінансового забезпечення територій, що створить основу для розробки ефективних механізмів управління їх розвитком з використанням фінансових інструментів [132].

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів фінансового забезпечення розвитку регіону присвячено праці таких вчених як М. Барановського, З. Варналія, І. Вахович, В. Галушак, З. Герасимчук, Т. Голікової, Б. Данилишина, М. Долішного, О. Другова, Л. Зайцевої, Ф. Заставного, О. Івашко, І. Камінської, М. Карліна, С. Михайленко, В. Пилипів, С. Писаренко, С. Романюка, Д. Стеценка, В. Чужикова, М. Чумаченка, Я. Шевчука, І. Школи, С. Юрія та інших. Попри це, проблеми фінансового

© **Жихор Олена Борисівна**, д.е.н., проф., академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри економіки та маркетингу, професор кафедри фінансів Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків

Баранова Валерія Вадимівна, к.е.н., доц., доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

забезпечення розвитку регіону та формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової та політичної нестабільності, а також децентралізаційних та євроінтеграційних процесів залишаються в центрі уваги наукового світу.

Методологічною основою дослідження є сучасні теоретичні моделі просторового розвитку, національної економіки, праці науковців з проблем формування і реалізації політики регіонального розвитку.

Фінансове забезпечення місцевих органів влади необхідною кількістю фінансових ресурсів у доходах місцевого бюджету має багато проблем. Доходи місцевих бюджетів формуються з різних джерел, причому порядок їхнього формування залежно від джерела регулюється різними законодавчими актами, але суть формування цих різних джерел одна – податкові чи неподаткові надходження від підприємств усіх форм власності та від населення, які об'єднуються у фінансові ресурси і зосереджуються в місцевому бюджеті. Основним джерелом формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів є податки. Проблема формування доходної бази місцевих бюджетів останніми роками перебуває в центрі уваги як науковців, так і працівників органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та фінансових органів.

Доходна база місцевих бюджетів відіграє особливу роль у бюджетній системі держави, зокрема:

- дохідна база місцевих бюджетів є важливим інструментом фінансового регулювання. За її допомогою виконується фіскальна функція бюджету та відбувається перерозподіл частини ВВП України;
- дохідна база місцевих бюджетів найбільш швидко реагує на зміни, що відбуваються в економічному житті даної території;
- стабільна дохідна база місцевих бюджетів сприяє пропорційному розвитку територій. У взаємодії з дохідною базою державного бюджету вона є інструментом фінансового вирівнювання, який застосовується за допомогою різних методів бюджетного регулювання;
- з дохідної частини місцевих бюджетів фінансується більшість державних витрат, головним чином соціальних. За її допомогою впроваджуються у життя більшість загальнодержавних програм, пов'язаних з розвитком господарської і соціальної інфраструктури регіону. За рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються різні цільові програми, насамперед соціальні (доплати на житлово-комунальні послуги, допомога ветеранам, багатодітним сім'ям тощо);

- дохідна база місцевих бюджетів має регулюючі, закріплені і власні доходні джерела її формування. Місцевим органам влади також надано право самостійно визначати напрями використання власних коштів;

- стан дохідної частини місцевих бюджетів повністю відображає політику органів місцевого самоврядування і є основним інструментом у її реалізації. Завдяки можливості самостійно визначати напрями використання власних бюджетних коштів місцева влада має можливість визначати пріоритети в розвитку даної територіальної одиниці;

- місцевий бюджет можна розглядати також як основний фінансовий план розвитку територіальних громад [355].

Реалізація об'єктивних передумов використання місцевих бюджетів у суспільному відтворенні залежить від конкретних організаційно-правових форм, у яких проходить функціонування бюджетних відносин. Завдяки організаційним формам стає можливе використання місцевих бюджетів як активного інструменту управління територіальною економікою. Правильне розуміння співвідношення між об'єктивною і суб'єктивною сторонами функціонування місцевих бюджетів дає можливість найбільш ефективно використовувати їх для комплексного соціально-економічного розвитку територій [192].

Тому, в Україні у 2014 році було розпочато процес децентралізації. І розпочався цей процес із прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [39], Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [35], Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [20] та змін до Бюджетного Кодексу України [1] та Податкового Кодексу України [12].

Цей процес дозволив сформулювати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

На сьогодні уже створено 665 ОТГ (у 51 ОТГ – вибори 24.12.2017 р.), що об'єднали 3 118 громад (27,8% від загальної кількості місцевих рад станом на 01.01.2015 р.) та 5,7 млн осіб (13,4% загальної кількості населення України) [378].

У процесі децентралізації громади здобули ресурс, фінанси, повноваження – значний інструментарій і можливості для забезпечення повноцінного місцевого розвитку.

Головна стратегічна мета реформи – створення комфортного та безпечного середовища для життя людини в Україні, яка може бути досягнута шляхом побудови ефективної системи влади на всіх рівнях (група – район – область), передачею максимально можливої кількості повноважень на найближчий до громадянина рівень – громадам. А також – створення умов для динамічного розвитку регіонів і надання якісних та доступних суспільних послуг громадянам. Тобто, метою реформи місцевого самоврядування є, передусім, забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів.

Також реформа передбачає відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями – за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність.

Щодо фінансової децентралізації, то ефективне місцеве самоврядування та забезпечення ним поступального соціально-економічного розвитку відповідних територій має супроводжуватися збільшенням ресурсної та фінансової бази. Децентралізовані повноваження мають бути забезпечені відповідним ресурсом для якісного виконання.

Тому із внесенням змін до Податкового та Бюджетного кодексів, від 1 січня 2015 року місцевим самоврядуванням отримано більше фінансів для підвищення економічної спроможності.

В контексті реформи децентралізації Кабінетом Міністрів України, також, була затверджена Постанова від 06.08.2014 № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [22].

Необхідність підготовки цієї Стратегії викликана:

- завершенням строку реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001;
- зміною зовнішніх та внутрішніх умов для розвитку регіонів протягом останніх семи років. З початку 2014 року з'явилися додаткові ризики, пов'язані як із зовнішнім впливом дій Російської Федерації стосовно Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та східних регіонів України, так і з внутрішніми чинниками, що породжені недосконалістю державної політики;
- доцільністю підготовки нового стратегічного документа, розробленого відповідно до європейських стандартів, на період, що синхронізується з

плановими та бюджетними циклами ЄС, з урахуванням впливу таких світових тенденцій просторового розвитку, яких не уникнути Україні.

Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток.

Також, в контексті децентралізації та проведених реформ місцевих фінансів було затверджено нову редакцію плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [4]. Це сприятиме оновленню завдань, строків їх реалізації, а також виконавців таких завдань з метою подальшої реалізації положень Концепції.

Основними заходами передбачається розроблення концептуальних пропозицій секторальних реформ у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту; проектів законів України про засади адміністративно-територіального устрою щодо посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за прийняття рішень, що порушують Конституцію та закони України, статусу та виборів старост, розширення переліку послуг, які надаються через центри надання адміністративних послуг та забезпечення супроводження у Верховній Раді України проектів законів України, необхідних для реалізації реформи, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, надання консультативно-методологічної допомоги, запровадження в територіальних громадах (передусім в об'єднаних територіальних громадах) дільничних поліцейських [4].

Отже, заходи, спрямовані на концентрацію ресурсів на певних територіях, слід здійснювати разом із заходами, спрямованими на підвищення ролі «точок зростання» на прилеглих до них територіях, для поширення на більшу територію позитивного впливу таких заходів.

Внаслідок таких дій Уряду України, об'єднані громади здобули повноваження та ресурс, які мають міста обласного значення, зокрема – зарахування до місцевих бюджетів ОТГ 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження. Окрім того, на місцях повністю залишаються надходження від податків: єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

Об'єднані територіальні громади мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. До реформи їх мали тільки обласні та районні бюджети, бюджети міст обласного значення. Для виконання делегованих державою повноважень їм надають відповідні трансферти: дотації, освітня та медична субвенції, субвенція на розвиток інфраструктури громад тощо. Законодавчі зміни також надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети не залежно від дати прийняття закону про Державний бюджет.

Такі зміни вже дали перші результати. Власні доходи місцевих бюджетів від 2014 по 2017 рік зросли на понад 100 млрд гривень. Темпи зростання місцевих податків та зборів у ОТГ становлять 29,4% (за 11 місяців 2017 р.), що більше від середнього по Україні на 24,9%. Зокрема, плата за землю зросла на 20%, надходження податку на нерухоме майно – на понад 70%. Видатки бюджету розвитку в розрахунку на одну особу порівняно з минулим роком збільшилися у 1,5 рази [378].

Відповідно до перспективних планів областей (єдина область, де досі не затверджений такий план – Закарпатська) майже третина усіх підконтрольних владі територій нашої країни вже об'єднані у територіальні громади, що підтверджує рис. 1.4 та 1.5.

**Рис. 1.4. Кількість створених громад в Україні,
за областями (усього 366) [158]**

**Рис. 1.5. Кількість громад за перспективним планом в Україні,
за областями (усього 1129) [158]**

Як доказ щодо необхідності фінансового забезпечення розвитку регіону за рахунок доходів проаналізуємо стан виконання дохідної частини за 2013-2016 роки, підставою для чого є офіційна звітність Державної казначейської служби України, інформація Державної служби статистики України, дані Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та відомості інших офіційних джерел.

Виконання дохідної частини зведеного бюджету у 2016 році становило 782,7 млрд. грн., що більше аналогічного показника попереднього року на 130,7 млрд. грн., або на 20,0 %. Річний план виконано на 100,2 %.

До дохідної частини державного бюджету з урахуванням міжбюджетних трансфертів надійшло 616,3 млрд. грн., що на 81,6 млрд. грн., або на 15,3 % більше аналогічного показника 2015 року. У тому числі до загального фонду державного бюджету надійшло 574,7 млрд. грн., до спеціального – 41,6 млрд. грн. Виконання дохідної частини державного бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів становило 612,1 млрд. грн., що на 80,6 млрд. грн., або на 15,2 %, більше відповідного показника попереднього року (табл. 1.1). Річний план виконано на 101,2 % [102].

Таблиця 1.1

**Доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів
за 2013-2016 роки [102, с. 32]**

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. проти 2015 р.	
					Абсолютний приріст, млрд. грн.	темп приросту, %
зведений бюджет, млрд. грн, у т. ч.:	442,8	455,9	652,0	782,7	130,7	20,0
– загальний фонд	375,0	388,9	602,7	718,3	115,6	19,2
– спеціальний фонд	67,8	67,0	49,3	64,4	15,1	30,6
державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн., у т. ч.:	337,6	354,8	531,5	612,1	80,6	15,2
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	76,2	77,8	81,5	78,2	-	-
– загальний фонд	290,1	308,7	501,1	571,6	70,5	14,1
– спеціальний фонд	47,5	46,1	30,4	40,5	10,1	33,2
місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн, у т. ч.:	105,2	101,1	120,5	170,6	50,1	41,6
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	23,8	22,2	18,5	21,8	-	-
– загальний фонд	84,9	80,2	101,6	146,6	45,0	44,3
– спеціальний фонд	20,3	20,9	18,9	24,0	5,1	27,0

Збільшення надходжень відбулось у податковій частині, тоді як у неподатковій частині було зафіксоване певне зменшення.

Нарощування податкової складової (+23,1 %) відбулося, насамперед, за податком на додану вартість, обсяг якого зріс на 48,1 млрд. грн., або на 27,0 %, порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Крім того, збільшилися в 1,3 рази порівняно з попереднім роком надходження до державного бюджету податку на доходи фізичних осіб, що відображає зростання рівня зарплат у номінальному виразі.

Серед інших податкових джерел, які продемонстрували зростання, слід зазначити: податок на прибуток підприємств, який збільшився на 19,6 млрд. грн., або більш як у 1,5 рази; акцизний збір із вироблених в Україні товарів – на 16,3 млрд. грн., або на 42,1 %; акцизний збір із ввезених в Україну товарів – на 10,7 млрд. грн., або на 43,9 %. Від’ємну динаміку продемонстрували податки

на міжнародну торгівлю та зовнішні операції, обсяги надходжень яких скоротилися на 19,9 млрд грн., або вдвічі, а також рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів – на 2,9 млрд грн., або на 6,2 %, внаслідок суттєвого скорочення рентної плати за транспортування природних ресурсів. Крім того, зменшилися на 16,3 млрд грн., або на 13,6 %, обсяги надходжень із неподаткових джерел через відсутність плати за видачу ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, яких у 2015 році надійшло 9,1 млрд грн., а також через зменшення обсягу коштів, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України», на 24 млрд грн., або більш ніж на третину.

Певних змін зазнала структура доходів місцевих бюджетів, насамперед через збільшення частки податкових надходжень, зумовлене зростанням таких видів доходів, як податок на доходи фізичних осіб (+0,7 в. п.), місцеві податки і збори (+1,0 в. п.), акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів (+0,4 в. п.) та інші податкові надходження (+1,0 в. п.). Відповідно скоротилася частка неподаткових надходжень – на 4,5 в. п., до 13,9 % [102, с. 68].

Виконання дохідної частини місцевих бюджетів характеризують дані наведені у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Надходження доходів до місцевих бюджетів

(без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2014-2016 роки [102, с. 66]

Доходи	Факт за 2014 р.	Факт за 2015 р.	Затверджено місцевими радами на 2016 р.	Факт за 2016 р.	Виконання планів, затверджених місцевими радами, %
Усього, млн грн, у т.ч.:	101087,6	120461,7	146138,5	170645,4	116,8
– загальний фонд	80230,1	101574,7	132428,9	146648,3	110,7
– спеціальний фонд	20857,5	18887,0	13709,6	23997,1	175,0

За даними Державного казначейства України, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у 2016 році надійшло 366,0 млрд грн, що на 14,1 %, або на 41,6 млрд грн, більше за відповідний показник минулого року.

Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 170,6 млрд грн, що на 50,2 млрд грн., або на 41,7 %, більше, ніж у 2015 році. Річний план доходів, затверджений місцевими радами, виконано на 116,8 %.

Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті становила 21,8 % (що на 3,3 в. п. більше рівня минулого року). При цьому відбулися зміни у структурі доходів за фондами бюджету.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що як окрема категорія, доходи місцевих бюджетів виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону. Отже, місцеве самоврядування, як і держава є інструментом, який надає суспільні послуги, і для надання таких послуг їм необхідна стабільна та фінансово сильна доходна база. Діяльність місцевих органів влади у сфері надання суспільних послуг за рахунок саме доходної частини їх бюджетів є однією з форм регулювання економічного і соціального розвитку країни.

У сучасних умовах місцеві органи влади повинні забезпечували комплексний підхід розвитку території, пропорційний розвиток виробничої і невиробничої сфери на підвідомчій території. Це приводить до подальшого розширення і зміцнення фінансової бази регіональних органів влади.

Таким чином, з усього викладеного можна зробити наступні висновки:

- економічні відносини є головною ознакою доходної бази місцевого бюджету і розкривають її природу та значення у процесах відтворення;
- держава має створити умови для подальшого економічного розвитку регіонів, але і адміністративно-територіальні утворення мають використовувати надані їм права та повноваження для власного розвитку. Крім того, кожний рівень влади повинен мати чіткий перелік своїх повноважень та джерел їх фінансування. Причому для того, щоб адміністративно-територіальні утворення могли розробляти довгострокову стратегію розвитку, ці джерела мають бути реальними та стабільними. Водночас повинні існувати чіткі критерії оцінки діяльності регіональних керівників та міра їхньої відповідальності у разі негативних наслідків такої діяльності;
- для досягнення позитивного результату при проведенні економічних реформ, слід сформуванню ефективну законодавчу базу та зменшити вплив таких негативних факторів, як бюрократизм, корумпованість державних чиновників, асиметричність розвитку регіонів [81, с. 145-186].

За час свого існування реформа децентралізації набрала обертів і активно реалізується. Про значущість реформи свідчить і активне обговорення децентралізації у громадському та експертному середовищах. Позитивні зрушення в зазначеному напрямі державного розвитку відзначають і представники політичного істеблїшменту. За результатами опитування експертів Реанімаційного пакета реформ, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в лютому 2017 р., реформа децентралізації влади увійшла до п'яти найбільш успішних реформ в Україні [158].

Одержані в результаті децентралізації повноваження та ресурси надали органам місцевого самоврядування більше можливостей для розвитку територій, створення сучасної освітньої, медичної, транспортної, житлово-комунальної інфраструктури.

Місцева влада тепер зацікавлена в розвитку інвестиційної привабливості своїх територій на благо громади, адже сплачені тут податки підуть на підвищення якості життя мешканців цієї території. Різноманітні дозволи та реєстраційні документи для ведення бізнесу можна буде отримувати на місцях, громади зможуть самостійно залучати інвестиції, сприяючи соціально-економічному розвитку.

Переваги реформи безліч громад відчули вже сьогодні: в їхніх містах, селах і селищах почали приводити до ладу дороги, будувати водогони, ремонтувати медичні та освітні заклади – все те, що десятиліттями перебувало у занепаді.

Реформа дала поштовх до повноцінного розвитку громад, можливість поліпшити життя у кожному населеному пункті та у країні в цілому і дозволяє громадянам – усім – самостійно господарювати там, де вони живуть [355].

На чому в подальшому можливо та необхідно зосередити увагу? Зрозуміло, що добровільне об'єднання територіальних громад протягом 2015–2017 років – значний позитивний результат і зміни на краще. Тому сприяння максимальному подальшому процесу – одне з головних завдань. По всій території України мають бути створені спроможні та дієздатні органи місцевого самоврядування базового рівня – територіальні громади.

Процес добровільного об'єднання територіальних громад створив передумови для трансформації територіального устрою і субрегіонального рівня. Наслідком є те, що на районному рівні одночасно функціонують

райдержадміністрація, райрада, виконавчі органи об'єднаних територіальних громад із визначеними законом повноваженнями, переважно дубльованими.

Така ситуація потребує зміни системи органів влади на районному рівні, перерозподілу та розмежування повноважень і ресурсів. Тому наступним важливим кроком подальшої децентралізації є удосконалення територіальної організації влади на субрегіональному рівні. А це потребує подальшої децентралізації повноважень та системного фінансового (ресурсного) забезпечення їх виконання.

1.3 Обґрунтування фінансового базису та фінансового інструментарію розвитку територіальних громад

Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні та її регіонах, вимагають перегляду та поглиблення теоретичних засад фінансового забезпечення регіонального і місцевого розвитку, розбудови його належного фінансового базису. Саме фінансовий аспект стає одним із найсуттєвіших, від якого у значній мірі залежить успішність функціонування територіальних громад. В першу чергу, мова йде про формування таких територіальних громад, що володіють достатніми обсягами фінансових ресурсів і є фінансово спроможними.

Проблематика фінансової спроможності та забезпечення фінансовими ресурсами на регіональному рівні та рівні громад представляє серйозний інтерес для вітчизняних науковців. Зокрема, І.З. Сторонянська, А.О. Пелехатий [351] розглядають питання фінансового забезпечення розвитку територіальних громад (у частині бюджетних відносин) як основу підвищення їх фінансової спроможності. Також автори І. З. Сторонянська, Л.Я. Беновська в публікації [350] досліджують сутність фінансового вирівнювання та його роль в усуненні диференціації розвитку територій, виявляють особливості фінансового вирівнювання в забезпеченні розвитку територій в

© **Чубарь Оксана Геннадіївна**, к.е.н., доц. доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Сембер Степан Васильович, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Машіко Катерина Сергіївна - к.е.н., с.н.с., старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м. Ужгород

умовах бюджетної децентралізації. Характерно, що авторами зроблено висновок про появу низки проблем, пов'язаних з орієнтацією системи бюджетного вирівнювання виключно на критерій податкоспроможності.

Г.В. Возняк [120], М.І. Карлін [179], Л.Б. Рябушка, В.В. Койло [322] оперують категорією фінансової спроможності регіонів, органів місцевого самоврядування у взаємозв'язку з проблемами формування місцевих бюджетів. Комплексне дослідження змісту фінансової спроможності розвитку регіону та його оцінки щодо областей України та перспектив посилення здійснене І.М. Камінською [174]. Глухова В. І. застосовує термін «податкоспроможні регіони» та аналізує особливості формування в них доходів місцевих бюджетів [130].

Переважно категорія фінансової спроможності досліджується паралельно з питаннями забезпечення фінансовими ресурсами, засадами їх формування, класифікації та використання. Проте, в даному випадку слід зазначити, що традиційно в більшості публікацій мова йде про фінансові ресурси держави [113; 234; 257; 387], органів місцевого самоврядування [284; 358], в окремих публікаціях більш широко висвітлюється проблематика фінансових ресурсів регіону [367; 385; 397].

Дослідження львівських регіоналістів дозволили виділити ряд проблем, що притаманні для процесів формування та використання фінансових ресурсів на місцевому рівні (в усіх регіонах країни та в системі місцевих фінансів загалом), а це практично унеможлиблює досягнення визначених завдань і функцій територіальної громади [351]:

- невідповідність сучасних тенденцій формування доходів місцевих бюджетів сільських територіальних громад цілям підвищення їх фінансової спроможності;
- відсутність стимулів ефективного використання власного фінансового потенціалу територій, посилення залежності від трансфертів з Державного бюджету;
- суттєва диференціація територіальних громад за рівнем бюджетної забезпеченості (значна диференціація доходів і видатків у розрахунку на одну особу);
- неефективна структура місцевих бюджетів регіону, а також їх вертикальна та горизонтальна розбалансованість;
- мізерні обсяги видатків місцевих бюджетів територіальних громад на фінансування розвитку територій при одночасній надмірній соціальній

спрямованості місцевих та регіональних бюджетів, що спричиняє недофінансування видатків розвитку територій;

- недосконалий механізм проведення Державною казначейською службою бюджетних платежів, що здійснюються органами місцевого самоврядування.

Особливістю сьогодення стає те, що все більше з'являється публікацій, присвячених забезпеченню фінансової спроможності територіальних громад, які створюються в процесі децентралізаційної реформи. Її результатом повинно ставати підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів. У цьому контексті варто виділити дослідження [178; 186; 222; 256; 351; 356; 357], в яких висвітлено різнобічні теоретичні аспекти та прикладні проблеми фінансового забезпечення територіальних громад за умов підвищення рівня їх фінансової автономії.

Останні три-чотири роки стали важливими у контексті прийняття цілого ряду нормативних актів з подальшого розвитку місцевого самоврядування, проведення адміністративної реформи в Україні, забезпечення фінансової автономії новостворюваних громад. Зокрема, мова йде про схвалення у квітні 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [39], прийняття у 2015 р. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [20], змін і доповнень до Бюджетного і Податкового кодексів України, затвердження Методики формування спроможних територіальних громад [25]. Останнім з указаних документом визначено поняття спроможних територіальних громад як територіальних громад сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [25]. Формування спроможних територіальних громад повинно здійснюватись з урахуванням їх фінансового забезпечення. Зокрема, Паспорт спроможної територіальної громади передбачає розрахунок обсягів доходів (розрахунковий) спроможної територіальної громади, у тому числі, сформованих відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України бюджету розвитку, базової дотації та реверсної дотації. Тобто, в першу чергу, мова йде

про доходи бюджету громади, які вона зможе використовувати для реалізації основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня, передбачених Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Слід окремо наголосити, що законодавством передбачена державна підтримка, в тому числі фінансова, добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до об'єднаних територіальних громад. У ст. 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» зазначено, що держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання ОТГ коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади. Загальний обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами ОТГ пропорційно до площі об'єднаної територіальної громади та кількості сільського населення у ній з рівною вагою обох цих факторів [20].

Актуалізуються окреслені проблеми у зв'язку із складністю процесів фінансової децентралізації та невдалим досвідом формування об'єднаних територіальних громад в окремих регіонах країни (в Закарпатській області ці процеси суттєво гальмуються, в першу чергу, саме з причини фінансової неспроможності потенційних учасників громад).

Основний наголос у дослідженнях фінансової бази та фінансового забезпечення регіонів і громад науковці здебільшого роблять на значимості бюджетного процесу та бюджетних ресурсів. Проте в системі фінансового забезпечення розвитку територіальної громади беруть участь й інші складові фінансової системи, вплив яких подекуди є значно сильнішим і вагомим порівняно з місцевими бюджетами. Крім того, державні та місцеві фінанси є похідними від фінансових потоків реального сектору економіки, хоч і можуть впливати на них при системному поєднанні заходів грошово-кредитної та фіскально-бюджетної політики. З урахуванням цього звуження питання фінансової спроможності громад лише до формування бюджетів цих громад є неправомірним та обмежує розуміння й усвідомлення кола проблем розвитку громад, що перебувають у їхньому полі зору, так і напрацювання заходів з їх вирішення.

Зважаючи на необхідність уточнення терміну «спроможність» відносно території чи об'єднання людей (громади), доцільно застосовувати підходи, згідно з якими спроможність розглядається у межах різних складових. Так,

вчені, розглядаючи першопочатково регіон, а тепер і громади, досліджують конкурентоспроможність, інституційну спроможність, інвестиційну, організаційну, податкову спроможність, спроможність органів місцевого самоврядування, а також фінансову спроможність. Отже, категорія фінансової спроможності громади хоч і використовується, проте не набула належного трактування у наукових дослідженнях.

Через диференціацію реальної та потенційної (яка через тіньову економіку вища, ніж реальна) фінансової спроможності регіону у визначенні М.І. Карліна зроблено наголос на функціях органів влади і місцевого самоврядування: «це фінансова здатність регіону задовольняти основні соціально-економічні потреби жителів регіону та забезпечувати фінансування загальнодержавних функцій пропорційно фінансовим можливостям регіону» [179, с. 24]. С.Я. Кондратюк визначає фінансову спроможність, як категорію, «що відображає на певний момент стан фінансових ресурсів у регіоні, кругообіг капіталу і ресурсну здатність регіону до висхідного економічного розвитку» та включає в себе: інвестоспроможність; боргоспроможність; кредитоспроможність; бюджетоспроможність (податкоспроможність; позикоспроможність; видаткоспроможність) [191, с.134-137].

«Фінансова спроможність регіону передбачає його здатність забезпечувати гідні умови для розвитку, яка базується на можливості суб'єктів регіональних відносин спільно формувати і реалізовувати фінансову стратегію забезпечення сталого регіонального розвитку, залучати до цього процесу наявні та потенційні фінансові ресурси регіону в даному періоді для фінансування економічних, соціальних і екологічних програм розвитку, встановлювати максимальні та раціональні напрямки їх розподілу та використання» [186, с.150]. Таке розгорнуте трактування представлено групою авторів на чолі з М.А. Коваленком, які звертають увагу на економічний розвиток як ціль фінансової спроможності регіону.

І.М. Камінська обґрунтовує власне бачення поняття фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону «як його здатність протистояти дестабілізаторам розвитку на основі забезпечення достатнього обсягу фінансових ресурсів (як фінансова достатність), їх оптимального розподілу та ефективного використання (як фінансова дієздатність), за умови дотримання такої структури джерел фінансування, яка гарантуватиме стабільний розвиток регіону протягом тривалого періоду часу (як фінансова стійкість)» [174, с.3]. Трактуючи фінансову спроможність регіону, автор виділяє

три підходи до визначення її змісту: як «достатність фінансового потенціалу, результативність використання фінансових ресурсів і як фінансова можливість самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток» [174, с.6].

Вважаємо, що авторські обґрунтування та визначення поняття «фінансова спроможність регіону», представлені вище, можуть бути беззастережно застосовані для рівня територіальних громад, оскільки останні представляють собою адміністративні утворення з наділеними функціями, виконання яких неможливе без відповідного ресурсного та фінансового забезпечення.

Розгорнуте теоретичне обґрунтування окресленої проблематики викладено авторами в публікаціях [289; 329]. Основні її аспекти полягають в наступному. Наявність достатніх ресурсів не лише в місцевих бюджетах, але й в усіх членів громади (підприємств і домогосподарств) є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати ширше коло якісних послуг своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші, в тому числі соціальні та культурні заходи для всебічного покращення умов проживання мешканців громади. Фінансову спроможність територіальної громади запропоновано розглядати як комплексний показник, що складається з її бюджетної спроможності, фінансової спроможності домогосподарств і фінансової спроможності суб'єктів господарювання, які разом формують фінансову спроможність територіальної громади у широкому розумінні.

Бюджетна спроможність означає здатність громади забезпечувати фінансування реалізації основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня за рахунок доходів бюджету громади: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення та утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території

громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадської безпеки; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвитку культури та фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг [329].

Фінансова спроможність домогосподарств означає, на нашу думку, здатність домогосподарства (родини) забезпечувати фінансування потреб всіх його членів (від фізіологічних до потреб самовираження та самореалізації). Фінансова спроможність суб'єктів господарювання передбачає їх стабільний фінансовий стан і здатність до сталого економічного розвитку.

Таким чином, у широкому розумінні фінансова спроможність територіальної громади враховує її можливості забезпечувати належний рівень задоволення потреб її членів, здатність вирішувати весь комплекс своїх соціальних та економічних проблем і залежить як від тих доходів, що акумулюються безпосередньо в бюджеті громади, так і від надходжень грошових коштів іншим суб'єктам (вхідних потоків грошових коштів на користь суб'єктів господарювання і домогосподарств) на території громади, які потенційно можуть бути використані для різних цілей соціально-економічного розвитку громади у цілому, бізнесу та населення, що проживає на її території.

Основою формування та забезпечення фінансової спроможності територіальної громади слід визнати достатні обсяги фінансових ресурсів. У вітчизняній науковій літературі термін «фінансові ресурси громади» лише починає застосовуватись і розповсюджуватись. Здебільшого традиційним є підхід, у відповідності з яким досліджуються місцеві фінансові ресурси, а також фінансові ресурси регіону. За одним із визначень, в якому репрезентовано погляди багатьох авторів, місцеві фінансові ресурси розглядаються як сукупність фондів коштів, що формуються в процесі розподілу ВВП і спрямовуються на економічний і соціальний розвиток адміністративно-територіальних одиниць. До складу місцевих фінансових ресурсів входять: місцеві бюджети; фінансові ресурси підприємств, організацій і установ комунальної форми власності [232].

У роботі О. Шевченка [397] розглянуто та узагальнено підходи різних дослідників до визначення та класифікації складових балансу фінансових

ресурсів регіонів. Зокрема, автор зазначає, що регіональні фінансові ресурси – «це сукупність грошових коштів, що створені на певній території та використовуються на її економічний і соціальний розвиток» [397, с.415]. Одночасно, у визначенні балансу фінансових ресурсів регіону автором вказано, що «... це сума грошових доходів та майнових прав, наявних на даний момент на певній території, яка складається з доходів, що характеризуються стійкістю та стабільністю надходжень і здатні стати основою виконання поточних завдань регіональної влади, та доходів, які мають неперіодичний характер, однак з їх допомогою регіональна влада може реалізовувати завдання капітального будівництва та інші завдання довгострокового характеру» [397, с.418].

Вважаємо, що існуючі підходи до визначення місцевих фінансових ресурсів і фінансових ресурсів регіону можна застосувати для окреслення сутності та характеристики фінансових ресурсів територіальної громади, оскільки за основу в них взято територіальну «прив'язку», належність фінансових ресурсів конкретним суб'єктам економічних відносин на даній території.

Окремо слід звернути увагу, що в наведених вище визначеннях кошти населення, а також кошти суб'єктів господарювання (крім підприємств комунальної власності) не завжди включаються до складу місцевих фінансових ресурсів. Тобто, ряд авторів при визначенні складу фінансових ресурсів не зараховує до них дві важливі складові: як кошти населення (кошти домогосподарств) та кошти суб'єктів господарювання.

Більш прийнятними, на нашу думку, є підходи та визначення інших дослідників, які включають до місцевих фінансових ресурсів не лише ті кошти, що є в розпорядженні органів місцевого самоврядування (місцеві бюджети), але й ресурси підприємств усіх форм власності, а також населення та інших суб'єктів, адже всі ці компоненти або створені на відповідній території (регіону (громади), або надходять до неї ззовні і потенційно можуть бути використані для задоволення різноманітних потреб соціально-економічного розвитку. Саме тому окремі автори під регіональними фінансовими ресурсами розуміють «сукупність доходів, створених господарським комплексом регіону, заощадження громадян, а також кошти, що надійшли в результаті їх територіального перерозподілу» [358, с.25].

Фінансові ресурси регіону – «це сукупність фінансових фондів, які беруть участь у забезпеченні діяльності місцевих суб'єктів господарювання. Це сума

фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, об'єднаних за територіальною ознакою, та коштів регіональних централізованих фондів. Це грошові фонди, які створюються за певний період у процесі діяльності суб'єктів господарювання, централізовані і децентралізовані грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу та перерозподілу національного багатства, сукупного суспільного продукту і національного доходу і призначені для використання у відповідності з завданнями соціально-економічного розвитку суспільства і колективів окремих підприємств» [385, с.160; 284, с.68].

У публікації [357] зазначено, що серед джерел фінансових ресурсів громади надзвичайно важливу роль відіграють надходження від фізичних осіб та домогосподарств. Левову частку податкових надходжень до місцевих бюджетів становить прибутковий податок з громадян. Це грошові фонди, що формуються у жителів територіальної громади з доходів, отриманих на основі трудової, господарської та інших видів діяльності. Основною метою фінансів цієї сфери є формування дохідної частини загальносімейних бюджетів (бюджетів окремих громадян) і використання цих доходів на цілі поточного споживання й накопичення. Заощадження населення – це та частина доходу сімейних господарств, що не йде на купівлю товарів і послуг, а також на сплату податків. При цьому кошти, призначені для накопичення, можуть бути інвестовані громадянами в різні види дохідних фінансових інструментів щодо фінансового забезпечення розвитку територіальної громади [357].

Системно проаналізувавши погляди різних дослідників, вважаємо, що найбільш повним та узагальненим є визначення фінансових ресурсів регіону, наведене в праці [385, с.160], дещо доповнене та адаптоване нами до рівня громади: це сукупність фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні місцевих органів влади, підприємств та організацій різних форм власності, розташованих на території громади, населення громади, фінансових ресурсів, які залучені за допомогою фондового ринку та кредитної системи в господарський оборот, а також додатково надходять в результаті прискорення та підвищення ефективності відтворювального процесу.

Якісне визначення та охоплення всіх виділених компонентів фінансових ресурсів даватиме можливість комплексно оцінювати здатність територіальних громад не лише до фінансування поточної діяльності та виконання мінімального набору функцій, але й до сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

Класифікація фінансових ресурсів регіону, місцевих фінансових ресурсів враховує різні класифікаційні ознаки, що дає можливість їх досить чітко структурувати, обґрунтовувати джерела, шляхи та напрями збільшення. Застосування таких підходів для рівня територіальних громад та їх доповнення дозволило у зведеному форматі укласти узагальнену систему класифікації ресурсів територіальних громад (табл.1.3).

Фінансовий інструментарій регіонального економічного розвитку містить широкий перелік інструментів, призначенням яких є забезпечення фінансового підґрунтя для виконання місцевими органами влади, в т.ч. ОТГ, відповідних функцій, на них покладених.

Таблиця 1.3

**Класифікаційні ознаки та види фінансових ресурсів
територіальної громади***

Класифікаційна ознака	Види фінансових ресурсів (укрупнено)	Види фінансових ресурсів (деталізовано)
1	2	3
суб'єкти розпорядження (форми власності)	державні фінансові ресурси	<i>витрачання яких здійснюється:</i> - за розпорядженням регіональних органів влади з доходів місцевих бюджетів, відрахувань (дотації, субвенції) з Державного бюджету, позабюджетних коштів, цільових фінансових призначень; - на території регіону (територіальної громади) за рахунок Державного бюджету
	недержавні фінансові ресурси	кошти підприємств і організацій, фізичних і юридичних осіб (в тому числі фінансово-кредитних установ та іноземних інвесторів), кошти населення (домогосподарств)
джерела походження	внутрішнього походження	кошти місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, підприємств та установ регіону будь-якої форми власності та сфери діяльності, а також кошти населення, тобто кошти, які для певної території мають внутрішнє походження
	зовнішнього походження	субсидії та субвенції з державного бюджету, кошти, які запозичуються або залучаються суб'єктами господарювання та населення із зовнішніх для даної території джерел (у тому числі іноземні інвестиції та банківські кредити), міжнародна допомога, гранти

**Розділ 1. Теоретичні засади дослідження фінансового забезпечення
регіонального розвитку**

Продовження табл. 1.3

1	2	3
періодичність надходжень та напрямки використання	мають стабільне джерело надходжень і направляються на виконання поточних цілей	кошти місцевих бюджетів (за винятком бюджету розвитку), заощаджені кошти населення, частина фінансових ресурсів підприємств та організацій різних форм власності
	надходять періодично і спрямовуються на реалізацію капітальних проектів	кошти бюджету розвитку місцевих бюджетів; кошти населення, розміщені на депозити та вкладені в цінні папери, муніципальні цінні папери, кошти Державного фонду регіонального розвитку; фінансові ресурси кредитних установ даної території та залучені з інших територій, фінансові ресурси іноземних кредитних установ (міжнародна технічна допомога, гранти, кредити); частина фінансових ресурсів підприємств та організацій різних форм власності
	разові	кошти від продажу землі, приватизації майна громади
характер формування	власні; залучені бюджетні, інвестиційні, кредитні, грантові	
характер використання	універсальні; цільові	
рівні управління	національні; обласні; міські (обласного підпорядкування); районні; міські (районного підпорядкування); селищні, сільські; рівень підприємства чи домашнього господарства	
характер участі у вирішенні проблем місц. значення	розвиток економіки; розвиток невиробничої сфери та інфраструктури; соціальний захист та соціальне забезпечення; державне управління; резервний фонд; цільові фонди; обслуговування боргів та інше	
рівень тінізації національної економіки	легальні фінансові ресурси та капітали; тіньові фінансові капітали	
комплексний критерій класифікації	кошти суб'єктів господарювання, що здійснюють комерційну діяльність у виробничій та невиробничій сферах, в тому числі кошти кредитно-фінансових регіональних установ, їх філій в регіоні, а також філій кредитно-фінансових установ інших регіонів, що функціонують в даному регіоні; кошти громадських організацій, фондів, що займаються некомерційною діяльністю на території регіону; кошти населення, включаючи поточні грошові надходження і накопичення в різних формах; кошти регіональної адміністрації (регіональний бюджет), бюджети районів, міст, селищ	

* Джерело: узагальнено та розширено авторами на основі джерел [185; 357; 362; 385; 397]

Головна, базова група цих інструментів включає ті, що пов'язані з формуванням місцевих бюджетів (надходження бюджетних коштів, формування місцевих бюджетів, міжбюджетні трансферти, в т.ч. між місцевими бюджетами, капітальні видатки бюджету розвитку місцевих бюджетів, капітальні видатки з Державного бюджету, місцеві податки і збори, в т. ч. земельний податок, податкове стимулювання) (Додаток А). Вказані інструменти є визначальними при формуванні фінансового базису органів влади на місцях, і в т.ч. новостворюваних ОТГ, адже фінансове забезпечення виступає одним із найважливіших факторів економічної спроможності громад. Механізми та особливості застосування цих інструментів достатньо повно регламентовані Бюджетним і Податковим кодексами. Внесення змін і доповнень у ці два закони, викликане децентралізаційними процесами в країні і необхідністю посилення фінансової самодостатності місцевих владних органів сприяло чіткому окресленню порядку формування бюджетів ОТГ, посиленню спроможності громад на місцях за рахунок надходжень від загальнодержавних та місцевих податків, визначенню підходи до розмежування видатків між бюджетами та забезпечення відповідними фінансовими ресурсами за допомогою механізму регулювання міжбюджетних відносин та міжбюджетних трансфертів [289].

Разом з тим є всі підстави говорити про недостатню ефективність і дієвість інструментів, що формують доходи бюджетів громад, а визначається вона рівнем розвитку ділової активності на їх територіях, кількістю активних суб'єктів підприємницької діяльності, що стають платниками податків і зборів, у тому числі тих, які спрямовуються до бюджетів громад. Ефективність міжбюджетних трансфертів, частка яких залишається значною при формуванні місцевих бюджетів, а значить робить їх залежними від централізованих ресурсів, можна підвищувати лише за рахунок прозорості, чіткої та об'єктивної процедури визначення їх обсягів та спрямування у регіони чи ОТГ з метою вирівнювання та згладжування регіональної диференціації. Ця норма та умова повинна бути реалізована та забезпечена на національному рівні.

Місцеві органи влади, а також створювані ОТГ, мають можливості, урегульовані законодавством, як для використання традиційних прямих інструментів бюджетного фінансування і регулювання: капітальні видатки з Державного бюджету, капітальні видатки бюджету розвитку місцевих бюджетів, міжбюджетні трансферти, субвенції, так і відносно нових, нетипових для органів територіального управління на місцях: місцеві гарантії,

запозичення, кошти Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) та механізмів державно-приватного партнерства (Додаток Б). Місцеві гарантії та запозичення в Закарпатській області не застосовуються через брак досвіду їх використання, недостатній рівень кредитоспроможності потенційних позичальників та бенефіціарів. Ширшому та більш активному застосуванню коштів ДФРР, грантової та технічної допомоги ЄС, механізмів державно-приватного партнерства перешкоджає недостатність досвіду розробки якісних, обґрунтованих і стратегічно орієнтованих проектів, недовіра до держави як партнера при можливій реалізації спільних проектів і заходів державно-приватного партнерства.

Виділені фінансові інструменти покликані забезпечувати, в першу чергу, своєчасне та в повному обсязі виконання місцевими органами влади всіх соціально-економічних функцій, на них покладених. По-друге, їх грамотне застосування суб'єктами регіональної економіки здатне інтенсифікувати формування належних фінансових потоків, достатніх для ефективного обслуговування регіональної та локальних економічних систем.

Професіоналізм та обізнаність органів влади на місцях, а також володіння цим інструментарієм на рівні громад, бізнесу та населення на відповідних територіях повинні сприяти сталому місцевому економічному розвитку.

Без належного фінансового забезпечення розвиток децентралізаційних процесів буде гальмуватись. Разом з тим слід усвідомлювати, що ці процеси повинні ставати поштовхом для посилення фінансової автономії та зростання фінансової спроможності територіальних громад, оскільки вони привнесуть більше можливостей для використання різних організаційних засобів та фінансових інструментів. Фінансова спроможність громади представляє собою комплексний показник, що складається з її бюджетної спроможності, фінансової спроможності домогосподарств і фінансової спроможності суб'єктів господарювання, які разом формують фінансову спроможність територіальної громади у широкому розумінні. Лише в комплексі всі три компоненти фінансової спроможності здатні забезпечити синергетичний соціально-економічний ефект, належний рівень задоволення потреб її членів, здатність вирішувати весь комплекс соціальних та економічних проблем.

Розлогий перелік фінансових інструментів, що нормативно врегульовані та можуть активно використовуватись на рівні громад, потребує участі в цих процесах професійних суб'єктів, відповідальних представників органів влади,

що усвідомлюють важливість розвитку ініціативи на місцях, стимулювання підприємницької активності на території громад, оптимального поєднання й системного та узгодженого використання фінансових інструментів усіма суб'єктами. Все це в комплексі сприятиме покращенню функціонування об'єктів виробничої і невиробничої сфери, добробуту домогосподарств, поліпшенню їх економічного та соціального стану на відповідних територіях.

1.4. Концепція розвитку регіонально орієнтованої банківської системи та її роль у зміцненні фінансового потенціалу регіону

Регіональний банківський сектор є центральним елементом фінансової системи регіону, в якій циркулюють усі грошові потоки господарської діяльності суб'єктів певної території. Економічна роль регіональної банківської системи визначається її функціональними зв'язками. З одного боку, фінансове посередництво банків є невід'ємною частиною процесів економічної взаємодії, що виникають між суб'єктами, з іншого боку — банківський сектор виступає в ролі основного суб'єкта інвестиційної активності, який направляє фінансові ресурси із галузей економіки, де є надлишок капіталів, до галузей, які відчувають нестачу інвестицій. Крім того, сучасна економіка регіону вимагає наявності високоефективної системи розрахунків, торгово-посередницьких комплексів, інформаційних мереж, страхових компаній тощо. У контексті викладеного слід зазначити, що недостатній рівень розвитку регіональних банківських систем призводить до зниження ділової активності, стримування розвитку реального сектора економіки, порушення нормального відтворювального процесу.

Регіональні фінансово-кредитні організації мають певні специфічні риси, у зв'язку із чим виникає необхідність виділяти їх як окремий вид банківської системи держави. У теорії банківської справи важливим залишається визначення статусу регіонального банку. Поняття «регіональний банк» у

© **Варцаба Віра Іванівна**, д.е.н., доц., завідувач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Заславська Ольга Ігорівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Огородник Валерія Олегівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

чинному законодавстві України не наводиться, проте воно зазначається при класифікації банків за територіальним охопленням та вживається як «кооперативний банк». Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р., кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня [13].

Серед вітчизняних вчених-економістів, які досліджують регіональний аспект банківської справи, варто відзначити О. Гасій, У. Груздевич, З. Герасимчук, М. Долішнього, О. Другова, С. Єгоричеву, Д. Завадську, В. Коваленка, О. Копилюк, Н. Корецьку, М. Могильницьку та інших. Зокрема, Н. Корецька вважає, що регіональний банк — це банківська установа, яка знаходиться у власності регіону, поєднує виконання суспільної, комерційної та благодійної функцій, діяльність якої націлена на стимулювання розвитку місцевої економіки. На думку автора, місією регіонального банку є забезпечення цілеспрямованого і ефективного соціально-економічного розвитку регіону відповідно до пріоритетів його структурної політики шляхом участі в регіональному відтворенні при максимально повному задоволенні потреб клієнтів [197, с. 65].

У свою чергу Д. Завадська вважає, що регіональним банком може називатися банк, який зареєстровано у певному регіоні і який діє переважно в його межах. При цьому такий банк не є системно важливим для держави, мета його функціонування поєднує процеси досягнення власних цілей та сприяння розвитку регіону [154, с.78].

Підтримуючи попередні тлумачення, О. Копилюк вважає, що принципово важливими є критерії визначення регіонального банку. Автор пропонує трактувати регіональний банк як такий, що залучає і розміщує фінансові ресурси у межах одного регіону та відповідає таким критеріям: не менше 51 % його активів розміщено та не менше 51 % зобов'язань залучено ним у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, а саме області [193, с. 17]. Такої ж позиції притримується й О. Другов, але пропонує підняти зазначений відсоток до 75 % [146, с. 57].

Обґрунтування сутності та принципів організації банківської системи регіону містяться і у працях зарубіжних вчених-економістів, таких як: О. Андреянова, Д. Ван-Хуз, Т. Зверькова, О. Лаврушин, Р. Міллер, І. Рикова, Дж. Сінкі, С. Фрост та інші. Загалом у зарубіжній практиці регіональними вважаються банки, діяльність яких обмежено певною територією (землею, областю, округом, штатом). Р. Міллер і Д. Ван-Хуз під регіональними банками розуміють малі банки, які здебільшого спеціалізуються на депозитному та кредитному обслуговуванні місцевих ринків, наприклад, у межах одного штату або регіону, де знаходиться штаб-квартира цього банку [227, с. 229].

Представником такого підходу є О. Лаврушин, який, характеризуючи банківській сектор, класифікує банки за сферою обслуговування на регіональні, міжрегіональні, національні та міжнародні. Автор зазначає, що особливість діяльності регіональних банків полягає у тому, що вони повинні працювати безпосередньо на економіку регіону, реалізацію програм регіонального розвитку [139, с. 241]. Дж. Сінкі визначає регіональні банки як фінансові установи, які обслуговують місцеву роздрібну клієнтуру, дрібні та середні місцеві підприємства, а їхні активи є меншими за 1 млрд доларів США [332, с. 151]. Підкреслимо, що у своєму визначенні автор спирається на критерії розміру капіталу банку і склад клієнтів.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що регіональні банки — це не просто фінансово-кредитні установи, що здійснюють свою діяльність у регіоні, а банки, які тяжіють до реального сектору економіки і знайшли міцні економічні ніші на ринку фінансових послуг та замкнули на собі найважливіші кредитні операції у регіонах. Такі банки є опорними для цілих територій, оскільки тісно вплетені у складну соціальну систему прийняття рішень, узгодження інтересів, отримання інформації та зворотного зв'язку саме у регіонах. Вони проявляють оперативність у вирішенні питань, оскільки знаходяться у безпосередній близькості до регіонального сектора економіки та здатні найбільш компетентно вирішувати проблеми на місцевому рівні.

До переваг діяльності регіональних банків можна віднести знання особливостей розвитку місцевої економіки, а також клієнтів конкретного регіону та їх потреб; впізнаваність керівників і службовців банку його клієнтами, які, як правило, є місцевими жителями. У таких установах банківські продукти і послуги – персоніфіковані й адаптовані до потреб місцевої клієнтури, а банк бере активну участь у соціальних програмах регіону. Регіональним банкам притаманний вищий рівень соціальної відповідальності,

оскільки вони зорієнтовані на довгострокову співпрацю з населенням та регіональним бізнесом і найбільше зацікавлені у збалансованому розвитку регіонів. У багатьох регіонах великим банкам складно знайти можливості для вкладення своїх активів, оскільки потреба у великих кредитах там досить низька. Регіональні ж банки не ставлять собі за мету досягнення надвисокої рентабельності, що дозволяє їм працювати у більш відсталих регіонах, де загальнонаціональні банки нерідко не бачать сенсу відкривати свої філії. Незважаючи на позитивні аспекти, регіональні банківські установи стикаються із низкою труднощів. До факторів, які гальмують їхній розвиток, можна віднести недостатність ресурсної бази, обмежений доступ до ринку міжбанківського кредитування, низький рівень корпоративного управління, експансію філій великих загальнонаціональних та іноземних банків на місцеві ринки тощо [320, с. 27].

Впродовж усієї історії існування регіональні банки у розвинених країнах довели свою необхідність і значимість. Створюючись як банки розвитку регіону та концентруючи кошти фізичних та юридичних осіб для фінансування інвестиційних проектів, вони зайняли відповідні ніші на ринку банківських послуг, обслуговуючи населення, малі та середні підприємства. Сегмент місцевих банків має місце в усіх країнах із розвинутою ринковою економікою. Він цілеспрямовано створюється державою і підтримується нею за двома напрямками:

1. У країнах із розвиненими фінансовими системами підтримка місцевих банків є дієвим інструментом фінансової політики держави. Жоден банк, як вітчизняний, так і іноземний, не може увійти на місцевий ринок банківських послуг без дозволу місцевих органів державного управління.

2. Держава забезпечує статус місцевих банків як організацій, орієнтованих не тільки на прибуток, що дає їм право на отримання низки пільг. Такі установи у вигляді ощадбанків і кредитних кооперативів створено у Німеччині, Австрії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, Італії, Іспанії та Японії. Як правило, вони платять менші податки або звільнені від них повністю, а також мають гарантії центральних або місцевих органів влади за їхніми депозитами, а також пільги по резервних вимогах та при рефінансуванні [233, с. 39].

Можна навести цілий ряд переконливих аргументів на користь створення регіонального банківського сектора.

По-перше, світова практика свідчить, що банки на периферії є опорою місцевої влади, оскільки вони фінансують місцеві державні інвестиційні

програми. Ці банки реінвестують депозити у кредити місцевої промисловості безпосередньо або шляхом фінансування проектів місцевих органів влади.

По-друге, фінансова автономія регіонів та існування потужного місцевого банківського сектора є невіддільними явищами.

По-третє, негативним наслідком централізації є зниження якості банківських продуктів на місцевому рівні. Це проявляється у скороченні асортименту послуг, пропонованих дрібним клієнтам банків, і виключенні індивідуального підходу при роботі з ними.

У розвинених країнах, у тому числі з централізованим типом банківської системи, дійшли висновку, що надмірний рівень централізації є стримуючим фактором розвитку як самої банківської системи, так і регіонів. Тому у країнах із централізованою банківською системою її недоліки компенсуються за рахунок створення умов диверсифікації банків у територіальному розрізі. Зокрема, у Франції, Бельгії, Італії, Нідерландах та деяких скандинавських країнах високий рівень централізації компенсується розгалуженою філійною мережею та наданням філіям суттєвої автономії. У якості прикладу можна навести банківську систему Франції, де за значної концентрації фінансів (на 10-ть найбільших банків припадає 80 % сукупного балансу фінансово-кредитних установ) має місце диверсифікація клієнтських рахунків, адже 95 % їх загальної кількості належить регіональним установам [233, с. 40].

Особливого інтересу стосовно появи та розвитку регіональних банків заслуговує досвід країн із найбільш розвиненими банківськими регіональними секторами – США, Німеччини, Японії та Швейцарії. У США історично склалося так, що населення негативно ставилося до будь-якої ідеї централізації влади. Тому закон про Федеральну резервну систему (ФРС) передбачав створення 12-ти регіональних банків ФРС, які виконують функції центрального банку кожен у своєму окрузі та володіють значною автономією. Їх діяльність координується Радою керуючих у Вашингтоні. Відповідно до закону, кожен регіональний банк ФРС відповідає за задоволення потреб економіки у своїй зоні, а кожен комерційний банк даного регіону, що купив акції регіонального банку ФРС, стає його «співвласником» та отримує право голосу [183, с. 503]. Створена дуалістична модель банківської системи у США оцінюється експертами по-різному: одні вважають, що вона викликає протиріччя між федеральними і місцевими органами. Для інших така банківська система зменшує можливість встановлення всеосяжного контролю і надає право самим штатам визначати, який тип банківської структури найкраще відповідає

їхнім потребам. Незважаючи на всі «за» і «проти», дуалістична модель банківської системи США є найсильнішою і найпотужнішою у світі.

Прикладом децентралізованої банківської системи є Німеччина, яка характеризується розгалуженою мережею федеральних земельних банків і відділень ощадбанків, на які припадає понад половини всіх банківських операцій у державі. Акціонерами цих установ є органи влади федеральних земель і місцеві громади. Крім того, деякі загальнонаціональні банки надають своїм філіям у регіонах частину прав самостійної юридичної особи. Такі філії самостійно визначають набір найбільш вигідних послуг на місцевому ринку, складають власний бюджет, розробляють маркетингову стратегію і рекламну кампанію [69, 216].

Для сучасної економіки Японії характерні дві категорії комерційних банків. Перша категорія — це міські банки, які надають свої послуги по всій території країни. Друга категорія — регіональні банки, яких налічується понад шістдесят. Усі вони характеризуються географічним обмеженням діяльності, бо їх робота здійснюється виключно у префектурі, де вони створені. Основу клієнтури таких банків становлять дрібні та середні підприємства. Крім того, регіональні банки Японії відіграють важливу роль у фінансуванні органів місцевого управління [161, с. 70].

У Швейцарії 25 % усіх банків є кантональними (тобто такими, які функціонують у межах одного кантону — територіальної одиниці Швейцарської Конфедерації). За формою власності більшість кантональних банків є державними. Їхньою основною місією є підтримка та захист локальної економіки кантону за допомогою надання доступних кредитів, підтримки ринку іпотечного кредитування, примноженні та збереженні особистих накопичень громадян шляхом пропозиції їм надійних варіантів розміщення коштів. Практично всі кантональні банки Швейцарії мають необмежену гарантію держави: вкладники гарантовано отримають 100 % відшкодування своїх збитків від держави у разі банкрутства відповідного фінансового інституту [46].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що чим краще розвинений банківський сектор у регіоні, тим інтенсивніше там розвивається підприємництво. Саме тому для банківських систем багатьох економічно розвинених країн загальною особливістю реструктуризації стало створення регіональних банків задля сприяння соціально-економічному розвитку регіонів і держави загалом.

В Україні переважна більшість банків позиціонують себе як всеукраїнські та здійснюють свою діяльність на всій території держави (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Показники розвитку банківського бізнесу у регіонах України
станом на I півріччя 2018 року***

Область	Місце області у рейтингу соціально-економічного розвитку	Кількість банків - юридичних осіб	Кількість діючих структурних підрозділів банків	Обсяг наданих кредитів, у млн. грн.	Частка кредитів суб'єктам господарювання у загальному обсязі наданих кредитів, у %
Київська	1	58	1573	554 213	88,4
Дніпропетровська	2	7	812	226 394	91,8
Одеська	3	3	667	37 686	62,2
Львівська	4	5	607	23 435	65,9
Вінницька	5	0	304	6 904	45,7
Харківська	6	4	691	40 222	73,8
Закарпатська	7	1	243	5 922	45,7
Полтавська	8	1	374	10 265	60,5
Івано-Франківська	9	0	251	6 084	54,3
Житомирська	10	0	225	5 896	49,4
Хмельницька	11	0	222	7 171	54,7
Чернівецька	12	0	179	3 001	31,4
Миколаївська	13	0	269	16 175	74,3
Запорізька	14	2	424	24 369	75,4
Херсонська	15	0	221	8 013	44,9
Рівненська	16	0	215	4 736	47,3
Сумська	17	0	231	6 818	63,5
Тернопільська	18	0	164	5 005	64,4
Чернігівська	19	2	238	4 627	51,8
Черкаська	20	0	271	9 162	69,3
Волинська	21	0	187	6 203	58,7
Кіровоградська	22	0	216	6 735	64,6
Донецька	23	0	413	19 565	45,5
Луганська	24	0	131	5 385	14,2

**Джерело: складено авторами на основі [269; 273]*

Дані, наведені у табл. 1.4, свідчать, що кількість банків, створених у певному регіоні, та масштаби мережі загальноукраїнських банківських установ в областях передусім залежать від інвестиційної привабливості території. Найбільше банківських установ (у тому числі і з головними офісами у регіоні) сконцентровано у Київській, Дніпропетровській, Одеській, Львівській та Харківській областях, які у свою чергу є лідерами щодо соціально-економічного розвитку.

Варто зауважити, що 65 % усіх діючих банків України (58 із 89 установ) були створені у м. Київ. Це можна пояснити тим, що у столиці розташовані всі

державні структури та головні офіси великих вітчизняних і зарубіжних компаній, сконцентровано основні фінансові потоки, що є вкрай важливим для забезпечення фінансово-господарської діяльності банків. Більшість науковців погоджуються із тим, що така тенденція є характерною для країн, в яких банківська система формувалася за короткий проміжок часу. Друге місце за кількістю банків-юридичних осіб належить м. Дніпро, де засновано 7 діючих банківських установ, серед яких і найбільший за розмірами активів банк в Україні — ПАТ «Приватбанк». Як відомо, цей регіон є потужним промисловим центром, який потребує значних фінансових ресурсів, тому створення такої кількості банків має цілком об'єктивні причини. У п'ятірці лідерів за кількістю головних офісів банків також є м. Львів, як фінансовий центр Західної України, м. Одеса, як транспортний центр держави (беручи до уваги морське сполучення), а також м. Харків, який з початку військових дій у Донецькій та Луганській областях став центром фінансового та господарського життя Східної України. Закарпатська, Полтавська, Запорізька та Чернігівська області мають по один-два власних банки, а на решті територій діють філії та відділення банківських установ інших регіонів.

Із метою математичного підтвердження взаємозв'язку кількості банків і обсягів кредитування у регіоні з його місцем у рейтингу соціально-економічного розвитку нами визначено тісноту зв'язку цих показників на основі кореляційного аналізу. Із математичної статистики відомо, що парний коефіцієнт кореляції r_{xy} задовольняє умові $-1 \leq r_{xy} \leq 1$. Для розрахунку показника були використані програмні засоби. Дослідження показало, що коефіцієнт кореляції рейтингового місця з кількістю банків становить -0,65, а з обсягами наданих кредитів резидентам області складає -0,48. Знак коефіцієнта кореляції вказує на характер залежності між досліджуваними величинами. Якщо $r_{xy} > 0$, то між x та y існує прямий зв'язок, а якщо $r_{xy} < 0$, то зв'язок — обернений. Варто зауважити, що, коли коефіцієнт $0,3 \leq |r_{xy}| \leq 0,6$, то зв'язок між показниками вважається середнім, при $|r_{xy}| > 0,6$ — зв'язок є сильним [73, с.394]. Розрахунок продемонстрував значний зв'язок між рівнем розвитку регіонів та розвиненістю банківського сектора у них. Від'ємні значення коефіцієнтів свідчать, що зменшення однієї ознаки (у нашому випадку — кількості банківських установ та обсягів кредитування) веде до зростання іншої ознаки (номера місця регіону у рейтингу), що є цілком логічним.

Як бачимо, кожен регіон України має притаманні йому особливості, які впливають на побудову банківської мережі, а також на формування і використання кредитного потенціалу. На рис. 1.6 представлено результати аналізу ліквідності банківських секторів усіх регіонів України. Із цією метою розраховано різницю в обсягах між залученими депозитами і наданими кредитами, а також коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів у межах кожної окремої області.

Із рис. 1.6 видно, що 21 із 24 областей України характеризується додатною різницею між залученими депозитами та виданими кредитами, а коефіцієнт їхнього співвідношення коливається у межах 42-92 %. Дані показники свідчать, що видані кредити забезпечені залученими депозитами, тобто ліквідність є збалансованою. Результати показали, що три області (Київська, Дніпропетровська та Миколаївська) характеризуються від'ємним сальдо щодо залучення фінансових ресурсів через регіональну банківську систему. Це означає, що для задоволення попиту на кредитні ресурси у межах регіону вказані області отримують додаткові кошти за рахунок інших регіонів. Тобто банки, які працюють на території цих областей, акумулюють ресурси в інших регіонах, а розміщують їх у своєму. У контексті досліджуваної проблеми варто зазначити, що однією з причин такого нерівномірного розподілу фінансових ресурсів через банківську систему є відсутність у 14 областях України свого місцевого банку-юридичної особи. Тому, на нашу думку, одним із шляхів вирівнювання диспропорції регіонального розвитку України, може бути створення та розвиток регіональних банків, акціонерами яких можуть бути місцеві органи влади, громадські організації та представники місцевого бізнесу.

**Розділ 1. Теоретичні засади дослідження фінансового забезпечення
регіонального розвитку**

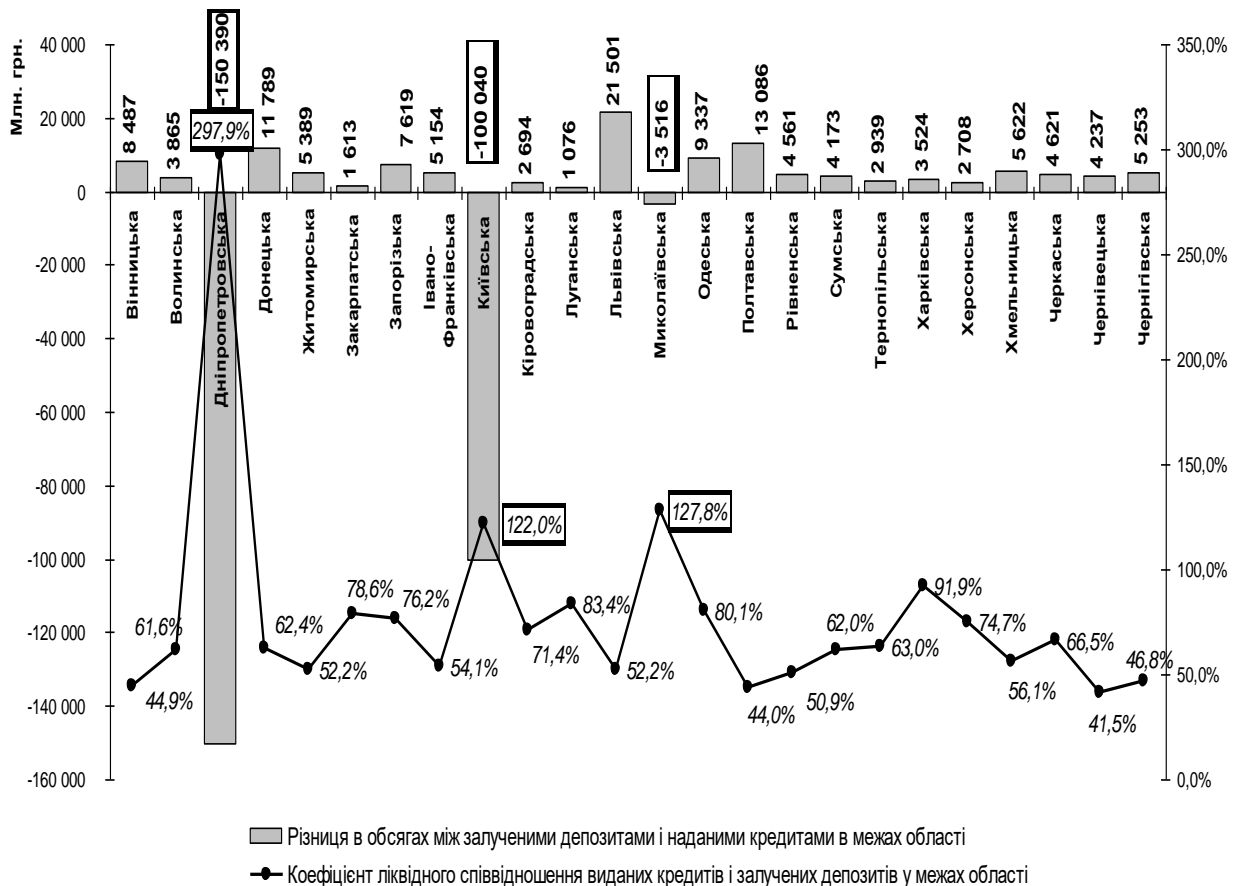

Рис. 1.6. Аналіз ліквідності банківського сектора економіки регіонів України станом на I півріччя 2018 року*

*Джерело: побудовано авторами на основі [373]

Чимало вітчизняних і зарубіжних науковців підтримують тезу, що регіональна банківська система, як складова банківської системи країни, є її представником у регіоні та характеризується дворівневою структурою. Так, зокрема, на думку О. Гасій [129], В. Стойки [349], Д. Чугурова [395] та інших, інституційну структуру регіональної банківської системи складають такі основні елементи: регіональне управління центрального банку; регіональні банки та їхні філії; філії, відділення, представництва загальнонаціональних та іноземних банків у регіоні. Вважаємо, що дана ієрархія є логічною та доречною. Проте, у контексті процесу організаційної трансформації Національного банку України, як невід'ємної складової Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року, починаючи з 2014 року в країні відбувається централізація функцій НБУ, в результаті чого ліквідовано усі 25 територіальних управлінь. Із початком централізації Національний банк свою представленість у регіонах звузив до двох функцій: забезпечення готівкового обігу та підтримка відділів по роботі з громадянами та юридичними

особами «Єдине вікно». До кінця 2019 року у власності НБУ планується залишити лише два касові центри, які забезпечуватимуть зберігання резервних фондів готівки та підкріплення банківських установ і інших учасників готівкового обігу, а саме — у Києві та Львові. На думку деяких вітчизняних вчених-економістів, організаційне реформування Національного банку, направлене на централізацію функцій та завдань, іде врозріз із реформою децентралізації влади у державі. Адже її сутність полягає у тому, аби якомога більше повноважень мали саме ті виконавчі органи, які є ближчими до людей, і де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно [88, с.93]. Проте, представники НБУ переконують, що за старої структури у територіальних управліннях Національного банку всі функції Центрального апарату НБУ лише дублювалися, тож скорочення кількості рівнів ієрархії дасть змогу прискорити процеси та прийняття рішень. Зважаючи на всі згадані нововведення, пропонуємо власне бачення місця та призначення регіонального банківського сектора у банківській системі України (рис. 1.7).

Виходячи із взаємозв'язків, представлених на рис. 1.7, та проведеного вище дослідження теорії та практики функціонування регіональних банків, вважаємо, що регіональну банківську систему варто розглядати у трьох аспектах:

по-перше, як сукупність банківських установ, які створено або функціонують у межах одного регіону, підпорядковуючись центральному банку держави;

по-друге, як частину банківської системи країни, яка функціонує та розвивається відповідно до територіальних та соціально-економічних особливостей регіону;

по-третє, як складову соціально-економічної інфраструктури регіону, яка здійснює фінансування процесу відтворення регіонального виробництва та сприяє розвитку інвестиційного середовища конкретної території.

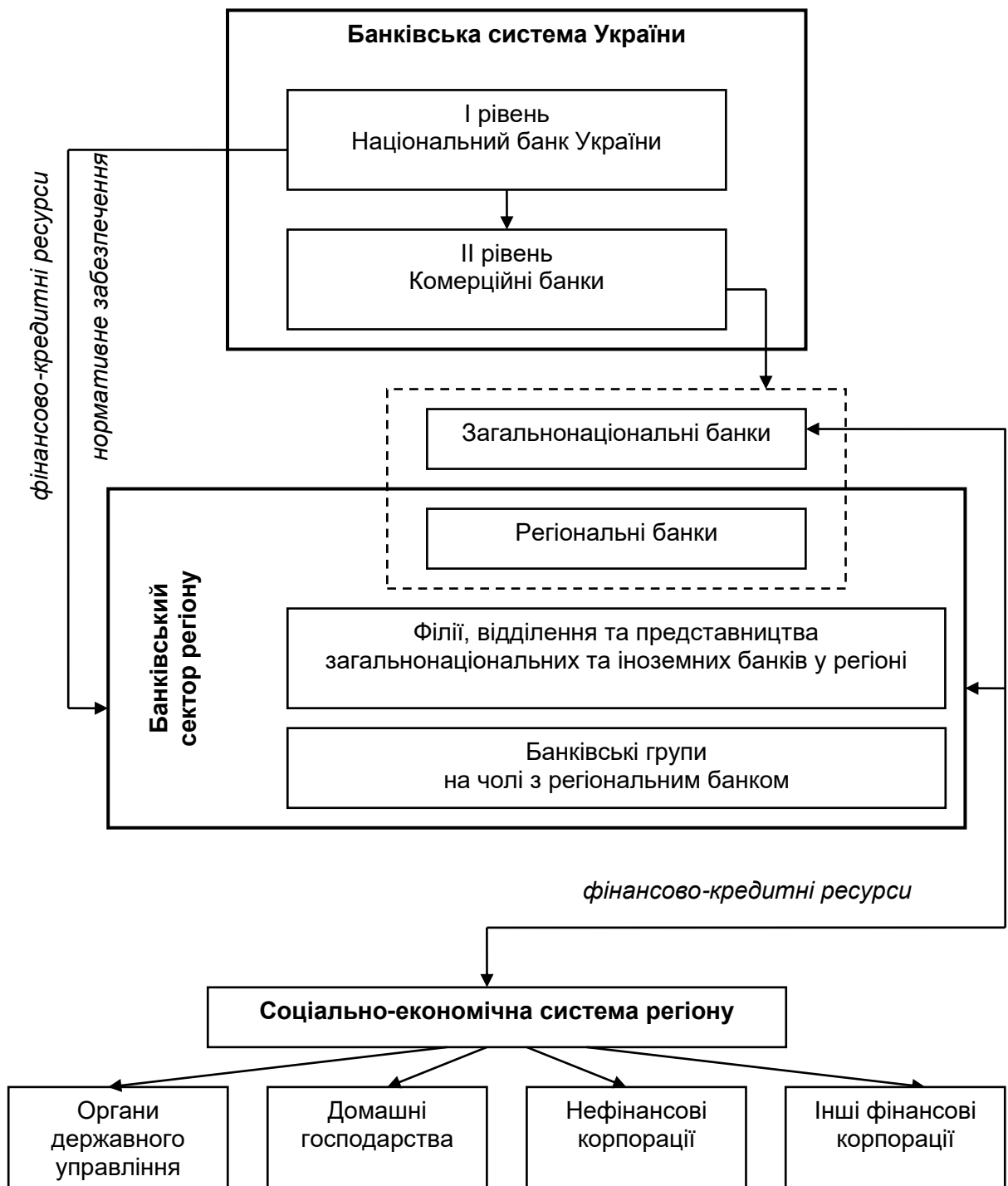

Рис. 1.7. Регіональний банківський сектор у взаємодії з банківською та соціально-економічними системами держави*

*Джерело: розробка авторів

На думку вітчизняних науковців, особливість регіональної банківської системи полягає в тому, що її функціонування відбувається на мезорівні. Зважаючи на це, при формуванні регіональної банківської системи слід взяти до уваги характерні принципи її функціонування:

- принцип підзвітності: формування банківської системи регіону проходить під контролем держави та національної банківської системи;
- принцип відповідності: регіональна банківська система повинна відповідати потребам місцевої економіки та населення, органів місцевого самоврядування;
- принцип ефективності: функціонування банківської системи регіону повинно приносити дохід не тільки банкам, але й їх клієнтам;
- принцип саморозвитку: банківська система регіону повинна розвиватися та мати здатність реагувати на несприятливі фактори в економіці;
- принцип відкритості: регіональна банківська система повинна бути відкритою для вступу в неї нових учасників [112, с. 71].

Враховуючи все вищезазначене, вважаємо, що концепція розвитку регіонального банку повинна враховувати потреби економіки регіону, інтереси власників, вимоги органів пруденційного нагляду та бути клієнтоорієнтованою (рис. 1.8).

Блок I, представлений на рис. 1.8, передбачає формулювання місії та стратегії банку, реалізація яких повинна спиратися на дотримання таких принципів:

по-перше, потреби клієнта знаходяться у центрі уваги регіонального банку;

по-друге, коло потенційних клієнтів — це, перш за все, середній і малий бізнес, що відповідає розмірам капіталу регіонального банку;

по-третє, завданням банку є активне сприяння розвитку реального сектора економіки регіону.

Зазначені принципи дають змогу сформулювати місію регіонального банку таким чином: надання доступних, сучасних та якісних послуг для задоволення потреб клієнтів та розвитку економіки регіону. Стратегією регіонального банку повинна бути побудова високотехнологічного, клієнтоорієнтованого, конкурентоспроможного банку регіону.

**Розділ 1. Теоретичні засади дослідження фінансового забезпечення
регіонального розвитку**

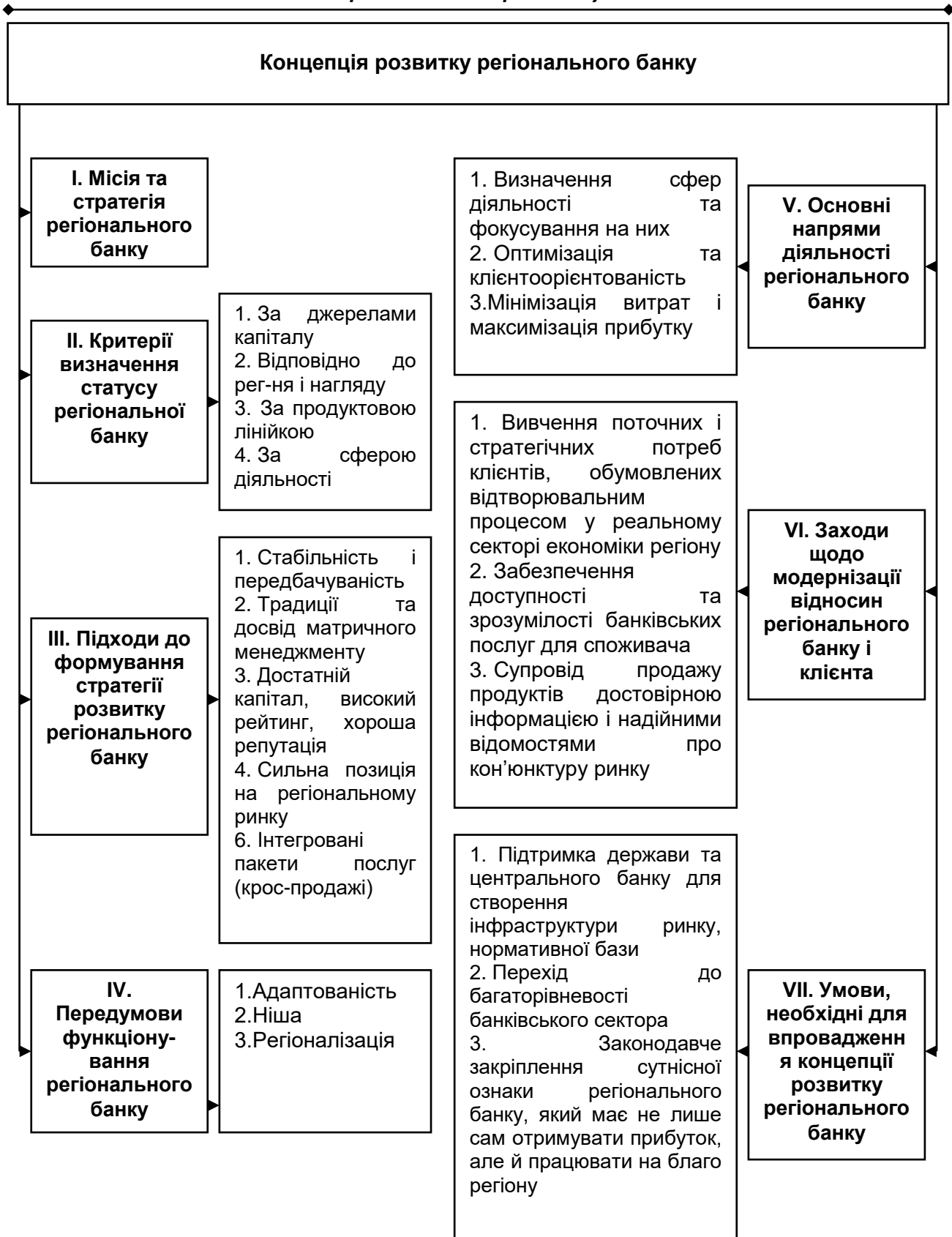

Рис. 1.8. Орієнтовна структура концепції розвитку регіонального банку*

**Джерело: розробка авторів*

При визначенні статусу регіонального банку важливо врахувати ряд загальних критеріїв, включених до блоку II. Оскільки одним із пріоритетних напрямів діяльності регіонального банку повинна бути реалізація соціально-економічної політики місцевої адміністрації, спрямована на розвиток свого регіону, вважаємо, що джерелами статутного капіталу регіонального банку повинні бути кошти місцевих органів влади, а також суб'єктів регіональної економіки. Якщо регіональні банки хочуть витримувати конкуренцію з боку загальнонаціональних фінансово-кредитних установ, їхні продукти та послуги повинні бути більш доступними для споживача. Зокрема, доречним є врахування банками регіональних особливостей при формуванні депозитної та процентної політики. Регіональний банк повинен вирішувати завдання соціально-економічної політики регіону, забезпечувати власну прибутковість і враховувати інтереси суспільства. Регіональні проекти повинні здійснюватися не тільки через бюджет, але й через спеціально створені банківські фонди. Крім того, з метою мінімізації конкуренції з іншими фінансово-кредитними установами регіональний банк має чітко визначити сфери своєї діяльності. Наприклад, такий банк має бути зорієнтований на підтримку місцевих галузей, які відчувають дефіцит грошових ресурсів, на надання підтримки суб'єктам малого і середнього підприємництва, а також на реалізацію проектів, які є економічно значущими для розвитку даного регіону.

Пропонуємо виділити підходи до формування стратегії розвитку регіонального банку на основі положень, визначених швейцарським банкіром Хансом-Ульріхом Дерігом (блок III рис. 1.8) [140, с. 243]:

1. Стабільність і передбачуваність. Ставлячи ці принципи в основу стратегії і тактики, регіональним банкам потрібно заручитися довірою клієнтів, яка є основою посередницьких відносин у сучасному світі.

2. Традиції та досвід матричного менеджменту. Матричний тип організаційної структури створюється шляхом суміщення структур двох типів: лінійної та програмно-цільової. Відповідно до лінійної структури (по вертикалі), будується управління окремими сферами діяльності. Відповідно до програмно-цільової структури (по горизонталі), організовується управління програмами (проектами). Матричний тип структури використовується установами, продукція яких має відносно короткий життєвий цикл і часто змінюється.

3. Достатній капітал, високий рейтинг, хороша репутація. Регіональним банкам слід приступати до активних дій і переходити від боротьби за гроші клієнтів до боротьби за клієнтів. На наш погляд, важливо домогтися від клієнта

розуміння того, що банком забезпечуються абсолютно всі умови для успіху його діяльності.

4. Сильна позиція на регіональному ринку. Для забезпечення сильних позицій на ринку регіональні банки часто об'єднують навколо себе потужні місцеві підприємства, створюючи тим самим сильні регіональні фінансово-промислові групи.

5. Інтегровані пакети послуг (крос-продажі). Сьогоднішні технології регіонального ринку — це вчорашні нововведення загальнонаціонального ринку. Нововведення для регіональних банків поки що залишаються вузьким місцем. Наразі крос-продажі продуктів, що постійно змінюються і групами продуктів «із одних рук» у регіональних банках недостатньо широко представлені. Втім, інтегровані пакети послуг здатні забезпечити банкам просування на мінливий споживчий ринок більш персоніфікованих банківських продуктів.

Реалізація зазначених положень повинна виходити із трьох передумов (блок IV рис. 1.8):

1. Адаптованість. Сучасні умови впровадження, функціонування революційних технологій ставлять регіональні банки перед необхідністю піддати системним змінам власні стратегію, місію та асортимент продуктів. Практика показує, що регіональні банки не завжди вчасно реагують на вимоги ринку, які часто змінюються. Клієнтам пропонується одноманітний асортимент продуктів, до багатьох із яких споживачі фактично втратили інтерес. Водночас, інноваційні розробки регіональні банки впроваджують, головним чином, з метою удосконалення процесів операційної діяльності та продажів стандартних банківських продуктів.

2. Ніша — це закріплення за регіональним банком певної частки ринку, надання спеціалізованих або універсальних послуг обмеженому колу клієнтів. Такою нішею, перш за все, є малий та середній бізнес. Крім того, достатнього ризику вимагає перехід регіонального банку на вузьку продуктову спеціалізацію, яка за прибутковістю, звичайно, поступається універсальній. Проте, якщо обрана ніша — достатньо велика, то банк може швидко вийти на прийнятний рівень рентабельності. Звертаючись до світового досвіду, варто відзначити успішне функціонування поштово-ощадних банків, які акумулюють заощадження населення через поштові відділення і використовують ці кошти для кредитування інших кредитно-фінансових установ та держави [396, с. 124].

3. Регіоналізація являє собою появу нових і зміцнення вже існуючих регіональних об'єднань. У світі простежується все більш чітко виражена динаміка до перетворення регіоналізації на загальносвітову тенденцію, у контексті якої регіони починають грати зростаючу роль у житті країн. У цьому контексті стратегічними напрямками діяльності банку має стати розширення його присутності у регіоні, і зрештою регіональні банки можуть стати сполучною ланкою в економіці окремої територіальної одиниці [161, с. 173].

Важливе місце у концепції формування регіонального банку є модернізація відносин «регіональний банк — клієнт», основні підходи до якої представлено у блоці VI рис. 1.8. Разом із тим, на нашу думку, для регіонального ринку банківських продуктів більш важливим є не внутрішнє «самоудосконалення», а системні зміни в економіці загалом. Концепція розвитку регіонального банку повинна відповідати рівню розвитку економіки регіону, бути підпорядкована його стратегічним цілям і спрямована на задоволення потреб регіональних виробників. Саме тому для впровадження даної концепції, насамкінець, необхідні такі умови (блок VII рис. 1.8):

по-перше, допомога держави і центрального банку для створення інфраструктури ринку, «правил гри», зниження ризику асиметричності інформації. Важлива також активізація ролі місцевих органів влади у створенні регіонального банківського сектора шляхом розвитку локального ринку інвестицій. Необхідний перехід від переважання перерозподілу фінансових ресурсів через бюджет до банківського кредитування. Все це дозволить створити умови для підвищення ефективності регіонального банківського бізнесу;

по-друге, перехід до реальної багаторівневості банківської галузі, яка дозволить виробляти широкий асортимент продуктів, задовольняти різноманітні потреби клієнтів у капіталізації вартості, сек'юритизації, гарантіях, консультаціях та новаціях. Український банківський сектор повинен включати як багатофіліальні загальнонаціональні банки, так і регіональні фінансово-кредитні установи;

по-третє, при визначенні статусу регіонального банку повинна бути законодавчо закріплена його ключова сутнісна ознака: з одного боку, банк як комерційна установа зобов'язаний приносити прибуток, а, з іншого, — як суб'єкт господарювання регіону банк повинен працювати на його благо. Максимізація банківського прибутку не може бути його єдиною метою. Саме з

вирішення проблеми поєднання цих умов і повинна починатися нова історія регіональних банків.

Звичайно, вищеназвані умови не охоплюють усього спектру необхідних перетворень, які забезпечать конкурентні переваги регіонального банку на банківському ринку. Проте, варто зазначити, що з початком фінансової децентралізації в Україні відбулося посилення диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, що призвело до певних диспропорцій у функціонуванні регіональної економіки, а також підвищення ролі регіональних банків, орієнтованих на економічні та соціальні потреби територій.

Нині регіональні банки мають право не лише на існування, але й на підтримку з боку держави. Розвиток регіональної банківської системи в Україні, на наш погляд, повинен реалізовуватися за такими напрямками:

1. Реформування чинної нормативно-правової бази з питань банківської діяльності у частині визначення змісту, цілей, особливостей функціонування, умов створення та порядку формування капіталу регіональних банків.

2. Визначення пріоритетних джерел залучення і напрямів розміщення коштів із метою задоволення потреб розвитку окремих територій.

3. Розробка програм соціально-економічного розвитку регіонів із виокремленням механізмів залучення потенціалу банківських установ у розвиток місцевих громад.

Таким чином, розробка концепції розвитку регіонального банку повинна ґрунтуватися на комплексному і всебічному дослідженні еволюції регіональних банків. Поєднання вітчизняного досвіду із ефективним запозиченням зарубіжної практики забезпечить новій концепції розвитку регіонального банку можливість вирішення питань раціонального взаємозв'язку і взаємодії банківського та реального секторів економіки на регіональному рівні. Вважаємо, що майбутнє економічне піднесення економіки нашої держави та зростання платоспроможного попиту надасть регіональному банківському сектору хороші шанси для того, щоби стимулювати розвиток місцевих галузей народного господарства. У кінцевому підсумку реалізація концепції регіонального банку дозволить сформувати новий тип фінансово-кредитних установ, який поєднає у собі комерційні, громадські та благодійні функції.

1.5. Місцеві системи розрахунків як нетрадиційний підхід до фінансового забезпечення регіонального розвитку

Внаслідок зростання складності фінансових ринків виникає ентропія в соціально-економічній системі, порушується відтворювальний процес. Турбулентність фінансової системи на рівні національної економіки, так і економіки регіонів перетворює її з інструменту стимулювання економічного зростання в джерело загроз. Це стає джерелом нестабільності на нано-мікро-мезо-макро-мега рівнях та причиною виникнення сучасних економічно-фінансових криз. Суперечності між реальним і фіктивним капіталом призвели до нестабільності та хаосу у економіці, за якою настала фінансова криза. Фундаментальна відмінність реальної економіки від фінансової полягає в тому, що в фінансовій економіці гроші, цінні папери та деривативи, комерційні банки, спекуляції і фінанси формують фундамент фінансової економіки. В реальній економіці головним суб'єктом соціально-економічних відносин є виробник. Сенси реальної та фінансової економік принципово різні. На нашу думку, для ефективного розвитку економіки повинна існувати органічна смислова взаємодія між виробничою і грошово-кредитною сферами. Гроші за смисловими алгоритмами відтворення повинні обслуговувати процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання. На часі економічно-фінансова реформа, трансформація принципів, алгоритмів, моделей і методології функціонування економічно-фінансових інституцій, що актуально як для розвитку національної економіки, так і для регіонального розвитку. В цьому напрямі науковцями здійснюється пошук альтернативних грошових систем. Одним із варіантів, який існує уже як в науковій, так і практичній площині є системи місцевих валют, яким частково вдається поглинати проблеми фінансової економіки.

В сучасних умовах стрімке зростання популярності місцевих грошей почалося після фінансової кризи 2008 р. Вони виявилися важливим інструментом стимулювання розвитку та подолання бідності.

Найбільш тривалим та успішним було використання місцевих грошей у Стародавньому Єгипті та за доби раннього Середньовіччя в Європі. Згідно з дослідженням Бернарда Лієтара («Душа грошей» [212]), застосування

локальних валют було основою розквіту економіки в Єгипті впродовж 1000 років (приблизно XVI–VI ст. до н.е), а також 300 років у Європі (X–XIII ст.). Саме тоді збудовано грандіозні піраміди в Єгипті та храми в Європі, які існують і донині. Ці гроші випускали місцеві правителі для місцевих розрахунків (здебільшого у сільському господарстві). Для великих трансакцій або торгівлі з іншими регіонами та країнами використовували національні гроші. У Єгипті місцевими грошима були розписки на глиняних черепках, які селяни отримували як плату за продукцію, яку вони здавали на зберігання у центральні сховища. Ці розписки використовували для повсякденного товарообігу. Якщо селянин хотів забрати свій врожай зі складу, він отримував свою продукцію за вирахуванням плати за зберігання. Мовою сучасної економіки такі місцеві гроші були валютою, прив'язаною до сировини з вбудованим демереджем. Демередж – це плата за зберігання грошей: якщо хочеш тримати гроші замість товару, потрібно заплатити за його зберігання. Така організація системи грошей забезпечувала їхню достатність: «випуск» розписок на глиняних табличках залежав тільки від розміру врожаю, зданого у сховища. Отже, не було ситуації, коли через брак грошей селяни не могли продати врожай – вони завжди могли його здати у сховища й отримати за це гроші. На додаток, демередж валюти надавав потужного імпульсу її обігу в економічній системі, оскільки ніхто не хотів довго тримати актив, який втрачає вартість. Тому люди багато інвестували; не випадково цей період в історії відзначився будівельним бумом [231].

Історія розвитку соціально-економічних систем показує, що при виникненні кризових ситуацій з'являються альтернативні системи розрахунків. Як правило, вони з'являються з ініціативи місцевої влади та місцевих громад на рівні певного регіону. Зазначені форми комплементарних валют відносяться до грошових сурогатів. У другій половині XX та початку XXI ст. з приходом ери інформатизації явище грошових сурогатів було відтворено практично у всесвітньому масштабі. На першому етапі локальні грошові експерименти охопили десятки країн світу.

Перехід до системи незабезпечених валют, криза державних фінансів, валютні та світові економічні кризи, зниження обсягу соціальних трансфертів та рівня зайнятості, зростання соціальної диференціації і загальне погіршення рівня розвитку національних економік стали чинниками, які сприяють розвитку системи місцевих валют. Формування і розвиток таких систем відбувалося на

фоні переважання в значної частини суспільства протестних, соціальних, антиетатистських та екологічних настроїв.

Між національною та комплементарною валютою є важлива відмінність. Пропозицію першої централізовано створюють монетарна влада – ЦБ і комерційні банки. Кількість другої визначається попитом і пропозицією самих користувачів. А в порівнянні з іншими формами альтернативних розрахунків, наприклад, бартером, комплементарні валюти більш універсальні та прозорі [106].

В цілому системи місцевих валют переросли статус локальних маргінальних експериментів. У світі діє понад 3000 СМВ, у тому числі понад 1600 – в Канаді і США, близько 1000 – в країнах Євросоюзу. СМВ часто користуються підтримкою держави; в Аргентині укладено безпрецедентну угоду про співпрацю між СМВ та Мінекономіки; в Австралії учасники СМВ мають податкові пільги; в Великобританії вони ведуть спільну діяльність з низкою великих муніципалітетів. У багатьох країнах подібні ініціативи підтримуються на рівні центральних банків. У ряді країн (Україна, Білорусія, Росія та ін.) держава забороняє СМВ в грошовій сфері.

На сьогодні системи локальних валют є поширені у багатьох країнах світу.

Е. Колом виокремив три типи існуючих систем місцевих валют [51]:

1. Локальна біржа та торгова система (Local Exchange and Trading System – LETS) вперше була запроваджена у Британській Колумбії у 1983 р. LETS – система обміну товарами та послугами між членами місцевої громади. У світі функціонує близько 3,5 тис. таких систем.

Відома реалізація ідеї вільних грошей – LETS (Local Exchange Trading Systems) – система торгівлі, заснована на бартері, що використовує електронні форми взаємозаліку.

Торгова система місцевого обміну (Local Exchange Trading System) означає місцеву економічну організацію (співтовариство), яка дозволяє своїм членам обмінюватися між собою товарами і послугами. В рамках торгової системи місцевого обміну використовується власна створена валюта для вираження одиниць вартості, які можуть використовуватися в якості оплати або обмінюватися на товари або послуги. Теоретично, віртуальна валюта, біткоїн чи ефіріум можуть бути прийняті в якості такої місцевої валюти, використовуваної в рамках торгової системи місцевого обміну. (Приклади: Ithica Dollars і Mazacoin).

2. Банк часу (Time Banks) – система вперше запроваджена у формі Time Dollar Network у 1983 р. у Майямі (Флорида). У ролі грошової одиниці, яка виконує функцію міри вартості і є одиницею обліку – person-hour – праця однієї людини за одну годину.

На відміну від LETS, система Time Banks використовує валюти як у паперовій формі, так і у електронній формі. Один із найуспішніших банків часу функціонує у місті Ітака (США). Один Ithaca House може бути конвертованим у долари США. Курс обміну визначається рівнем середньої погодинної оплати праці у цьому регіоні. Система локальної валюти Time Banks набула поширення також і в Японії.

3. Система локальної (комплементарної) паралельної валюти – сучасні моделі цієї системи з'явилися на початку 1990-рр., і набули масового розповсюдження у 2000-х рр. На відміну від попередніх двох видів систем локальних валют, в основі емісії місцевих валют покладено принцип депонування національної валюти або інших матеріальних цінностей чи зобов'язань.

Регіональні валюти, як правило, мають визначений термін дії, після якого необхідно придбати та наклеїти на зворотному боці банкноти марку (так званий податок або «demurrage» Гезеля), яка коштує 1–2 % від номіналу, і без якої банкнота вважається недійсною. Регіональні валюти ЄС вільно обмінюються на євро один до одного. При зворотному обміні регіональної валюти на євро необхідно сплатити так званий податок Тобіна у розмірі 3 %. Цей податок частково скеровується на реалізацію регіональних добродійних проєктів, частково на покриття видатків, пов'язаних із функціонуванням регіональної валютної системи [50].

У світі та Європі у деяких регіонах громади показали, що умови розвитку соціально-економічних відносин можуть бути покращені шляхом впровадження комплементарної локальної валюти. Комплементарна валюта може стати інструментом захисту регіону від шоку, викликаного помилками і кризою офіційної грошово-кредитної системи. В цілому, такий підхід є виграшним як для локальних підприємств, так і суспільства в цілому. У Австралії, Аргентині, Бразилії, Британії, Канаді, Іспанії, Італії, США, Німеччині, Франції створюють комплементарні гроші, в т. ч. електронні [243]. В країнах ЄС євро не є єдиною на сьогодні валютою. Наприклад, лише Німеччині на рівні із євро функціонує 15 інших валют [104]. В наукових колах це явище прийнято називати комплементарна валюта, місцева валюта. В Греції внаслідок фінансової кризи,

після якої уряд, розглянувши всі «за» і «проти», порекомендував місцевим громадам по можливості запроваджувати місцеві валюти [43].

Однією із найбільш популярних сьогодні є кімгауер (chiemgauer), запроваджений у 2003 р. і перебуває в обігу у Баварії (Німеччина) на рівні місцевої громади. Регіональна валютна система кімгауерів передбачає не лише можливість її використання для оплати товарів і послуг, але й надання кредитів учасникам такої регіональної системи.

Введена в 1995 р. в Аргентині Глобальна бартерна мережа (ГБМ) стала найбільшою національною альтернативною системою розрахунків у світі з 500 підрозділами. Аргентинський уряд підписав з мережею двосторонню угоду. ГБМ поширюється в Південній і Центральній Америці, її підрозділи працюють в Уругваї, Бразилії, Чилі, Перу, Колумбії, розвивається проект в Сальвадорі. ГБМ може стати першою міжнародною безпроцентною системою обміну у відповідь на експансію СОТ і руйнівний ефект світової системи обміну, заснованої на процентному боргу [308].

Приклад успішної комплементарної валюти є швейцарська WIR (з нім. «ми», а також скорочення від *Wirtschaftsring-Genossenschaft* – «ділове коло взаємної підтримки»). Її створили під час Великої депресії у відповідь на кризу ліквідності, яка підривала економіку Швейцарії. Сьогодні WIR використовують десятки тисяч місцевих підприємств, а торговельний оборот у ній перевищує 1 млрд. швейцарських франків [106]. В якості сучасного прикладу функціонування місцевих грошей можна привести так званий брістольський фунт. Британське портове місто Брістоль у вересні 2012 р. ввело власну валюту. Таким чином місто вирішило захистити себе від європейської фінансової кризи і конкуренції з боку глобальних корпорацій (насамперед великих роздрібних торгових компаній і мереж громадського харчування) та підтримати місцевий бізнес. За словами одного з творців нової валюти К. Мунді, «близько 80% грошей витікає з міста, якщо вони виплачуються транснаціональним компаніям, але ці ж 80% залишаться, якщо будуть витрачені в магазинах Брістоля». Брістоль став першим містом Об'єднаного Королівства, яке отримало власну грошову одиницю. За своєю купівельною спроможністю вона дорівнює фунту стерлінгу [144].

Існують альтернативні СМВ на всій території Іспанії. Пумас, харас, сокітос, чокітос, пітас, комунес, хіменос, салерос, хандітас, аркітос, коінес, хустас і пепас – це лише деякі соціальні валюти Андалусії [105]. В передмісті

Мадрида – містечку Аламо магазини і бари приймають до оплати іспанські песети, що ходили до євро [201].

Цікавий і великий проект був розпочатий 2015 р. у Нанті (Франція). Проект ініціювала місцева влада, його запуск частково фінансувала Європейська комісія. Нині це найбільший проект місцевої валюти, ініційований місцевою владою. Місцева валюта – SoNantes – базується на системі взаємного кредиту між підприємствами та звичайними громадянами. У цій системі гроші створюють у момент надання послуги або продажу товару і в базі даних роблять відповідний запис. Систему адмініструє місцевий муніципальний банк. Мета проекту – стимулювати місцеву (регіональну) економіку. Це досягається через створення грошей, які можна використати тільки в межах цього міста (регіону). Особливо ця система сприяє малому бізнесу, оскільки саме малі підприємства витрачають більшу частину грошей на місцевому рівні, отже, їм зручно користуватися цими грошима. Цей принцип локалізації – основний важіль, через який місцева валюта допомагає подоланню бідності та безробіття на місцевому рівні [231].

Виходячи із вищевикладеного можна констатувати, що місцева влада багатьох країн вельми прихильно ставиться до місцевих ініціатив по створенню комплементарних місцевих валют, за умови, що вони спрямовані на розвиток місцевого виробництва. Але якщо вони перетворюються на альтернативний вид грошей, що перетягує на себе функції фідуціарних грошей, то настає швидка реакція влади і заборона.

В умовах бюджетної децентралізації, доцільною видається можливість створення муніципальних банків в Україні, які будуть адмініструвати місцеві системи розрахунків, адже для цього існує законодавче підґрунтя. Згідно зі ст. 60 та 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [29] у власності територіальних громад міста можуть бути фінансово-кредитні установи, зокрема муніципальні банки.

На думку вітчизняних вчених О. Селезньової [328], Є. Карманова [180], Ю. Ващенко [115] муніципальний банк визначається як особлива юридична особа, яка має спеціальну правоздатність, є комунальною власністю, власністю територіальної громади. На їх думку, діяльність такого банку сприятиме розвитку банківського обслуговування комунального господарства, місцевих підприємств і організацій та індивідуального будівництва.

Основними завданнями муніципальних банків мають стати [29]:

- підвищення енергоефективності в централізованому теплопостачанні;

- комерціалізація місцевої енергокомпанії шляхом реалізації проектів із високим демонстраційним ефектом чи значним підвищенням енергоефективності;

- фінансове оздоровлення житлово-комунального господарства;
- короткострокові кредити комунальним підприємствам;
- тісна співпраця з ЄБРР для залучення дешевих грошових ресурсів.

Їх функціонування забезпечить якісний і прозорий контроль грошових потоків підприємств, які належать місту (регіону), і контроль цільового використання грошових коштів місцевих бюджетів, що в умовах децентралізації є надзвичайно актуальним питанням.

Функція адміністрування місцевих систем розрахунків на основі запровадження місцевої валюти видається, на нашу думку, абсолютно логічною для муніципального (місцевого) банку, що дозволить розширити та удосконалити фінансове забезпечення регіонів.

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ

2.1. Фінансова безпека як основа збалансованого розвитку регіону: дослідження сутності, чинників та індикаторів

Питання фінансової безпеки знаходиться в особливому фокусі уваги протягом останніх років, з погляду впливу глобальних та локальних фінансових криз на фінансову систему країни. Посилення ролі регіонів у суспільно-економічному розвитку країни в умовах децентралізації та євроінтеграції вимагає особливої уваги до забезпечення фінансової безпеки на регіональному рівні.

Фінансова безпека як категорія комплексно і достатньо детально розглядається сучасними дослідниками на макрорівні в системі більш загальних категорій – «національній безпеці» або «економічній безпеці держави». На відміну від національної та економічної безпеки, фінансова безпека на регіональному рівні значно менше висвітлена вченими, що пояснюється відносною новизною та недостатнім дослідженням проблеми. Зважаючи на ієрархічність та взаємозв'язок рівнів економічної безпеки, можна констатувати, що забезпечення фінансової безпеки регіонів є основою гарантування фінансової безпеки держави, фундаментом державної

незалежності, умовою прогресивного соціально-економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів та країни в цілому.

Проблема безпеки, як і будь-яка інша проблема, перш за все, потребує усвідомлення, яке виражається у суспільному визнанні факту її існування [131, с. 11]. Слід зазначити, що сам термін «безпека» почав використовуватися у XII ст. й означав спокійний стан суб'єкту, який вважав себе захищеним від будь-якої небезпеки. Під безпекою у багатьох енциклопедіях та словниках розуміють стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує. Тому, виходячи з цього, зниження рівня загроз або їх відсутність можна розуміти як певний стан безпеки будь-якого суб'єкта. Хоча, на думку деяких дослідників, неможливо знайти ситуацію, коли стосовно будь-якого суб'єкта відсутня всяка небезпека і тим більше загроза [228, с. 13]. Навпаки, безпека є реакцією на небезпеку і потреба в ній виникає тоді, коли є небезпека [198, с. 51]. Проте, слід погодитися з думкою, що безпечний стан системи існує тоді, коли відсутня небезпека. Загрози функціонуванню будь-якої економічної системи є завжди і це об'єктивно.

Тому доцільним є виділення рядом науковців [184, с. 37-51; 190, с. 39] двох типів безпеки:

- гіпотетична відсутність небезпеки, тобто наявності навіть самої можливості яких-небудь потрясінь, катаклізмів, будь-яких загроз для окремої людини, соціуму чи держави в цілому;
- реальна захищеність від небезпек, здатність надійно протистояти їм у разі їх виникнення.

Серед різноманітності існуючих поглядів у сучасній економічній літературі щодо сутності поняття «безпека», доцільно виділити чотири основні підходи. Перший підхід базується на визначенні безпеки як стану, другий – як певної характеристики системи (або її складових), третій – як сукупності умов існування суб'єкта, четвертий – як процесу, тобто специфічної діяльності (виявлення, попередження, послаблення, усунення небезпек і загроз, здатних нанести суттєві збитки чи зруйнувати прогресивний розвиток).

На думку Л. Коженювського [189], всі визначення сутності поняття «безпека» можна розглядати у розрізі двох концепцій. Згідно першої концепції безпека – це така форма існування, яка забезпечує тривалість, стабілізацію, вдосконалення та розвиток, тобто це певний стан, що характеризується ознаками захищеності. У другій концепції – безпека тлумачиться через загрози, що походять з оточення або існують у самій організації та в

інформації, як елемента системи взаємодії підприємницької одиниці із зовнішнім середовищем. Отже, безпека сприймається як здатність до захисту та система заходів протидії.

На нашу думку, ці концепції не доцільно розглядати окремо, бо вони є взаємопов'язаними та одна витікає з іншої. Будь-який економічний суб'єкт знаходиться у безпеці не стільки за умови відсутності загроз, скільки за умови спроможності протистояти їм.

На думку окремих авторів [163], використання при тлумаченні сутності безпеки терміну «стан захищеності» є неприпустимим, оскільки це просто невдала спроба віднайти потрібний синонім для поняття безпеки, щоб позбутись тавтології при тлумаченні її змісту. Він вважає, що безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, якими він володів у процесі самореалізації і які, таким чином, може контролювати.

На нашу думку, безпека повинна розглядатися не тільки з точки зору статичного підходу як стан захищеності, але й враховувати динамічність і мінливість умов функціонування, а також здатність до динамічного розвитку.

Виходячи з цього, під поняттям «безпека» доцільно розуміти таку характеристику системи, яка відображає здатність: 1) захистити об'єкт (інтереси суб'єкта) від будь-яких загроз; 2) зберігати рівновагу в умовах впливу негативних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища; 3) здатність створювати умови для стабільного розвитку у перспективному періоді [303].

Фундамент «безпекового» підходу до регіонального розвитку закладено статтею 17 Конституції України, якою визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави.

Більшість дослідників розглядають регіон як умовно замкнену соціо-еколого-економічну систему і, водночас, як елемент макросистеми. В ієрархії рівнів економічної безпеки, яка була досліджена нами в праці [304] і представлена на рис. 2.1, безпека регіону є основою формування безпеки держави та надбудовою рівня безпеки суб'єктів господарювання і домогосподарств. Всі три рівні (державна, регіональна і приватна безпека) є складовими національної безпеки.

Обґрунтування важливості регіональної безпеки як складової системи національної безпеки України, заходи якої повинні спрямовуватися на забезпечення цілісності території країни, подолання соціально-політичної напруженості та ліквідацію соціально-економічного зубожіння в окремих

регіонах, було здійснено фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Національна безпека України» у 1996 році [199, с. 54].

Визначення регіональної складової національної безпеки України на глобальному рівні тісно пов'язано з участю держави у світових інтеграційних процесах. Важливість забезпечення національної безпеки на міжнародному рівні визначено Законом України «Про основи національної безпеки України», де інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України включено до переліку пріоритетних національних інтересів держави [87, с. 43].

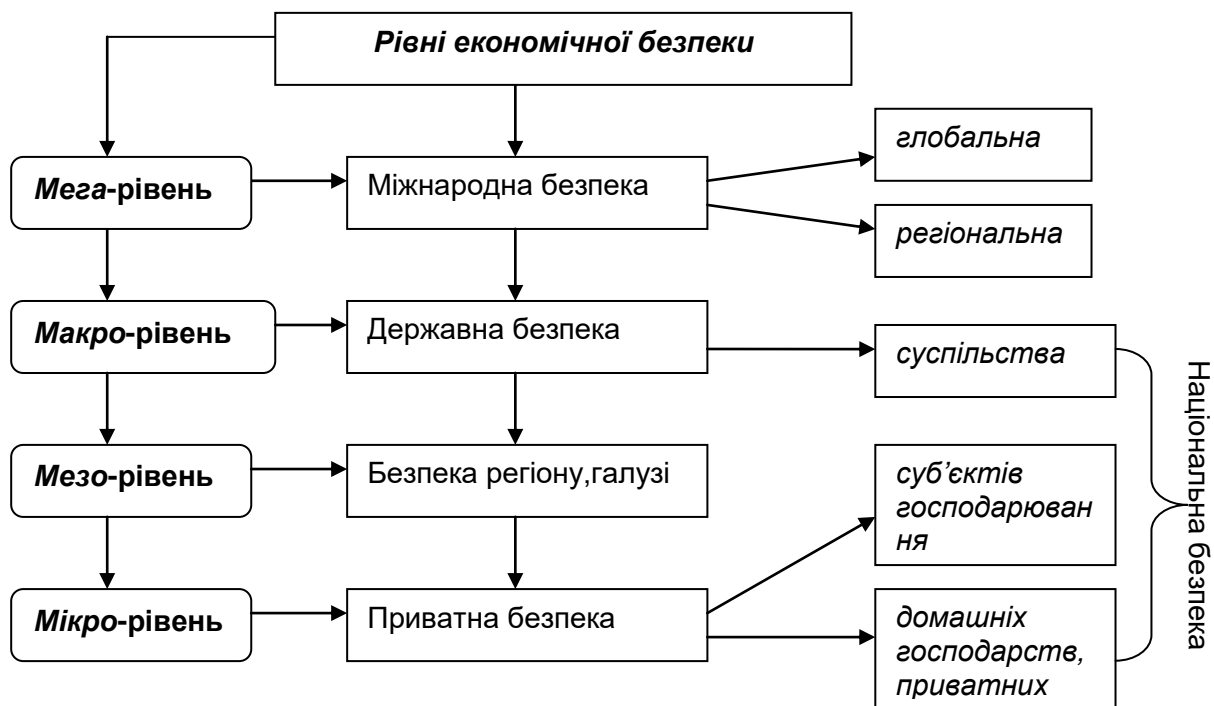

Рис. 2.1. Ієрархія рівнів економічної безпеки [304]

Досліджуючи поняття фінансової безпеки на різних рівнях, ми дійшли до висновку, що фінансову безпеку регіону доцільно розглядати як таку характеристику, яка відображає:

- 1) захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин;
- 2) певний рівень незалежності, стабільності і стійкості регіональної фінансової системи в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці;

3) здатність фінансової системи регіону забезпечити ефективне функціонування регіональної економічної системи та стає економічне зростання на відповідній території.

Критерієм фінансової безпеки регіону є стабільний збалансований розвиток регіону, що характеризується стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування регіональної економічної системи.

Мистецтво управління фінансовою безпекою регіону полягає у здатності гармонізувати інтереси держави, населення та суб'єктів господарювання на відповідній території, налагодити міцні економічні зв'язки з іншими регіонами та створити мотиваційні механізми ефективної взаємодії всіх суб'єктів з метою забезпечення перспективного розвитку регіону.

Фінансова безпека, як складова економічної безпеки регіонів, має забезпечуватися в рамках регіональної політики шляхом зменшення територіальних диспропорцій; удосконалення міжрегіональних та міжбюджетних відносин; узгодження підприємницьких, регіональних та державних інтересів в процесі формування і використання фінансових ресурсів, здійснення інвестицій; формування кластерів, розвитку транскордонного співробітництва регіонів [149; 333].

Важливим у цьому контексті є відокремлення та дослідження чинників (факторів, детермінантів), які визначають рівень фінансової безпеки регіону. Саме це є джерелом пояснення передумов та змісту формування реального рівня фінансової безпеки, а також є основою для прогнозування вектору подальших дій.

В основу авторського дослідження чинників забезпечення фінансової безпеки регіону покладений підхід до їх систематизації відповідно до виділених на рис. 2.1 рівнів безпеки (мега-, макро-, мезо- та мікро-). Авторське представлення чинників відповідно до означених рівнів безпеки наведено у табл. 2.1.

Мегарівень безпеки включає чинники, які забезпечують безпеку і стабільність на рівні міжнародних фінансових ринків, транснаціональних компаній (ТНК), крупних міжнародних компаній та національних економік різних держав. Провідну роль тут відіграє інтернаціоналізація та глобалізація фінансової сфери.

На думку Нечипорук Л.В. [250, с. 281], інтернаціоналізація фінансової сфери розгортається на сучасному етапі за трьома основними напрямками:

1) інтернаціоналізація фінансових послуг з проникненням в економіку країн, що розвиваються, іноземних банків та інших фінансових установ;

2) зростання міжнародних потоків акціонерного капіталу, враховуючи прямі іноземні інвестиції, обсяг яких останнім часом був більше, ніж потоки боргових обов'язків;

3) посилення потоків боргових обов'язків, головними індикаторами яких є рівні процентних ставок і валютні курси. На думку дослідників [75, с. 443-444], глобальні фінанси стають відокремленим сектором світової економіки, що має більшу дохідність порівняно з реальним сектором, відволікає частину виробничого капіталу, створює віртуальні гроші та кредитні обов'язки.

Глобалізаційні процеси стали невід'ємною частиною економічного, фінансового, політичного, соціального розвитку як держав світу, так і їх окремих територій і регіонів. Фінансова глобалізація, як підкреслює О.І. Барановський [82, с. 23], принесла значні економічні вигоди країнам, постачальникам і споживачам фінансових послуг, але при цьому змінила структуру ринків, створила нові ризики і поставила нові завдання перед суб'єктами ринків фінансових послуг.

Вплив глобальних чинників на фінансову безпеку регіону виявляється через створення нових інвестиційних можливостей та існування потенційних загроз глобального ринку.

Таблиця 2.1

Чинники забезпечення фінансової безпеки регіону*

Рівень безпеки	Групи чинників		Перелік чинників
1	2		3
<i>Мега-рівень</i>	Зовнішні	Глобальні	Інтернаціоналізація та глобалізація фінансової сфери, безпека і стабільність міжнародних фінансових ринків.
<i>Макро-рівень</i>		Макроекономічні	Ефективність грошово-кредитної, валютної і бюджетно-податкової політики держави; стан розвитку страхового та фондового ринків; рівень тінізації економіки; рівень фінансової безпеки держави у розрізі складових (бюджетна, боргова, грошово-кредитна, валютна, банківська, безпека небанківського фінансового сектору, податкова та інвестиційна).
		Законодавчі та регуляторні	Стан та ефективність державного регулювання, прозорість та послідовність державної політики, рівень стимулювання інноваційних та інвестиційних процесів у державі.

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Продовження табл. 2.1

1	2	3
<i>Мезо- рівень</i>	Регіональні	Репутація регіону як сприятливого для ведення бізнесу; рівень економічного розвитку регіону та його інвестиційна привабливість; обсяги іноземних інвестицій в економіку регіону; регіональна інфраструктура; криміналізація у сфері фінансових відносин; рівень кваліфікації управлінських кадрів у регіоні.
	Галузеві	Наявність інноваційних технологій; фінансовий стан та організація фінансових відносин між постачальниками і споживачами; стан розвитку галузей.
<i>Мікро- рівень</i>	<i>Внутрішні</i> Корпоративні (на рівні суб'єктів господарювання)	Кількість прибуткових підприємств, сума сплачених податків, фінансова стійкість і платоспроможність підприємств у регіоні, структура капіталу, ділова активність суб'єктів господарювання; структура й обсяги дебіторської і кредиторської заборгованостей; рівень корпоративної і податкової культури; корпоративні цінності; кадрова політика; належність суб'єктів господарювання в регіоні до інтегрованих корпоративних структур (холдингів, концернів, кластерів), дивідендна політика; кваліфікація менеджерів на всіх рівнях управління та їх фаховий рівень; фінансові інтереси окремих учасників фінансових відносин.
		Індивідуальні (на рівні домогосподарств)

**Джерело: власна розробка авторів*

На макрорівні фінансова безпека регіону значною мірою залежить від рівня державного регулювання підприємницької діяльності, ефективності нормативно-правового забезпечення, прозорості і послідовності державної політики. Рівень фінансової безпеки держави, її фінансові ресурси, суспільні потреби, рівень ВВП, сукупні попит і пропозиція формують макроекономічні чинники забезпечення фінансової безпеки регіонів. При цьому важливими макроекономічними чинниками є:

1) грошово-кредитна і бюджетно-податкова політики держави, які покликані сприяти забезпеченню стабільності у фінансовому та реальному секторах економіки;

2) стан розвитку страхового ринку, який є необхідним елементом економіки держави, являється важливим елементом формування безпеки підприємництва;

3) стан розвитку та рівень капіталізації фондового ринку, який впливає на можливість емісійної й інвестиційної діяльності;

4) рівень розвитку інфраструктури фінансових ринків (фондових і валютних бірж, позабіржових торговельно-інформаційних систем, депозитарних та розрахунково-клірингових установ, платіжних систем, інформаційно-аналітичних систем, рейтингових агентств тощо);

5) рівень тінізації економіки, без обліку якого неможливо оцінити реальні економічні тенденції, розрахувати макроекономічні показники, що є основою прийняття рішень щодо проведення заходів державної соціально-економічної політики. По суті, тіньова економіка має об'єктивний характер, а тому існує в будь-яких економічних системах, загрозливим же для національної економічної безпеки є граничне значення тіньової економічної діяльності з критичним рівнем 30% офіційного ВВП. Для суб'єктів підприємництва зростання рівня тіньової економіки несе в собі загрозу збільшення обсягів кримінальної діяльності, різновидом якої є рейдерство.

Внутрішні чинники впливу на фінансову безпеку регіону складаються власне з чинників мезо- та мікрорівня. На мезорівні генеруються внутрішньо-регіональні чинники, які в силу своєї специфіки також впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання, що функціонують у даному регіоні чи належать до певної галузі. Галузеві чинники включають наявність інноваційних технологій, факторів виробництва, фінансовий стан постачальників і споживачів продукції, стан суміжних та супутніх галузей.

Регіональні чинники формують репутацію регіону як сприятливого для ведення бізнесу. До таких чинників можна віднести: географічне розташування регіону, його розміщення по відношенню до центру і кордонів країни; рівень економічного розвитку регіону та його інвестиційна привабливість; регіональна інфраструктура; криміналізація у сфері фінансових відносин; рівень кваліфікації управлінських кадрів у регіоні. Репутація регіону як сприятливого для ведення бізнесу збільшує можливості для росту бізнесу і створює передумови для зростання доходів, а відповідно позитивно впливає на рівень фінансової безпеки території.

Дослідження методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки показало, що більшість вітчизняних і зарубіжних учених розглядають індикативний аналіз як один з найефективніших підходів до оцінки окремих складових фінансової безпеки. Індикативний аналіз, по суті, передбачає визначення переліку індикаторів та їх порогових значень для кожної окремої складової фінансової безпеки. Порогові значення характеризують граничні межі, нижче (чи вище) яких певна економічна система виходить зі стану

рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону [114, с. 240].

Існують різноманітні підходи до визначення переліку індикаторів фінансової безпеки регіону, серед яких варто виділити підхід науковців Національного інституту стратегічних досліджень А.І. Сухорукова та Ю.М. Харазішвілі [149]. Також варто виділити підхід І.М. Вахович [114], яка виділяє індикатори фінансової безпеки сталого розвитку регіону у розрізі економічної, соціальної та екологічної складових.

З урахуванням вище наведених факторів впливу на рівень фінансової безпеки регіону та результатів досліджень вітчизняних науковців у даному напрямку вважаємо найбільш доцільним виділення наступних індикаторів, на основі яких потрібно оцінювати рівень фінансової безпеки регіону за такими складовими:

I. Забезпеченість фінансовими ресурсами регіону:

1. Рівень перерозподілу ВРП через місцеві бюджети (відношення доходів місцевого бюджету до ВРП), %.

2. Частка податків в обсязі ВРП, %.

3. Рівень дефіциту консолідованого бюджету, % до ВРП.

4. Рівень відтворення місцевого бюджету (відношення суми отриманих трансфертів до суми доходів бюджету, що перераховані у ДБ), %.

5. Рівень втрачених тіньових бюджетних надходжень, % до ВРП.

II. Вплив регіону на фінансову безпеку держави:

6. Частка ВРП регіону у ВВП країни, %.

7. Рівень участі регіону у формуванні державного бюджету (відношення суми доходів, що перерахована до ДБ до загальної суми власних доходів), %.

III. Індикатори, які характеризують соціально-економічний розвиток регіону:

8. Рівень видатків бюджету (з урахуванням трансфертів) до середньорічної чисельності населення.

9. Вартість банківських кредитів, % за рік.

10. Обсяги кредитування реального сектору економіки, % до ВРП.

11. Частка кредитів у переробну промисловість у кредитуванні економіки, %.

12. Обсяг інвестицій, % до ВРП; з них інвестиції в основний капітал, у % до валової доданої вартості (ВДВ).

13. Частка експорту у ВРП, %

14. Частка імпорту у ВРП, %.

15. Частка збиткових підприємств за усіма видами економічної діяльності в регіоні, %.

16. Рівень кредиторської заборгованості, % до ВРП.

17. Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, %.

18. Рівень безробіття, %.

19. Частка працездатного населення у загальній кількості населення регіону, %.

20. Рівень трудової міграції населення регіону, у % до загальної чисельності населення в регіоні.

Останній індикатор в переліку є особливо критичним з огляду на останні тенденції трудової міграції. В найближчі роки міграційні процеси в Україні посиляться за рахунок високого попиту на кваліфіковану робочу силу, а через кілька десятків років дефіцит кадрів в Україні загрожуватиме економічній безпеці держави [229]. Економічно активна частка населення наразі не досягає 50%. За експертними оцінками, сьогодні за кордоном працюють до 5 млн. українців. Найбільше працювати за кордон від'їжджають до Польщі, Чехії та Угорщини.

Загалом, для кожного індикатора визначаються порогові та оптимальні нижні і верхні значення. З метою забезпечення єдиної інформаційної спрямованості індикатори поділяються на стимулятори, які сприяють підвищенню рівня фінансової безпеки регіонального розвитку, і дестимулятори, зростання яких впливає негативно на формування фінансової складової економічної безпеки регіону. Тому, подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на формування системи порогових значень вищенаведених індикаторів з урахуванням регіональної специфіки та спрямованості самого індикатора.

Отже, фінансова безпека є основою для розвитку регіону. Необхідно сконцентруватися на стратегічних та тактичних заходах її підвищення, розробці ефективної фінансової політики, яка буде спрямована на підвищення рівня фінансового забезпечення реалізації пріоритетних напрямів регіонального розвитку.

2.2. Вплив позицій у міжнародних рейтингах на рівень інвестиційної привабливості України та її регіонів

Економічний розвиток та соціально-політичні процеси всередині країни обумовлюють рівень інвестиційної привабливості держави чи окремого регіону. Впродовж 2014-2018 рр. рівень інвестиційної привабливості України суттєво знизився у порівнянні з 2010-2011 рр., однак протягом першої половини 2017 р. вдалося досягнути показника початку 2010 р.

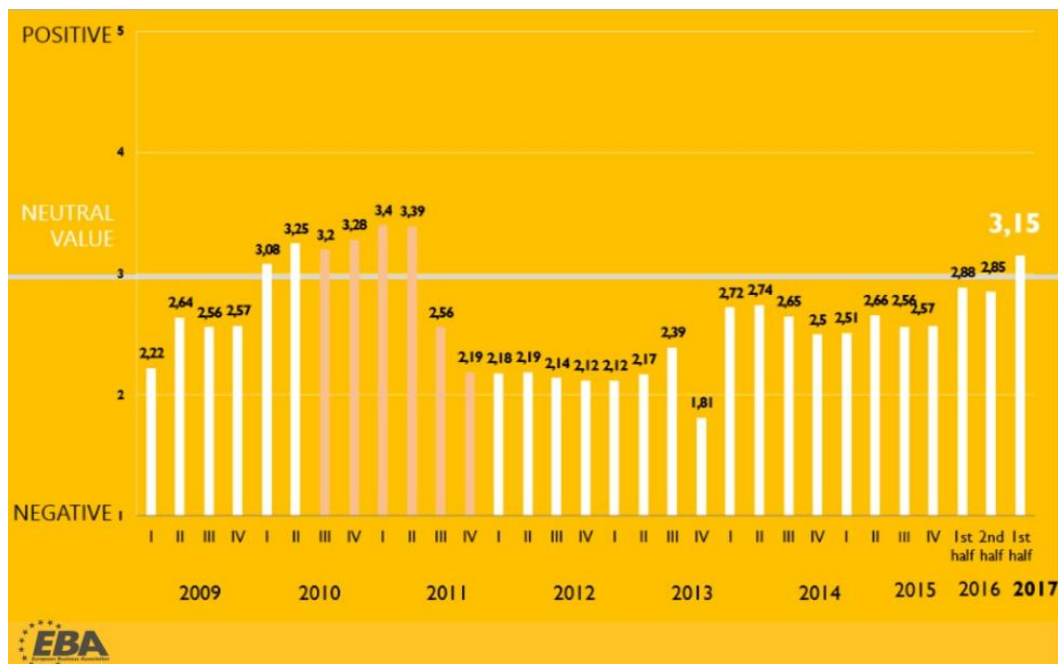

Рис. 2.2. Індекс інвестиційної привабливості України за версією Європейської Бізнес Асоціації [165]

Незважаючи на підвищення позицій інвестиційної привабливості рівень прямих іноземних інвестицій в Україну значно нижчий від показника 2014 р. (станом на 1 січня 2014 р. – 53704 млн. дол., а станом на 1 січня 2018 – 39144 млн. дол., тобто відбулося зниження рівня на 27%).

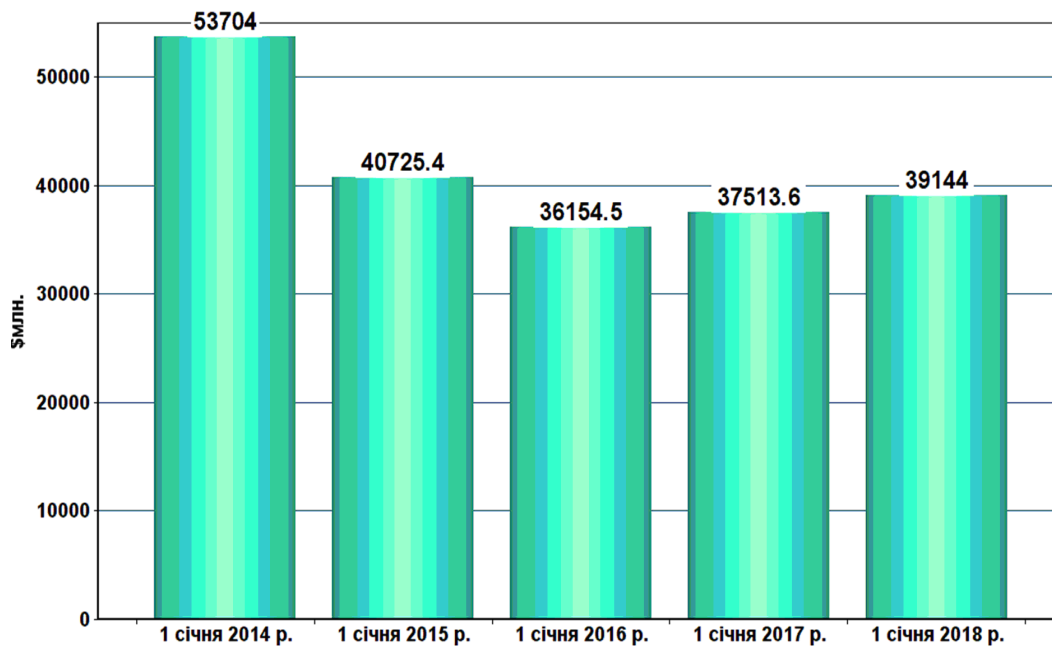

Рис. 2.3. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2014-2018 рр. [253]

Проаналізуємо детальніше залучення інвестицій до країн Європи (табл. 2.2). Швейцарія демонструє найкращі показники у сфері залучення інвестицій, рівень залучення інвестицій на душу населення є найвищим в Європі і досягнув 58,1 тис. дол. на особу. Найбільше інвестицій економіка Швейцарії залучила у фінансовому секторі (понад 64%), у виробництво було залучено понад 15%, а у торгівлю – понад 10%. Бельгія лише на 22,7 млрд. дол. порівняно зі Швейцарією залучила іноземних інвестицій. Специфіка інвестиційного спрямування у Бельгії полягає в тому, що понад третину інвестицій було спрямовано у сферу нерухомості та наукової і технічної діяльності. Швеція практично вдвічі поступається показника Швейцарії, але це не заважає їй входити до трійки європейських країн-лідерів за залученими іноземними інвестиціями. Україна демонструє одну із найгірших позицій у європейському вимірі, адже рівень 0,9 тис. дол. іноземних інвестицій на душу населення суттєво поступається показникам Німеччини та Польщі (відповідно 4,9 тис. дол. та 4,2 тис. дол.).

Таблиця 2.2

**Аналіз обсягу прямих іноземних інвестицій
в країнах Європи за 2017 р. [347]**

Країни	Обсяг прямих іноземних інвестицій, за 2017 р., \$ млрд.	Обсяг іноземних інвестицій, за 2017 р., на душу населення, \$ тис.	Структура інвестицій
Швейцарія	452,1	58,1	64,2% – фінансовий сектор 15,8% – виробництво 10,8% – торгівля
Бельгія	474,8	43,1	33,4% – нерухомість + наукова та технічна діяльність 30,9% – фінансовий сектор 15,9% – виробництво
Швеція	254,8	27,2	17,6% – хімічна промисловість 9,9% – металургія і машинобудування 9,9% – електрика, газ та водопостачання
Велика Британія	647,5	10,4	32,8% – торгівля + ремонт 25,4% – фінансовий сектор 19,9% – хімічна промисловість
Іспанія	458,2	9,7	47% – торгівля 27,3% – електрика, газ та водопостачання 9,4% – фінансовий сектор
Німеччина	402,6	4,9	18% – ІТ (інформаційні технології) 15% – фінансовий сектор 15% – машинобудування
Польща	158,9	4,2	18,6% – фінансовий сектор 17,5% – операції з нерухомістю 15,9% – торгівля + ремонт
Україна	39,14	0,9	22,4% – фінансовий сектор 19,3% – переробна промисловість 10,6% – торгівля + ремонт
Російська Федерація	103,8	0,7	34,1% – переробна промисловість 17,4% – видобуток корисних копалин 17,1% – торгівля + ремонт

Зупинимось детальніше на характеристиці рівня інвестиційної ефективності регіонів України. Під інвестиційною ефективністю необхідно розуміти інвестиційну активність (іноземні інвестиції, капітальні інвестиції та будівельні роботи), а також соціально-економічний ефект від інвестицій (рівень заробітної плати, обсяги введеного житла в експлуатацію, рівень працевлаштування безробітних та обсяги наданих послуг) [314]. В Україні

інвестиційну ефективність регіонів за підсумками 2016 р. визначило агентство Євро-Рейтинг (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Інвестиційна ефективність регіонів України за підсумками 2016 р. [314]

Рівень рейтингу	Область	К-сть набраних балів за підсумками 2-го кварталу 2016 р.	Місце в рейтингу за підсумками 2-го кварталу 2016 р.	К-сть набраних балів за підсумками 1-го кварталу 2016 р.	Зміна місця в рейтингу за квартал
Максимальний (понад 200 балів) ineA	Одеська	224	1	215	+3
	Київська	217	2	231	0
	Львівська	214	3	228	0
	Харківська	211	4	240	-3
Високий (від 181 до 200 балів) ineB	Миколаївська	197	5	186	+1
	Дніпропетровська	192	6	206	-1
	Полтавська	191	7	147	+6
	Вінницька	188	8	159	+3
Вище за середній (від 161 до 180 балів) ineC	Волинська	162	9	162	0
Середній (від 141 до 160 балів) ineD	Херсонська	156	10	171	-3
	Запорізька	156	11	167	-3
	Черкаська	153	12	138	+4
	Житомирська	150	13	119	+5
	Хмельницька	144	14	136	+3
Нижче середнього (від 121 до 140 балів) ineE	Івано-Франківська	135	15	162	-5
	Кіровоградська	132	16	148	-4
	Чернігівська	131	17	118	+2
	Чернівецька	131	18	109	+3
	Закарпатська	128	19	102	+3
	Тернопільська	121	20	113	0
Низький (від 101 до 120 балів) ineF	Сумська	107	21	145	-7
	Рівненська	102	22	140	-7

Для розуміння зазначеної вище ситуації із залученням інвестицій на державному та регіональному рівнях необхідно визначити перелік факторів, що формують рівень інвестиційної привабливості (рис. 2.4).

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Рис. 2.4. Основні фактори визначення інвестиційної привабливості на державному та регіональному рівні [317]

Проаналізуємо детальніше причини фактичного рівня інвестиційної привабливості України. Насамперед, необхідно уточнити, що важливі мотиваційні впливи на зовнішніх інвесторів мають провідні міжнародні рейтинги, які характеризують країну за рядом показників. Адже, саме думка фахівців з міжнародних організацій є домінуючою при прийнятті рішень про інвестування коштів. Як стверджують фахівці у інвестиційній сфері підняття позиції на один пункт, наприклад, у рейтингу *Doing Business* дозволяє залучити в економіку країни орієнтовно 600 млн. дол. інвестицій. Україна продовжує демонструвати суттєві позитивні зрушення відповідно до рейтингу *Doing Business*, адже за період 2012–2018 рр. вдалося піднятися із 152 позиції до 76 (рис. 2.5).

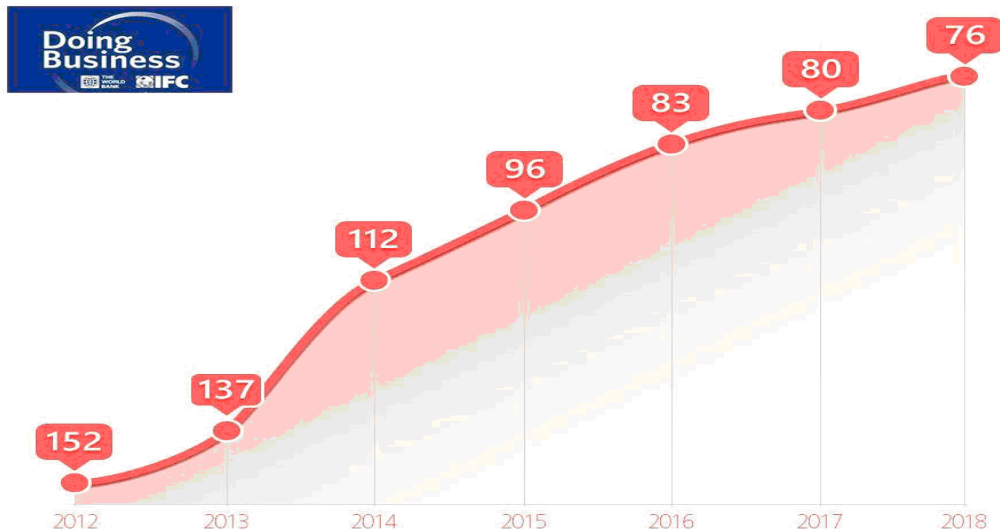

Рис. 2.5. Місце України в рейтингу Doing Business за період 2012 – 2018 рр. [170]

Аналіз динаміки основних показників рейтингу Doing Business наведено у табл. 2.4.

Відповідно до даних табл. 2.4, можна констатувати факт суттєвого зрушення позиції України в рейтингу впродовж 2011-2016 рр. з 149 позиції до 83. Значне покращення спостерігається у сфері реєстрації підприємств, реєстрації власності, сфері оподаткування. Практично незмінними залишилися позиції кредитування, відновлення платоспроможності, забезпечення виконання контрактів та міжнародної торгівлі. Позиція захисту інвесторів змінилася в позитивну сторону, але це ще надто низький показник для створення сприятливої ситуації для масового впливання іноземних інвестицій у вітчизняну економіку.

Таблиця 2.4

Аналіз динаміки основних показників рейтингу Doing Business [72]

Показники	Позиція України					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Реєстрація підприємств	118	116	50	69	76	30
Отримання дозволів на будівництво	182	182	183	68	70	140
Реєстрація власності	165	168	149	88	59	61
Кредитування	21	23	23	14	17	19
Захист інвесторів	108	114	117	107	109	88
Оподаткування	181	183	165	157	108	107
Міжнародна торгівля	136	144	145	153	154	109
Забезпечення виконання контрактів	44	44	42	44	43	44
Відновлення платоспроможності	158	158	157	141	142	141
Загальний рейтинг	149	152	137	112	96	83

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Важливим рейтингом, в очікуванні якого кожного року всі потенційні інвестори, є Рейтинг країн світу за Індексом Глобальної конкурентоспроможності (*The Global Competitiveness Index*). Відповідно до цього рейтингу Україна у 2017 р. зайняла у світових масштабах 81 місце зі 137 країн (рис. 2.6).

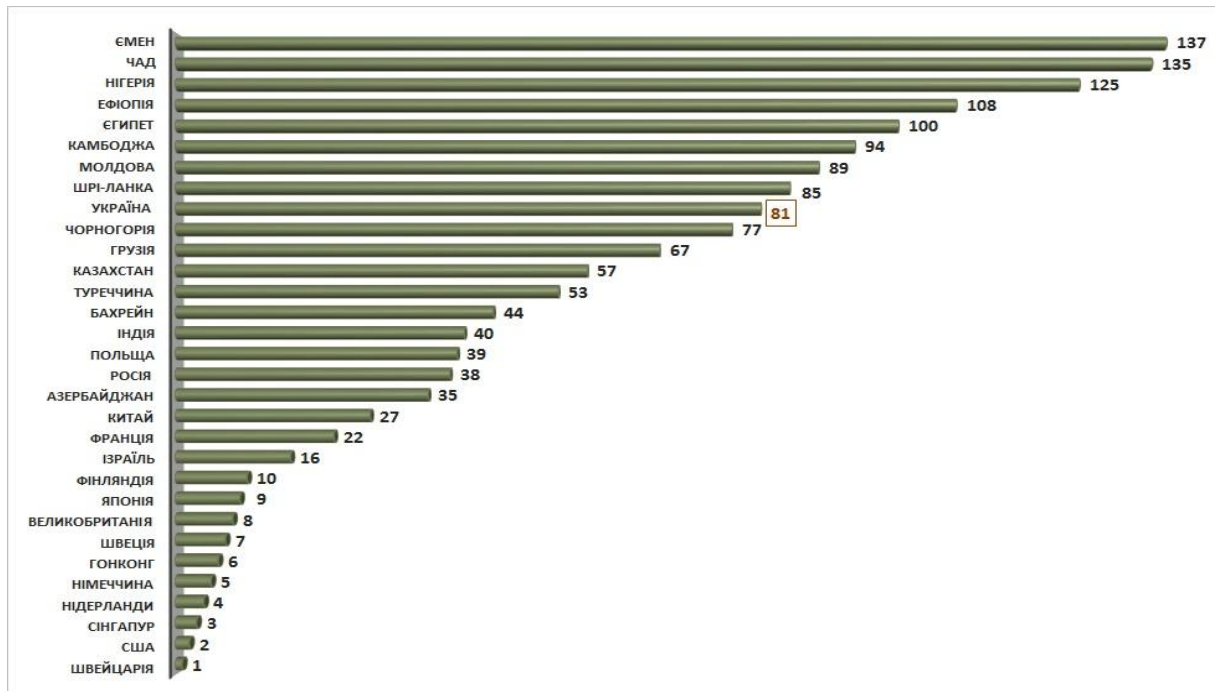

Рис. 2.6. Місце України у Рейтингу країн світу за Індексом Глобальної конкурентоспроможності (*The Global Competitiveness Index*) у 2017-2018 рр. [302]

Для ґрунтового аналізу необхідно дослідити динаміку зміни складових Індексу Глобальної конкурентоспроможності (табл. 2.5).

Аналізуючи дані табл. 2.5, можна стверджувати що у 2018 р. Україна досягнула показника 2008 р., тобто десять років ситуація залишається практично незмінною. Протягом аналізованого періоду знизився рівень макроекономічної стабільності, практично не змінилася ситуація у сфері права власності, інфраструктури, розвиненості бізнесу, інновацій. Позитивна динаміка спостерігається у сфері вищої освіти та сфері оподаткування. Погіршилася ситуація у сфері інноваційної діяльності, суттєво знизився рівень витрат компаній на дослідження і розробки, невтішною є картина співпраці між університетами та бізнесом у дослідницькій діяльності. Суттєво знизився показник державних закупівель передових технологій.

Таблиця 2.5

Рейтинг України за окремими складовими
Індексу Глобальної конкурентоспроможності (GCI)

Показники	Місце 2008/09 (з-поміж 133 держав)	Місце 2009/10 (з-поміж 139 держав)	Місце 2011/12 (з-поміж 142 держав)	Місце 2013/14 (з-поміж 148 держав)	Місце 2014/15 (з-поміж 144 держав)	Місце 2015/16 (з-поміж 140 держав)	Місце 2016/17 (з-поміж 138 держав)	Місце 2017/18 (з-поміж 137 держав)
Загальний GCI	82	89	82	91	87	79	85	81
Макроекономічна стабільність	106	132	112	107	105	134	128	121
Установи	120	134	131	137	130	130	129	118
Права власності	127	135	137	143	135	131	130	128
Вища освіта і професійне навчання	46	46	51	43	40	34	33	35
Інфраструктура	78	68	71	68	68	69	75	78
Розвиненість бізнесу	91	100	103	97	99	91	98	90
Розвиненість фінансового ринку	106	119	116	117	107	121	130	120
Інновації	62	63	74	93	81	54	52	61
Можливості для інновацій	32	37	42	100	82	52	49	51
Витрати компаній на дослідження та розробки	68	69	75	69	66	54	68	76
Рівень і ефект оподаткування	128	136	141	126	123	123	120	116
Співпраця між університетами і бізнесом у дослідницькій діяльності	64	72	70	77	74	74	57	73
Державні закупівлі передових технологічних продуктів	85	112	112	118	123	98	82	96

Джерело: авторська розробка на основі [194;302]

Одним із визначальних факторів, який стримує іноземних інвесторів від вкладання коштів в економіку України, є низький рівень безпеки, що підтверджено незадовільними позиціями у рейтингу Індексу Глобальної конкурентоспроможності в секторі безпеки (рис. 2.7). Незважаючи на покращення ситуації у порівнянні з 2016 р. у 2017 р. Україна знаходиться не нижче 92 серед 137 країн.

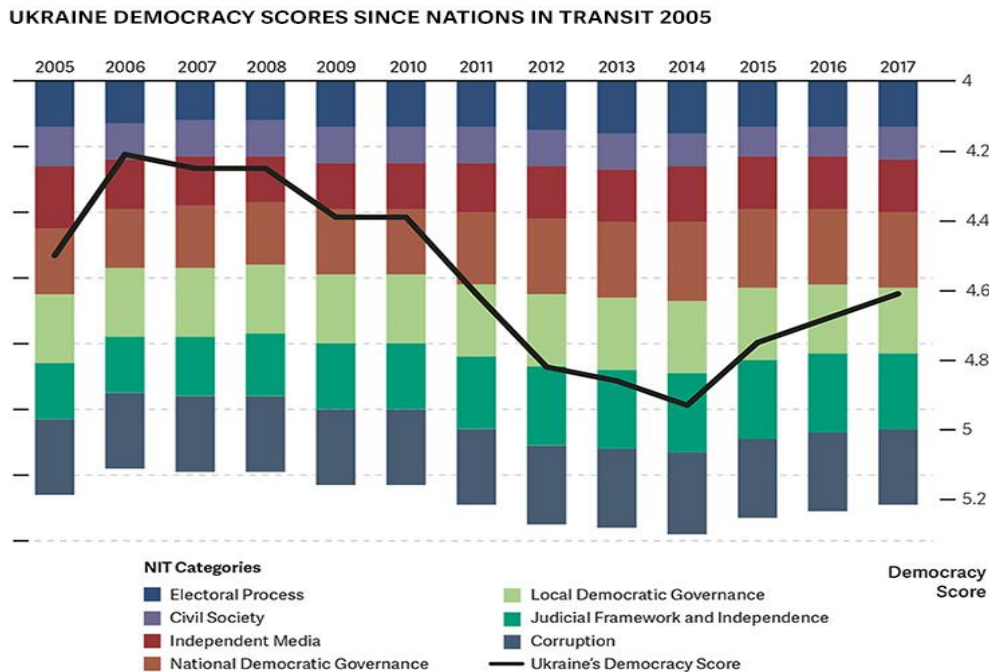
**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Рис. 2.7. Місце України у рейтингу Індексу Глобальної конкурентоспроможності в секторі безпеки [326]

Україна зміцнила позиції у сфері оподаткування. Це підтверджується і рейтинговим дослідженням «Оподаткування 2018», у якому було проаналізовано умови оподаткування у 190 країнах світу. Відповідно до цього рейтингу Україна у 2018 р. зайняла 43 позицію, у порівнянні з 84 позицією у 2017 р. Як зазначено у аналітичній доповіді [373] загальне податкове навантаження в Україні рівне 37,8%, при тому, що у Європейському Союзі – 40,5%, світовий показник становить – 39,6%. Позитивні зрушення Україна демонструє і щодо кількості податкових платежів протягом календарного року – їх п'ять, світовий усереднений показник – 24, в ЄС – 12. Для підготовки і подачі податкової звітності в Україні необхідно затратити 327,5 години на рік, у порівнянні з ЄС – 161 год., а загальний світовий показник – 240 год.

За підсумками дослідження Freedom House Україна у 2017 р. покращила свої позиції і серед 29 країн зайняла 18 місце із результатом 4,71 (1 – рівень максимальної свободи, 7 – повна несвобода). Рейтинг є комплексною оцінкою рівня розвитку громадянського суспільства, прозорості виборів, демократичності уряду, незалежності медіа та судової системи, рівня корупції (рис. 2.8).

**Рис. 2.8. Динаміка позицій України
у рейтингу вільних країн Freedom House [118]**

Рейтинг рівня життя, який визначається лондонським інститутом Legatum і відображається індексом процвітання (Prosperity Index) свідчить про незадовільний стан в Україні. Україна у 2017 р. зайняла 112 місце серед 149 країн, при тому, що у 2016 р. – була на 105 місці. Індекс процвітання визначається на основі врахування стану економіки в державі, рівня ведення бізнесу, рівня реалізації державної влади, рівня освіти і охорони здоров'я, якості соціального капіталу, рівня екології, рівня захищеності та персональної свободи громадян. Лише за трьома складовими: економіка (з 88 місце у 2016 р. – 84 місце у 2017 р.), соціальний капітал (135 місце у 2016 р. – 115 місце у 2017 р.), екологія (112 місце у 2016 р. – 108 місце у 2017 р.), Україна покращила власні позиції. Найкращий показники Україна демонструє у сфері освіти, ввійшовши до ТОП-50 зайнявши 48 позицію. Найбільш проблемними

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

сферами, відповідно до індексу процвітання, в Україні є охорона здоров'я та безпека, відповідно за ними Україна є в кінці рейтингу. Найгірше значення за всю історію формування даного рейтингу в Україні у 2017 р. було за показником влади, який характеризує ефективність діяльності уряду, рівень демократії, рівень верховенства права. Тобто, це свідчить про наростання політичної кризи в державі та неефективність реалізації державної політики [325].

Більш позитивну картину демонструє рейтинг інноваційних країн світу Global Innovation Index, у якому Україна посіла 50 місце з-поміж 127 країн. Однією із найкращих позицій є сфера відкриття бізнесу, яка знаходиться на 18 місці, натомість сфера банкрутства – це слабка ланка (120 місце). Невтішні позиції демонструють сфери політичної стабільності (124 місце) та безпеки (127 місце). Позитивні зрушення Україна продемонструвала у сфері експорту ІТ-продуктів, що дозволило піднятися у рейтингу [325].

Динаміка зміни позицій України у Глобальному інноваційному індексі наведено на рис. 2.9.

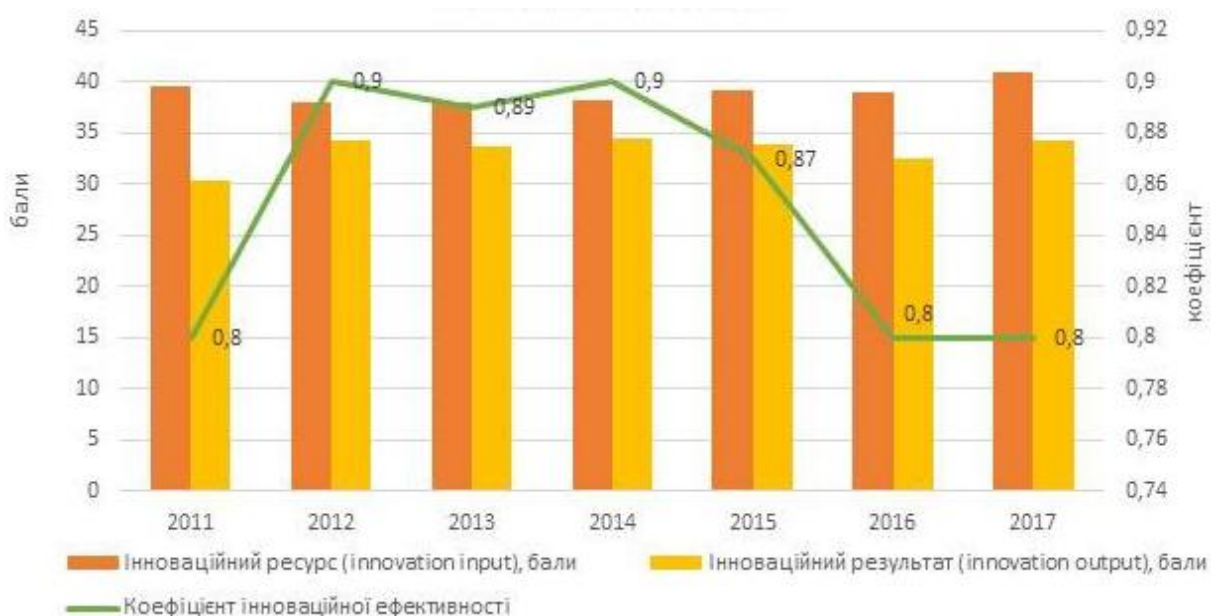

Рис. 2.9. Рейтинг України у Глобальному інноваційному індексі [374]

Україна вже декілька років поспіль демонструє стабільно високі позиції у сфері надання аутсорсингових послуг за рейтингом The Global Outsourcing 100.

За даними рис. 2.10 у переліку найкращих аутсорсингових компаній світу у 2017 р. було 12 вітчизняних (EPAM, Ciklum, ELEKS, Luxoft, N-IX, Miratex,

Intetics, SoftServe, Softjourn, Sigma, TEAM International Services, Softengi), що перевищило показник 10 компаній у 2016 р. [325].

Незважаючи на успіхи окремих вітчизняних компаній, загальний рівень життя в Україні залишається незадовільним, це підтверджується впродовж останніх років рейтингом Bloomberg's Misery Index, яких визначає індекс бідності, знедоленості. Україна відповідно до цього рейтингу зайняла 7 місце у 2017 р., що на 4 сходинки вище в порівнянні з 2016 р., коли вона поступалася лише Аргентині та Південній Африці (табл. 2.6).

Не можна не згадати про найбільш вражаючу характеристику вітчизняної економіки – корупцію, за рівнем якої Україна є беззаперечним лідером у 2017 р. відповідно до дослідження компанії Ernst&Young.

Рис. 2.10. Перелік найкращих аутсорсингових компаній світу за рейтингом The Global Outsourcing 100 [325]

Таким чином, досліджено ключові фактори, які впливають на рівень інвестиційної привабливості України. Зважаючи на незадовільні позиції у

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

міжнародних рейтингах, українській владі необхідно зосередити зусилля на поступовому виході з кризи. Для цього необхідно здійснити ряд суттєвих заходів [375]:

1. Для покращення позицій у рейтингах економічного розвитку:
 - завершити судову реформу;
 - створити спеціальні території, на яких діятиме пільговий податковий режим (дозволить залучити 4 млрд. дол.);

Таблиця 2.6

**Лідери рейтингу Bloomberg's Misery Index
(індекс бідності, знедоленості) [325]**

2017 Rank	Country	2017 Misery Index (projected)	2016 Misery Index (actual)	2016 Rank (actual)
1	Venezuela	 499.7	-	-
2	South Africa	 32.2	33.1	2
3	Argentina	 30.9	50.1	1
4	Greece	 23.2	22.7	4
5	Turkey	 19.8	18.4	7
6	Spain	 19.6	19.8	5
7	Ukraine	 19	24.4	3
8	Serbia	 17.9	-	-
9	Brazil	 17.3	16.4	10
10	Uruguay	 15.9	17.5	8
11	Colombia	 14.1	16.7	9
12	Croatia	 13.7	13.6	11
13	Italy	 12.8	11.6	15

Bloomberg

- відкрити ринок землі, внаслідок чого вдасться залучити інвестицій у аграрний сектор на суму понад 40 млрд. дол., такі дії дозволять забезпечити зростання номінального ВВП на 7 % щороку;

- скасувати податок на прибуток, натомість запровадити податок на виведений капітал, що сприятиме впродовж 5 років створення понад 30 млрд. дол. додаткового ВВП.

2. Для покращення позицій у рейтингах суспільного розвитку:

- сприяти гармонійному поєднанню соціальних, економічних та екологічних факторів;

- створити максимально сприятливе середовище для розвитку малого та середнього бізнесу, внаслідок чого виникне можливість формування середнього класу;

- прийняття більш радикальних та жорстких екологічних норм для промисловості, формування екологічної культури у населення.

3. Для покращення позицій у рейтингах інноваційного розвитку:

- сприяти зростанню витрат на наукові дослідження до 2,5 % ВВП;

- сприяти розвитку вищої освіти;

- створити високотехнологічні зони;

- формувати та розвивати національні інноваційні системи у всіх галузях економіки.

2.3. Оптимізація рівня фінансової безпеки підприємств регіону із застосуванням факторного аналізу

Питання забезпечення сталого фінансового розвитку України в цілому і її регіонів являються взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими, оскільки їх фінансова безпека є якісною основою стратегічних перетворень в державі загалом. Нестабільне фінансове становище значної кількості регіонів України зумовлене значними ризиками та впливом несприятливих процесів в їх економічному розвитку, зокрема: формування податкового боргу та значного податкового навантаженням суб'єктів господарювання, дефіцит місцевих бюджетів та децентралізація фінансових ресурсів, низький рівень інвестиційних надходжень та кредитного забезпечення економіки, відсутністю інноваційної складової розвитку регіонів тощо. Тому об'єктивною необхідністю є активізація досліджень фінансової безпеки регіону через фінансову безпеку підприємств регіону, що дозволить визначити напрямки оптимізації як фінансової безпеки підприємства, так і фінансової безпеки регіону, де функціонують ці підприємства [117].

Сучасні умови функціонування суб'єктів підприємництва змінюються досить значним чином і достатньо швидко. Несталі характеристики зовнішнього економічного середовища породжують нестабільність результатів

роботи та фінансового стану суб'єктів підприємницької діяльності, що, в свою чергу, обумовлює їх вразливість до негативних зовнішніх та внутрішніх впливів. Досягнення фінансової безпеки стає одним із головних завдань менеджменту на підприємствах [76].

Отже, питання організації безпеки підприємств на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним. І якщо раніше наукова думка зосереджувала свою увагу виключно на економічній безпеці, то сьогодні все більше науковців наголошують на необхідності створення фінансової безпеки, як окремого елемента системи економічної безпеки, що має відповідати за безпеку саме сфери фінансових відносин.

В сучасній науковій літературі превалює підхід, за яким фінансову безпеку підприємства розглядають як базову складову його економічної безпеки. Це обумовлено значенням фінансів у функціонуванні будь-якого суб'єкта господарювання.

Аналіз наукових публікацій свідчить про різноманітність наукових підходів, концепцій та певних теорій стосовно визначення сутності поняття «фінансова безпека», її забезпечення та функціонування. Його аналізу приділили увагу такі вчені, як Арєф'єва О. В., Барановський О. І., Бланк І. О., Геєць В. М., Горячева К. С., Козаченко Г. В., Мартюшева Л. С., Судакова О. І. та інші [76; 89; 90; 133]. Різноманіття трактувань фінансової безпеки підприємства виступає свідченням: по-перше, вагомості та складності проблеми; по-друге, незавершеності теоретико-методологічного підходу опрацювання даного питання.

Можна стверджувати, що рівноцінну значимість мають як процес формування, так і наступний процес – забезпечення фінансової безпеки підприємства. Виходячи з вище зазначеного, забезпечення фінансової безпеки підприємства – це безперервний процес реалізації функціональних складових фінансової безпеки з метою запобігання загрозам та можливим фінансовим збиткам і забезпечення досягнення максимального рівня фінансової безпеки.

Фінансова безпека є внутрішнім станом підприємства, що дозволяє йому функціонувати в режимі розвитку і мінімізувати негативний вплив зовнішніх факторів. Необхідність і напрямки оцінки фінансової безпеки випливають із закономірностей розвитку систем, серед яких найбільше значення в аспекті забезпечення безпеки мають закон циклічного розвитку, закон спадної ефективності еволюційного вдосконалення систем і деякі інші.

Фінансова безпека визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується здатністю протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Для всіх суб'єктів ринкової економічної системи об'єктивно характерними рисами є непостійність, нездатність досягти стану повної рівноваги, схильність до постійних переходів від одного стану до іншого, що не може не супроводжуватися певними втратами і кризовими явищами.

Саме тому під фінансовою стійкістю розуміється не статична сталість, а динамічна стійкість, тобто здатність підтримувати оптимальну пропорційність у розвитку свого фінансового стану, можливість адаптуватися у швидко мінливих факторах зовнішнього середовища і використовувати їх з найбільшим ефектом для досягнення стратегічних цілей підприємства.

Для забезпечення умов ефективного функціонування підприємств необхідно підтримувати фінансову стійкість, рівновагу, достатню фінансову незалежність і гнучкість при ухваленні фінансових рішень. Для цього необхідно проводити систему моніторингу фінансової стійкості та фінансової безпеки підприємства.

Необхідність постійного дотримання фінансової безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. На основі балансу ПрАТ «Харківський плитковий завод» проведемо аналіз стану його фінансової безпеки. Розраховані дані коефіцієнтів-показників фінансової безпеки підприємства в період з 2015-2017 р. наведено у таблиці 2.7. Як бачимо з таблиці 2.7, в 2016 році відбулося зростання всіх коефіцієнтів рентабельності, фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, що свідчить про покращення фінансового стану підприємства, а значить і про підвищення рівня фінансової безпеки. Та попри це, відбулося зменшення коефіцієнтів ділової активності та інвестиційної привабливості. Зменшення оборотності активів призвело до зменшення забезпечення власними обіговими коштами та оборотності капіталу.

Нормальним вважається такий стан, коли коефіцієнт забезпеченості власними засобами перевищує 0,1. Це означає, що оборотні активи, які є у підприємства покриваються власними та прирівняними до них джерелами.

Збільшення коефіцієнта буде означати, що у нього є надлишкові джерела формування оборотних активів, а його зниження вкаже на нестачу цих джерел.

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

В 2017 році ситуація відносно 2016 року погіршилася. Коефіцієнти рентабельності зменшилися, що зумовило зменшення показників коефіцієнтів чистої виручки, забезпечення власними оборотними коштами, а значить і фінансового левериджу.

В 2017 році відбулося збільшення коефіцієнтів абсолютної ліквідності на 68% та коефіцієнту покриття на 53%. Причинами цього стало зменшення розміру зобов'язань.

Для кредиторів принцип очевидний: чим вищий показник – тим краще.

Таблиця 2.7

**Показники фінансової безпеки підприємства ПрАТ «Харківський
плитковий завод»***

Показники фінансової безпеки підприємства					
Найменування	Рік			Абсолютне відхилення	
	2015	2016	2017	2016	2017
Рентабельність активів (РА)	0,1006	0,1242	0,1153	0,0236	-0,0089
Рентабельність власного капіталу (РВК)	0,1745	0,2269	0,2092	0,0524	-0,0178
Рентабельність продажів (РП)	0,0964	0,1329	0,1277	0,0366	-0,0053
Коефіцієнт оборотності активів (ОА)	0,9062	0,8446	0,9892	-0,0615	0,1446
Коефіцієнт оборотності основних засобів (ООЗ)	2,0017	2,3344	1,9749	0,3328	-0,3595
Коефіцієнт оборотності власного капіталу (ОВК)	1,6189	1,5377	1,8008	-0,0813	0,2632
Коефіцієнт покриття (КП)	2,6404	2,9336	4,5007	0,2932	1,5671
Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (КДЗ/КЗ)	5,8232	6,6744	7,8226	0,8511	1,1482
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (КАЛ)	0,0540	0,0592	0,0999	0,0052	0,0407
Коефіцієнт фінансового левериджу (КФЛ)	0,0250	0,0192	0,0158	-0,0058	-0,0033
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами(КЗВОК)	0,2259	0,1452	0,0270	-0,0807	-0,1182
Коефіцієнт довгострокової фінансової стійкості (КДФС)	0,4239	0,4528	0,4490	0,0289	-0,0038
Коефіцієнт чистої виручки (КЧВ)	0,0985	0,1349	0,1294	0,0364	-0,0054
Коефіцієнт реінвестування прибутку (КРП)	12,3217	9,4754	8,4250	-2,8463	-1,0504

* Джерело: сформовано автором на основі даних підприємства ПрАТ «Харківський плитковий завод»

Однак з точки зору власників і менеджменту показник вище нормативного значення є ознакою неефективної структури активів. Часто значення показника поточної ліквідності вище 3 говорить про залучення зайвих оборотних активів. Це веде до зниження показників ефективності використання активів. Крім цього, залучення зайвих додаткових дорогих фінансових ресурсів веде до збільшення фінансових витрат.

Коефіцієнти ліквідності не можуть виступати точними індикаторами фінансового стану підприємства. Вони відображають ліквідність лише на дату складання балансу і не враховують сплату боргів.

Також, в 2017 році спостерігається значне переважання дебіторської над кредиторською заборгованістю. Різке збільшення дебіторської заборгованості і її частки в поточних активах може свідчити про необачну кредитну політику підприємства стосовно покупців або про збільшення обсягу продажів, або неплатоспроможність і банкрутство частини покупців. Довготривале неповернення дебіторської заборгованості викликає дефіцит грошових ресурсів, що відповідно здатне знизити фінансову стійкість підприємства.

В 2016 році ПрАТ «Харківський плитковий завод» капіталізував більшу частину прибутку, що було спрямовано на збільшення власного капіталу, про це свідчить збільшення коефіцієнту реінвестування прибутку. Та в 2017 році значення цього показника зменшилось. Це говорить про те, що капіталізований чистий прибуток підприємства було спрямовано на інші цілі.

Далі за рекомендацією розрахунку фінансової безпеки підприємства визначимо інтегральну оцінку складових рівня фінансової безпеки підприємства. Інтегральна оцінка складових рівня фінансової безпеки підприємства ПрАТ «Харківський плитковий завод» на період 2015-2017 рр. наведена у табл. 2.8.

Після визначення інтегральних оцінок складових фінансової безпеки підприємства наведених у табл. 2.8, визначаємо загальний рівень фінансової безпеки підприємства.

Таблиця 2.8

**Інтегральна оцінка рівня складових
фінансової безпеки підприємства 2015-2017 рр.***

Складова ФБП	Рік		
	2015	2016	2017
ІР	0,1256	0,1619	0,1506
ІДА	1,3774	1,4302	1,4472
ІЛП	3,078	3,481	18,7171
ІФС	0,1551	0,1283	0,0847
ІІП	5,5989	4,3381	3,8624

** Джерело: розраховано автором*

Дані про рівень фінансової безпеки підприємства наведені у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Рівень фінансової безпеки ПрАТ «Харківський плитковий завод»*

Показники ФБП	Вагові коефіцієнти	Роки		
		2015	2016	2017
ІР	0,24	0,1256	0,1619	0,1506
ІДА	0,18	1,3774	1,4302	1,4472
ІЛП	0,22	3,078	3,481	18,7171
ІФС	0,26	0,1551	0,1283	0,0847
ІІП	0,1	5,5989	4,3381	3,8624
ІФБП		1,5555	1,5293	4,8227

** Джерело: розраховано автором*

Згідно табл. 2.9 та методичних рекомендацій оцінки фінансової безпеки підприємства, значення інтегральної оцінки більше 1 означає, що стан фінансової безпеки підприємства кращий, ніж в середньому по галузі: ІФБП \geq 1,5, що говорить про те, що рівень фінансової безпеки ПАТ «Харківський плитковий завод» високий. Ілюстративно рівень ФБП зображено на рис. 2.11.

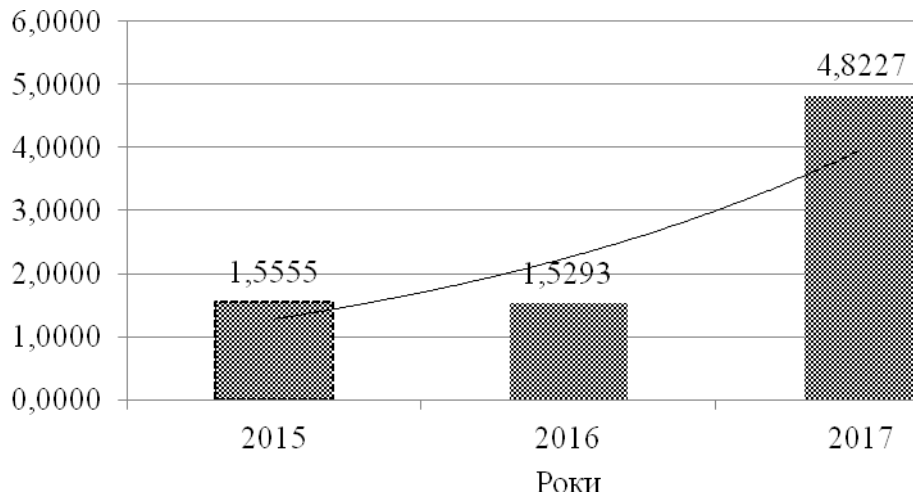

Рис. 2.11. Рівень фінансової безпеки ПрАТ «Харківський плитковий завод» в період 2015-2017 рр.*

** Джерело: сформовано та розраховано автором*

Згідно рис. 2.11 проведений аналіз діяльності підприємства показав, що підприємство знаходиться в тенденції стабільного розвитку, має значну фінансову стійкість, а значить і високий рівень фінансової безпеки.

Показники рентабельності в межах норми, ПрАТ «Харківський плитковий завод» є рентабельним, виробнича діяльність та політика ціноутворення – ефективна.

Прибуток займає найважливіше місце в діяльності кожного підприємства. Тому необхідно рекомендувати збільшити розміри чистого прибутку через вдосконалення механізму формування чистого прибутку підприємства. Виявлення резервів підвищення прибутку повинне спиратися на комплексний фінансово-економічний аналіз роботи підприємства: вивчення фінансово-економічних показників його роботи й організаційного рівня виробництва, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу і основних фондів, сировини і матеріалів, робочої сили, господарських зв'язків тощо.

З метою виявлення розмірності ознакового простору фінансової безпеки підприємства пропонуємо застосувати факторно-аналітичний підхід. Факторно-аналітичний підхід ґрунтується на уявленні про комплексний характер досліджуваного явища, що виявляється, у взаємозв'язках між окремими його ознаками. Метою факторного аналізу є концентрація вихідної інформації, представленої у вигляді масиву даних і виділенні якомога більшої кількості

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

ознак через якомога меншу кількість характеристик. Наймісткіші характеристики в свою чергу і будуть найсуттєвішими. Саме узагальнені місткі характеристики і називаються факторами. Факторний аналіз виконується з метою редукції даних (скорочення кількості змінних), їх класифікації (визначення структури взаємозв'язків між змінними), групування та компактної візуалізації даних; пошуку прихованих змінних; генерації нових ідей [300].

Для рішення задачі зниження розмірності ознакового простору фінансової безпеки підприємства використовуємо факторний аналіз. Таблиця вхідних даних для рішення задачі представлена на рис. 2.12.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	РА	РВК	ОА	ОВК	КП	КАП	КФЛ	КЗВОК	КДФС	КЧВ
2015	0,1006	0,1745	0,9062	1,6189	2,6404	0,054	0,025	0,2259	0,4239	0,0985
2016	0,1242	0,2269	0,8446	1,5377	2,9336	0,0592	0,0192	0,1452	0,4528	0,1349
2017	0,1153	0,1329	0,9892	2,9336	4,5007	0,0999	0,0158	0,027	0,449	0,1294

**Рис. 2.12. Вхідні дані для факторного аналізу
фінансової безпеки підприємства***

* Джерело: сформовано автором

Як бачимо з рис. 2.12, в якості початкових даних для факторного аналізу використовуються внутрішні фактори, які характеризують рентабельність, ділову активність, ліквідність, фінансову стійкість, інвестиційну привабливість.

Рентабельність – рентабельність активів, рентабельність власного капіталу. Ділова активність – оборотність активів, оборотність власного капіталу. Ліквідність – коефіцієнт покриття, коефіцієнт абсолютної ліквідності. Фінансова стійкість – коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами, коефіцієнт довгострокової фінансової стійкості. Інвестиційна привабливість – коефіцієнт чистої виручки.

Обираємо метод обробки даних – метод головних компонент. Даний метод один із основних методів який допомагає зменшити розмір даних, втративши при цьому найменшу кількість інформації [258].

Переваги цього методу прогнозування на відміну від класичного регресійного аналізу можна пояснити тим, що при останньому в модель намагаються включити максимально можливу кількість факторів, які в

економічних явищах часто характеризуються істотною корельованістю (мультилінійністю). Прогноз за такими змінними, як правило, буває не точним [393]. Тому виникає завдання про заміну вихідних взаємопов'язаних змінних сукупністю некорельованих параметрів. Це завдання вирішується математичним апаратом – методом головних компонент, який являє собою характеристики, побудовані на підставі первинно виміряних ознак. Результати факторного аналізу методом головних компонент наведено на рис. 2.13.

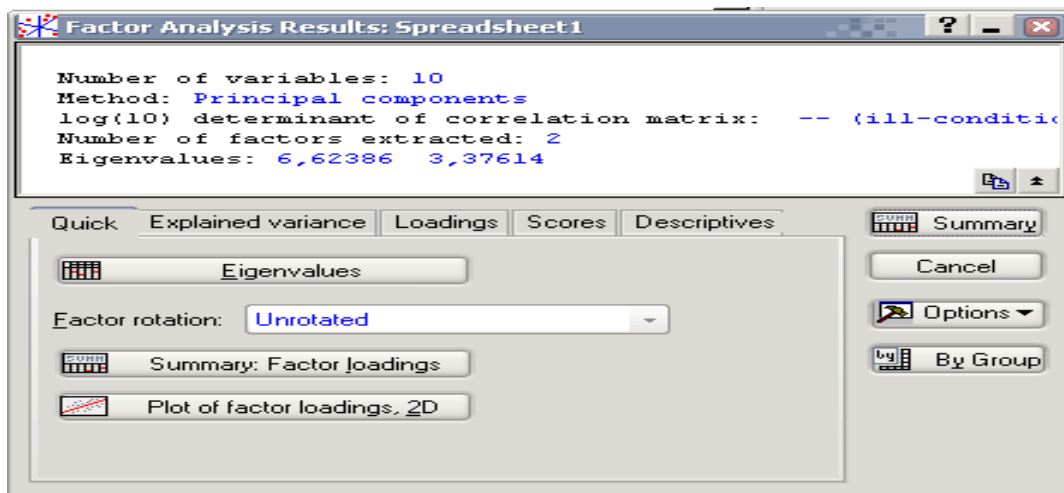

Рис. 2.13. Результати факторного аналізу*

* Джерело: отримано автором

За результатом рис. 2.13 методом головних компонент було виділено 2 фактори. Власне значення 1 фактору – 6,62, другого фактору – 3,37.

Наступний етап факторного аналізу – оцінка рівня інформативності головних компонент. Міра інформативності показує яку частину або яку частку дисперсії вихідних ознак складають фактори головних компонент (рис. 2.14).

Eigenvalues (Spreadsheet1)				
Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	6,623859	66,23859	6,62386	66,2386
2	3,376141	33,76141	10,00000	100,0000

Рис. 2.14. Оцінка рівня ефективності головних компонент факторного аналізу*

* Джерело: отримано автором

Як видно з рис. 2.14, власне значення для першого фактора 6,62, тобто частка дисперсії, обумовлена першим фактором дорівнює приблизно 66,2%. Зауважимо, що ці значення випадково опинилися тут легко порівнянними, так як аналізу піддаються 10 змінних, і тому сума всіх власних значень виявляється рівною 10. Другий фактор включає в себе близько 33,76% дисперсії. Інші фактори містять не більше 5% загальної дисперсії.

Відповідно до критерію Кайзера повинні залишитися фактори з власними значеннями більшими за 1. З наведеної вище таблиці випливає, що критерій призводить до вибору двох факторів. Отримані головні компоненти на 100% пояснюють варіацію вихідної системи показників [344].

Одним із критеріїв відбору числа головних факторів є критерій «кам'янистого осипу», графік якого представлено на рис. 2.15.

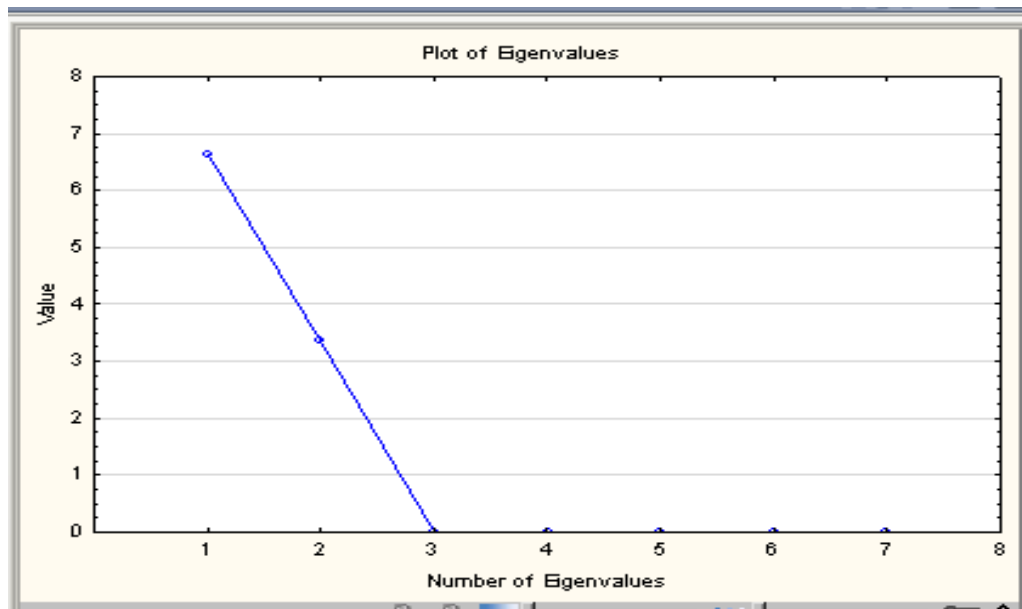

Рис. 2.15. Графік «кам'янистого осипу»*

** Джерело: побудовано автором*

Як показує графік рис. 2.15, оптимальна кількість факторів – 2, оскільки саме при цій кількості факторів графік власних чисел починає згладжуватися в напрямку правої, пологої його частини, і, таким чином, зменшення значень максимально сповільнюється.

Значення спільностей для виділених факторів представлено на рис. 2.16.

Communalities (Spreadsheet1) Extraction: Principal components Rotation: Unrotated			
Variable	From 1 Factor	From 2 Factors	Multiple R-Square
РА	0,224282	1,000000	1,000000
РВК	0,345717	1,000000	1,000000
ОА	0,494632	1,000000	1,000000
ОВК	0,845296	1,000000	1,000000
КП	0,958438	1,000000	1,000000
КАЛ	0,939377	1,000000	1,000000
КФЛ	0,900640	1,000000	1,000000
КЗВОК	0,996065	1,000000	1,000000
КДФС	0,469339	1,000000	1,000000
КЧВ	0,450074	1,000000	1,000000

Рис. 2.16. Значення спільностей виділених факторів*

* Джерело: отримано автором

На рис. 2.17 представлені значення факторних навантажень, які є коефіцієнтами кореляції між змінними та виділеними факторами.

Factor Loadings (Unrotated) (Spreadsheet1) Extraction: Principal components (Marked loadings are >,700000)			
Variable	Factor 1	Factor 2	
РА	-0,473584	-0,880749	
РВК	0,587977	-0,808878	
ОА	-0,703301	0,710893	
ОВК	-0,919400	0,393325	
КП	-0,978999	0,203867	
КАЛ	-0,969215	0,246217	
КФЛ	0,949020	0,315215	
КЗВОК	0,998031	0,062727	
КДФС	-0,685083	-0,728465	
КЧВ	-0,670876	-0,741570	
Expl. Var	6,623859	3,376141	
Prp. Totl	0,662386	0,337614	

Рис. 2.17. Факторні навантаження факторів впливу на рівень фінансової безпеки підприємства*

* Джерело: розраховано автором

Згідно рис. 2.17, факторні навантаження можна інтерпретувати як кореляції між факторами і змінними. Тому вони представляють найбільш важливу інформацію, на якій ґрунтується інтерпретація факторів. Фактор 2 має більше ніж фактор 1, що говорить про більшу кореляцію у другому факторі. Це значить, що залежність і пов'язаність між змінними фактора 2 менше, ніж між

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

змінними фактора 1. Графічне представлення навантажень зображено на рис. 2.18.

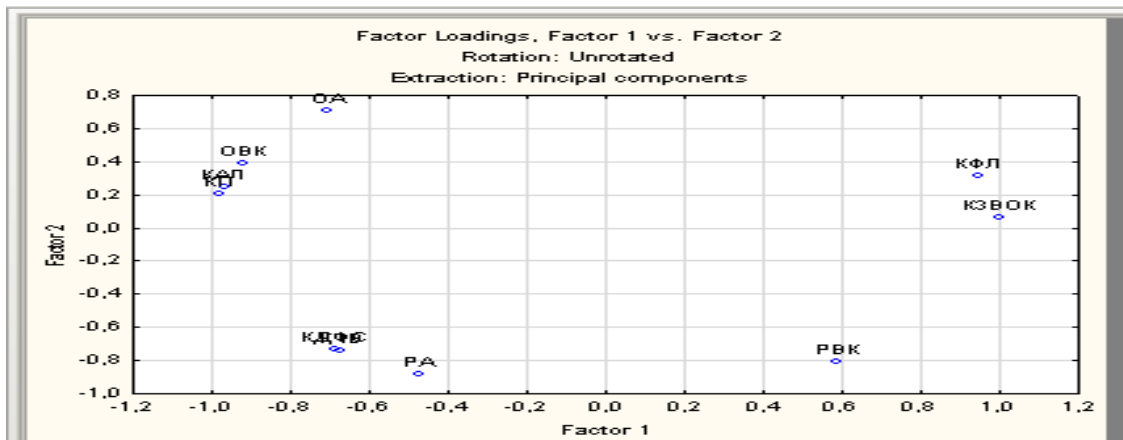

Рис. 2.18. Графічне представлення факторних навантажень*

* Джерело: отримано автором

Аналізуючи рис. 2.18, можна сказати, що він ще раз підтверджує висновок щодо факторних навантажень, що був викладений вище.

Для того щоб мінімізувати факторні навантаження використаємо метод Еквімакс – метод ортогонального обертання. З його допомогою мінімізується як число змінних з великими факторними навантаженнями, так і число факторів, необхідних для пояснення вихідних змінних [89].

На рис. 2.19 представлені факторні навантаження за методом Еквімакс.

Variable	Factor Loadings (Equamax raw) (Spreadsheet1) Extraction: Principal components (Marked loadings are >.700000)	
	Factor 1	Factor 2
PA	-0,078660	0,996902
PBK	-0,932275	0,361750
OA	0,976187	-0,216931
OVK	0,985946	0,167064
KP	0,933483	0,358622
KAL	0,948185	0,317718
KFL	-0,627250	-0,778818
KZVOK	-0,805152	-0,593069
KDFC	0,181607	0,983371
KCB	0,162568	0,986697
Expl.Var	5,671921	4,328079
Prp.Totl	0,567192	0,432808

Рис. 2.19. Факторні навантаження після процедури повернення*

* Джерело: розраховано автором

Як бачимо на рис. 2.19, результати факторного аналізу дозволили виділити 2 фактора. До першого входить рентабельність власного капіталу,

оборотність активів, оборотність власного капіталу, коефіцієнт покриття, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами. До другого – рентабельність активів, коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт довгострокової фінансової стійкості, коефіцієнт чистої виручки. Тому можна зробити висновок, що перший фактор включає внутрішні фактори, які характеризують в цілому діяльність підприємства, а другий фактор – ефективність використання активів підприємства [204].

На рис. 2.20 наведена таблиця коефіцієнтів лінійних рівнянь регресії, за якими розраховуються значення факторів для спостережень.

Factor Scores (Spreadsheet1)				
Rotation: Equamax raw				
Extraction: Principal components				
Case	Factor 1	Factor 2		
2015	-0,345545	-1,10179		
2016	-0,781402	0,85014		
2017	1,126947	0,25164		

Рис. 2.20. Таблиця коефіцієнтів лінійних рівнянь регресії*

* Джерело: розраховано автором

На рис. 2.21 відображені значення факторів для кожного спостереження.

Factor Score Coefficients (Spreadsheet1)				
Rotation: Equamax raw				
Extraction: Principal components				
Variable	Factor 1	Factor 2		
РА	-0,081124	0,258043		
РВК	-0,204343	0,153379		
ОА	0,203268	-0,119551		
ОВК	0,179773	-0,022804		
КП	0,156956	0,029248		
КАЛ	0,162506	0,017902		
КФЛ	-0,069912	-0,156066		
КЗВОК	-0,116621	-0,097194		
КДФС	-0,029859	0,237406		
КЧВ	-0,033763	0,239508		

Рис. 2.21. Значення факторів для кожного спостереження*

* Джерело: розраховано автором

Отже, в результаті факторного аналізу було знижено розмірність ознакового простору шляхом виділення 2 факторів, які впливають на

фінансову безпеку підприємства. Показники першого фактору такі як: рентабельність власного капіталу, оборотність активів, оборотність власного капіталу, коефіцієнт покриття, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами, характеризують в цілому діяльність підприємства. Показники другого фактору, а саме: рентабельність активів, коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт довгострокової фінансової стійкості, коефіцієнт чистої виручки, характеризують ефективність використання активів.

Таким чином, застосування факторного аналізу дозволить підприємству підвищити рівень його фінансової безпеки та дозволить забезпечити стабільність та надійність підприємства за сучасних умов функціонування.

2.4. Методологічний підхід до розв'язання задачі оптимізації портфеля цінних паперів в умовах децентралізації в Україні

Згідно Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [29] в умовах взятого курсу державою на децентралізацію, виходячи з Конституції України Розділу IX, статті 140 – 146 «Місцеве самоврядування» [8, с. 11-15], одним із основних напрямів є фінансово-господарча діяльність забезпечення стійкого розвитку регіону.

На місцеві бюджети покладено обв'язки стабільного фінансування освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери, культури, утримання доріг місцевого значення. Досить значний об'єм фінансування та складність поставлених завдань змушує органи самоврядування використовувати в повній мірі надані їм права, залучати інвестиції, сприяти створенню нових робочих місць, ефективно займатися господарською діяльністю, приймати відповідальні управлінські рішення. Зокрема, у фінансовій сфері слід виділити роботу з різними видами цінних паперів. Така діяльність несе у собі ряд ризиків і невизначеностей.

Вважається доцільним розглянути питання оптимізації ризиків капіталовкладень рівноправних інвесторів.

На фінансовому ринку обертається значна кількість цінних паперів: державні цінні папери, акції приватних фірм, векселі тощо. Такі цінні папери мають різний ступінь ризику й ефективність. Папери із меншим ступенем ризику, як правило, приносять низький прибуток. Високоприбуткові папери є більш ризикованими.

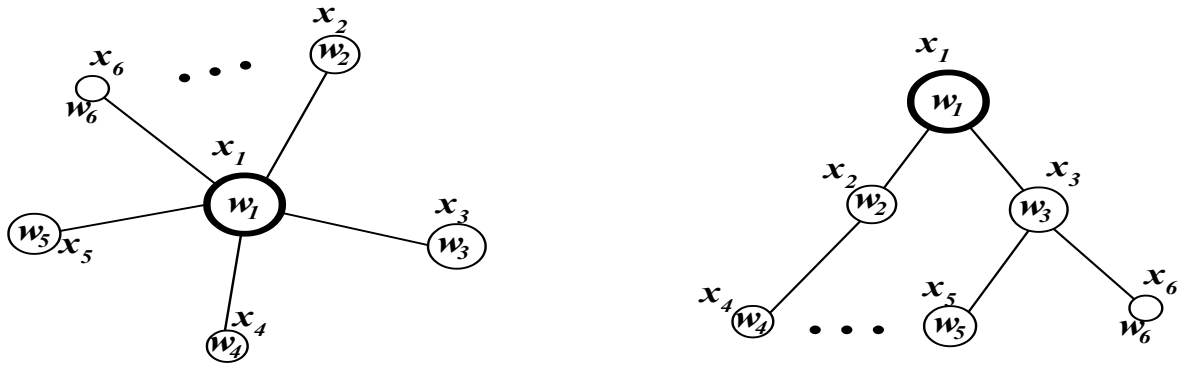
Розглянемо оптимізацію капіталовкладень у цінні папери n рівноправних інвесторів. У зв'язку з тим, що орган самоврядування є суб'єктом фінансового ринку, вважаємо його також одним із інвесторів. Кожний учасник має свій власний капітал XW_1, XW_2, K, XW_n , який вони хочуть розподілити певним чином для формування індивідуальних портфелів та спільного портфеля цінних паперів. Нехай на ринку цінних паперів обертається також q видів паперів, що мають ефективності E_1, E_2, K, E_q . Кожний з учасників може сформувати свій власний портфель незалежно від інших. Задача полягає у зниженні значення максимального ризику інвесторів.

Метод розв'язування та побудова математичної моделі. Розглянемо узагальнену задачу розподілу капіталу, який учасник ринку хоче витратити на купівлю цінних паперів. Для розв'язання задачі формування оптимального портфеля використаємо побудову паттерна на основі пофарбування його еквівалентної теоретико-графової моделі та композиційної операції [339, с. 151].

Розподіл капіталу приводить до появи й існування структур, які можна описати еквівалентною графовою моделлю. На рис. 2.22 показаний приклад розподілу капіталу, що зображується у вигляді графа. Даний граф є зваженим, тобто кожна вершина графа x_1, x_2, K, x_i зіставляється із часткою капіталу w_1, w_2, K, w_i .

При цьому структура зліва (рис. 2.22а) відображає такий розподіл капіталу, при якому інвестор планує утворити центри прибутків x_2, x_3, x_4, x_5, x_6 , котрі підпорядковуються єдиному фонду x_1 .

Перерозподіл прибутку від обігу придбаних цінних паперів усередині структури здійснюється лише за участю фонду x_1 . Уведення до графа ребра (x_2, x_3) означало б, що центри прибутків x_2 та x_3 мають спільні вклади й право на трансфер коштів без участі головного фонду x_1 .

а) структура у вигляді зірки

б) деревоподібна структура

Рис. 2.22. Теоретико-графові моделі розподілу капіталу*

* Джерело: побудовано авторами

Інша структура, граф (рис. 2.22б), відображає ієрархічний розподіл коштів, коли центри прибутків x_2 та x_3 утворюють дочірні фонди x_4, x_5, x_6 . Ініціатором створення деревоподібної структури виступає головний фонд x_1 , який надає право центрам прибутків здійснювати трансфер коштів між дочірніми фондами без його участі.

Оскільки дочірні фонди x_4, x_5, x_6 утворюються, виходячи з наявного капіталу центрів прибутків x_2, x_3 , то в деревоподібній структурі повинна виконуватись умова, що забезпечує підтримку всіх учасників інвестиційного портфеля:

$$w_4 \leq w_2; w_5 + w_6 \leq w_3; w_2 + w_3 \leq \dots \quad (2.1)$$

Слід відмітити, що графові структури, наведені на рис. 2.22, є умовними. У них зв'язки відображують усні чи письмові домовленості між утримувачами часток капіталу w_1, w_2, \dots, w_i .

Ініціатором створення таких умовних структур виступає інвестор із початковим капіталом W_{max} .

Відомі параметри моделі:

N – загальна кількість часток капіталу;

q – кількість видів цінних паперів, із яких інвестор може сформувати портфель;

w_i – частка капіталу, витрачена на закупівлю цінних паперів i -го виду;

E_i – випадкова ефективність (наприклад, прибуток за деякий період часу) цінних паперів i -го виду ($i = \overline{1, q}$);

m_i – відоме математичне очікуваннями ефективності E_i ($i = \overline{1, q}$).

Обчислювальні параметри моделі:

σ_i – середньоквадратичне відхилення ефективності E_i , тобто $\sigma_i = \sqrt{V_{ii}}$, де V_{ii} – варіація або дисперсія цієї ефективності. У літературі ризик цінних паперів i -го виду оцінюється за допомогою середньоквадратичного відхилення $\sigma_i = \sqrt{V_{ii}}$;

E_p – випадкова ефективність портфеля, що характеризує прибуток, який приносять цінні папери за деякий проміжок часу;

m_p – бажане математичне очікування ефективності портфеля, що задається інвестором, що обчислюється за формулою:

$$m_p = \sum_{i=1}^n w_i \cdot m_i; \quad (2.2)$$

V_p – дисперсія портфеля, що визначає у кінцевому випадку його ризик:

$$V_p = \sum_{i,j}^n w_i w_j V_{ij}; \quad (2.3)$$

V_{ij} – коваріація цінних паперів i -го та j -го видів:

$$V_{ij} = \text{cov}(E_i, E_j); \quad (2.4)$$

σ_p – ризик портфеля, що визначається за формулою: $\sigma_p = \sqrt{V_p}$.

W_{max} – загальний капітал, виражений у грошовому еквіваленті і визначається за формулою:

$$\sum_{i=1}^N w_i = W_{max}, \quad w_i, 0 \leq w_i \leq 1. \quad (2.5)$$

Невідомі параметри моделі:

$x_{i,j}$ – центри фондів (вершина графа), що є бінарною змінною $x_{i,j} \in \{0,1\}$, значення якої дорівнює «1», якщо $x_{i,j}$ пофарбована у колір E_j та «0» в іншому разі.

Задача оптимізації портфеля полягає у знаходженні такого варіанта розподілу капіталу, який би гарантував найменший ризик.

Оптимізація портфеля при застосуванні пофарбованості еквівалентної теоретико-графової моделі впливає з наступного. Припустимо, що значення ефективностей цінних паперів E_1, E_2, \dots, E_q є фарбами, у які потрібно пофарбувати зважений граф. Тоді задача знаходження оптимального портфеля полягає у пофарбуванні зваженого графа $G(x, w)$ у кольори E_1, E_2, \dots, E_q так, щоб $\sigma_p \rightarrow \min$. Беручи до уваги обмеження (2.2) – (2.3), мовою 0-1 програмування задача побудови паттерна формулюється таким чином [47, с. 1-3; 335, с. 219]:

$$\sigma_p^2 = V_p = \sum_{i=1}^N w_i \cdot x_{i,j} \cdot V_{ij} \cdot (w_i \cdot x_{i,j})^T \rightarrow \min; \quad (2.6)$$

$$\sum_{j=1}^q \sum_{i=1}^N x_{i,j} \cdot w_i = W_{max}; 0 \leq w_i \leq W_{max}; \quad (2.7)$$

$$\sum_{j=1}^q \sum_{i=1}^N m_i \cdot x_{i,j} \cdot w_i = m_p; \quad (2.8)$$

$$x_{i,j} + x_{k,j} \leq 1; x_{i,j} \in \{0, 1\}; x_{k,j} \in \{0, 1\}; \quad (2.9)$$

$$1 \leq (i, k) \leq N; 1 \leq j \leq q.$$

Розв'язок задачі пофарбування зваженого графа дає такий розподіл цінних паперів між частками капіталу, при якому ризик σ_p є мінімальним. Отриманий розв'язок задачі залежатиме від значення ефективності цінних паперів E_i та від їх середньоквадратичного відхилення σ_i . Дана задача є задачею квадратичної оптимізації з накладеними обмеженнями та побудови гетерогенного паттерна, тому для її розв'язку можна застосувати комбінований підхід, який був розроблений.

Дано визначення n -мірного паттерна для розв'язування цілого класу задач дискретної оптимізації [335, с. 220; 338, с. 110-116].

Означення 1. n -мірний паттерн Π – це структура виду $\Pi(\Lambda, K, F, \Phi)$, де:

$\Lambda = (\lambda_{1,1}, \lambda_{1,2}, \dots, \lambda_{n,n})$ – масив $n \times n$ елементів (об'єктів);

$K = \{K_1, K_2, \dots, K_r\}$ – множина типів (властивостей);

F – сюр'єктивне відображення $F: \Lambda \rightarrow K$, яке розбиває множину елементів Λ на n класів за даними типами;

$\Phi = \{\Phi_1, \Phi_2, \Phi_3, \dots, \Phi_m\}$ – множина ін'єктивних відображень $\Phi_j: K \rightarrow \Lambda_j$,

$j = \overline{1, m}$, $\Lambda_j \subset \Lambda$, що $\bigcup_{j=1}^m \Phi_j : K \rightarrow \Lambda$ і виконуються умови:

1. $Im\Phi_j = \bigcup_{i=1}^r \Phi_j(K_i)$, $j = \overline{1, m}$;
2. $\forall j, j', j \neq j' / Im\Phi_j \cap Im\Phi_{j'} = \emptyset$.

Означення 2. n -мірний паттерн $\Pi(\Lambda, K, F, \Phi)$ називається гомогенним, якщо $\forall j, j', j \neq j' / Im\Phi_j \cap Im\Phi_{j'} = \emptyset$.

Означення 3. n -мірний паттерн називається гетерогенним, якщо $\exists j, j', j \neq j' / Im\Phi_j \cap Im\Phi_{j'} \neq \emptyset$.

Щоб побудувати паттерн, необхідно і достатньо [335, с. 221]:

1. Визначити $F : \Lambda \rightarrow K$ (умова необхідності);
2. Задати набір ін'єктивних відображень (функцій) $\Phi = \{\Phi_j\}$, де

$\bigcup_{j=1}^m \Phi_j : K \rightarrow \Lambda$ (умова достатності).

Отже, для побудови паттерна потрібно розробити математичну модель, у якій розв'язуються дві проблеми:

1. Пофарбування зв'язаного графа $G = (V, E)$ з заданою кількістю вершин $V = n^2$, (з урахуванням або не врахуванням обмежень на пофарбування). У результаті отримуємо оптимальний розв'язок x_{opt}^* ;

2. Визначення Φ за допомогою композиційної операції $x_{opt}^* \circ C = \mathfrak{R}(C)$, де $\mathfrak{R}(C)$ – пофарбування графа, задане матрицею, C – набір кольорів.

Отже, для розв'язання поставленої задачі оптимізації портфеля цінних паперів потрібно пофарбувати граф $G(x, w)$ у кольори з множини E та визначити матрицю $\mathfrak{R}(E) = x_{opt}^* \circ E$.

Розглянемо приклади застосування математичної моделі, де управління портфелем цінних паперів відбувається одним інвестором та кількома інвесторами.

Реалізація моделі у випадку управління портфелем цінних паперів одним інвестором:

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Приклад 1. Нехай деякий орган самоврядування має три дочірні підприємства. Усі вони створили спільний портфель цінних паперів. Підприємства вклали певну частку капіталу у придбання трьох видів цінних паперів q_1, q_2, q_3 , що мають за чотири періоди певну випадкову ефективність (табл. 2.10). На придбання цінних паперів орган самоврядування розподілив свій спільний капітал між своїми дочірніми підприємствами таким чином: перше підприємство вклало у цінні папери 0,2 частки загального капіталу, друге – 0,4, третє – 0,3, четверте – 0,1. Бажане математичне очікування ефективності портфеля становить 1,1. Визначити у які цінні папери потрібно підприємствам вкласти виділені їм кошти, щоб вказаний розподіл капіталу гарантував би найменший ризик.

Таблиця 2.10

Таблиця ефективності цінних паперів за чотири періоди*

Вид цінного паперу	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період
q_1	E_1	1,03	1,09	1,20	1,10
q_2	E_2	1,20	1,10	1,05	0,80
q_3	E_3	1,01	1,10	1,03	0,90

* Джерело: розраховано авторами

Розв'язок. Нехай розподілу капіталу підприємств відповідає зважений граф $G(X, W)$ (рис. 2.23), де X – множина вершин (підприємств), $W = \{w_1, w_2, w_3, w_4\}$ – множина часток загального капіталу, вкладених підприємствами у цінні папери.

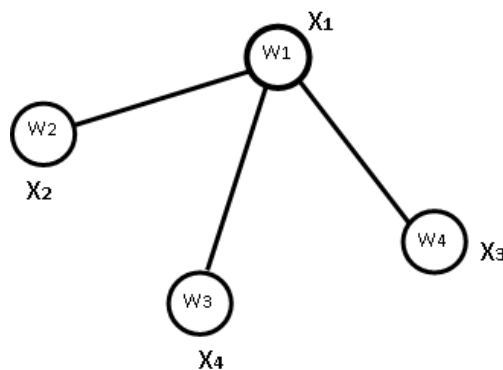

Рис. 2.23. Граф $G(X, W)$ розподілу капіталу на підприємствах*

* Джерело: побудовано авторами

Даний граф має чотири вершини x_1, x_2, x_3, x_4 відповідно з заданою вагою $w_1 = 0,2, w_2 = 0,4, w_3 = 0,3, w_4 = 0,1$.

Оскільки підприємства вклали певні капітали у придбання трьох видів цінних паперів з випадковою ефективністю E_1, E_2, E_3 , то граф $G(X, E) \subset \langle X \times E \rangle$ визначить відповідність F між множиною вершин (підприємств) $X = \{x_1, x_2, x_3, x_4\}$ та множиною цінних паперів з відповідною випадковою ефективністю $E = \{E_1, E_2, E_3\}$, причому, $\forall x \in X : |F\{x\}| = 1$.

Потрібно визначити у які ж саме цінні папери потрібно підприємствам вкласти виділені їм кошти, щоб розподіл капіталу гарантував би найменший ризик. Коваріаційна матриця цінних паперів обчислена за допомогою (2.4) і наведена в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Коваріаційна матриця цінних паперів*

V_{ij}	E_1	E_2	E_3
E_1	0,003725	-0,00269	0,000275
E_2	-0,00269	0,021719	0,008
E_3	0,000275	0,008	0,00515

* Джерело: розраховано авторами

Використовуючи модель (2.6) – (2.9), для даної задачі побудуємо паттерн. За даними таблиці 2.10 визначимо математичне очікування ефективності кожного виду цінних паперів (середнє значення ефективності), а також відхилення ефективності кожного виду цінних паперів від цього значення (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Таблиця відхилення ефективності цінних паперів
від середнього значення***

Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період	Середнє значення ефективності, m_i	Відхилення від середнього значення
E_1	1,03	1,09	1,20	1,10	1,105	0,038
E_2	1,20	1,10	1,05	0,80	1,038	0,095
E_3	1,01	1,10	1,03	0,90	1,010	0,044

* Джерело: визначено авторами

Щоб побудувати паттерн, потрібно пофарбувати граф $G(X, W)$ у кольори з множини $E = \{E_1, E_2, E_3\}$, тобто $E = \{1, 2, 3\}$ та визначити $\mathfrak{R}(E) = x_{omn} \circ E$. Застосувавши генетичний алгоритм [44; 52; 336, с. 194-203; 337, с. 166-176], знаходимо $x_{omn}^* = (010\ 100\ 100\ 100)$. Згідно отриманого пофарбування графа маємо, що $x_{omn} \circ (1, 2, 3) = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. У результаті побудовано гетерогенний паттерн $\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. Для x_{omn}^* значення цільової функції (2.6), тобто значення дисперсії портфеля, дорівнює $V_p = 1,84 \cdot E^{-3}$. Ця величина в кінцевому випадку визначає ризик портфеля $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,043$.

Отже, при заданому розподілі спільного капіталу з найменшим ризиком $\sigma_p = 0,043$, другому, третьому та четвертому підприємствам потрібно вкласти виділені ними кошти у перший вид цінних паперів, а першому підприємству – у другий.

Розглянемо, як вплине на паттерн зміна часток розподілу загального капіталу.

Приклад 2. Розв'язати аналогічну задачу, попередньо змінивши розподіл спільного капіталу між підприємствами таким чином: перше підприємство вклало у цінні папери 0,1 частки загального капіталу, друге – 0,2, третє – 0,4, четверте – 0,3.

Розв'язок. Оскільки за умовою задачі ефективність цінних паперів за вказані періоди залишилась незмінною, то коваріаційна матриця матиме той самий вид (табл. 2.11).

Застосувавши генетичний алгоритм [124; 336, с. 194-203; 337, с. 166-176], знаходимо $x_{omn}^* = (001\ 100\ 100\ 100)$. Застосувавши операцію композиції,

маємо $x_{omn} \circ (1, 2, 3) = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. Для знайденого x_{omn}^* значення цільової функції

(2.6) $V_p = 1,13 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,034$. Отже, при заданому розподілі спільного капіталу з найменшим ризиком $\sigma_p = 0,034$, другому, третьому, четвертому підприємствам потрібно вкласти виділені ними кошти у перший вид цінних паперів, а першому підприємству – у третій. Згідно отриманого пофарбування графа побудовано гетерогенний паттерн

$\Pi = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. При такому розподілі маємо менший ризик, ніж у попередній задачі.

Розглянемо, як вплине на отриманий паттерн зміна відхилення ефективності цінних паперів від середнього значення, при цьому частки загального капіталу, вкладених підприємствами у цінні папери, залишаться без зміни.

Приклад 3. Розв'язати аналогічну задачу, попередньо змінивши в умові значення ефективності цінних паперів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Таблиця ефективності цінних паперів за чотири періоди*

Вид цінного паперу	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період
q_1	E_1	1,03	1,09	1,20	1,10
q_2	E_2	1,20	1,10	1,05	1,10
q_3	E_3	1,01	1,10	1,03	0,90

* Джерело: визначено авторами

Розв'язок. Обчислено коваріаційну матрицю цінних паперів (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Коваріаційна матриця цінних паперів*

V_{ij}	E_1	E_2	E_3
E_1	0,003725	-0,00306	0,000275
E_2	-0,00306	0,002969	-0,00025
E_3	0,000275	-0,00025	0,00515

* Джерело: визначено авторами

За допомогою генетичного алгоритму [124; 336, с. 194-203; 337, с. 166-176] знаходимо $x_{opt}^* = (010\ 100\ 100\ 100)$. Застосувавши операцію композиції,

маємо $x_{opt} \circ (1, 2, 3) = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$.

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Для знайденого x_{opt}^* значення цільової функції (2.6) $V_p = 1,09 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,033$.

При заданому розподілі спільного капіталу з найменшим ризиком $\sigma_p = 0,033$, другому, третьому, четвертому підприємствам потрібно вкласти виділені ними кошти у перший вид цінних паперів, а першому підприємству – у другий. Згідно отриманого пофарбування графа побудовано гетерогенний паттерн $\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. Результати наводяться у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Таблиця залежності розв'язку від зміни випадкової ефективності*

Паттерн	Середнє значення випадкової ефективності E_2	Розподіл капіталу підприємствами при формуванні спільного портфеля				Ризик
		w_1	w_2	w_3	w_4	
$\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	1,04	0,2	0,4	0,3	0,1	0,043
$\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	1,11	0,2	0,4	0,3	0,1	0,033
$\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	1,14	0,2	0,4	0,3	0,1	0,034
$\Pi = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	0,99	0,2	0,4	0,3	0,1	0,056

* Джерело: визначено авторами

Отже, зміна ефективності цінного паперу впливає на значення ризику портфеля, а паттерн не змінюється.

З іншого боку паттерн – це структура, яка дає інформацію не лише про розв'язок, але й про зв'язки між об'єктами. Розглянемо приклади, де покажемо, як змінюється розв'язок задачі при зміні паттерна.

Приклад 4. Нехай деякому органу самоврядування та трьом його дочірнім підприємствам запропоновано створити спільний портфель цінних паперів виду q_1, q_2, q_3 , що мають за чотири періоди певну випадкову ефективність (табл. 2.10). Відомо, що друге, третє та четверте підприємство вклали свої частини капіталу у придбання першого виду цінних паперів q_1 , а перше

підприємство придбало третій вид цінних паперів q_3 . Бажане математичне очікування ефективності портфеля становить $1,06$. Визначити частку капіталу, вкладену кожним підприємством на придбання цінних паперів спільного портфеля, щоб розподіл капіталу гарантував би найменший ризик.

Розв'язок. Виходячи з умови, ми маємо гетерогенний паттерн $\Pi_1 = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$

Спрощеною моделлю гетерогенного паттерна є зважений граф $G(x, w)$ (рис. 2.23) з чотирма вершинами x_1, x_2, x_3, x_4 . Побудова гетерогенного паттерна передбачає пофарбування цього графа у три кольори E_1, E_2, E_3 . Даний гетерогенний паттерн є шаблоном розв'язку $x_{opt}^* = (001\ 100\ 100\ 100)$.

При даному розподілі цінних паперів (пофарбуванні графа) визначимо вагу вершин у графі (частку капіталу) за допомогою рівнянь (2.6) - (2.8). Коваріаційна матриця цінних паперів обчислена за допомогою (2.4) і наведена в таблиці 2.11. Дану задачу розв'язуємо в Excel за допомогою вбудованого додатку «Пошук рішень». У результаті маємо $w_1 = 0,50, w_2 = 0,17, w_3 = 0,17, w_4 = 0,17$. При такому розподілі капіталу значення цільової функції (2.6) дорівнює $V_p = 1,60 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,04$.

Розглянемо аналогічну задачу, але вклади підприємств у спільний портфель задамо гетерогенним паттерном $\Pi_2 = \begin{pmatrix} 1 & 3 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$. Заданому паттерну відповідає граф $G_2(X, W)$ розподілу капіталу на підприємствах (рис. 2.24).

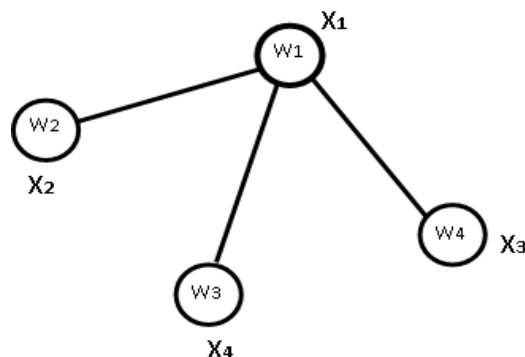

Рис. 2.24. Граф $G_2(X, W)$ розподілу капіталу на підприємствах*

* Джерело: побудовано авторами

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Отримано розв'язок: $w_1 = 0,50$, $w_2 = 0,13$, $w_3 = 0,18$, $w_4 = 0,18$. При такому розподілі капіталу дисперсія спільного портфеля дорівнює $V_p = 1,27 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля – $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,036$.

Для паттерна $\Pi_3 = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 3 & 1 \end{pmatrix}$ маємо розв'язок $w_1 = 0,50$, $w_2 = 0,18$, $w_3 = 0,13$, $w_4 = 0,18$. Дисперсія спільного портфеля дорівнює $V_p = 1,27 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля – $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,036$.

Аналогічно провели розрахунки для паттерна $\Pi_4 = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$. Отримали розв'язок: $w_1 = 0,50$, $w_2 = 0,18$, $w_3 = 0,18$, $w_4 = 0,13$. У цьому випадку дисперсія спільного портфеля дорівнює $V_p = 1,27 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля – $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,036$.

Результати обчислень наведених прикладів відображено у таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Таблиця розв'язків для прикладу 4*

Паттерн	Розподіл капіталу підприємствами при формуванні спільного портфеля				Середнє відхилення, m_i			Очікувана ефективність, m_p	Ризик σ_p
	w_1	w_2	w_3	w_4	Е1	Е2	Е3		
$\Pi_1 = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	0,5	0,17	0,17	0,17	1,11	1,04	1,01	1,06	0,040
$\Pi_2 = \begin{pmatrix} 1 & 3 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$	0,5	0,13	0,18	0,18	1,11	1,04	1,01	1,06	0,036
$\Pi_3 = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 3 & 1 \end{pmatrix}$	0,5	0,18	0,13	0,18	1,11	1,04	1,01	1,06	0,036
$\Pi_4 = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$	0,5	0,18	0,18	0,13	1,11	1,04	1,01	1,06	0,036

* Джерело: визначено авторами

Гетерогенний паттерн такого виду відповідає графу-зірці, що відображає такий розподіл капіталу, при якому інвестор планує утворити центри прибутків, котрі підпорядковуються єдиному фонду. Маючи шаблон, наприклад Π_2 , не

потрібно розв'язувати подібну задачу заново, а можна через «базу знань» знаходити розв'язки задачі, що відповідають, наприклад, Π_4 .

Приклад 5. Нехай деякому органу місцевого самоврядування та трьом його дочірнім підприємствам запропоновано створити спільний портфель цінних паперів виду q_1, q_2, q_3 , що мають за чотири періоди певну випадкову ефективність (табл. 2.10). Відомо, що перше підприємство вклало свої частини капіталу у придбання цінних паперів виду q_2 , друге та третє – у q_1 , а четверте – у q_3 , причому, останнє підприємство з другим та третім підприємствами має право на трансфер коштів без участі головного фонду першого підприємства. Визначити частку капіталу, вкладену кожним підприємством на придбання цінних паперів спільного портфеля, щоб розподіл капіталу гарантував би найменший ризик при очікуваній ефективності $m_p = 1,06$.

Розв'язок. Виходячи з умови задачі, ми маємо гетерогенний паттерн $\Pi_5 = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$, який відповідає графу $G_3(X, W)$ (рис. 2.25). Ребра (x_2, x_4) та (x_3, x_4) означають, що центри прибутків x_2 та x_4 , а також x_3 та x_4 мають право на трансфер коштів без участі головного фонду x_1 .

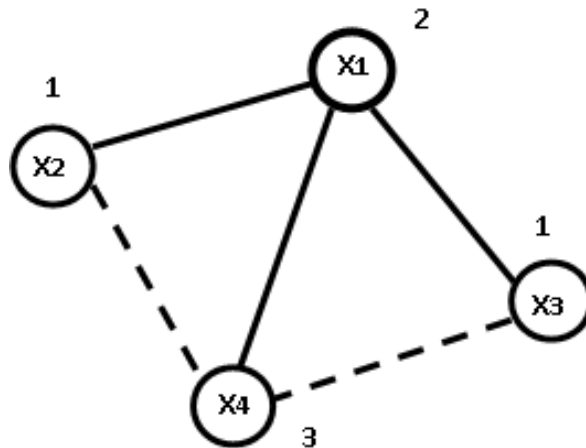

Рис. 2.25. Граф $G_3(X, W)$ розподілу капіталу на підприємствах*

* Джерело: побудовано авторами

Даному паттерну відповідає $x_{opt}^* = (010\ 100\ 100\ 001)$. При такому розподілі цінних паперів визначимо частку капіталу кожного підприємства за допомогою рівнянь (2.6) – (2.8). Знаходимо розв'язок даної задачі.

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

Щоб мати найменший ризик формування спільного портфеля з очікуваною ефективністю $m_p = 1,06$, підприємства розподілять свій капітал так: $w_1 = 0,09$, $w_2 = 0,24$, $w_3 = 0,24$, $w_4 = 0,44$.

При такому розподілі капіталу дисперсія спільного портфеля дорівнює $V_p = 1,58 \cdot E^{-3}$, а ризик портфеля – $\sigma_p = \sqrt{V_p} = 0,040$.

Змінивши умову задачі, а саме, поклавши, що перше підприємство вкладе свої частини капіталу у придбання цінних паперів виду q_3 , друге та третє – у

q_1 , а четверте – у q_2 , матимемо паттерн $\Pi_6 = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 2 \end{pmatrix}$.

Розв'язок задачі наводиться у таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Таблиця розв'язків до прикладу 5*

Паттерн	Розподіл капіталу підприємствами при формуванні спільного портфеля				Середнє відхилення, m_i			Очікувана ефективність, m_p	Ризик σ_p
	w_1	w_2	w_3	w_4	E1	E2	E3		
$\Pi_5 = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$	0,09	0,24	0,24	0,44	1,11	1,04	1,01	1,06	0,040
$\Pi_6 = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 1 & 2 \end{pmatrix}$	0,50	0,18	0,18	0,15	1,11	1,04	1,01	1,06	0,045

* Джерело: визначено авторами

Таким чином, ми бачимо, що паттерн – це така універсальна структура, яка дає уяву про множину розв'язків.

Реалізація моделі у випадку управління портфелем цінних паперів кількома інвесторами.

Розглянемо оптимізацію капіталовкладень у цінні папери за наявності кількох рівноправних учасників, при чому одним із них є орган самоврядування. У цьому випадку кожний інвестор має свій власний капітал XW_1, XW_2, \dots, XW_n . Нехай на ринку цінних паперів обертається також q видів паперів із ефективностями E_1, E_2, \dots, E_q . Кожний з учасників може сформувати свій власний портфель незалежно від інших. У такому випадку ризик капіталовкладень є індивідуальним для кожного учасника, а неприбуткові портфелі не підтримуються іншими інвесторами.

Відомо, що диверсифікація портфеля дає позитивний результат, тобто при збільшенні числа видів цінних паперів у портфелі ризик стає обмеженим і наближується до нуля:

$$\sigma_p = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\bar{\sigma}}{\sqrt{q}}; \quad (2.10)$$

$$\bar{\sigma} = \max \sigma_i, \quad (2.11)$$

де q – кількість видів цінних паперів, що обертаються на ринку; $\bar{\sigma}$ – максимальне значення ризику для i -го виду цінних паперів. Відповідно для зменшення ризику портфеля потрібно збільшити номенклатуру цінних паперів у ньому. Але при цьому розмір часток капіталовкладень за окремими видами паперів зменшується, а отже, знижується відсоток прибутку від більш прибуткових паперів.

Значно цікавішою є ситуація, коли вдається знизити значення максимального ризику або збільшити кількість цінних паперів у портфелі без зменшення відсоткового співвідношення часток капіталу за окремими видами паперів. Це можливо у таких випадках:

- об'єднання портфельів декількох інвесторів в один;
- формування спільного портфеля шляхом об'єднання часток капіталу.

У першому випадку номенклатура цінних паперів автоматично збільшується при об'єднанні портфельів, а отже, ризик відповідно до (2.10) зменшується. Проте ця ситуація провокує боротьбу за контроль портфеля між учасниками.

У другому випадку право контролю за портфелем зберігається у кожного учасника, проте інвестори виділяють певну частку власного капіталу для формування спільного портфеля, який належить усім учасникам. Розподіл прибутку в такому разі відбувається за домовленою схемою, наприклад в еквіваленті вкладених коштів кожного з учасників. У цьому випадку оптимізація спільного портфеля відбувається за рахунок спільних коштів, вона передбачає купівлю та розподіл цінних паперів між учасниками. Хоча формально існує $n + 1$ портфель, у реальності придбані папери зберігаються у n учасників, тобто реально існує n портфельів.

Отже, ризик для кожного з учасників буде обчислюватись так:

$$\sigma_{\Sigma} = \frac{\bar{\sigma}_p}{\sqrt{q}}; \quad (2.12)$$

$$\bar{\sigma}_p = \max \sigma_{pj}; j = 1 \text{K } n, \quad (2.13)$$

де σ_{Σ} – ризик спільного портфеля, тобто ризик для кожного з учасників; $\bar{\sigma}_p$ – максимальний ризик портфельів учасників; σ_{p_j} – значення ризику для j -го портфеля. У даному випадку склад початкового портфеля не накладає ризик на всі інші портфелі, оскільки формування спільного портфеля оптимізує індивідуальні портфелі учасників.

З'ясуємо, яким чином відбувається оптимізація портфельів кожного з учасників. Нехай існує n учасників із початковими капіталами XW_1, XW_2, \dots, XW_n , які вони хочуть розподілити певним чином для формування індивідуальних портфельів та спільного портфеля цінних паперів.

Нехай кожний з учасників виділяє певну частку свого капіталу для формування спільного портфеля, тоді капітал кожного з інвесторів буде дорівнювати:

$$XW_i = w_{vp_i} + W_i; 1 \leq i \leq n \quad (2.14)$$

де w_{vp_i} – частка капіталу i -го інвестора, котру він планує вкласти в спільний портфель; W_i – капітал, що i -ий інвестор планує вкласти у власний портфель, який буде для кожного учасника розподілений по-різному:

$$W_i = \sum_{k=1}^q w_{i,k} \cdot XW_k \quad (2.15)$$

Отже, графова модель, котра відображає такий розподіл капіталу між учасниками, матиме вигляд, показаний на рис. 2.26 [143; 335, с. 219].

Спільний портфель, сформований n інвесторами, є графом K_n . Оскільки планується придбати q видів цінних паперів, які будуть розподілені між n учасниками, то розподілений таким чином капітал буде n -дольним графом, утвореним із графа K_n [143].

Отже, задача формування спільного портфеля зводиться до пофарбування n -дольного графа у q кольорів.

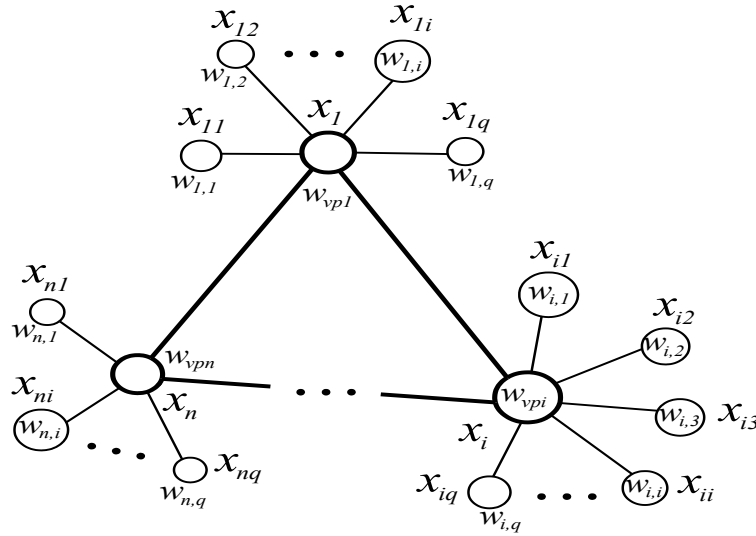

Рис. 2.26. Модель формування спільного портфеля*

* Джерело: побудовано авторами

Капітал, виділений кожним учасником для формування спільного портфеля, у цьому разі дорівнює

$$\sum_{i=1}^n w_{vpi} = W_{\max} \quad (2.16)$$

Таким чином, задача формування спільного портфеля відповідає моделі (2.6) – (2.9), (2.10).

Якщо прийняти, що $H = \{E_1, E_2, K, E_q\}$ є множина ефективностей цінних паперів, а $\Lambda = \{w_{1,1}, w_{1,2}, K, w_{i,n}, K, w_{n,n}\}$ відображує частки капіталів n інвесторів, то отримуємо інформаційно-графову структуру:

$$F : \Lambda \rightarrow H, \quad (2.17)$$

яка показує зв'язки між капіталовкладеннями та ефективностями придбаних паперів. Якщо паттерн $\Phi(K)$ є оптимальним спільним портфелем, то його можна розкласти $\Theta(H)$ на шари $\Theta(H) \circ \Phi(K) = \Theta(H) \cup K \cup \Theta_i(H) \cup \Theta_n(H)$, що відповідають індивідуальним портфелям кожного з інвесторів.

Отже, формально формування спільного портфеля приводить до такого розподілення цінних паперів за індивідуальними портфелями, при якому ризик усіх учасників є однаковим і залежить лише від ризику спільного портфеля. При цьому умова перевірки правильності побудови паттерна у випадку формування спільного портфеля набуває вигляду

$$\sum_{j=1}^n \sqrt{\sum_{i=1}^n w_i \cdot V_{ij} \cdot w_j} \leq \sigma_{\Sigma} \quad (2.18)$$

Паттерн $\Phi(K)$ формується таким чином, щоб його елементами були значення ризиків $\sigma_1, \sigma_2, \dots, \sigma_q$ цінних паперів.

Приклад 6. Нехай на ринку обертається 5 видів цінних паперів q_1, q_2, q_3, q_4, q_5 , що мають за чотири періоди випадкову ефективність E_1, E_2, E_3, E_4, E_5 (табл. 2.18). Орган самоврядування та два інших інвестори сформували власні портфелі цінних паперів незалежно один від одного та спільний портфель. Так портфель органу самоврядування складають цінні папери 1-го, 3-го, 4-го видів, другого інвестора – 2-го, 3-го, 5-го видів, а третього – 1-го, 3-го, 4-го, 5-го видів.

Для формування спільного портфеля кожний із учасників може виділити певну частку від власного капіталу: перший – не більше 0,2, другий – не більше 0,2, третій – не більше 0,1.

На спільні кошти передбачено купівлю та розподіл цінних паперів між учасниками, але таких паперів, що вже складають їх власні портфелі. Визначити найменший ризик спільного портфеля та частки капіталу, які виділить кожний інвестор на придбання певних видів паперів для його формування при такому ризику. Побудувати паттерн, перевірити правильність його побудови.

Таблиця 2.18

Таблиця ефективності цінних паперів за чотири періоди*

Види паперів	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період	Середнє значення ефективності, m_i	Відхилення від середнього значення
q_1	E_1	1,10	1,30	0,90	1,20	1,13	0,125
q_2	E_2	0,78	0,94	1,10	1,30	1,03	0,170
q_3	E_3	0,96	0,89	1,12	1,30	1,07	0,1425
q_4	E_4	0,86	0,83	1,12	1,15	0,99	0,145
q_5	E_5	1,20	1,30	1,60	1,40	1,38	0,125

* Джерело: визначено авторами

Розв'язок. Розподіл капіталу між учасниками можна представити у вигляді графової моделі $G(x, w)$. Спільний портфель, сформований трьома

інвесторами, є графом K_3 , причому $K_3 \subset G(x, w)$. Визначимо найменший ризик спільного портфеля для кожного з учасників.

Моделлю власних портфелів кожного з учасників є підграфи графа $G(x, w)$, тобто $G'_1 \subset G(x, w)$, $G'_2 \subset G(x, w)$, $G'_3 \subset G(x, w)$. Вони являють собою структури у вигляді зірок, що знаходяться у кожній вершині графа K_3 . Для першого інвестора – це підграф G'_1 , що складається з трьох вершин, з відповідними видами цінних паперів q_1, q_3, q_4 (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Таблиця ефективності цінних паперів органу самоврядування*

Види паперів	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період	Середнє значення ефективності, m_i	Відхилення від середнього значення
q_1	E_1	1,10	1,30	0,90	1,20	1,13	0,125
q_3	E_3	0,96	0,89	1,12	1,30	1,07	0,1425
q_4	E_4	0,86	0,83	1,12	1,15	0,99	0,145

* Джерело: визначено авторами

Коваріаційна матриця цінних паперів обчислена за допомогою (2.4) і наведена в таблиці 2.20.

Таблиця 2.20

Коваріаційна матриця цінних паперів органу самоврядування*

V_{ij}	E_1	E_3	E_4
E_1	0,021875	-0,00569	-0,0105
E_3	-0,00569	0,024969	0,0216
E_4	-0,0105	0,0216	0,02125

* Джерело: визначено авторами

Для другого інвестора – це підграф G'_2 , що складається з трьох вершин, з відповідними видами цінних паперів q_2, q_3, q_5 (табл. 2.21). Коваріаційна матриця цінних паперів обчислена за допомогою (2.4) і наведена в таблиці 2.22.

Таблиця 2.21

Таблиця ефективності цінних паперів другого інвестора*

Види паперів	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період	Середнє значення ефективності, m_i	Відхилення від середнього значення
q_2	E_2	0,78	0,94	1,10	1,30	1,03	0,17
q_3	E_3	0,96	0,89	1,12	1,30	1,07	0,1425
q_5	E_5	1,20	1,30	1,60	1,40	1,38	0,125

* Джерело: визначено авторами

Таблиця 2.22

Коваріаційна матриця цінних паперів другого інвестора*

V_{ij}	E_2	E_3	E_5
E_2	0,0371	0,027325	0,01825
E_3	0,027325	0,024969	0,012438
E_5	0,01825	0,012438	0,021875

* Джерело: визначено авторами

Для третього інвестора – це підграф G'_3 , що складається з чотирьох вершин, з відповідними видами цінних паперів q_1, q_3, q_4, q_5 (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Таблиця ефективності цінних паперів третього інвестора*

Види паперів	Випадкова ефективність	1 період	2 період	3 період	4 період	Середнє значення ефективності, m_i	Відхилення від середнього значення
q_1	E_1	1,10	1,30	0,90	1,20	1,13	0,125
q_3	E_3	0,96	0,89	1,12	1,30	1,07	0,1425
q_4	E_4	0,86	0,83	1,12	1,15	0,99	0,145
q_5	E_5	1,20	1,30	1,60	1,40	1,38	0,125

* Джерело: визначено авторами

Коваріаційна матриця цінних паперів обчислена за допомогою (2.3) і наведена в таблиці 2.24.

Таблиця 2.24

Коваріаційна матриця цінних паперів третього інвестора*

V_{ij}	E_1	E_3	E_4	E_5
E_1	0,021875	-0,00569	-0,0105	-0,01438
E_3	-0,00569	0,024969	0,0216	0,012438
E_4	-0,0105	0,0216	0,02125	0,017
E_5	-0,01438	0,012438	0,017	0,021875

* Джерело: визначено авторами

Оскільки орган самоврядування вклав свої кошти у 3 види цінних паперів, то пофарбування графової структури, що відповідає його портфелю задається вектором $x_1^* = (100\ 010\ 001)$.

Пофарбування графової структури, що відповідає другому портфелю – вектором $x_2^* = (100\ 010\ 001)$, графової структури, що відповідає третьому портфелю – вектором $x_3^* = (1000\ 0100\ 0010\ 0001)$.

Визначимо частки капіталу, вкладені у кожний вид цінних паперів кожним із трьох інвесторів відповідно їх власних портфелів. Для цього використаємо рівняння:

$$V_p = \sum_{i=1}^3 w_i \cdot x_{i,j} \cdot V_{ij} \cdot (w_i \cdot x_{i,j})^T + \sum_{i=1}^3 w_i \cdot x_{i,j} \cdot V_{ij} \cdot (w_i \cdot x_{i,j})^T + \sum_{i=1}^4 w_i \cdot x_{i,j} \cdot V_{ij} \cdot (w_i \cdot x_{i,j})^T \rightarrow \min \quad (2.19)$$

$$\sum_{j=1}^q \sum_{i=1}^N x_{i,j} \cdot w_i = W_{max}; 0 \leq w_i \leq W_{max}; \quad (2.20)$$

$$x_{i,j} + x_{k,j} \leq 1; x_{i,j} \in \{0,1\}; x_{k,j} \in \{0,1\}; \quad (2.21)$$

$$1 \leq (i,k) \leq N; 1 \leq j \leq q.$$

У результаті маємо, що орган самоврядування повинен вкласти капітал у цінні папери власного портфеля у таких частках: $w_1 = 0,3442$, $w_2 = 0,3016$, $w_3 = 0,3542$. При цьому коваріація портфеля органу самоврядування дорівнює $V_1 = 0,0075$, а ризик дорівнює $\sigma_1 = 0,0868$.

Другий учасник повинен вкласти капітал у цінні папери власного портфеля у таких частках: $w_1 = 0,2391$, $w_2 = 0,3553$, $w_3 = 0,4056$. Коваріація

портфеля другого інвестора дорівнює $V_2 = 0,0089$, а ризик дорівнює $\sigma_2 = 0,0942$.

Третій учасник – у частках $w_1 = 0,2561$, $w_2 = 0,2242$, $w_3 = 0,2635$, $w_4 = 0,2563$. Коваріація портфеля третього інвестора дорівнює $V_3 = 0,0056$, а ризик дорівнює $\sigma_3 = 0,0748$.

Відповідно до цього розв'язку визначаємо ризик спільного портфеля цінних паперів $\sigma_\Sigma = \frac{\max(\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3)}{\sqrt{5}} = 0,0421$, коваріація спільного портфеля дорівнює $V_\Sigma = \sigma_\Sigma^2 = 0,0018$.

Знаючи найменший ризик спільного портфеля, потрібно визначити який вид цінних паперів із 5-и видів буде придбаний кожним учасником для формування спільного портфеля (при цьому враховується склад кожного власного портфеля) і яку частку свого капіталу вони для цього виділять. Граф K_3 потрібно пофарбувати у кольори з множини фарб $\{E_1, E_2, E_3, E_4, E_5\}$.

Оскільки спільний портфель формується з п'яти видів цінних паперів, то коваріаційна матриця, обчислена за допомогою (2.4), має наступний вид (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Коваріаційна матриця цінних паперів для спільного портфеля*

V_{ij}	E_1	E_2	E_3	E_4	E_5
E_1	0,021875	-0,00125	-0,00569	-0,0105	-0,01438
E_2	-0,00125	0,0371	0,027325	0,0248	0,01825
E_3	-0,00569	0,027325	0,024969	0,0216	0,012438
E_4	-0,0105	0,0248	0,0216	0,02125	0,017
E_5	-0,01438	0,01825	0,012438	0,017	0,021875

* Джерело: визначено авторами

Тоді задача знаходження оптимального портфеля полягає у пофарбуванні графа K_3 у кольори з множини фарб $\{E_1, E_2, E_3, E_4, E_5\}$ так, щоб $V_p = V_\Sigma$. Мовою 0-1 програмування задача побудови гетерогенного паттерна формулюється таким чином:

$$V_p = \sum_{i=1}^N w_i \cdot x_{i,j} \cdot V_{ij} \cdot (w_i \cdot x_{i,j})^T = V_\Sigma; \quad (2.22)$$

$$x_{i,j} + x_{k,j} \leq 1; x_{i,j} \in \{0,1\}; x_{k,j} \in \{0,1\};$$

$$1 \leq (i,k) \leq N; 1 \leq j \leq q. \quad (2.23)$$

$$x_{1,4} = 0; \quad x_{1,5} = 0; \quad x_{2,2} = 0; \quad x_{2,4} = 0;$$

$$x_{3,5} = 0. \quad (2.24)$$

Отриманий розв'язок задачі за допомогою рівнянь (2.19) – (2.21) дорівнює $x_{omn}^* = (00010\ 00001\ 00100)$, тобто, при найменшому ризику спільного портфеля орган самоврядування вкладає свою частку капіталу у 4-ий вид цінних паперів, другий інвестор – у 5-й, а третій – у 3-й.

Маємо перший варіант формування спільного портфеля (4 5 3). Відповідно на закупівлю цих паперів будуть виділені такі частки капіталів кожного інвестора: $w_1 = 0,0929$, $w_2 = 0,2545$, $w_3 = 0,0835$.

Розглянемо другий варіант формування спільного портфеля (3 5 4). У цьому разі $x_{omn}^* = (00100\ 00001\ 00010)$, тобто орган самоврядування придбає для спільного портфеля 3-й вид цінних паперів, другий інвестор – 5-й вид, а третій – 4-й вид. Визначимо частки капіталів інвесторів. Отримуємо розв'язок: $w_1 = 0,1832$, $w_2 = 0,1504$, $w_3 = 0,1442$.

І нарешті, маємо третій варіант формування спільного портфеля (4 3 5). У цьому разі $x_{omn}^* = (00010\ 00100\ 00001)$, тобто перший учасник придбає для спільного портфеля 4-й вид, другий – 3-й вид, а третій – 5-й вид цінних паперів. Аналогічно визначимо частки капіталів інвесторів. Отримуємо розв'язок: $w_1 = 0,1442$, $w_2 = 0,1832$, $w_3 = 0,1504$.

У результаті побудовано гетерогенний паттерн $\Pi = \begin{pmatrix} 4 & 5 & 3 \\ 3 & 5 & 4 \\ 4 & 3 & 5 \end{pmatrix}$, його

можна представити у вигляді таблиці (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

Таблиця варіантів спільного портфеля*

Учасники	Перший	Другий	Третій	Ризик
Варіант 1	4	5	3	0,042
Варіант 2	3	5	4	0,042
Варіант 3	4	3	5	0,042

* Джерело: визначено авторами

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

На основі даної таблиці та відомостей про частки капіталу кожного із учасників, вкладених у спільний портфель, маємо таблицю 2.27.

Таблиця 2.27

Таблиця розподілу капіталовкладень*

<i>Учасники</i>	<i>Перший</i>	<i>Другий</i>	<i>Третій</i>
<i>Варіант 1</i>	<i>0,09</i>	<i>0,25</i>	<i>0,08</i>
<i>Варіант 2</i>	<i>0,18</i>	<i>0,15</i>	<i>0,14</i>
<i>Варіант 3</i>	<i>0,14</i>	<i>0,18</i>	<i>0,15</i>

* Джерело: визначено авторами

Оскільки для формування спільного портфеля орган самоврядування може виділити не більше 0,2 частки від власного капіталу, другий інвестор – не більше 0,2, третій – не більше 0,1, то другий варіант розподілу капіталовкладень є найбільш прийнятним.

Перевіримо правильність побудови гетерогенного партерна Π у випадку такого формування спільного портфеля, виходячи з умови (2.18). Оскільки спільний портфель сформований з паперів виду q_3, q_5, q_4 , що мають відповідно ефективність E_3, E_5, E_4 , а значить коваріаційна матриця цінних паперів, обчислена за допомогою (2.4), матиме вид (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

Коваріаційна матриця цінних паперів спільного портфеля*

V_{ij}	E_3	E_5	E_4
E_3	0,025	0,012	0,022
E_5	0,012	0,022	0,017
E_4	0,022	0,017	0,021

* Джерело: визначено авторами

Обчислення за формулою (2.18) представлені у таблиці 2.29.

$$\sum_{j=1}^n \sqrt{\sum_{i=1}^n w_i \cdot V_{ij} \cdot w_j} = 0,0379.$$

Оскільки $\sigma_{\Sigma} = 0,0421$, то умова (2.18) виконується.

Таблиця 2.29

Таблиця перевірки побудови гетерогенного паттерна*

$w_i \cdot V_{ij} \cdot w_j$	w_3	w_5	w_4	$\sum_{i=1}^n w_i \cdot V_{ij} \cdot w_j$	$\sqrt{\sum_{i=1}^n w_i \cdot V_{ij} \cdot w_j}$
w_3	$2,7E^{-5}$	$4,5E^{-5}$	$4,2E^{-5}$	0,000114	0,0106964
w_5	$4,5E^{-5}$	$7,62E^{-5}$	$7,05E^{-5}$	0,000192	0,0138605
w_4	$4,2E^{-5}$	$7,05E^{-5}$	$6,51E^{-5}$	0,000178	0,013324

* Джерело: визначено авторами

На рисунку 2.27 зображено графову модель сформованого оптимального портфеля, що відповідає другому варіанту розв'язку побудованого гетерогенного паттерна.

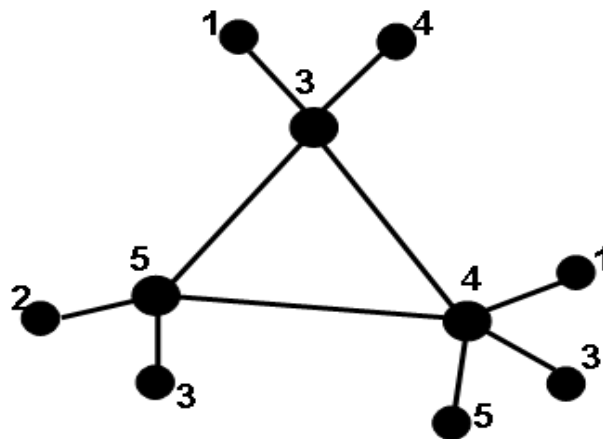

Рис. 2.27. Модель сформованого спільного портфеля*

* Джерело: побудовано авторами

Задача формування й оптимізації спільного інвестиційного портфеля цінних паперів розв'язана за допомогою нового підходу з використанням побудови n-мірного паттерна на основі пофарбування відповідної теоретико-графової моделі зі зваженими вершинами. Розв'язок задачі пофарбування зваженого n-дольного графа дає такий розподіл цінних паперів між частками капіталу, при якому ризик портфеля є мінімальним.

При вирішенні поставленої задачі у роботі застосовуються: методи 0-1 програмування та квадратичної оптимізації для побудови математичної моделі n-мірного паттерна; евристичний метод пофарбування теоретико-графової моделі; об'єктно-орієнтований метод до програмної реалізації алгоритмів пофарбування графів.

Результати, що характеризують наукову новизну дослідження, полягають у наступному: набули подальшого розвитку математичні моделі побудови n-мірних паттернів; вперше для побудови n-мірних паттернів запропоновано комбінований метод розв'язування задачі оптимізації квадратичної функції з лінійними обмеженнями та метод 0-1 програмування.

Створені комп'ютерні програми «Pattern Designer Toolbox», «Latin Square Designer», «Pattern».

Отримані алгоритми можуть бути використані органами місцевого самоврядування у сферах управління, планування ресурсів, соціології, логістиці, а також при проектуванні систем автоматизованого управління комунальними підприємствами, що сприятиме підвищенню ефективності документообігу, ведення бухгалтерського обліку.

Законодавчо надані повноваження органам місцевого самоврядування створюють сприятливі умови для гармонійного розвитку територіальних громад, підвищення економічних показників, активізації інвестиційної діяльності.

2.5. Планування видатків місцевих бюджетів на фінансування житлово-комунального господарства з урахуванням економічної безпеки кінцевого споживача послуг

Головною складовою бюджетного процесу, яка визначає ступінь наближення надання суспільних послуг до місця їх безпосереднього споживання виступає планування видаткової частини місцевих бюджетів. В свою чергу, актуальним питанням залишається ефективність та раціональність планування видатків на житлово-комунальне господарство, яке є пріоритетною галуззю господарського комплексу України та важливою складовою в системі життєзабезпечення населення країни, бо прямо впливає на рівень економічної безпеки споживачів житлово-комунальних послуг.

Особливої актуальності набуває це питання в умовах обмеженості фінансових ресурсів держави, коли від рівня компетентності учасників бюджетного процесу, їх спроможності раціонально розподілити бюджетні

кошти з урахуванням пріоритетів бюджетної політики та необхідності досягнення максимального ефекту при мінімальних затратах залежать рівень задоволеності споживачів житлово-комунальних послуг та стан соціально-економічного розвитку територій.

Дослідженню сутності видатків бюджету, як основи фінансового забезпечення виконання органами державної влади своїх повноважень та їх впливу на соціально-економічний розвиток країни, присвятили наукові праці такі вчені, як: Ш. Бланкарт, Б. Болдирєв, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Л. Дробозіна, Дж. Стігліц та ін. Вагомий внесок до розв'язання проблеми розвитку та удосконалення системи планування місцевих бюджетів в Україні зробили вітчизняні вчені: В. Андрущенко, С. Буковинський, С. Булгакова, А. Буряченко, О. Василик, В. Зайчикова, О. Кириленко, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, В. Опарін, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та інших. Проте незважаючи на наукову і практичну цінність опублікованих праць, ряд питань щодо планування видатків місцевих бюджетів на фінансування житлово-комунального господарства з урахуванням економічної безпеки кінцевого споживача послуг залишаються дискусійними, що й обумовило мету та вибір теми дослідження.

Водночас, актуальною залишається проблематика визначення обсягу фінансових ресурсів для забезпечення видатків місцевих бюджетів на фінансування житлово-комунального господарства (ЖКГ), необхідності підвищення ефективності та прозорості використання бюджетних коштів, оптимізації структури бюджетних видатків, у тому числі шляхом встановлення системи планування місцевих бюджетів, орієнтованої на досягнення забезпеченості економічної безпеки споживачів житлово-комунальних послуг.

Актуальність дослідження пов'язана також з недостатністю науково-методичних розробок, відсутністю кардинальних практичних заходів активного державного регулювання процесами управління економічною безпекою в умовах сучасного критичного стану житлово-комунального господарства, що становить небезпеку для життєдіяльності громадян. Урахування економічної безпеки споживачів в сфері ЖКГ у процесі планування видатків бюджету обумовлює розробку заходів з цього питання.

Метою роботи є узагальнення правових та теоретико-практичних основ планування видатків місцевих бюджетів та розробка рекомендацій щодо ефективного планування видатків місцевих бюджетів на житлово-комунальне господарство з урахуванням економічної безпеки кінцевого споживача послуг.

Для виконання мети поставлені і виконані такі завдання:

- розглянути організаційні засади, принципи та методи бюджетного планування;
- розглянути порядок планування та здійснення видатків місцевих бюджетів на житлово-комунальне господарство;
- проаналізувати рівень фінансового забезпечення та особливості виконання видатків місцевих бюджетів на фінансування бюджетних програм житлово-комунальної сфери;
- запропонувати шляхи їх удосконалення, через забезпечення економічної безпеки споживачів житлово-комунального господарства (ЖКГ).

Сучасні трансформаційні процеси на законодавчому рівні, що вплинули на розвиток житлово-комунального господарства висувають нові вимоги до бюджету як на державному так і на місцевому рівні. Особливого значення набувають питання ефективного і раціонального планування бюджетних коштів на фінансування сфери житлово-комунального господарства. Результатом вирішення даної проблеми стане підвищення якості та кількості наданих споживачеві житлово-комунальних послуг та позитивний вплив на рівень захищеності економічних інтересів споживачів в процесі вироблення або створення та надання житлово-комунальних послуг. А відповідно сприятиме забезпеченню економічної безпеки споживачів житлово-комунальних послуг.

Бюджетні кошти виступають основним джерелом фінансування підприємств ЖКГ поряд з іншими джерелами фінансування, такими як кошти, що отримуються підприємствами за реалізацію своїх послуг і продукції юридичним і фізичним особам та кошти підприємств на утримання житлово-комунальних об'єктів, що їм належать.

Споживчий ринок у сфері житлово-комунального господарювання є сферою кінцевого споживання, тому головною метою його функціонування і розвитку є задоволення потреб споживачів житлово-комунальних послуг. Хоча споживачі і є зацікавленою стороною при прийнятті рішень щодо напрямків фінансування на сферу ЖКГ бюджетів на місцевому рівні, вони не приймають участь у бюджетному процесі при плануванні видатків.

Проте останнім часом, у багатьох містах країни спостерігається діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на підтримку ініціативи активної участі громадян в життєдіяльності міста. Такі дії влади обумовлені зростанням громадської активності та мають на меті зміцнення територіальної

громади. Дієвим інструментом співпраці та залучення громадськості до вирішення питань життєдіяльності міста на сьогодні є запровадження партиципаторного бюджету (бюджету участі, громадського бюджету).

Але на даний час обсяг коштів, спрямованих на реалізацію ідей громадян – споживачів послуг, що надаються органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів в напрямку проведення як соціальних, культурно-мистецьких, спортивних заходів, так і покращення благоустрою території міста, вирішенню житлово-комунальних питань залишається не значний. Громадський бюджет у середньому не перевищує 0,5 відсотка видатків місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України, затверджених на 2017 рік. Так, бюджет міста Рівне містить більший партиципаторний бюджет (0,46% всіх запланованих на 2017 рік видатків міста), тоді як у місті Хмельницький заплановано лише 1 млн. гривень бюджетних коштів, до визначення напрямків використання яких залучена громадськість, при видатках міста затверджених на 2017 рік у сумі 2358,51 млн. гривень, що складає 0,04%. [277; 280].

Якщо припустити, що асигнування бюджету участі громадяни спрямують виключно на вирішення проблем житлово-комунальної сфери, то їх частка в загальному розмірі видатків запланованих на фінансування житлово-комунальної сфери у бюджеті міста безперечно зросте. Однак обсяг коштів, розподіл яких відданий на розсуд споживачів буде замалий для вирішення житлово-комунальних питань і складатиме близько 3-4 відсотки. До того ж крім незначних обсягів партиципаторних бюджетів треба враховувати, що їх наявність у бюджетах адміністративно-територіальних одиниць України не закріплена законодавчо та залежить від волі органів місцевого самоврядування.

Безумовно, партиципаторне бюджетування є кроком для налагодження комунікації у трикутнику «органи місцевого самоврядування – підприємства галузі – споживач житлово-комунальних послуг», необхідної при плануванні видатків фінансування на житлово-комунальній сфері, що сприятиме раціональному та ефективному розподілу незначної частини бюджетних коштів, але недостатнім для забезпечення економічної безпеки споживачів житлово-комунальних послуг.

Сутність бюджетного планування на регіональному рівні за галуззю «Житлово-комунальне господарство» можна визначити як науково-обґрунтований процес встановлення граничних обсягів та напрямів

використання фонду грошових коштів місцевих бюджетів, спрямованих на сферу ЖКГ. За його допомогою органи місцевого самоврядування визначають за залишковим принципом рівень фінансових ресурсів у процесі розподілу та перерозподілу бюджетного потенціалу територіально-адміністративної одиниці, що необхідний для функціонування та розвитку житлово-комунального господарства.

Бюджетне планування за галуззю «Житлово-комунальне господарство» займає центральне місце у фінансовому плануванні, оскільки пов'язане з показниками фінансових планів комунальних підприємств, організацій та установ різних рівнів підпорядкування. У процесі його здійснення аналізують кількісні та якісні показники за галуззю, що дає змогу органам місцевого самоврядування визначити необхідний обсяг фінансових ресурсів для виконання своїх функцій щодо забезпечення необхідного рівня житлово-комунальних послуг.

За формою планування видатків на житлово-комунальну сферу виступає як процес складання, розгляду і затвердження фінансового плану – місцевого бюджету в частині фінансування видатків на сферу ЖКГ. За змістом бюджетне планування видатків зазначеної галузі – це особлива сфера фінансової діяльності, що пов'язана з обґрунтуванням певних управлінських рішень стосовно фінансового забезпечення житлово-комунального господарства територіально-адміністративної одиниці країни.

Планування видатків на житлово-комунальну сферу виступає складовою бюджетного процесу на регіональному рівні та являє собою регламентовану нормами правова діяльність, пов'язану із складанням, розглядом, затвердженням місцевих бюджетів у частині видатків на житлово-комунальне господарство, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання місцевих бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Стадіями бюджетного процесу на регіональному рівні є:

- 1) складання проектів бюджету;
- 2) розгляд і прийняття рішень про місцевий бюджет;
- 3) виконання бюджету, в тому числі в разі необхідності внесення змін до рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка і розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішень щодо нього.

Перші три стадії бюджетного процесу складають бюджетне планування.

Бюджетне планування являє собою комплекс організаційно-технічних,

методичних заходів з визначення доходів та видатків бюджетів у процесі їх складання, розгляду і затвердження.

У процесі бюджетного планування виконують такі завдання:

- визначення реального розміру доходів, що підлягають мобілізації в бюджетному періоді;
- обґрунтованість та визначення розмірів бюджетних видатків за кожним напрямком відповідає принципу науковості бюджетного планування;
- збалансованість бюджетних показників.

Сукупність дій учасників бюджетного процесу, пов'язаних із складанням, розглядом, затвердженням, виконанням бюджетів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства та використанням бюджетних коштів визначає Бюджетний кодекс України [1]. Також даним документом встановлюються єдині правила впорядкування проектів бюджетів в Україні і передбачене введення рівномірного планування бюджетів усіх рівнів. Перехід до нормативного планування бюджетів самоврядування передбачає застосування нормативу бюджетної забезпеченості жителів при визначенні централізованих надходжень до місцевих бюджетів. Тобто формування місцевих бюджетів відбувається не на суб'єктивній, а на формульній основі. Принцип субсидіарності в міжбюджетних розрахунках, що підкріплює нормативне планування, полягає у прагненні максимально наблизити надання суспільних послуг до місця їх безпосереднього споживання при розподілі видатків між різними ланками бюджетної системи.

Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України конкретизують механізми бюджетних процесів. Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1068 «Деякі питання використання коштів для реалізації проектів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України» [3] визначено порядок підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, а також механізм використання коштів зазначеного фонду. Даною постановою затверджений розподіл у 2018 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, передбаченої Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства на здійснення видатків за програмою 2761600 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів в рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України» згідно з зазначеними переліками проектів.

На проведення енергетичної модернізації житлових будинків та споруд, стимулювання об'єднань співвласників багатоквартирних будівників, житлово-будівельних кооперативів та населення до впровадження енергоефективних заходів спрямована Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2011 № 1056 «Деякі питання використання коштів у сфері енергоефективності та енергозбереження» [3].

Інші акти державних і місцевих органів влади спрямовані на управління фінансовими ресурсами в процесі їх формування та використання відповідними органами державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Так, Інструкція щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкція щодо застосування класифікації кредитування бюджету, що затверджені наказом Міністерством фінансів України від 12.03.2012 № 333 [7] призначені для чіткого розмежування видатків бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними характеристиками операцій, які здійснюються відповідно до функцій держави та місцевого самоврядування.

Наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 № 57 «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету» [27]. висвітлена процедура складання і виконання розпису Державного бюджету України, затверджені форми лімітної довідки про бюджетні асигнування та кредитування, кошторису, штатного розпису, плану використання асигнувань загального фонду бюджету, плану спеціального фонду державного бюджету, плану використання бюджетних коштів, плану надання кредитів із загального фонду бюджету тощо.

Для уніфікації процедур попереднього і поточного контролю при казначейському обслуговуванні розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів наказом Державної Казначейської служби України від 29.04.2013 № 68 затвердженні Методичні рекомендації щодо переліку підтвердних документів для реєстрації бюджетних зобов'язань та проведення платежів [11].

Згідно п.18 Розділу VI. Прикінцевих та перехідних положень Бюджетного Кодексу України програмно-цільовий метод у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, застосовується, починаючи із складання проектів місцевих бюджетів на 2017 рік. У бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, застосування програмно-цільового методу починаючи з 2017 року є обов'язковим. Особливими складовими програмно-цільового методу у бюджетному процесі є

бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм.

Місцевим фінансовим органом відповідно до статей 34 та 75 Бюджетного кодексу України [1] з метою запровадження організаційних, фінансових та інших вимог, яких зобов'язані дотримуватися розпорядники бюджетних коштів в процесі підготовки бюджетних запитів на плановий бюджетний період (далі – проект бюджету) та прогнозу бюджету міста на наступні за плановим два бюджетні періоди (далі – прогноз бюджету міста) розробляється інструкція. Ця Інструкція встановлює порядок складання, розгляду та аналізу бюджетних запитів до проекту бюджету та прогнозу бюджету міста.

Процес планування видатків на фінансування житлово-комунальної сфери доволі складний та потребує налагодженої взаємодії усіх учасників. Жодна сфера послуг немає такого різноманіття складових та суб'єктів, як житлово-комунальна. Тому перед тим, як розглянути процес планування видатків на її фінансування, треба визначитися із сутністю та структурою ЖКХ міста та визначити роль і значення всіх учасників процесу виготовлення та надання житлово-комунальної послуги при бюджетному фінансуванні.

Аналіз наукових джерел та сучасних практик свідчать про те, вчені визначають різні складові характеристики поняття «житлово-комунальне господарство». Проте більшість з них визначає термін «житлово-комунальне господарство» як соціально важливу сукупність видів діяльності, яка в повному обсязі забезпечує першочергові життєві потреби населення у житлово-комунальних послугах, потреби підприємств та організацій у комунальних послугах, суттєво впливає на створення необхідних умов для ефективності та надійності функціонування господарського комплексу відповідно до встановлених нормативів і національних стандартів.

Слід зазначити, що дане трактування охоплює значну кількість структурних частин, які безпосередньо взаємодіють між собою, утворюючи складне системне явище. Тому можна сказати, що житлово-комунальне господарство є сукупністю видів діяльності, яка має системний характер і спрямована на задоволення суспільних потреб, функціонування господарського комплексу, задоволення комунально-побутових потреб споживачів відповідно до нормативів і національних стандартів, підтримання у належному стані житлових будинків і нежитлових приміщень, що задовольняють потреби споживачів житлово-комунальних послуг. Зважаючи на це і планування видатків на забезпечення потреб галузі потребують

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

системного, комплексного підходу, з урахуванням економічних інтересів кінцевого споживача.

Житлово-комунальне господарство має найбільшу питому вагу у складі міського господарства, що містить взаємозалежні, але водночас досить автономні підприємства й організації соціальної та виробничої сфери. До нього включаються житловий фонд, комунальні підприємства та підприємства міського благоустрою. Склад житлово-комунального господарства України наведений на рис. 2.28.

Рис. 2.28. Склад житлово-комунального господарства України [319]

Житлово-експлуатаційне господарство виступає одним з ключових видів діяльності житлово-комунального господарства, функціональним призначенням якого є створення належних умов для проживання населення. Житлове господарство є частиною економіки країни, що забезпечує утримання

та функціонування в належному стані житлового фонду. Значною складовою житлово-комунального господарства є комунальне господарство – комплекс підприємств, організацій і споруд, які обслуговують матеріально-побутові потреби споживача.

Разом із житловим та комунальним господарствами до складу житлово-комунального господарства входить і благоустрій територій населених пунктів, що включає в себе проведення робіт з інженерної підготовки, вертикального планування, облаштування територій вулиць, доріг, проїздів, велосипедних доріжок, озеленення та влаштування елементів дизайну міського середовища, які виконуються на замовлення підприємств, установ, організацій житлово-комунального господарства, інших юридичних осіб відповідно до затвердженої проектно-кошторисної документації. Таким чином, житлово-комунальне господарство можна поділити на три блоки: житлове, комунальне господарство та благоустрій територій населених пунктів [319].

Слід зауважити, що значення бюджетних коштів у фінансуванні складових частин ЖКГ неоднакове. У повному обсязі за рахунок бюджетних асигнувань фінансуються дорожньо-мостове господарство, зелене господарство (прибирання, озеленення територій населених місць), зовнішнє освітлення, ритуальне обслуговування. В свою чергу, водопровідно-каналізаційне господарство отримує переважно бюджетні асигнування на капітальні вкладення. Підприємства міського пасажирського транспортного господарства, житлово-експлуатаційне господарство і підприємства комунальної теплоенергетики є дотаційними складовими житло-комунального господарства.

Виходячи з вище наведеного, необхідно виокремити напрями видатків на житлово-комунальне господарство які потребують фінансування. Для більшої наочності, та визначення питомої ваги видатків за напрямами слід проаналізувати сучасні практики системи планування. Наприклад, видатки на житлово-комунальне господарство міста Харкова на 2018 рік затверджені у сумі 1 429,9 млн гривень, що складає 8,8 % загальної суми видатків бюджету міста. Зазначені бюджетні кошти передбачені [279]:

- на експлуатацію та технічне обслуговування житлового фонду (35,3%);
- забезпечення діяльності з виробництва, транспортування, постачання теплової енергії (3,5%);
- забезпечення діяльності водопровідно-каналізаційного господарства (5,6%);

**Розділ 2. Безпековий вимір регіонального розвитку
в умовах впливу глобалізаційних чинників**

- забезпечення збору та вивезення сміття і відходів (3,9%);
- впровадження засобів обліку витрат та регулювання споживання води та теплової енергії (2,8%);
- забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій, що виробляють, виконують та/або надають житлово-комунальні послуги (1,9%);
- організацію благоустрою населених пунктів (45,7%);
- будівництво житла для окремих категорій населення відповідно до законодавства (1,0%);
- витрати, пов'язані з наданням та обслуговуванням пільгових довгострокових кредитів, наданих громадянам на будівництво/ реконструкцію/ придбання житла (0,1%);
- іншу діяльність у сфері житлово-комунального господарства (вуличні комітети в районах м. Харкова) (0,1%).

Видатки на будівництво (реконструкцію) об'єктів житлово-комунального господарства (код ТПКВКМБ 7310) та соціальної і виробничої інфраструктури комунальної власності (код ТПКВКМБ 7330) в сумі 653,6 млн. гривень передбачені: на будівництво та реконструкцію інженерних комунікацій (теплових, водопровідних, каналізаційних мереж та зливостоків) розробку проектно-кошторисної документації, реконструкцію мереж зовнішнього освітлення та мереж електрозабезпечення реконструкцію та будівництво комунальних об'єктів, благоустрій території реконструкцію трамвайних переїздів, колій, контактних и кабельних мереж, тягових підстанцій, інше.

Також в бюджеті міста Харкова на 2018 рік передбачені видатки на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатику в сумі 1 422,2 млн. гривень [279]. За рахунок зазначених коштів планується забезпечувати утримання та розвиток підприємств наземного електротранспорту, метрополітену та інших об'єктів транспортної інфраструктури, автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури.

Проте, варто зазначити, що в багатьох містах країни існує низка проблемних аспектів, щодо фінансування сфери житлово-комунального господарства. До таких можна віднести нестачу власних і бюджетних фінансових ресурсів та відсутність дієвого механізму залучення позабюджетних коштів за відсутності сприятливого інвестиційного клімату. Вагомим чинником недостатнього фінансування підприємств галузі ЖКГ є зволікання з питань планування видатків на фінансування даної сфери, що призвело до того, що підприємства цієї сукупності неспроможні ефективно

працювати в ринкових умовах, і, відповідно, якість надання послуг знаходиться на неналежному рівні.

Тому насамперед необхідно забезпечити плановірність, керованість бюджетного процесу, його орієнтацію на досягнення раціональної економічної ефективності господарської діяльності підприємств сфери ЖКГ, що, у свою чергу, вимагає злагодженої роботи всіх учасників процесу вироблення, виконання та/або надання житлово-комунальної послуги та бюджетного процесу у разі фінансування галузі за рахунок бюджетних коштів (рис. 2.29).

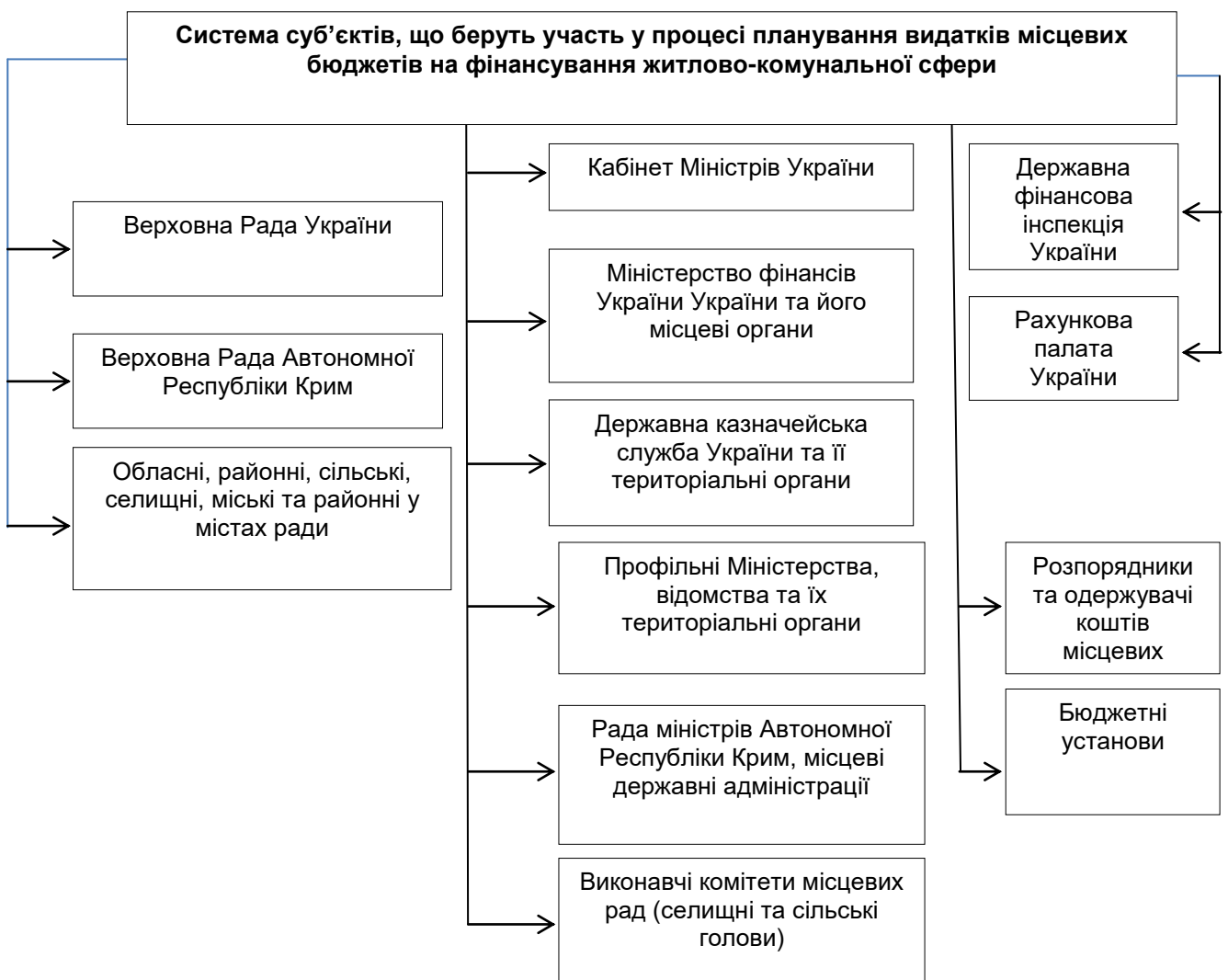

Рис. 2.29. Склад учасників процесу планування видатків місцевого бюджету за галуззю «ЖКГ»*

* Джерело: сформовано автором

Безпосередніми учасниками процесу планування видатків місцевого бюджету за галуззю «ЖКГ» є:

- виконавчі органи сільських, селищних, міських (міст районного значення)

рад, районні державні адміністрації в містах Києві та Севастополі;

- профільні департаменти органів місцевого самоврядування, що є головними розпорядниками бюджетних коштів та виконавцями за бюджетними програмами;

- фінансовий орган сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад, районні державні адміністрації в містах Києві та Севастополі (забезпечують оперативне управління бюджетним процесом на місцевому рівні);

- територіальний орган Державної казначейської служби України;

- сільські, селищні, міські (міст районного значення) ради (визначають основні напрями бюджетної політики на місцевому рівні).

Порядок планування видатків місцевих бюджетів на житлово-комунальне господарство, що входить до складу видаткової частини місцевого бюджету розглянемо на прикладі міста Харків.

Головними розпорядниками бюджетних коштів, що спрямовуються на житлово-комунальне господарство міста є профільні департаменти Харківської міської ради (далі – головні розпорядники). До їх функцій віднесені організація та забезпечення складання бюджетного запиту за участю всіх розпорядників коштів нижчого рівня та одержувачів коштів та подача його до місцевого фінансового органу у паперовому та електронному вигляді в терміни, визначені розпорядженням міського голови. Розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня у сфері житлово-комунального є комунальні підприємства галузі.

Бюджетний запит складається всіма головними розпорядниками бюджетних коштів із застосуванням програмно-цільового методу на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди з урахуванням організаційних, фінансових (у тому числі граничних обсягів видатків та надання кредитів загального фонду бюджету на плановий бюджетний період (далі – граничні обсяги) та індикативних прогнозних показників обсягів видатків або надання кредитів загального фонду бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди (далі – індикативні прогнозні показники)) та інших обмежень, які щороку доводяться місцевим фінансовим органом до головних розпорядників.

Наприклад, Департамент житлового господарства Харківської міської ради організує та забезпечує складання бюджетного запиту за участю всіх розпорядників коштів нижчого рівня та одержувачів коштів, таких як комунальне підприємство «Жилкомсервіс», комунальне спеціалізоване

підприємство «Харківгорліфт» комунальне спеціалізоване підприємство «Інженерні мережі», комунальне підприємство «Харківспецбуд», комунальне підприємство «Харківське ремонтно-будівельне підприємство», комунальне підприємство «Харківжилбуд», комунальне підприємство «Комплекс з вивозу побутових відходів» і подає його до Департаменту бюджету і фінансів Харківської міської ради у паперовому та електронному вигляді в терміни, визначені розпорядженням міського голови від 22.08.2017 № 100 «Про заходи щодо забезпечення складання проекту бюджету міста Харкова на 2018 рік та прогнозу бюджету міста на 2019–2020 роки» [279].

Граничні обсяги та індикативні прогнозні показники розраховуються на основі:

- прогнозу економічного і соціального розвитку України на плановий бюджетний період та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступні за плановим два бюджетні періоди;
- основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- прогнозу Державного бюджету України на відповідні бюджетні періоди, схваленого Кабінетом Міністрів України;
- стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [41].

Для розрахунку граничного обсягу видатків на функціонування житлово-комунального господарства та індикативних прогнозних показників враховується:

- прогнозний обсяг доходів бюджету міста;
- розмір прожиткового мінімуму та рівень його забезпечення;
- розмір мінімальної заробітної плати та посадового окладу працівників I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [31];
- прогноз цін на енергоносії та тарифів на оплату комунальних послуг;
- індекс споживчих цін;
- необхідність передбачення нових (порівняно з поточним бюджетним періодом) першочергових видатків, у тому числі тих, що мають періодичний характер;

- необхідність оптимізації витрат головних розпорядників, у тому числі шляхом концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках діяльності, скорочення непершочергових та виключення неефективних витрат тощо.

Головні розпорядники бюджетних коштів здійснюють розподіл граничного обсягу та індикативних прогнозних показників за бюджетними програмами з урахуванням їх пріоритетності та першочерговості. Згідно інструктивних матеріалів, головні розпорядники повинні таким чином розподілити фінансовий ресурс міста, щоб він забезпечував належне виконання їх основних функцій і завдань та враховувати необхідність зменшення рівня заборгованості минулих періодів, а також не допустити утворення нової заборгованості за зобов'язаннями у плановому бюджетному періоді.

Головні розпорядники забезпечують своєчасність та достовірність поданих бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту та прогнозу бюджету міста в частині планування видатків на житлово-комунальну сферу. Для здійснення місцевим фінансовим органом аналізу бюджетного запиту головний розпорядник разом з бюджетним запитом подає підтвердні документи та матеріали (детальні розрахунки, плани проведення заходів, дозвільну документацію щодо будівництва, акти про виділення земельних ділянок для будівництва, інформацію щодо можливості підключення інженерних мереж, титули будов (об'єктів), проектно-кошторисну документацію, перелік спецтехніки, обладнання та інвентарю з обґрунтуванням їх вартості).

До функцій структурних підрозділів місцевих фінансових органів та управлінь фінансів районів, відповідальних за фінансування сфери ЖКГ належить здійснення аналізу отриманих від головних розпорядників бюджетних запитів щодо відповідності меті, пріоритетності, ефективності використання бюджетних коштів. Також місцевий фінансовий орган, у разі виникнення розбіжностей щодо показників проекту та прогнозу бюджету міста, з метою їх усунення проводить погоджувальні наради з головними розпорядниками.

Враховуючи результати проведеного аналізу та погоджувальних нарад, структурні підрозділи, що відповідають за планування видатків за галуззю «ЖКГ» місцевого фінансового органу надають структурному підрозділу, який формує бюджет інформацію зазначену в бюджетних запитах у розрізі головних розпорядників з деталізацією за бюджетними програмами, кодами програмної та економічної класифікації, а також бюджетними періодами для узагальнення

та подання директору місцевого фінансового органу.

Відповідно до норм статті 75 Бюджетного кодексу України місцевий фінансовий орган готує пропозиції відносно запланованого обсягу видатків на сферу ЖКГ у складі проекту бюджету міста для подання його на розгляд постійних комісій та виконавчих органів міської ради. За результатами розгляду таких пропозицій місцевий фінансовий орган формує проект бюджету міста.

Розрахунок обсягів видатків та надання кредитів на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди здійснюються з урахуванням:

- нормативно-правових актів, що регулюють діяльність головного розпорядника у відповідній сфері;

- норм і нормативів;

- пріоритетності, що передбачає спрямування видатків або надання кредитів за бюджетною програмою із урахуванням цілей та завдань, визначених програмними (стратегічними) документами, та реальних можливостей бюджету;

- жорсткої економії бюджетних коштів, що передбачає вжиття заходів для планомірної мінімізації витрат усіх видів ресурсів з одночасним забезпеченням належного виконання завдань бюджетної програми;

- необхідності зменшення заборгованості попередніх бюджетних періодів та недопущення утворення заборгованості за зобов'язаннями у плановому та наступних за плановим двох бюджетних періодах;

- цін і тарифів поточного року на відповідні товари (роботи, послуги), закупівлю яких передбачається здійснювати у межах бюджетної програми;

- результатів оцінки ефективності бюджетних програм;

- обґрунтованості витрат «від першої гривні», що передбачає детальні розрахунки в межах коду економічної класифікації видатків або класифікації кредитування з урахуванням кількісних та вартісних факторів, що впливають на обсяг видатків та надання кредитів у плановому та наступних за плановим двох бюджетних періодах.

До кількісних факторів належать, зокрема, штатна чисельність працівників, кількість бюджетних установ, тощо. До вартісних факторів – індекси споживчих цін та цін виробників, ціни (тарифи) на товари (роботи, послуги), розмір прожиткового мінімуму та рівень його забезпечення, розміри мінімальної заробітної плати та посадового окладу працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки тощо.

Основні засади та особливості формування видатків на фінансування сфери ЖКГ щороку доводяться головним розпорядникам місцевим фінансовим органом, решта – визначається головним розпорядником самостійно з урахуванням галузевих особливостей та підтверджується відповідними обґрунтуваннями та розрахунками.

Обсяг видатків та надання кредитів на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди розраховується по галузі «Житлово-комунальне господарство» як за загальним, так і за спеціальним фондами за кожною бюджетною програмою у розрізі кодів економічної класифікації видатків бюджету або класифікації кредитування бюджету. Обсяг видатків або надання кредитів за бюджетною програмою визначається як сума коштів за кодами економічної класифікації видатків бюджету або класифікації кредитування бюджету.

Детальні розрахунки в межах коду економічної класифікації видатків здійснюються з урахуванням факторів, що впливають на обсяг видатків або надання кредитів. Обсяг капітальних видатків на житло-комунальну сферу визначається з урахуванням запланованого обсягу робіт згідно з проектно-кошторисною документацією, ступеню будівельної готовності об'єктів, кількості наявного обладнання та предметів довгострокового користування та ступеню їх фізичного і морального зносу.

Фактори, що можуть враховуватися при визначенні обсягу капітальних видатків, головним розпорядником визначаються самостійно з урахуванням галузевих особливостей. Вартість товарів (робіт, послуг) має забезпечувати раціональне та економне використання бюджетних коштів.

Розрахунок надходжень спеціального фонду здійснюється згідно з вимогами частини 4 статті 13 Бюджетного кодексу України та постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 року № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» [27]. Обсяг видатків спеціального фонду бюджету визначається головним розпорядником самостійно, відповідно до юридичних підстав для утворення і використання спеціального фонду.

При плануванні видатків на ЖКГ в частині спеціального фонду на плановий рік та на наступні за плановим два бюджетні періоди враховується забезпечення реального планування показників надходжень до спеціального фонду, виходячи з фактичних надходжень у минулому та поточному бюджетних періодах.

Крім цього, головні розпорядники бюджетних коштів надають пропозиції щодо можливого фінансування окремих видатків на житлово-комунальне господарство за рахунок власних надходжень (спеціальних коштів, сум за дорученнями, інших спеціальних коштів). Видатки, які включаються до бюджетного запиту на плановий рік, повинні бути обґрунтовані детальними розрахунками (наприклад, розрахунки видатків на заробітну плату повинні здійснюватися на підставі фактично зайнятих ставок (крім органів місцевого самоврядування), на енергоносії – фактичного їх споживання в натуральних показниках за даними постачальників, діючих тарифів та інше).

Програмно-цільовий метод є порівняно новим і у бюджетному процесі України застосовується з 2002 року на рівні державного бюджету. Запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів Бюджетним кодексом України передбачено з 01 січня 2017 року.

Концепцією застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 року №538-р визначено, що метою запровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 року № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» [38].

З метою реалізації Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 року № 774-р, в частині запровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі на місцевому рівні Наказом Міністерства фінансів України від 26.08.2014 № 836 затверджено Інструкцію про статус та особливості участі у бюджетному процесі відповідальних виконавців бюджетних програм місцевих бюджетів, Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання, форму паспорта бюджетної програми місцевого бюджету, форму звіту про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету [19].

Згідно даного наказу головні розпорядники коштів місцевого бюджету є відповідальними за розробку і затвердження спільно з місцевими фінансовими органами паспортів бюджетних програм згідно з Правилами, затвердженими цим наказом та подають до місцевих фінансових органів звіти про виконання паспортів бюджетних програм за формою, затвердженою цим наказом, у

паперовому та електронному вигляді терміни, визначені для подання зведеної річної фінансової та бюджетної звітності.

Державна фінансова інспекція України та її територіальні органи під час проведення контрольних заходів (ревізій, перевірок, аудиту) здійснюють контроль за використанням коштів місцевого бюджету, виділених на виконання бюджетних програм. За результатами здійснення такого контролю до 01 квітня року, що настає за звітним, подають до місцевих фінансових органів відповідну інформацію, що враховується при формуванні проектів місцевих бюджетів на наступні бюджетні періоди.

На четвертій стадії бюджетного процесу, яку безпосередньо не відносять до планування видатків на житлово-комунальну сферу, але яка є індикатором ефективності розподілу (планування) коштів місцевого бюджету відбувається процес оцінки та аналізу, звітування щодо виконання бюджетних програм. Звіти про виконання паспортів бюджетних програм визначають фактичні результативні показники бюджетних програм та разом із офіційною державною статистичною, фінансовою, бюджетною та іншою звітністю за відповідний бюджетний період, а також висновками про результати контрольних заходів, проведених органами, уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, використовуються для оцінки ефективності бюджетних програм.

Головний розпорядник коштів відповідає за зведення результативних показників виконання бюджетної програми та подання звіту про виконання паспорта бюджетної програми. Згідно правил затвердженими Наказом Міністерства фінансів № 860 від 30.09.2016 року складаються паспорти бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання. Паспорт бюджетної програми місцевого бюджету – документ, що визначає мету, завдання, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми місцевого бюджету (далі – бюджетна програма) відповідно до бюджетного призначення, встановленого рішенням про місцевий бюджет [18; 19].

По результатах виконання головні розпорядники бюджетних коштів складають звіт про виконання паспорту бюджетної програми, витримуючи вимоги Наказом КМУ № 836 від 26.08.14 року (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства фінансів № 860 від 30.09.2016 року) [19].

Після складання звіту головні розпорядники у десятиденний термін самостійно визначають ефективність виконаних ними бюджетних програм та

подають місцевому фінансовому органу результати аналізу показників ефективності, виконаному згідно затвердженій Міністерством фінансів методики. Оцінка ефективності бюджетних програм є однією із складових програмного цільового методу. Аналіз ефективності бюджетних програм – це комплексний аналіз використання бюджетних коштів та досягнутих результатів розпорядниками бюджетних коштів різних бюджетів у процесі реалізації однотипних бюджетних програм. На виконання цього заходу наказом Міністерства фінансів України № 608 затверджені Методичні рекомендації щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм [9]. Методикою передбачено порівняння фактичних показників виконання програми (показників ефективності та якості) із запланованими на звітний бюджетний період та з відповідними показниками попередніх періодів [26].

За результатами дослідження сучасної вітчизняної системи планування та виконання видаткової частини місцевих бюджетів на сферу житлово-комунального господарства, на прикладі бюджету м. Харків необхідно узагальнити проблемні питання, які існують у процесі бюджетування цієї сфери, та визначити можливі шляхи їх врегулювання.

Інтегрування в сучасний бюджетний процес нового методу планування, безперечно сприятиме більш ефективному і повноцінному виконанню органами місцевого самоврядування покладених на них повноважень, але на жодному етапі не враховує кінцевого споживача послуг. Планування видатків на фінансування житлово-комунальної сфери у програмно-цільових тенденціях здавалось би націлених на досягнення конкретних результатів, визначених регіональною бюджетною політикою, встановлення чіткої координації та підвищення рівня відповідальності кожного з учасників бюджетного процесу, створення системи, при якій кожен учасник чітко знає свої завдання та може оцінити результати роботи, несе відповідальність за використання бюджетних коштів, володіє інформацією, необхідною для оперативного прийняття управлінських рішень, не містить комплексного підходу та як і раніше відштовхується від потреб на фінансування галузі. До того ж не визначена система моніторингу проблемних ділянок у сфері житлово-комунального господарства відносно до споживача послуг, наданих галуззю, тобто ті учасники бюджетного процесу, що приймають участь у плануванні видатків ще на рівні бюджетного запиту не мають комплексного уявлення про першочергові напрями фінансування сфери, а при плануванні видатків враховують минулорічні витрати скориговані коефіцієнтами.

Система контролю за виконанням видатків на сферу ЖКГ також потребує удосконалення. Звіти про виконання бюджетних програм головних розпорядників не дають комплексного уявлення, щодо обсягів виконання видатків за галуззю бо містять інформацію по виконанню окремо за кожним розпорядником. При тому, що показники якості, кількості та результативності, які містяться у паспортах бюджетних програм не систематизовані і не адаптовані під галузь, а розробляються кожним розпорядником на свій розсуд, що ускладнює аналіз видатків за галуззю.

Для усунення зазначених проблемних питань необхідно змінити відношення до їх вирішення. Виникає потреба з розробки нових підходів, щодо удосконалення процесу планування видатків на сферу ЖКГ основаних на урахуванні економічної безпеки споживачів.

По-перше, процес планування видатків на житлово-комунальну сферу починати з визначення споживчих ризиків а саме:

- провести інвентаризацію житлового фонду та його енергоаудит;
- провести аудит комунальних комунікацій на предмет їх зношеності та аварійності, що дозволить визначитися з кількістю та обсягами небезпечних для споживача об'єктів. Щоб мати уявлення про загальну кількість та масштаби житлово-комунальних об'єктів, що потребують бюджетного фінансування.

На основі аудиту та обліку житлового фонду, комунальних об'єктів міста розробляти показники бюджетних програм комплексно адаптовані під галузь «ЖКГ» конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

По-друге, здійснювати подальший постійний моніторинг та аудит небезпечних для споживача житлово-комунальних послуг об'єктів.

По-третє, проводити аналіз ефективності використання бюджетних коштів на житлово-комунальне господарство міста комплексно по галузі за узагальненими показниками кількості, якості та результативності бюджетних програм всіх розпорядників бюджетних коштів.

Запропонований підхід, який ставить на перше місце економічні інтереси споживачів житлово-комунальних послуг дозволить підвищити якість планування видатків на галузь, оптимізувати бюджетні кошти направлені на галузь, структуруючи видатки за ступенем споживчих ризиків та небезпек, що дозволить спрямовувати бюджетні кошти таким чином, щоб задовольнити першочергові потреби кінцевого споживача.

ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

3.1. Фінансове забезпечення розвитку регіонів України за рахунок кредитних ресурсів

Процеси децентралізації, що розгортаються в Україні впродовж останніх років, в якості однієї з найважливіших особливостей мають трансформацію фінансового забезпечення регіонального розвитку [160; 301]. Зокрема, Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [41] в рамках реформи державного управління передбачається набуття спроможності та фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Однак, попри розширення фіскальних повноважень регіональних та місцевих органів державного управління і зростання власних доходів місцевих бюджетів в 2014-2017 рр. з 68,6 млрд. грн. до 192,7 млрд. грн. [377], тобто в 2,81 рази (або щорічно в середньому на 41,1 %), проблема достатності коштів для фінансування регіонального розвитку не є остаточно вирішеною.

Відтак актуалізується необхідність використання альтернативних бюджетним джерелам засобів фінансування розвитку на мезорівні. Традиційно з цією метою використовуються кредитні ресурси, залучені фінансовими посередниками на фінансовому ринку [132, с. 7; 354, с. 69-70;]. Використання

потенціалу фінансово-кредитних установ як складової фінансового потенціалу держави [324, с. 138] є важливим компонентом фінансового забезпечення регіональної політики [87, с. 47; 152, с. 10; 254; 301]. Проте доступність кредитних ресурсів [247] та їх вартість [173] істотно відрізняються в окремих регіонах України.

Інформаційною базою для дослідження фінансового забезпечення розвитку територій за рахунок кредитних ресурсів є грошово-кредитна статистика (ГКС) Національного банку України. Регіональний розріз даних ГКС представлений відомостями про кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) в розбивці їх по регіонам і секторам економіки. Крім цього, наявні деталізовані за регіонами і видами економічної діяльності дані щодо обсягів кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, що дозволяє проаналізувати територіальні особливості кредитування реального сектору економіки.

Статистична сукупність складається із 25 одиниць (табл. 3.1), якими є 24 області України і Автономна Республіка Крим. Київ та Севастополь як міста зі спеціальним статусом згідно ст. 133 Конституції України для цілей грошово-кредитної статистики окремо не виділяються [273]; дані по ним наводяться в складі даних відповідно по АР Крим та Київській області. Такий спосіб подання інформації створює певні проблеми при проведенні аналізу, оскільки об'єднання даних столиці і столичної області призводить до утворення нетипової одиниці сукупності з точки зору обсягу отриманих кредитів.

Таблиця 3.1

Кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ), в розрізі регіонів за період 2010-2017 рр. (залишки на кінець року^{*1}), млн. грн. [273]

Регіони	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.АР Крим та м. Севастополь	13339	15512	14397	16474	118	114	7	4
2.Вінницька	6275	5949	5761	5229	6336	5946	5323	5973
3.Волинська	8516	7671	6695	6059	6104	5640	5849	6467
4.Дніпропетровська	98224	123481	135987	158870	169201	185508	208615	210839
5.Донецька	46585	48537	52835	55500	41278	26921	20400	15700
6.Житомирська	4288	4147	3921	4091	4803	4488	4412	5308
7.Закарпатська	5946	4860	4114	4179	5497	5494	5726	5825
8.Запорізька	14504	14730	14462	13921	18730	21752	21534	22635
9.Івано-Франківська	7003	5563	4926	4936	5166	4416	4280	5390

¹ Тут і далі в параграфі 3.1. дані за 2017 р. наведені станом на кінець листопада 2017 р.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10.Київська та м. Київ	366623	415192	419204	484315	580497	556325	560280	542415
11.Кіровоградська	4341	5699	6111	6933	9301	4153	5096	5464
12.Луганська	8160	8605	7955	7715	8811	6763	3221	3207
13.Львівська	16554	16899	16638	15502	18132	20001	20389	20313
14.Миколаївська	8920	9492	8768	9667	14087	16749	17707	16002
15.Одеська	40358	39174	40299	42914	53322	42287	37499	36915
16.Полтавська	8302	7976	7983	7372	7785	7613	7129	8958
17.Рівненська	5291	3934	3665	3393	3691	3658	3585	3945
18.Сумська	5839	5091	4890	4704	5402	4469	5029	6340
19.Тернопільська	4782	4580	4002	5214	4961	4035	4599	4280
20.Харківська	28612	27427	27090	30129	29365	31045	34485	35354
21.Херсонська	8048	6625	6486	5082	6973	6487	5937	6597
22.Хмельницька	6425	6247	5819	5339	5961	5215	5238	6057
23.Черкаська	7029	5722	5714	5895	6902	7011	6625	8311
24.Чернівецька	4766	4692	3480	3238	3793	2813	2675	2706
25.Чернігівська	4092	4001	3940	4111	4451	2726	3044	3812
Україна	732823	801809	815142	910782	1020667	981627	998682	988815

Перш за все слід відзначити, що обсяг кредитних ресурсів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) резидентним секторам економіки (іншим фінансовим корпораціям, сектору загального державного управління, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства) за період 2010-2017 рр. зріс (рис. 3.1) з 732 823 млн. грн. до 988 815 млн. грн., тобто на 34,9 %.

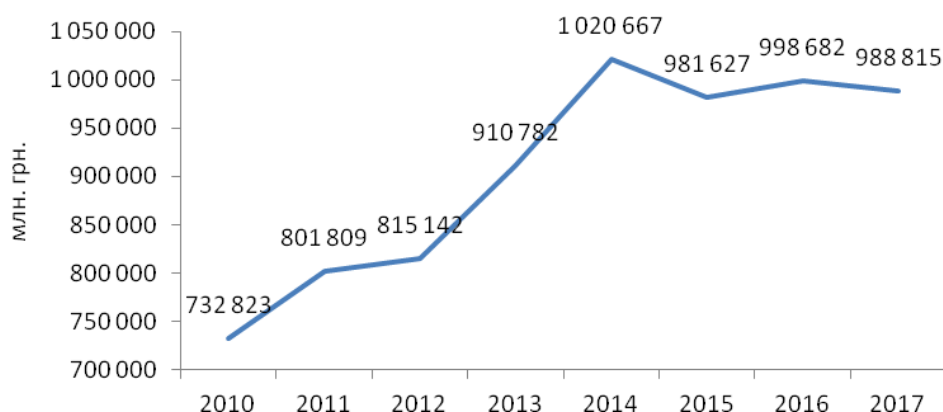

Рис. 3.1. Динаміка загального обсягу кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам внутрішньої економіки за період 2010-2017 рр., млн. грн.*

* Джерело: побудовано автором за даними [273]

Однак тенденція зростання кредитів не була сталою впродовж досліджуваного періоду. Починаючи з посткризового 2010 р. відбувалось доволі стрімке нарощення обсягів кредитування (в середньому на 8,6 % щорічно) до максимального значення, досягнутого в 2014 р.

Потрясіння 2013-2014 рр., з огляду на інерційність соціально-економічних процесів, знайшли своє відображення у зменшенні наданих кредитів вже у 2015 році, коли їх обсяг скоротився на 39 040 млн. грн. або на 3,8 % порівняно з попереднім роком. З цього часу показник обсягів кредитування демонструє «боковий тренд» з щорічним середнім приростом 0,4 %.

Проаналізуємо детальніше закономірності регіонального розподілу наданих в кредитів (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Характеристики розподілу та варіації обсягу кредитів,
наданих депозитними корпораціями (крім НБУ)
секторам внутрішньої економіки в розрізі регіонів в 2010 – 2017 рр.***

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Середнє значення	29313	32072	32606	36431	40827	39265	39947	39553
Перший квартиль	5840	5091	4890	4936	5166	4416	4412	5308
Другий квартиль (медіана)	8048	6625	6486	6059	6902	5946	5726	6340
Третій квартиль	14504	15521	14462	15502	18132	20001	20389	16002
Інтер-квартильний розмах	8664	10430	9572	10566	12966	15585	15977	10694
Розмах варіації	362531	411259	415724	481077	580379	556211	560273	542411
Середнє квадратичне відхилення	73197	83652	85160	98681	117409	113732	115857	112571
Коефіцієнт варіації, %	249,7	260,8	261,2	270,9	287,6	289,7	290,0	284,6

* Джерело: розраховано автором за даними [273]

Дані табл. 3.2 свідчать про яскраво виражену неоднорідність досліджуваної сукупності, свідченням чого, перш за все, є значення коефіцієнта варіації, які кратно перевищують його критичне значення 33 %; причому впродовж досліджуваного періоду неоднорідність посилюється, оскільки коефіцієнт варіації демонструє тенденцію до зростання. Відтак

розрахований середній обсяг наданих кредитів не є типовим і не може використовуватись в якості надійної характеристики центру розподілу. За таких умов слід застосовувати медіану, динаміка якої свідчить про те, що кредитозабезпеченість областей в цілому має тенденцію до зниження. Так, якщо в 2010 р. в половині регіонів України обсяг кредитів, наданих депозитними корпораціями іншим секторам економіки, не перевищував 8048 млн. грн. (Херсонська область), то в 2016 р. значення медіани було найменшим: половина регіонів отримала кредитів в сумі не більше ніж 5726 млн. грн. (Закарпатська область). В 2011-2012 рр. медіанний обсяг отриманих кредитів, як і в 2010 р., спостерігався в Херсонській області, в 2013 р. – на Волині; в 2014 році – в Черкаській області; в 2015 р. – у Вінницькій і в 2017 р. – на Сумщині.

З метою більш детального аналізу особливостей розподілу слід окрім медіани розглянути інші порядкові характеристики, а саме – перший та третій квартилі. Перший квартиль відокремлює 25 % одиниць сукупності з найменшими значеннями ознаки: в 2010 р. чверть регіонів отримали не більше 8048 млн. грн. кредитів з наступним поступовим зменшенням цього показника. Відповідно значення третього квартиля вказує на те, що в 75 % регіонів обсяг отриманих кредитів не перевищував 14504 млн. грн.

Інтерквартильний розмах (різниця між першим та третім квартилем), – характеризує варіацію ознаки у центральних 50 % одиниць сукупності. Як видно з табл. 3.2, інтерквартильний розмах є значно меншим від розмаху варіації (різниці між максимальним та мінімальним значеннями ознаки).

Використовуючи перший і третій квартилі розподілу та інтерквартильний розмах, можна ідентифікувати так звані викиди. Це окремі спостереження, у яких значення ознаки суттєво віддалені від центру розподілу і які є нетиповими, аномальними для досліджуваної сукупності [188, с. 53].

Викиди підрозділяються на звичайні та екстремальні. Звичайні викиди – це одиниці сукупності, у яких досліджувана ознака набуває значень, що виходять за межі інтервалу, нижня (X_1) та верхня (X_2) межі якого визначаються за формулами відповідно (3.1) та (3.2):

$$X_1 = Q_1 - 1,5(Q_3 - Q_1) \quad (3.1)$$

$$X_2 = Q_3 + 1,5(Q_3 - Q_1) \quad (3.2)$$

де Q_1 – перший квартиль,
 Q_3 – третій квартиль.

Для виявлення екстремальних викидів інтерквартильний розмах збільшується втричі (формули (3.3), (3.4)):

$$X_1 = Q_1 - 3(Q_3 - Q_1) \quad (3.3)$$

$$X_2 = Q_3 + 3(Q_3 - Q_1) \quad (3.4)$$

Наявність викидів (рис. 3.2) зумовлює неоднорідність сукупності.

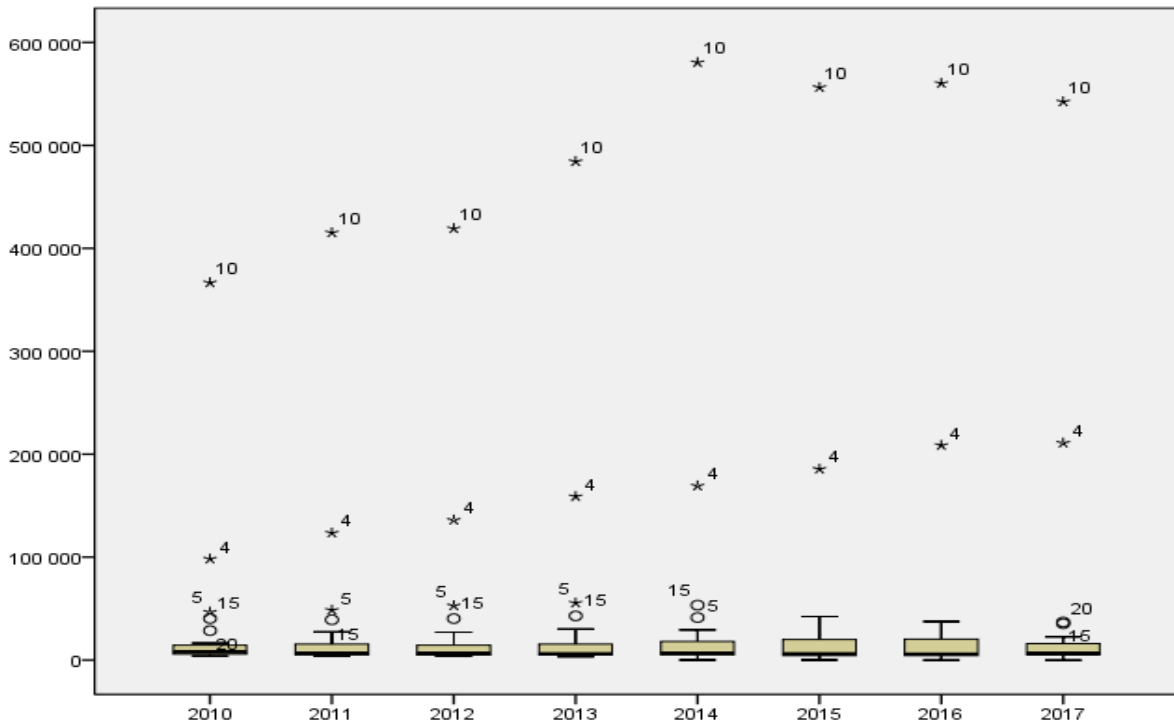

Рис. 3.2. Діаграми «box & whisker plot» розподілу кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам внутрішньої економіки в 2010-2017 рр.*

* Джерело: побудовано автором за даними [273]

Серед регіонів України за ознакою обсягу наданих кредитів наявні як звичайні викиди (позначені кружечками на рис. 3.2), так і екстремальні (позначені зірочками). Екстремальними викидами в усі роки досліджуваного періоду є значення ознаки в Київській області та м. Київ і в Дніпропетровській області. Слід зауважити, що якщо в 2010 р. перевищення по Київській області (№ 10 на рис. 3.2) порівняно з мінімальним значенням по Україні (Чернігівська область) було майже 90-кратним, то в кінці досліджуваного періоду воно стало більш ніж 200-кратним (не беручи до уваги значень по АР Крим): в 2015 р. – в 204,1 рази більше, ніж в Чернігівській області, в 2016-2017 рр. – відповідно в 209,5 та в 200,5 рази більше, ніж в Чернівецькій області. Для Дніпропетровської області перевищення над мінімальними по Україні

значеннями було меншим, проте теж зростало від 24-кратного в 2010 р. до 78-кратного в 2016-2017 рр.

Попри те, що в сукупності наявні і інші дані, що класифікуються як викиди, саме Київська та Дніпропетровська області найбільше відрізняються від решти регіонів України за обсягом отриманих кредитних ресурсів. Крім них аномально високими, хоч значно з меншим відривом від інших областей, є дані 2010-2014 рр. по Донецькій області (у т.ч. в 2010-2013 рр. – як екстремальний викид). Починаючи з 2015 р. Донецька область не демонструє аномальних значень отриманих кредитів. Окрім 2015 р. та 2016 р. нетипово високі обсяги отриманих кредитів спостерігались також в Одеській області та в 2010 р. і в 2017 р. – в Харківській області.

Зауважимо, що в офіційній статистиці впродовж всього досліджуваного періоду присутні дані по АР Крим, проте із зрозумілих причин з 2014 р. значення показника обсягу наданих кредитів катастрофічно скоротилось. Якщо не враховувати зменшення кредитування в Криму, то найменші обсяги кредитних ресурсів отримували Рівненська (2011 р. і 2014 р.), Чернівецька (2012, 2013, 2016 і 2017 рр.) та Чернігівська (2010 і 2015 рр.) області.

Розглянуті особливості емпіричного розподілу регіонів України за обсягом отриманих кредитних ресурсів зумовили той факт, що він відрізняється від нормального (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Характеристики форми розподілу обсягу кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам внутрішньої економіки в розрізі регіонів в 2010-2017 рр. *

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Коефіцієнт ексцесу	20,8	20,2	19,4	19,4	20,6	19,6	18,6	18,2
Коефіцієнт асиметрії	4,4	4,4	4,3	4,3	4,4	4,3	4,2	4,2

**Джерело: розраховано автором за даними [273]*

Дані табл. 3.3 свідчать про те, що в усі роки досліджуваного періоду розподіл обсягу кредитів є гостровершинним з високою правосторонньою асиметрією, тобто переважна частина регіонів України отримувала невеликі обсяги кредитів.

Як відомо, нормальний розподіл одиниць сукупності формується в умовах впливу на величину досліджуваної ознаки великої кількості незалежних

випадкових причин, причому будь-яка з них не має пріоритету перед іншими [150, с. 129]. Для поглиблення аналізу відмінностей в кредитозабезпеченості регіонів України проаналізуємо регіональну структуру виданих кредитів та обчислимо показники їх концентрації.

Особливістю регіональної структури наданих кредитів (рис. 3.3) є те, що впродовж всього періоду дослідження понад 50 % всіх отриманих кредитних ресурсів припадає на Київську область включно з м. Київ.

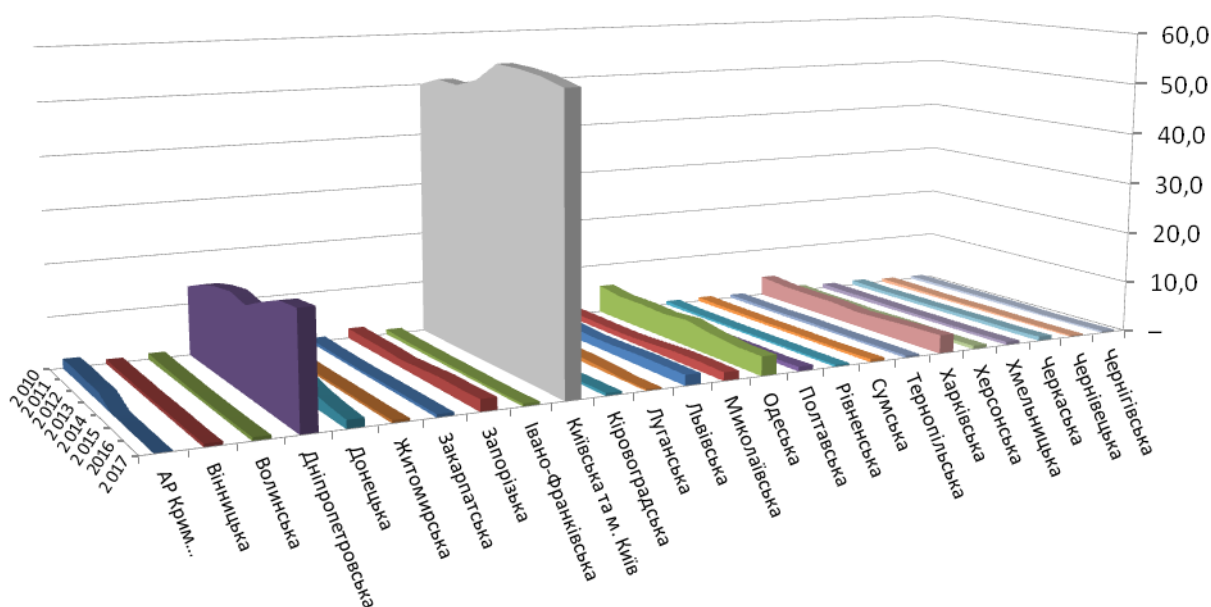

Рис. 3.3. Динаміка питомої ваги регіонів України за обсягом кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ)* за період 2010-2017 рр., %*

*Джерело: побудовано автором за даними [273]

Питома вага столичної області включно із столицею впродовж 2010-2017 рр. зросла на 4,9 п.п. (табл. 3.4). Частки решти регіонів є значно меншими; окрім Київської, тільки Дніпропетровська область отримувала більш ніж 10 % всіх кредитних ресурсів, наданих депозитними корпораціями. Особливістю Дніпропетровської області є також те, що її питома вага зросла найбільше в 2017 р. порівняно з 2010 р. – на 7,9 п.п. Зауважимо також, що всі області, що входять до ТОП-5 регіонів за обсягом отриманих кредитів, були вище класифіковані як викиди.

Таблиця 3.4

**ТОП-5 регіонів України за питомою вагою отриманих кредитів,
наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам внутрішньої
економіки за період 2010-2017 рр., %***

Регіони	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Київська та м. Київ	50,0	51,8	51,4	53,2	56,9	56,7	56,1	54,9
Дніпропетровська	13,4	15,4	16,7	17,4	16,6	18,9	20,9	21,3
Донецька	6,4	6,1	6,5	6,1	4,0	2,7	х	х
Одеська	5,5	4,9	4,9	4,7	5,2	4,3	3,8	3,7
Харківська	3,9	3,4	3,3	3,3	2,9	3,2	3,5	3,6
Запорізька	х	х	х	х	х	х	2,2	2,3

* Джерело: розраховано автором за даними [273]

В 2016 р. відбулись зміни в п'ятірці лідируючих споживачів кредитів: частка Донецької області зменшилась до 2 %, що дозволило Запорізькій області увійти в ТОП-5 одержувачів кредитів. Проте в цілому зміни в структурі досліджуваної сукупності впродовж аналізованого періоду були незначними: коефіцієнт подібності структур [151, с. 104], обчислений для кожного року відносно попереднього, коливався в межах 0,946-0,982. Близькість значень коефіцієнта подібності структур до 1 свідчить про високий ступінь їх схожості. Лінійний коефіцієнт «абсолютних» структурних зрушень [360, с. 414] за 8 років склав 0,15 п.п., тобто за 2010-2017 рр. середня річна зміна питомої ваги регіонів України в обсязі отриманих кредитів склала 0,15 процентного пункту.

Для оцінювання ступеня концентрації, тобто зосередження явища в окремих групах [188, с. 133], використовують низку показників, зокрема:

- індекси концентрації (CR_k – concentration ratio), що являють собою кумулятивні частки k (найчастіше використовують $k = 3, 4, 5, 8$) найбільших за обсягом досліджуваної ознаки одиниць сукупності:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k d_i \quad (3.5)$$

де d_i – частка i -тої одиниці,

k – кількість одиниць сукупності, для яких розраховується показник.

- індекс Херфінадаля-Хіршмана – сума квадратів часток окремих одиниць сукупності:

$$HH = \sum_{i=1}^n d_i^2 \quad (3.6)$$

де n – кількість одиниць сукупності.

- коефіцієнт концентрації:

$$K = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |D_i - d_i|, \quad (3.7)$$

де d_i – частка i -тої одиниці сукупності в її загальному обсязі;

D_i – частка i -тої одиниці сукупності в загальному обсязі значень ознаки;

n – кількість одиниць сукупності.

- коефіцієнт Джині:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n d_i \cdot cum D_i + \sum_{i=1}^n d_i \cdot D_i, \quad (3.8)$$

де $cum D_i$ – кумулятивна частка i -тої одиниці сукупності в загальному обсязі значень ознаки.

Ці показники приймають значення від 0 при рівномірному розподілі до 1 при повній концентрації досліджуваного явища у окремої одиниці чи групи сукупності. Вважається [196; 254; 368], що рівень концентрації є:

- низьким - для $CR_3 < 0,45$; $CR_5 < 0,4$; $HH < 0,1$;

- помірним – для $0,45 \leq CR_3 < 0,70$; $0,4 \leq CR_5 < 0,6$; $0,1 \leq HH < 0,18$;

- високим – для $CR_3 \geq 0,70$; $CR_5 \geq 0,6$; $HH \geq 0,18$.

Для коефіцієнта концентрації та коефіцієнта Джині не встановлюється певних інтервалів їх значень стосовно визначення рівня концентрації; проте для них, як і для решти індикаторів, чим ближче значення до 1, тим вищою є концентрація досліджуваної ознаки у окремих одиниць сукупності.

Розглянуті показники концентрації кредитів представлені в табл. 3.5, з якої видно, що для регіонального розподілу кредитів, наданих депозитними корпораціями, характерним є високий рівень їх концентрації, що посилювався з плином часу: якщо в 2010 р. в ТОП-3 регіонах зосереджувалось 69,8 % отриманих кредитів, а в ТОП-5 – 79,2 %, то в 2017 р. індекси концентрації становили відповідно 76,2 % і 85,8 %. Індекс Херфіндаля-Хіршмана та коефіцієнти концентрації і Джині демонстрували аналогічну динаміку.

Таблиця 3.5

Характеристики концентрації обсягу кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам внутрішньої економіки в розрізі регіонів за період 2010-2017 рр.*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індекс концентрації-3	0,698	0,733	0,746	0,767	0,775	0,783	0,770	0,762
Індекс концентрації-5	0,792	0,816	0,828	0,847	0,856	0,858	0,865	0,858
Індекс Херфіндаля-Хіршмана	0,279	0,301	0,302	0,322	0,358	0,362	0,363	0,351
Коефіцієнт концентрації	0,593	0,621	0,635	0,654	0,667	0,679	0,690	0,682
Коефіцієнт Джині	0,710	0,739	0,752	0,771	0,788	0,799	0,805	0,795

* Джерело: розраховано автором за даними [273]

Що більший рівень концентрації притаманний певній сукупності, то меншою є рівномірність розподілу досліджуваної ознаки між одиницями цієї сукупності, формуючи таким чином диференціацію, відмінність її складових. Візуалізувати процеси концентрації можна за допомогою кривої Лоренца (рис. 3.4).

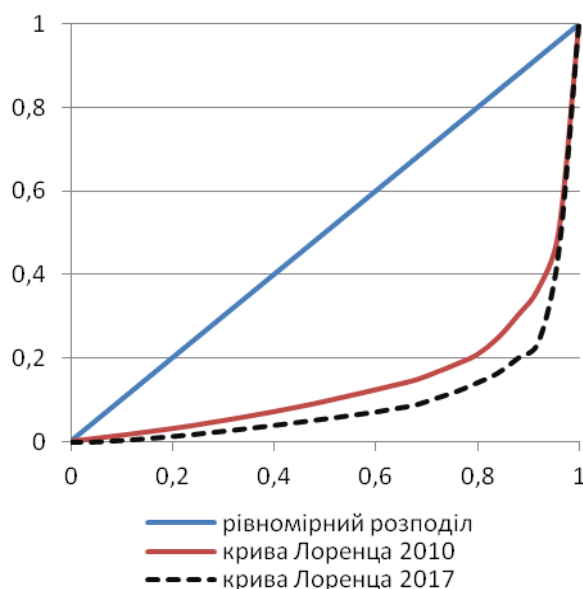

Рис. 3.4. Крива Лоренца регіональної концентрації кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ), в 2010 та 2017 рр.*

* Джерело: побудовано автором за даними [273]

Для побудови даного графіка на осі абсцис відкладають кумулятивні частки одиниць сукупності або їх груп в загальному обсязі сукупності, а на осі

ординат – кумулятивні частки одиниць сукупності або їх груп в загальному обсязі значень ознаки. Діагональ квадрата являє собою лінію рівномірного розподілу – уявну ситуацію абсолютного егалітаризму (принагідно до нашого дослідження – коли кожному з n регіонів ($n=25$) відповідає однакова частка ($1/25$) отриманих кредитів). Чим більше крива Лоренца відхиляється від лінії рівномірного розподілу, тим нерівномірніше розподілені кредитні ресурси між регіонами.

Як видно з рис. 3.4, криві Лоренца як для 2010 р., так і для 2017 р. знаходяться на доволі значній відстані від лінії рівномірного розподілу, причому крива для 2017 р. – далі, ніж крива для 2010 р. Це підтверджує наші висновки про значний рівень диференціації регіонів України щодо їх кредитозабезпеченості та посилення нерівномірності розподілу кредитних ресурсів.

Аналіз секторної структури кредитів показав, що переважно кредитуються сектори нефінансових корпорацій та домогосподарств, на долю яких припадає майже 100 % всіх кредитів (табл. 3.6), причому впродовж періоду дослідження сукупна питома вага цих секторів в обсязі отриманих кредитів зросла на 1,8 п.п.

Таблиця 3.6

Питома вага кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) секторам нефінансових корпорацій та домогосподарств в Україні в 2010-2017 рр.*

Сектори	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Нефінансові корпорації	68,4	71,8	74,3	76,0	76,3	80,3	82,3	81,9
Домашні господарства	28,6	25,1	23,0	21,2	20,7	17,8	16,4	16,9
Разом	97,0	96,9	97,3	97,2	97,0	98,1	98,7	98,8

* Джерело: розраховано автором за даними [273]

Крім того, відбувається перерозподіл отриманих кредитів на користь сектору нефінансових корпорацій: для них абсолютний приріст частки склав 13,6 п.п., тоді як питома вага домогосподарств скоротилась в 2017 р. порівняно з 2010 р. на 11,7 п.п. Таким чином, аналізуючи дані на загальнодержавному рівні, слід зробити висновок, що депозитні корпорації дедалі більше надають перевагу кредитуванню бізнесу, а не населення. В деяких регіонах пріоритетним напрямком є кредитування саме домогосподарства, але це швидше виняток (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Зміна позиції регіонів щодо питомої ваги кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) сектору нефінансових корпорацій України за період 2010-2017 рр.*

Питома вага кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, %	Зміна питомої ваги у 2017 р. порівняно з 2010 р.		
	зменшилась	не змінилась або змінилась менш ніж на 3 п.п.	зросла
до 50 %	Луганська (49,6/15) Рівненська (47/40) Чернівецька (43/25)	Вінницька (40/40)	Житомирська (30/41) Закарпатська (29/39) Івано-Франківська (41/49) Хмельницька (40/50,01) Миколаївська (49/76) АРК (43/84)
понад 50 %	Донецька (71/51) Херсонська (54/42) Чернігівська (54/48)	Волинська (61/63)	Дніпропетровська (82/91) Запорізька (59/74) Київська та м. Київ (75/88) Кіровоградська (53/63) Львівська (52/62) Одеська (51/57) Полтавська (56/60) Сумська (60/65) Тернопільська (51/60) Харківська (57/71) Черкаська (58/68)

Примітка: перше значення, наведене в дужках – питома вага регіону в 2010 р.; друге – в 2017 р.; **напівжирним** шрифтом виділено регіони, питома вага яких зросла до понад 50 %, *курсивом* – регіони, питома вага яких зменшилась до менш ніж 50 %.

* *Джерело: побудовано автором за даними [273]*

Як видно з табл. 3.7, у 2010 р. в 10 регіонах України питома вага кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, була меншою, ніж 50 % від загального обсягу наданих кредитів; в 15 регіонах – більшою, причому в обох групах спостерігалась переважно висхідна динаміка цього показника.

У 2017 р. порівняно з 2010 р. в 17 регіонах відбулось зростання частки кредитів, отриманих нефінансовими корпораціями, у т. ч. в 6 регіонах з першої групи і в 11 – з другої. Збільшення кредитування нефінансових корпорацій було найбільш інтенсивним в Миколаївській (+ 27 п.п.) та Запорізькій (+ 16 п.п.) області. Найбільше зростання – на 41 п.п. по АР Крим не може бути предметом аналізу з огляду на неповноту інформаційної бази (див. табл. 3.1).

Найвищі значення питомої ваги нефінансових корпорацій в загальному обсязі кредитування спостерігаються в Дніпропетровській (82/91) і Київській області та м. Києві (75/88). Тільки по ним значення показника перевищують відповідні загальноукраїнські.

Натомість зменшилась питома вага кредитування нефінансових корпорацій в Луганській (на 34,6 п.п), Рівненській (на 7,4 п.п), Чернівецькій (на 18,7 п.п.), Донецькій (на 19,9 п.п), Херсонській (на 12,6 п.п) та Чернігівській (на 5,9 п.п.) областях. В двох останніх випадках це спричинило перехід регіонів з групи «понад 50 %» в групу «до 50 %».

Для Вінницької (40/40) та Волинської (61/63) областей істотних змін стосовно пріоритетних напрямків кредитування не спостерігалось.

Нарощування кредитування нефінансових корпорацій зумовлює доцільність аналізу розподілу отриманих ними кредитів за видами економічної діяльності.

Слід узяти до уваги, що дані грошово-кредитної статистики стосовно кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, за період 2010-2012 рр. збирались на основі Класифікації видів економічної діяльності 2005 р. (КВЕД-2005), а починаючи з 2013 р. – з використанням КВЕД-2010. Ієрархічні структури цих класифікацій відрізняються: якщо перша містила 17 секцій, то друга – 21. З огляду на це дані періодів 2010-2012 рр. та 2013-2017 рр. щодо розподілу кредитів за видами економічної діяльності є непорівнянними, тому обмежимося аналізом розподілу кредитів в розрізі регіонів і видів економічної діяльності починаючи з 2013 р.

Для України в цілому (табл. 3.8) та кожного регіону нами було розраховано усереднену за п'ять років структуру наданих кредитів.

Як видно з табл. 3.8, найбільше кредитів було надано нефінансовим корпораціям видів економічної діяльності «Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» – 34,8 % та «Переробна промисловість» – 23,5 %. Менш активно кредитувались види діяльності «Операції з нерухомим майном» (8,7 %), «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство» (6,8 %) та «Будівництво» (6,1 %). Питома вага решти видів економічної діяльності сукупно ледь перевищує 20 %, причому найменше кредитів було надано нефінансовим корпораціям секцій I та P-S.

Таблиця 3.8

**Розподіл кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ)
сектору нефінансових корпорацій України
за видами економічної діяльності в 2013-2017 рр., %***

	Секції КВЕД-2010																
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	L	M	N	P	Q	R	S
Україна	6,8	2,1	23,5	4,6	0,3	6,1	34,8	4,3	0,6	1	8,7	5,5	1,4	0	0,1	0,2	0,1

Примітка:

A – сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство B – добувна промисловість і розроблення кар'єрів C – переробна промисловість D – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря E – водопостачання; каналізація, поводження з відходами F – будівництво G – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів H – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	I – тимчасове розміщування й організація харчування J – інформація та телекомунікації L – операції з нерухомим майном M – професійна, наукова та технічна діяльність N – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування P – освіта Q – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги R – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок S – надання інших видів послуг

* *Джерело: розраховано автором за даними [273]*

Слід зауважити, що ситуація стосовно розподілу кредитів між окремими видами діяльності істотно варіює по окремим регіонам і відрізняється від загальноукраїнського їх розподілу. Для з'ясування особливостей регіонів стосовно кредитування різних видів економічної діяльності нами було використано процедуру ієрархічного кластерного аналізу та отримано результати, представлені на рис. 3.5.

На рис. 3.5а АР Крим та м. Севастополь виділені в окремий кластер, причиною чого стало різке скорочення показника обсягу наданих кредитів (табл. 3.1), внаслідок чого частка регіону в загальному обсязі кредитів зменшилась до 0,0004 % в 2017 р. Порівняння рис. 3.5а та 3.5б свідчить про те, що виключення даних по АР Крим та м. Севастополь не змінює результатів кластеризації решти регіонів, проте робить графік більш виразним (рис. 3.5б). З огляду на це, попри той факт, що дані по АР Крим та м. Севастополь присутні в грошово-кредитній статистиці НБУ, надалі ми обмежимося розглядом результатів кластеризації, представлених на рис. 3.5б.

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

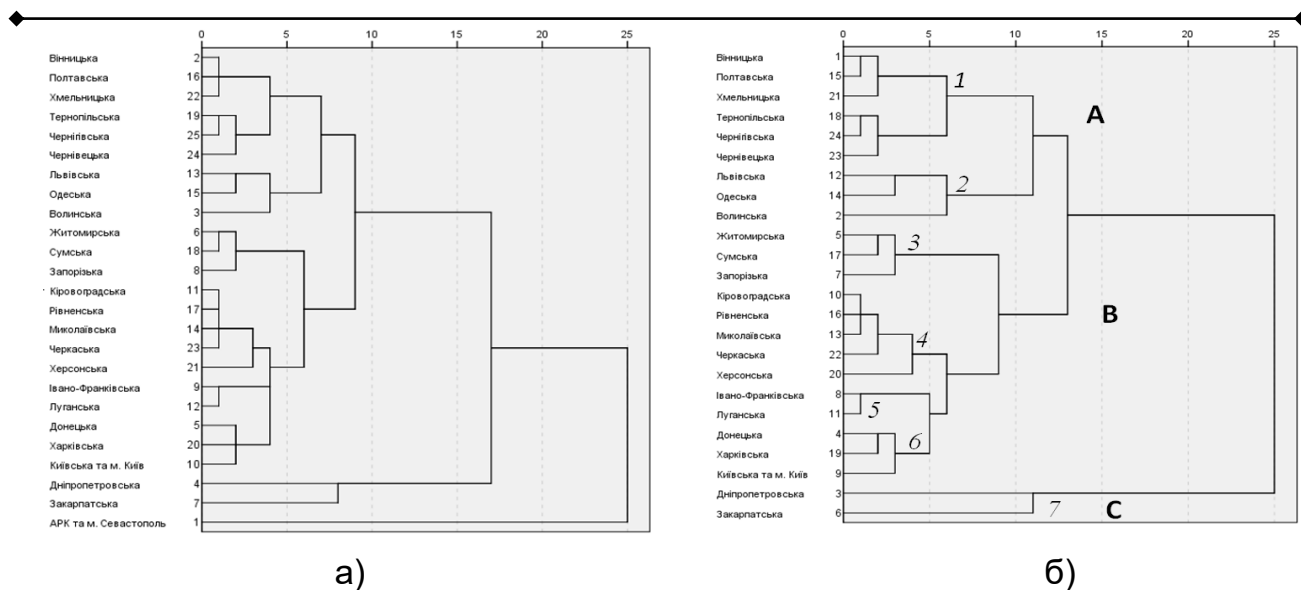

Рис. 3.5. Дендрограми кластеризації регіонів за питомою вагою кредитів, наданих нефінансовим корпораціям за видами економічної діяльності за період 2013-2017 рр.*

** Джерело: побудовано автором за даними [273]*

Як відомо, специфіка кластерного аналізу як методу багатовимірної класифікації об'єктів полягає в змістовній інтерпретації отриманих результатів. Проведений аналіз можливих варіантів ідентифікації кластерів дозволив нам сформулювати два підходи до розгляду структури сукупності регіонів України в залежності від особливостей розподілу наданих в них кредитів за видами економічної діяльності: деталізований і укрупнений.

За першим з них вважаємо за доцільне виділити сім кластерів, склад та характеристики яких представлені в табл. 3.9.

В рамках укрупненого підходу регіони України можуть бути розділені на три кластери (рис. 3.5б):

А – об'єднує кластери 1 та 2, пріоритетними видами економічної діяльності з точки зору їх кредитування є ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» та «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство». Питома вага кредитів, наданих суб'єктам господарювання, зайтим в переробній промисловості, складає 13-30 %.

В – об'єднує кластери 3-6, переважним чином кредитуються суб'єкти ВЕД «Переробна промисловість». За винятком кластеру 4 кредитування сільського, лісового та рибного господарства незначне.

С – відповідає кластеру 7, здебільшого кредитується ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» і мінімально – сільське, лісове та рибне господарство.

Порівняння результатів кластеризації регіонів за інтенсивністю кредитування видів економічної діяльності та виконаного раніше аналізу стосовно розподілу обсягу кредитних ресурсів за регіонами дозволяє зробити висновок, що регіони (окрім Дніпропетровської області) з найбільшою концентрацією отриманих кредитів мають найбільш диверсифікований їх розподіл за видами економічної діяльності. Тобто кредитні ресурси всередині регіонів, ідентифікованих як «викиди», розподіляються більш рівномірно, ніж в основній масі «типових» одиниць сукупності.

Підводячи підсумки, маємо визнати факт високої концентрації банківського кредитування в окремих регіонах України, що викликає потребу відповідного реагування з боку усіх зацікавлених щодо цього процесу сторін.

Таблиця 3.9

**Характеристика кластерів регіонів України за питомою вагою кредитів,
наданих нефінансовим корпораціям за видами економічної діяльності
за період 2013-2017 рр.***

Номер кластеру	Регіони	Характеристики кластеру	
		ТОП-3 ВЕД ¹ (їх питома вага, %)	Особливості кластеру
1	2	3	4
1	Вінницька Полтавська Хмельницька Тернопільська Чернігівська Чернівецька	A G C (81-92)	Високий рівень концентрації кредитів; Найбільша питома вага кредитів, наданих ВЕД «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство»; Приблизно паритетні частки секцій С та G
2	Львівська Одеська Волинська	G C L / A / H ² (52-67)	Найнижчий рівень концентрації кредитів (мінімальний – в Одеській області); Найбільші частки кредитів, наданих ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (до 16 %) та «Операції з нерухомим майном» (до 26 %)
3	Житомирська Сумська Запорізька	C G A (90-95)	Максимальний рівень концентрації кредитів; Найбільша питома вага кредитів, наданих ВЕД «Переробна промисловість» (55-71 %)

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

Продовження табл. 3.9

1	2	3	4
4	Кіровоградська Рівненська Миколаївська Черкаська Херсонська	C G A (75-94)	Високий рівень концентрації кредитів (84-94%) за винятком Херсонської області (75 %); Приблизно паритетні частки секцій A та G; Велика питома вага кредитів секції D в Херсонській області (18 %)
5	Івано-Франківська Луганська	G C A (86-88)	Високий рівень концентрації кредитів; Низька питома вага кредитів, наданих ВЕД «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство» (6-11 %)
6	Донецька Харківська Київська та м. Київ	C G A / L ² (61-72)	Середній рівень концентрації кредитів; Низька питома вага кредитів, наданих ВЕД «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство» (4-11 %)
7	Дніпропетровська Закарпатська	G D / C ² C / F ² (82-85)	Високий рівень концентрації кредитів; Найбільша питома вага кредитів ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» в Дніпропетровській області (71 %); Мінімальна частка кредитів секції A (3-4 %); Велика питома вага кредитів секції D в Закарпатській області (20 %)

¹ Див. примітку до табл. 3.8.

² Залежно від регіону

* Джерело: побудовано автором за даними [273]

Зокрема, банківським установам доцільно при формуванні кредитної політики не нехтувати потенціалом географічної диверсифікації кредитного портфеля як засобу мінімізації кредитних ризиків.

Територіальні громади та їх представницькі органи можуть скористатися можливістю, наданою їм Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо створення комунальних банків, джерелами формування ресурсів яких будуть слугувати фінансові ресурси органів місцевого самоврядування, муніципальних підприємств, інших економічних суб'єктів регіону. Важливе місце серед основних напрямків діяльності комунального банку буде належати як пільговому кредитуванню комунальних підприємств та муніципалітетів, так і забезпеченню кредитними ресурсами суб'єктів господарювання, працюючих на певній території. З огляду на відсутність нормативного-правового забезпечення функціонування комунальних банків в Україні на законодавчому рівні має бути створене правове поле їх діяльності.

Крім того, на державному рівні заходи вирівнювання кредитного забезпечення окремих регіонів можуть реалізовуватись за двома напрямками. По-перше, в стратегіях державних банків визначати як пріоритет здійснення

кредитування в регіонах з дефіцитом кредитних ресурсів. З іншого боку, щоб заохотити комерційні банки вживати аналогічних заходів, доцільно передбачити певні пільги чи преференції для тих банківських установ, котрі надають кредити господарюючим суб'єктам територій з низьким рівнем кредитного забезпечення регіонального розвитку.

Системна реалізація пропонованих заходів буде сприяти послабленню нерівномірності розподілу кредитних ресурсів між регіонами України та стимулювати розвиток економіки на мезорівні.

3.2. Стан бюджетного забезпечення проектних та діючих об'єднаних територіальних громад Закарпатської області

Упродовж 2015 - поч. 2018 років в Україні створено 710 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), з них 45 очікує рішення ЦВК про призначення перших виборів [235]. В цих новоутворених адміністративних одиницях проживає 6,1 млн. мешканців (14,4 % від загальної кількості населення України). Відповідно залишаються необ'єднаними 7902 територіальні громади, або 70,5% від загальної кількості рад базового рівня.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України здійснює постійний моніторинг процесу децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, а також визначає рейтинг областей країни щодо формування ОТГ за 12-ма індикаторами. Перше місце в рейтингу станом на початок 2018 року посідають дві області: Житомирська та Хмельницька, в яких вже об'єднались більше половини кількості громад (табл. 3.10).

Серед областей Карпатського регіону найбільш інтенсивно децентралізаційні процеси розвиваються в Чернівецькій області – вона в загальноукраїнському рейтингу посідає 9-те місце. Повільнішою є ця

© **Чубарь Оксана Геннадіївна**, к.е.н., доц. доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород
Сембер Степан Васильович, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород
Машіко Катерина Сергіївна - к.е.н., ст.н.с., старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м. Ужгород

активність в Івано-Франківській (11-те місце в рейтингу) та Львівській областях (15-те місце).

Таблиця 3.10

**Основні параметри рейтингу областей України щодо формування
ОТГ (період 2015-поч.2018рр.) [394]**

№	Область	Параметр 1. Кількість ОТГ, од.	Параметр 2. Площа ОТГ, кв. км (у % до площі регіону)	Параметр 3. Терит. громади, що об'єдналися, од. (у % до заг. к-ті громад)	Параметр 4. Кількість ОТГ з кількістю жителів менше 5 тис. осіб	Параметр 5. ОТГ в планах, затвердж. Урядом, од.	Загальне місце за параметрами 1-5
1	Житомирська	46	16653 (55,8)	348 (55,2)	16	55	1
2	Хмельницька	41	11027 (53,4)	329 (54,4)	10	46	1
Карпатський регіон							
1	Чернівецька	28	3149 (38,9)	100 (36,9)	6	34	9
2	Івано- Франківська	25	2418 (17,4)	111 (21,5)	3	58	11
3	Львівська	35	3832 (17,6)	137 (19,3)	11	72	15
4	Закарпатська	6	616 (4,8)	20 (5,9)	0	0	23
	Всього по Україні	710	173921 (30,2)	3313 (29,5)	254	1172	-

В зазначеному рейтингу Закарпатська область посідає останнє – 23-тє - місце (табл. 3.10). На Закарпатті створено тільки 6 ОТГ, проте всі вони є достатньо великими за кількістю жителів (не менше 5 тис. осіб), на відміну від інших областей Карпатського регіону та країни в цілому. Слід зазначити, що Закарпаття залишається єдиним регіоном України, по якому не затверджений перспективний план формування об'єднаних територіальних громад. Даний факт виступає певним гальмуючим компонентом, а також засвідчує відсутність визначеної позиції в питаннях формування ОТГ на рівні регіональних органів влади [103].

При цьому територіальні диспропорції є особливо вираженими у межах Закарпатської області [394]. Проте створення кількох об'єднаних територіальних громад дещо змінює ситуацію. Як видно з даних табл. 3.11, частка доходів місцевих бюджетів районів у доходах області, окрім Берегівського, Виноградівського, Перечинського, Свалявського і Тячівського районів, скоротилася. При цьому саме у Тячівському районі у 2015 році були

створені дві перші об'єднані територіальні громади (Тячівська і Вільховецька), а з 2016 року діє Полянська сільська об'єднана громада у Свалявському районі. Створення громад у Іршавському, Ужгородському і Перечинському районах у 2017 році майже не відобразилося на розподілі доходів.

Таблиця 3.11

**Динаміка зміни у дохідній частині місцевих бюджетів
у розрізі районів Закарпатської області
(без врахування районних та обласного бюджетів)***

Район	Доходи бюджету				Загальнодержавні податки				Трансферти			
	2015		2017		2015		2017		2015		2017	
	млн. грн.	частка району в обл. %	млн. грн.	частка району в обл. %	млн. грн.	частка у доходах %	млн. грн.	частка у доходах, %	млн. грн.	частка у доходах, %	млн. грн.	частка у доходах, %
Воловецький	24,15	0,94	29,30	0,64	6,36	26,36	7,74	26,41	11,93	49,42	4,55	15,52
Берегівський	186,33	7,24	332,17	7,27	52,77	28,32	107,78	32,45	103,53	55,56	145,18	43,71
Виноградівський	115,64	4,49	207,54	4,54	23,45	20,28	46,10	22,21	65,31	56,48	91,84	44,25
Великобerezнянський	24,88	0,97	31,47	0,69	7,68	30,85	9,67	30,72	11,15	44,79	6,47	20,57
Іршавський	78,40	3,05	82,88	1,81	12,61	16,08	19,25	23,22	43,88	55,98	17,33	20,91
Міжгірський	36,33	1,41	61,65	1,35	7,03	19,36	9,14	14,82	21,44	59,02	35,14	56,99
Мукачівський	683,79	26,57	1123,89	24,58	220,11	32,19	436,02	38,80	381,12	55,74	435,16	38,72
Перечинський	28,24	1,10	60,75	1,33	4,07	14,41	5,30	8,73	13,61	48,21	31,27	51,47
Рахівський	70,08	2,72	122,43	2,68	16,55	23,61	21,04	17,19	38,01	54,24	61,39	50,15
Свалявський	49,87	1,94	132,46	2,90	10,81	21,68	26,52	20,02	18,25	36,60	60,48	45,66
Тячівський	152,08	5,91	385,92	8,44	36,79	24,19	37,86	9,81	79,68	52,40	79,90	20,70
Ужгородський	868,66	33,75	1582,32	34,61	295,26	33,99	596,03	37,67	430,02	49,50	637,97	40,32
Хустський	255,57	9,93	419,01	9,17	59,47	23,27	111,92	26,71	156,51	61,24	226,25	54,00
Всього	2574,01	100,00	4571,80	100,00	752,95	29,25	1434,37	31,37	1374,46	53,40	1832,92	40,09

* Джерело: розраховано і укладено авторами на основі даних Департаменту фінансів Закарпатської обласної державної адміністрації

Частка загальнодержавних податків у доходах бюджету суттєво змінилася також лише в Тячівському районі (скорочення на 14,38%) незважаючи на те, що у вартісному виразі відбулося зростання їх обсягів у розрізі всіх районів області. На цьому фоні позитивним виглядає скорочення частки трансфертів загалом по області. Проте, особливо примітним це скорочення є також у Тячівському районі (а також у Воловецькому та Іршавському районах), не

зважаючи на введення додаткових субвенцій для об'єднаних територіальних громад. Так, у проекті Держбюджету на 2019 рік планується закладення 4,5 млрд. грн. субвенції на формування інфраструктури ОТГ. Такий обсяг коштів передбачили для 828 утворених ОТГ з урахуванням показника 1107 грн. на одного сільського жителя. Саме таким цей показник був у 2016 році, коли на прямі міжбюджетні відносини перейшли перші 159 об'єднаних територіальних громад, серед яких розподілили 1 млрд. грн. за затвердженою формулою [377].

Як зазначено вище, в Закарпатській області створено шість ОТГ, що займають площу в 616 кв. км. (4,8% від загальної площі території області (табл. 3.10, 3.12)).

В області створено три сільські та три міські ОТГ, кількість мешканців у яких коливається від 7494 осіб в Баранинській сільській ОТГ до 19544 осіб в Тячівській міській ОТГ. Загалом на територіях цих ОТГ мешкає 71544 жителя, або 5,7% від загальної кількості мешканців (1255721 осіб) (табл.3.12). Тобто, як за охопленням території, так і за кількістю мешканців процес створення громад є повільним і неефективним [377].

Таблиця 3.12

**Загальна характеристика ОТГ в Закарпатській області
станом на початок 2018 р. [377]**

№	Назва ОТГ	Дата перших виборів	Кількість рад, що об'єднались	Площа ОТГ, кв.км.	Населення, осіб
1	Баранинська сільська	29.10.2017	4	121,534	7494
2	Вільховецька сільська	25.10.2015	3	76,752	12437
3	Іршавська міська	30.04.2017	2	19,5	11845
4	Перечинська міська	30.04.2017	5	144,532	12493
5	Полянська сільська	18.12.2016	3	162,01	7702
6	Тячівська міська	25.10.2015	3	91,346	19573
	Всього по ОТГ області	-	20	616,0	71544

На сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в рубриці Децентралізація. Області [281] представлено інформацію про окремий успішний досвід функціонування ОТГ в Закарпатській області. Наприклад, в Полянській ОТГ, окрім вирішення злободенних проблем з ремонтом доріг, соціальних об'єктів та зведенням греблі, розпочато роботу з підготовки виробництва харчових біодобавок «Родниковий край». Аналогічні гарні приклади успіху, в першу чергу в

соціальної та комунальної сферах, є в Тячівській міській громаді, Вільховецькій сільській ОТГ.

Одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність функціонування об'єднаних територіальних громад, є фінансовий аспект. Наявність економічно активних суб'єктів підприємницької діяльності, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинена промислова та соціальна інфраструктура – все це та багато іншого є основою для ефективного розвитку громади [281]. Саме цим і пояснюється достатньо успішна діяльність перших створених ОТГ.

За експертними даними Групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International) [281, с.42], середній показник надходжень власних доходів на 1-го жителя по 3-х ОТГ Закарпатської області збільшився на 899,3 грн та склав 2858,8 грн (у тому числі: по Полянській ОТГ, утвореній у 2016 році цей показник зріс у 2,3 рази та становить 2519,3 грн, а по 2-х ОТГ Тячівського району, утворених у 2015 році – на 35,9% і становить 2940,5 грн). (табл. 3.13)

Таблиця 3.13

**Оцінка фінансової спроможності ОТГ
в Закарпатській області за 2017 рік [281, с.42]**

№	Назва ОТГ	Власні доходи на 1-го мешканця, грн	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах),%	Капітальні видатки на 1-го мешканця, грн	Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах (без трансфертів), %
1	Тячівська міська	4282,0	0,0	2259,4	9,8
2	Полянська сільська	2519,3	13,6	962,9	29,3
3	Вільховецька сільська	838,1	40,7	1028,2	40,9

Виходячи з обсягу фінансових ресурсів, ОТГ за 2017 рік змогли спрямувати кошти на проведення капітальних видатків в сумі 64362,0 тис. грн., в розрахунку на 1 жителя це становить 1621,2 гривень. Найбільша штатна чисельність працівників місцевої ради затверджена Тячівською ОТГ – 74 особи, найменша – Вільховецькою ОТГ – 56 осіб (станом 01.07.2017р.). Виходячи з розрахунку чисельності населення громад та чисельності службовців, можна зазначити, що найбільше навантаження на 1 службовця з

надання послуг у Тячівській ОТГ – 266 осіб, найменше – у Полянській ОТГ – 130 осіб. За підсумками 2017 року найбільша питома вага видатків на утримання службовців у фінансовому ресурсі ОТГ (без урахування трансфертів) припадає на бюджет Вільховецької ОТГ – 41 %, найменша – на бюджет Тячівської ОТГ – 10 % [281, с.42].

Зростання доходів місцевих бюджетів, в тому числі за рахунок адресної фінансової допомоги новостворюваним ОТГ з Державного бюджету, є одним з найважливіших аргументів на користь добровільного об'єднання та створення ОТГ. За даними Мінрегіонбуду, зростання власних доходів місцевих бюджетів за січень 2018 року порівняно до січня 2017 року в цілому по країні склало 26,3%, а по 665 ОТГ – 59,5%, Крім того, станом на початок 2018 року у порівнянні з 2014 роком у 39 разів зросла державна підтримка на розвиток територіальних громад. Складовими цієї підтримки є: субвенція на соціально-економічний розвиток, кошти Державного фонду регіонального розвитку, субвенція на інфраструктуру ОТГ, кошти на будівництво футбольних полів, субвенція на розвиток медицини в сільській місцевості, кошти на підтримку секторальної регіональної політики. Також на 2018 рік передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення – в сумі 11,5 млрд. грн. [235].

Проблема фінансової спроможності місцевих громад Закарпатської області виступає важливим фактором ризику та складною перешкодою на шляху створення ОТГ. У дослідженнях науковців Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України акцентується увага на хронічній дотаційності практично всіх місцевих бюджетів області, за винятком двох міст обласного значення [289]. І цей фактор слід визнати однією з найважливіших проблем на шляху добровільного об'єднання громад.

На початку 2018 року до Закарпатської обласної держадміністрації надійшли матеріали щодо створення Великоберезнянської ОТГ. Великоберезнянський район Закарпатської області є дотаційним на 75 %, а з 25 %, які він заробляє на себе, левову частку становить податок на доходи громадян. За 2017 рік до районного бюджету всього надійшло податків на 28067,5 тис. грн. Із них по Великоберезнянській селищній раді – 21544,7 тис. грн., а по Розтоцько-Пастільській сільській раді (до складу якої входять також села Костева Пастіль, Бегендяцька Пастіль і Руський Мочар) – 553,8 тис. грн. У разі створення Великоберезнянської ОТГ на базі Великоберезнянської

селищної ради та Розтоцько-Пастільської сільської ради районний бюджет втратить податок на доходи фізичних осіб у сумі 22098,2 тис. грн., тобто фактично 80 % своїх надходжень [237]. Тому виникає закономірне питання – за що район буде утримуватиме комунальні заклади, які не ввійшли в ОТГ? А це 29 закладів культури, 13 дошкільних закладів та об'єкти соціального захисту, в тому числі територіальний центр у с. Люта [237].

На думку керівників області, із складної ситуації щодо створення ОТГ можна вийти двома шляхами – або через внесення зміни до Конституції, або змінивши норми Закону про добровільне об'єднання територіальних громад, який 3-м пунктом 2-ї статті передбачає економічну ефективність та спроможність майбутньої ОТГ. Економічно неспроможні населені пункти, які живуть тільки з дотацій та субвенцій, а також з податків на доходи громадян, мають бути позбавлені можливості створювати ОТГ. Створення ОТГ у бідних високогірних районах може призвести до повного паралічу місцевого самоврядування і виконавчої влади [237].

Науковцями Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України проведено дослідження [289] щодо рівня розвитку і майбутнього потенціалу громад, передбачених останнім варіантом проекту перспективного плану формування територій громад Закарпатської області Закарпатської обласної ради. Ці перспективні громади було поділено на 4 кластери за чотирма критеріями: соціальна інфраструктура, ресурси, фінанси, ділова активність. Результати кластерування виявили гостру проблему диференціації доходів місцевих органів, яка з високою ймовірністю зберігатиметься при об'єднанні громад, згідно запропонованого плану. У таблиці 3.14 відображено домінування першої групи ОТГ за усіма аналізованими показниками.

Таблиця 3.14

**Зведена інформація по фінансових ресурсах перспективних ОТГ
Закарпатської області у 2017 та 2015 роках
(ОТГ згруповано згідно проекту перспективного плану)**

Показник	Рік	Групи ОТГ				Разом (51 ОТГ)
		1 і 2 кластер	3 кластер	4 кластер	5 кластер	
1	2	3	4	5	6	7
Обсяги фінансових ресурсів, млн. грн	2015	1408,48	391,49	427,29	346,74	2574,00
	2017	2459,31	666,27	801,76	644,45	4571,80
Обсяги трансфертів, млн. грн	2015	742,92	228,60	219,14	183,79	1374,45
	2017	976,48	340,96	249,10	266,38	1832,92

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4	5	6	7
Обсяги загальнодержавних податків	2015	469,65	106,08	100,09	77,13	752,95
	2017	947,80	209,13	161,12	116,32	1434,37
Сер. знач. суми фін. ресурсів на 1 ОТГ	2015	704,24	195,74	22,49	12,39	50,47
	2017	1229,66	333,14	42,20	23,02	89,64
Трансферти, грн на 1ос.	2015	2689,06	1899,26	557,52	393,55	1093,69
	2017	3534,41	2832,78	633,73	570,41	1458,51
Всього фін. рес., грн. на 1 ос.	2015	5098,08	3252,53	1087,07	742,49	2048,21
	2017	8901,61	5535,48	2039,76	1379,97	4700,56

* Джерело: розраховано і укладено авторами на основі [289, с.176] і даних Департаменту фінансів Закарпатської обласної державної адміністрації

Громади 1-го (Ужгородська ОТГ) та 2-го кластерів (Мукачівська ОТГ) є найбільш потужними в плані фінансового забезпечення. Всього у цих громадах акумульовано найбільші обсяги фінансових ресурсів: 54,71% від усіх надходжень бюджетів громад у 2015 році та 53,79% у 2017 році. Скорочення частки відбулося на фоні зростання абсолютних значень доходів громад, які зросли на 74,61%.

Найбільша питома вага у 2015 році припадала на трансферти - 52,75%, або 742,92 млн. грн (при середньому значенні 371,46 млн. грн). Однак у 2017 році частка трансфертів скоротилася до 39,81%. Натомість зросла роль загальнодержавних і місцевих податків і зборів.

За показником обсягів доходів бюджетів цих громад, що припадають на одну особу населення, включаючи трансферти, вказані дві громади у 2015 році суттєво випереджали громади інших кластерів, однак у 2017 розрив дещо скоротився. Так у цій групі показник фінансових ресурсів на 1 особу був вищим, ніж у 5-му кластері у 6,87 разів, а у 2017 році – у 6,45 разів.

3-ій кластер громад включає потенційні Хустську і Берегівську громади. Загальна сума доходів бюджетів цих громад склала 391,49 млн. грн. у 2015 році, в тому числі більша сума в Хустській ОТГ (229,59 млн. грн у 2015 р.) та менша в Берегівській ОТГ (161,91 млн. грн у 2015 р.), відповідно середнє значення складає 195,74 млн. грн. У 2017 році загальний обсяг фінансових бюджетних ресурсів громад кластеру зріс на 70,19%.

За елементами склад доходів є таким: найбільша питома вага припадає на трансферти (58,39 % 2015 році, та 51,18% у 2017 р.). Другі за значенням є надходження від загальнодержавних податків і зборів. Третю позицію посідають надходження від місцевих податків і зборів у сумі 35,44 млн. грн (у

2015 р.), або 9,05%. На інші види доходів у сукупності припадає не більше п'яти відсотків [289, с.179].

За показником фінансових ресурсів на одного мешканця Хустська (3190,35 грн) та Берегівська ОТГ (3344,96 грн) між собою відрізняються не суттєво. Однак порівняно з громадами першої групи цей розрив значний і складає 1,85 тис. грн. (за даними 2015 року) та 3,37 тис. грн. (за даними 2017 року).

4-ий кластер охоплює такі дев'ятнадцять потенційних спроектованих громад: Іршавська, Білківська, Зарічанська громади (Іршавський район), Батівська, Великоберезька громади (Бергівський район), Виноградівська, Пейтерфолвівська, Вилоцька, Королівська громади (Виноградівський р-н), Великодобранська, Середнянська, Чопська громади (Ужгородський район), Тячівська, Буштинська, Тересвятська громади (Тячівський район), Вишківська громада (Хустський район), Великолучківська, Ракошинська, Чинадіївська громади (Мукачівський район). Загальна сума доходів бюджетів цих громад склала у 2015 році 427,29 млн. грн., в тому числі найбільша сума в Чопській ОТГ (65,71 млн. грн.) та найменша – у Великоберезькій ОТГ (Берегівський р-н) (7,87 млн. грн.), відповідно середнє значення складає 22,49 млн. грн. Приріст доходів бюджетів склав у 2017 році 87,64% порівняно з 2015 роком.

Найбільша питома вага припадає на трансферти, другі за значенням - надходження від загальнодержавних податків і зборів, третю позицію посідають надходження від місцевих податків і зборів. На інші види доходів у сукупності припадає біля 7% [289, с.177]. Однак за рахунок великої кількості проектних ОТГ, що входять у кластер, він також характеризується певною неоднорідністю. Так у 2015 році частка трансфертів у загальних обсягах фінансових ресурсів в Тячівській ОТГ склала 31,72%, а в Королівській ОТГ Виноградівського району – 75,86%. Сума фінансових ресурсів на одного мешканця громад цієї групи складала у 2015 році 1087,07грн., при чому найменшою вона була в Зарічанській ОТГ Іршавського району (631,84 грн.), а найбільшою – в Чопській ОТГ 3854,87 грн. Останній показник є в 3,5 рази більшим за середню величину по даній групі громад [289, с.177].

5-ий кластер охоплює такі 28 проектних ОТГ: Воловецька, Жденіївська, Нижньоворотівська громади (Воловецький район), Довжанська громада (Іршавський район), Міжгірська, Синевирська, Колочавська, Майданська, Пилипецька громади (Міжгірський район), Великоберезнянська, Волосянківська, Костринська громади (Великоберезнянський район),

Дубівська, Нересницька, Солотвинська, Усть-Чорнянська, Углянська громади (Тячівський район), Рахівська, Богданська, Великобичківська, Ясінянська громади (Рахівський район), Горінчівська, Драгівська громади (Хустський район), Перечинська, Порошківська, Тур'я-Реметівська громади (Перечинський район), Свалявська, Полянська (Свалявський район). Не зважаючи на те, що це найбільший кластер за кількістю громад, загальна сума доходів бюджетів у 2015 році склала 346,74 млн. грн., в тому числі більша сума – в Свалявській ОТГ (38,57 млн. грн.) та менша – в Волосянківській ОТГ (3,00 млн. грн), відповідно середнє значення складає 12,38 млн. грн. У 2017 році ситуація не суттєво змінилася, адже обсяг фінансових ресурсів зріс на 85,86% по кластеру. Як результат частка кластеру в регіоні підвищилася з 13,47% до 14,10%.

За елементами склад доходів є таким: найбільша питома вага припадає на трансферти – 53%, у 2015 р. та 41,33% у 2017 р. Другі за значенням – надходження від загальнодержавних податків і зборів 22,24% та 18,05%. Третю позицію посідають надходження від місцевих податків і зборів. Через велику кількість проектних ОТГ 5-й кластер, як і 4-й кластер, характеризується певною неоднорідністю. Так, у 2015 р. частка трансфертів у загальних обсягах фінансових ресурсів в Солотвинській ОТГ склала 22,96%, а в Колочавській – 91,82%. Розрив між максимальною та мінімальною величиною показника обсягів фінансових ресурсів на одного мешканця становив 9,32 рази: 209,11 грн. у Великоберезнянській ОТГ та 1948,26 грн. у Полянській ОТГ при середній його величині за даною групою громад 742,49 грн.

Зведені дані засвідчують домінування першої груп ОТГ за усіма аналізованими фінансовими показниками (табл. 3.14). Як уже зазначалося, у 2017 році порівняно з 2015 роком загальні надходження місцевих бюджетів зросли на 77,61%, при цьому найбільше зростання у 3-му кластері (на 87,64%), на другому місці 5-ий кластер (на 85,86%), у 1-му і 2-му кластерах зростання склало 74,61%, а у 3-му кластері – 70,19%. При цьому таке зростання в більшій мірі обумовлено зростанням загальнодержавних податків і зборів на 90,50% (від зростання на 101,81% у 1-му кластері, до 50,81% у 4-му кластері). При цьому обсяги трансфертів зросли загалом лише на 33,36%.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що в Закарпатській області децентралізаційні процеси відбуваються дуже неактивно, і викликано це як об'єктивними причинами (високий рівень дотаційності місцевих бюджетів, низький рівень їх економічної ефективності, недостатнє усвідомлення членами

громад та органами влади на місцях переваг і перспектив децентралізації), так і певними суб'єктивними факторами, зокрема, відсутністю узгодженої та збалансованої позиції регіональних органів влади в питаннях подальшої реформи самоврядування та її реалізації в області.

На даний момент зберігається суттєва поляризація рівнів розвитку як діючих громад, так і потенційно спроектованих. І хоч однозначного висновку зробити поки що не можна, однак децентралізація дійсно може стати дієвим інструментом для подолання дотаційності області на фоні країни, територіальних диспропорцій у межах області, підвищення самодостатності конкретної громади.

3.3. Оцінка впливу бюджетної децентралізації на фінансову спроможність бюджетів місцевого самоврядування

Важливою складовою повноцінного розвитку України в умовах впровадження реформи з децентралізації є формування фінансово забезпечених органів місцевого самоврядування (ОМС), що у свою чергу потребує стабільних та достатніх джерел наповнення їх бюджетів для ефективного виконання делегованих та власних повноважень, з одного боку, та оперативного вирішення завдань соціально-економічного характеру на рівні територіальної громади – з іншого.

Надмірна централізація бюджетних коштів, недосконалість механізмів фіскального перерозподілу фінансових ресурсів держави, неефективність цільового бюджетного фінансування «точкових» регіональних проектів, посилення міжрегіональних диспропорцій за рівнем фінансової спроможності зумовили послаблення стимулів органів місцевого самоврядування до саморозвитку та розширення дохідної бази власних бюджетів, забезпечення економічної і фінансової самодостатності [119].

© **Варцаба Віра Іванівна**, д.е.н., доц., завідувач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Траньович Юлія Петрівна, викладач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Мулеса Еліна Валеріївна, аспірант кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Прийняті Верховною Радою України у грудні 2014 року зміни до Бюджетного [15] та Податкового [17] кодексів є найбільшим за останні роки кроком у напрямку бюджетної децентралізації. Нове бюджетне законодавство розширює права місцевих органів влади та надає їм бюджетну самостійність, а також розширює джерела наповнення місцевих бюджетів.

Критерієм стабільності та спроможності регіону фінансувати власний соціально-економічний розвиток є паралельне зростання частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України. До реформи місцевого самоврядування більше 70% ресурсів зосереджувалося в державному бюджеті, решта – більше 20% – у місцевих бюджетах [107].

Починаючи із 2014 року (рис.3.6) спостерігається поступове збільшення частки місцевих бюджетів (з трансфертами) у Зведеному бюджеті України (з 37,5% у 2014 році до 51,2% у 2017 році), що, безпосередньо, є прямим наслідком реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, ухваленої 1 квітня 2014 року [242], внесення змін до Бюджетного [15] та Податкового [17] кодексів України, та вказує на зміцнення фінансової бази ОМС.

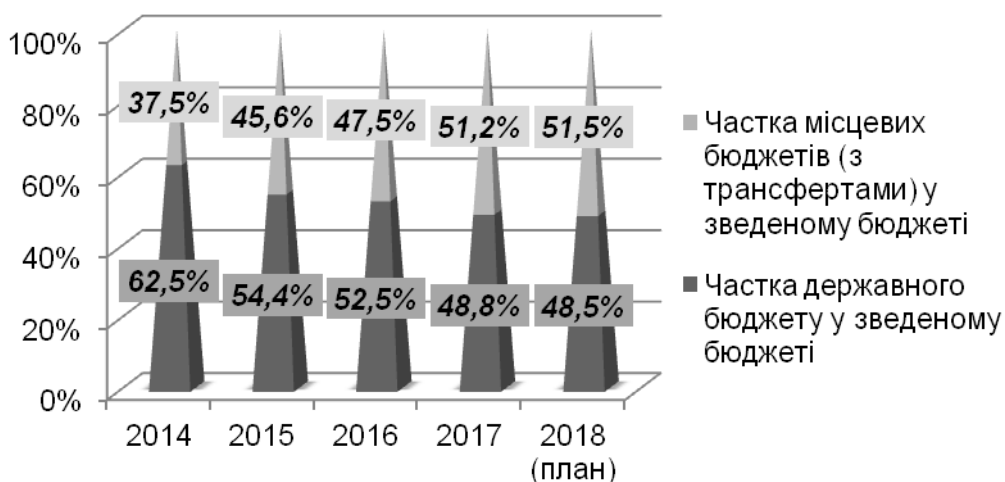

Рис. 3.6. Динаміка частки місцевих бюджетів (з трансфертами) у Зведеному бюджеті України за 2014 – 2018 рр., %*

* Джерело: сформовано авторами на основі джерела [236]

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що «місцеві бюджети мають бути достатніми для здійснення ОМС наданих їм законом повноважень і забезпечення мешканців відповідних громад якісними публічними послугами» [29]. Як вже зазначалося, в контексті аналізу впливу

децентралізаційних процесів на місцеві бюджети України досить велика увага приділяється питанням і проблемам, що стосуються саме формування їх дохідної частини та пошуку і реалізації резервів її наповнення.

Дослідження фактичних надходжень загального фонду місцевих бюджетів України протягом 2014–2017 років показали вагоме зростання загального обсягу їх доходів. До 2014 року показник збільшення складав в середньому 4%. Із початком реалізації реформи ситуація кардинально змінилася: сума надходжень до місцевих бюджетів у 2017 році склала 182,2 млрд. грн, що майже вдвічі більше показника 2015 року і на 49,3% – показника 2016 року [107].

Крім того, якщо основну частину надходжень загального фонду місцевих бюджетів протягом 2014–2015 років займали трансферти, то з 2016 року частка трансфертів склала трохи більше 30%, а основну вагу в доходах бюджетів почали займати власні ресурси (більше 60%), обсяг яких з моменту реалізації реформи збільшився майже у 3 рази (з 68,6 млрд. грн. у 2014 році до 192,7 млрд. грн. у 2017 році) (рис. 3.7) [236].

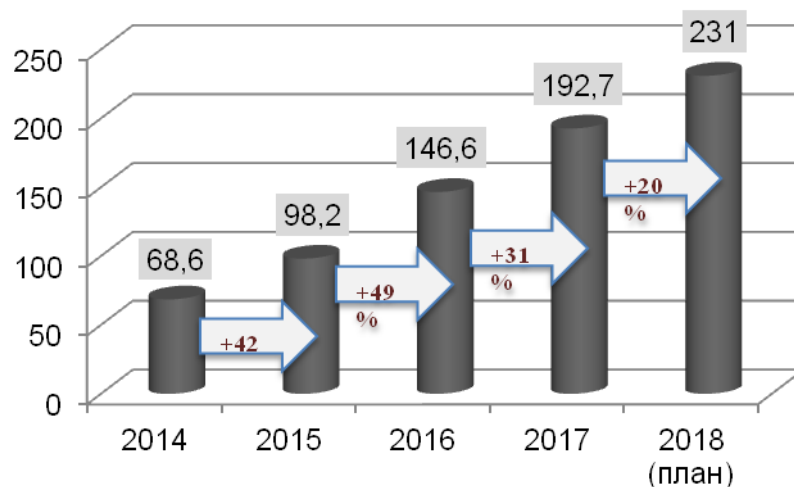

Рис. 3.7. Динаміка власних ресурсів місцевих бюджетів України за 2014 – 2018 рр., млрд. грн*

* Джерело: сформовано авторами на основі джерела [108]

У 2018 році прогнозується збільшення обсягу власних доходів місцевих бюджетів на 20% в порівнянні з попереднім роком, що становитиме приблизно 231 млрд. грн.

Зростанню доходів загального фонду місцевих бюджетів сприяло запровадження з 1 січня 2015 року акцизного податку з реалізації суб'єктами

господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, а також передача з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг, державного мита, пов'язаного з видачею та оформленням закордонних паспортів, 10,0% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки [108].

Важливе місце у доходах місцевих бюджетів займають місцеві податки і збори. З початком децентралізації їх частка у власних доходах загального фонду місцевих бюджетів стрімко зросла та становить більше чверті (рис. 3.8).

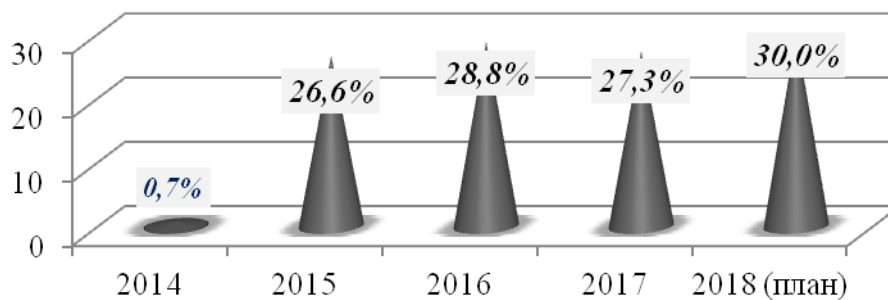

Рис. 3.8. Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів України (загальний фонд) за 2014 – 2018 рр., %*

** сформовано авторами на основі джерела [236]*

Так, якщо у 2014 році місцеві податки і збори займали лише 0,7% у загальному обсязі власних надходжень місцевих бюджетів, то у 2016 році вже 28,8%; у 2017 році цей показник зменшився – 27,3%, а у 2018 році прогнозується його збільшення до 30%. Значне зростання місцевих податків і зборів у доходах загального фонду починаючи з 2015 року спричинене в основному передачею з спеціального фонду до загального фонду єдиного податку та податку на нерухоме майно.

Переконаливими фактами ефективного впливу фінансової децентралізації на бюджети місцевого самоврядування в Україні є зниження частки їх дотаційності за досліджуваний період (з 96,3% у 2014 році до 72,5% у 2017 році) та кількості й обсягу наданих Держказначейством позик на покриття тимчасових касових розривів (з 28,1 млрд. грн у 2014 році до 0,1 млрд. грн у 2017 році), що свідчить про посилення платоспроможності місцевих бюджетів з часу прийняття реформи місцевого самоврядування [107].

Разом з тим, варто відмітити, значне збільшення державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури (рис. 3.9), що є ще одним

позитивним наслідком бюджетної децентралізації і, безпосередньо, кроком від бюджетів «проїдання» до бюджетів розвитку.

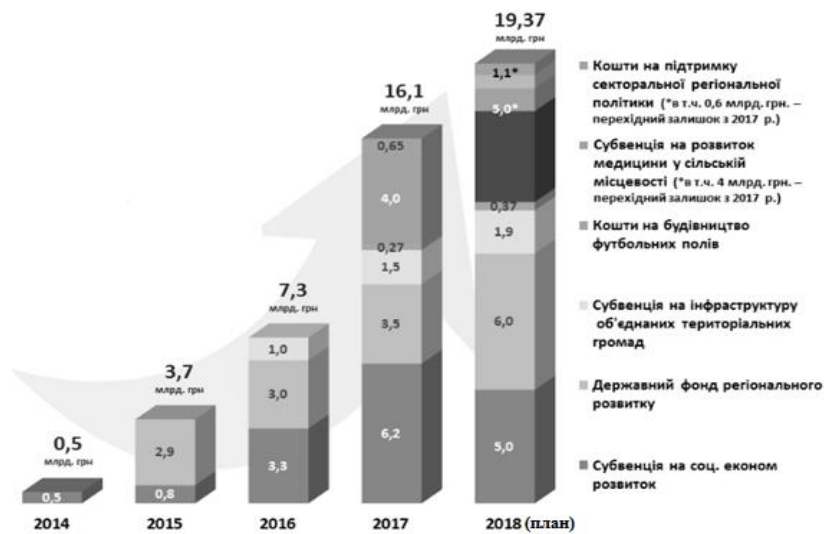

Рис. 3.9. Динаміка обсягу державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури в Україні за 2014 – 2018 рр., млрд. грн. [236]

Відповідно до планових показників 2018 року обсяг загальної бюджетної підтримки місцевим органам влади на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури склав 19,37 млрд. грн. Це свідчить про те, що розмір державної підтримки на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури зріс майже у 39 разів, порівняно з 2014 роком (0,5 млрд. грн). Крім того, на 2018 рік передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення у сумі 11,5 млрд. грн, з якої до 20 % обсягу, виділеного для кожної області, спрямовується на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах.

Процес бюджетної децентралізації реалізується зокрема через створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Бюджети таких громад мають такі ж повноваження, як міста обласного значення, а також прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Процес об'єднання територіальних громад в Україні розпочався в середині 2015 року, коли було утворено 159 ОТГ, що об'єднали 795 місцевих рад. 25 жовтня 2015 року в цих громадах було обрано нові ОМС, а з 1 січня 2016 року вони перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державним казначейством і за результатами 2016 року показали помітну позитивну динаміку свого розвитку [110].

Станом на кінець травня 2018 року в Україні офіційно утворено 703 ОТГ (126 ОТГ очікують рішень ЦВК про призначення перших виборів), в яких проживає 7 млн. осіб (без урахування тимчасово окупованої території), що за даними Держстату становить 19,8% від загальної чисельності населення України [264].

Згідно рейтингу п'ятірку передових областей за рівнем реалізації децентралізаційних процесів складають Житомирська, Хмельницька, Чернігівська, Запорізька та Волинська області. Тобто це ті області, які з урахуванням їхніх географічних та демографічних особливостей, не тільки сформували найбільшу кількість територіальних громад на початок 2018 року, але й показали найкращі показники за наступними параметрами: покриття площі області ОТГ, кількість територіальних громад, що об'єдналися, кількість населення ОТГ, ОТГ з чисельністю менше 5 тис. осіб тощо. Останні сходинки в рейтингу займають Київська, Закарпатська та Вінницька області [236].

Виходячи з того факту, що в процесах реалізації децентралізаційної реформи Закарпаття є найменш активним серед усіх регіонів України, виявлення причин такого стану є основним завданням подальшого дослідження.

Аналіз виконання місцевих бюджетів Закарпатської області (рис.3.10) засвідчив, що з моменту запровадження реформи бюджетної децентралізації відбувається реальне зростання наповнюваності місцевих бюджетів.

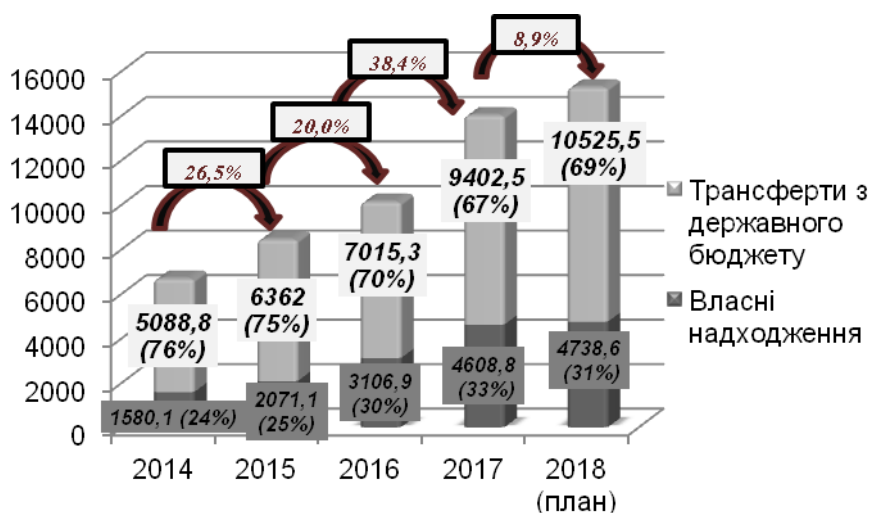

Рис. 3.10. Структура доходів місцевих бюджетів Закарпатської області за 2014 – 2018 рр., млн. грн.*

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Доходна частина місцевих бюджетів Закарпатської області протягом 2014–2017 років зросла в 2 рази (з 6668,9 млн. грн у 2014 році до 14011,3 млн. грн у 2017 році), а у порівнянні з плановими показниками 2018 року – майже у 3 рази (на 8595,2 млн. грн) [108]. Основну частку загального обсягу надходжень бюджетів протягом періоду дослідження займають трансферти з державного бюджету, однак спостерігається поступове її зменшення з кожним роком (з 76% у 2014 році до 67% у 2017 році) [108]. Це, у свою чергу, є прямим свідченням посилення самостійності місцевих бюджетів.

На сьогоднішній день у Закарпатській області є шість ОТГ. Першопрохідцем реформи децентралізації на Закарпатті став Тячівський район, в якому 25 жовтня 2015 року відбулися перші вибори голів ОТГ і утворилися дві громади – Тячівська міська ОТГ [278] та Вільховецька сільська ОТГ [265]. 18 грудня 2016 відбулися вибори сільського голови Полянської громади [265], згодом було прийнято бюджет і почали здійснюватися виплати. Того ж року 30 квітня відбулися вибори у Іршавській та Перечинській міських ОТГ. Наступною на Закарпатті об'єдналася Баранинська ОТГ за результатами виборів 29 жовтня 2017 року [377].

Найбільш наглядно оцінити вплив бюджетної децентралізації на місцеві бюджети області можна на прикладі Тячівської, Вільховецької та Полянської ОТГ, які живуть за новими правилами вже другий-третій рік. Варто відмітити, що ці громади суттєво відрізняються, так як Тячівська громада об'єдналася довкола міста Тячів, що є районним центром, а Вільховецька та Полянська ОТГ – довкола села Вільхівці та села Поляна відповідно. Це суттєво впливає на показники, які використовувались для подальшого аналізу.

Оцінку фінансової спроможності вибраних для дослідження ОТГ слід розпочати з аналізу доходної частини їх бюджетів (рис. 3.11).

Загальні надходження за 2015–2017 роки бюджетів Тячівської, Вільховецької та Полянської ОТГ демонструють позитивну динаміку, збільшившись за три роки – в 5 разів, 6 разів та 5,5 разів відповідно (рис. 3.11). Однак, співвідношення власних доходів та міжбюджетних трансфертів в загальній структурі доходів є принципово різним.

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

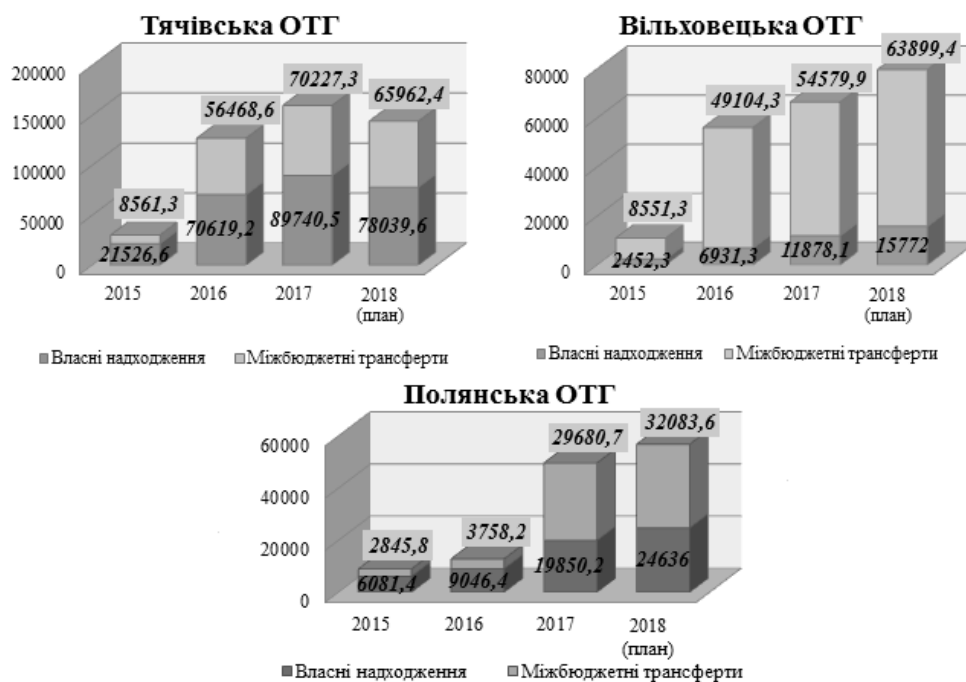

Рис. 3.11. Структура доходів бюджетів окремих ОТГ Закарпатської області за 2015 – 2018 рр., тис. грн*

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Якщо у Тячівській ОТГ з 2015 року помітна вагома перевага власних надходжень над трансфертами, то ситуація в інших аналізованих ОТГ є зовсім іншою. Основну частину загального обсягу надходжень Вільховецької ОТГ протягом всього періоду дослідження займають міжбюджетні трансферти (більше 90%) [241]. Що стосується Полянської ОТГ, то протягом 2015 – 2016 років спостерігається перевага власних доходів, а у 2017 році та плановому 2018 році – тенденція до зростання показника міжбюджетних трансфертів [307]. Значне зростання міжбюджетних трансфертів з 2016 року у Тячівській і Вільховецькій ОТГ та з 2017 року у Полянській ОТГ є наслідком того, що утворені ОТГ отримують не тільки додаткові ресурси, а й нові для себе делеговані повноваження, значна частина яких фінансується з державного бюджету шляхом передачі трансфертів (наприклад освітня та медична субвенції).

Аналіз дохідної частини Тячівської ОТГ (рис. 3.12) демонструє значне збільшення обсягу власних надходжень на душу населення – в 4 рази (на 3497,0 грн. на особу) протягом 2015–2017 років, що майже удвічі більше, ніж в середньому по Україні [209].

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

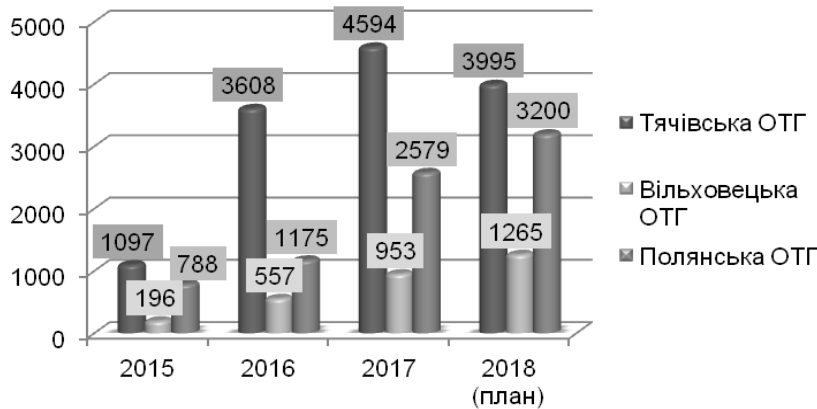

Рис. 3.12. Динаміка власних доходів у розрахунку на 1-го мешканця бюджетів окремих ОТГ Закарпатської області за 2015-2018 рр., грн. на ос.*

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Зростання доходів на одного мешканця протягом аналізованого періоду (2015 – 2017 роки) помітне і у бюджетах Вільховецької та Полянської ОТГ – майже в 5 разів (757 грн. на особу) та в 3 рази (1791 грн. на особу) відповідно.

Основну частину власних надходжень місцевих бюджетів складають податки, збори та інші доходи загального фонду (табл. 3.15). У бюджеті Тячівської ОТГ дані доходи зросли з 2015 року до 2017 року майже в 4,5 рази (на 64824,0 тис. грн.) та в 4 рази (на 58522,3 тис. грн.) до планового показника 2018 року. У Вільховецькій ОТГ – майже у 5 разів (на 8223,8 тис. грн.) та 6 разів (на 10440,8 тис. грн.) відповідно, у Полянській ОТГ – у 3 рази (на 13548,5 тис. грн.) та майже у 4 рази (на 17269,3 тис. грн.) відповідно.

Таблиця 3.15

**Структура власних доходів загального фонду бюджетів окремих ОТГ
Закарпатської області за 2015–2018 рр., тис. грн.***

Показник	2015		2016		2017		2018 (план)		Відхилення (2018/2015)
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тячівська ОТГ									
Власні ресурси, т.ч.: в	18 817,3	100,0	62 669,5	100,0	83 641,3	100,0	77 339,6	100,0	58 522,3

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
- ПДФО	0,0	0,0	32 746,0	52,3	44 870,4	53,6	44 479,1	57,5	44 479,1
- акцизний податок	10 232,7	54,4	5 566,5	24,8	18 148,3	21,7	14 745,0	19,1	4 512,3
- податок на майно	1 683,9	8,9	3 667,2	5,9	4 519,8	5,4	3 427,0	4,4	1 743,1
- єдиний податок	3 746,3	9,9	5 128,1	8,2	7 626,4	9,1	7 850,0	10,2	4 103,7
- інші податки і збори	3 154,4	6,8	5 561,7	8,9	8 476,4	10,1	6 838,5	8,8	3 684,1
Вільховецька ОТГ									
Власні ресурси, в т.ч.:	2222,2	100,0	6 576,3	100,0	10 446,0	100,0	12 663,0	100,0	10 440,8
- ПДФО	0,0	0,0	3 379,8	51,4	5 658,0	54,2	7 003,5	55,3	7 003,5
- акцизний податок	546,4	24,6	720,1	10,9	738,0	7,1	850,0	6,7	303,6
- податок на майно	89,5	4,0	115,4	1,8	162,9	1,6	170,7	1,4	81,2
- єдиний податок	1 554,3	69,9	2 305,4	35,1	3 720,7	35,6	4 517,2	35,7	2 962,9
- інші податки і збори	32,0	1,5	55,6	0,8	166,4	1,6	121,6	0,9	89,6
Полянська ОТГ									
Власні ресурси, в т.ч.:	5 845,2	100,0	8 535,8	100,0	19 393,7	100,0	23 114,5	100,0	17 269,3
- ПДФО	0,0	0,0	0,0	0,0	9 581,1	49,4	11 665,0	50,5	11 665,0
- акцизний податок	213,2	3,6	249,5	2,9	297,5	1,5	300,0	1,3	86,8
- податок на майно	2 708,0	46,3	4 134,9	48,4	4 652,9	24,0	5 232,1	22,6	2 524,1
- єдиний податок	1 725,5	29,5	2 670,1	31,3	3 756,4	19,4	4 681,4	20,3	2 955,9
- інші податки і збори	1 198,5	20,5	1 481,3	17,4	1 105,8	5,7	1 236,0	5,3	37,5

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: розраховано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Аналіз структури власних надходжень загального фонду бюджетів окремих ОТГ показав, що до об'єднання, у 2015 році найвагомими джерелом надходжень у бюджеті Тячівської ОТГ був акцизний податок (54,4%),

Вільховецької ОТГ – єдиний податок (69,9%); у 2015-2016 рр. у бюджеті Полянської ОТГ – податок на майно (46,3%). Після утворення об'єднаних громад у їх бюджетах основним джерелом доходів (понад 50% загального обсягу доходів) став податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Це пов'язано з тим, що їх бюджети стали формуватися за новими принципами (як міста обласного значення), і до їх бюджетів стали зараховуватися додатково 60% надходжень з ПДФО, які раніше надходили до районного бюджету [242].

Серед інших податків і зборів, відображених у таблиці 3.15, основну частину у бюджеті Тячівської ОТГ складає плата за надання адміністративних послуг. Так, у 2017 році Тячівська ОТГ за рахунок надання адміністративних послуг отримала 5657,8 тис. грн.

Варто відмітити, що для бюджету Полянської ОТГ завдяки наявній туристичній та рекреаційній базі значними джерелами надходжень є туристичний збір (555,4 тис. грн. у 2017 році) та рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (479,3 тис. грн. у 2017 році). За результатами 2017 року 20% туристичного збору, зібраного в області, належить бюджету Полянської ОТГ, що є найбільшим показником серед всіх місцевих бюджетів Закарпатської області, навіть на рівні зведених районних бюджетів [230].

Одним із важливих показників, що характеризують фінансову спроможність громад є рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах).

Аналіз динаміки рівня дотаційності вибраних для дослідження громад (рис. 3.13) свідчить, що за роки свого існування Тячівська ОТГ поступово перейшла від у незначній мірі дотаційної громади до громади-донора. Найвищий рівень дотаційності показує Вільховецька ОТГ, проте у 2018 році очікується, що він буде нижчим (44,9%) відносно показника 2016 року (47,2%). У Полянській ОТГ відповідно до планових показників 2018 року рівень дотаційності передбачається на 2% вищий, ніж у 2017 році, і складе 15,6%.

Така ситуація означає, що органи місцевого самоврядування Вільховецької та Полянської ОТГ повинні здійснювати пошук шляхів для зміцнення фінансового потенціалу своїх територій. Серед основних завдань є підготовка привабливих інвестиційних пропозицій та створення робочих місць. Такі кроки дадуть змогу наростити доходи місцевих бюджетів і зменшити залежність від державного.

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

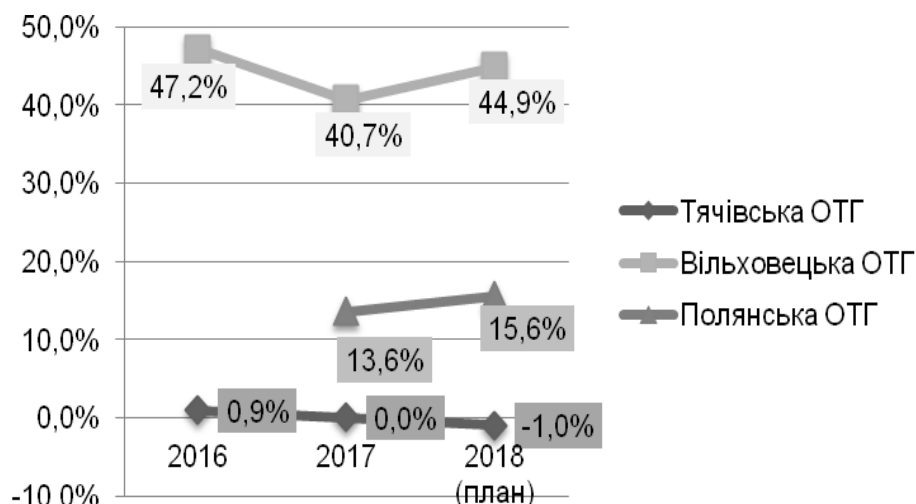

Рис. 3.13. Динаміка рівня дотаційності окремих ОТГ Закарпатської області за 2015–2018 рр., %*

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Важливим для оцінки впливу бюджетної децентралізації на місцеві бюджети є аналіз ефективності використання бюджетних коштів, тобто видаткової частини бюджетів (табл. 3.16-3.18).

Як бачимо, основну частину в бюджетах громад займають видатки загального фонду, окрім 2015 року, де переважають видатки спеціального фонду.

Загальний обсяг видатків Тячівської ОТГ (табл. 3.16) за період дослідження (2015 – 2017 роки) зріс на 118059,0 тис. грн. (у 4 рази), до планового показника 2018 року – на 131349,5 тис. грн. У бюджеті Вільховецької ОТГ (табл. 3.17) – на 52529,6 тис. грн. (у 4 рази) та на 65067,4 тис. грн. (у 5 разів) відповідно, а Полянської ОТГ (табл. 3.18) – на 37722,4 тис. грн. (у 4,5 рази) та 47882,8 тис. грн. (майже у 4,5 рази).

Що стосується структури видатків, то у бюджеті Тячівської ОТГ протягом досліджуваного періоду основна частина припадає на поточні видатки, частка яких поступово зростає з 51,6% у 2015 році до планових 71,6% у 2018 році).

Таблиця 3.16

**Динаміка та структура видатків загального та спеціального фондів
бюджетів Тячівської ОТГ за 2015 – 2018 рр., тис. грн., %***

Показник	Роки				Відхилення (2018/2015)	
	2015	2016	2017	2018 (план)	тис. грн.	%
Загальний фонд	17 209,8	64 000,2	100 613,9	118 580,7	101 370,9	589,0
Спеціальний фонд, в т.ч.	18 743,1	46 519,6	53 398,0	48 721,7	29 978,6	159,9
Разом, в т.ч.:	35 952,9	110 519,8	154 011,9	167 302,4	131 349,5	365,3
капітальні видатки	17 409,7	45 584,9	44 483,5	47 500,4	30 090,7	172,8
% в заг. обсязі видатків	48,4	41,2	28,9	28,4	-20 в.п.	-
поточні видатки	18 543,2	64 934,9	109 528,4	119 802,0	101 258,8	546,1
% в заг. обсязі видатків	51,6	58,8	71,1	71,6	20 в.п.	-

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: розраховано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

У бюджеті Вільховецької ОТГ (табл. 3.17) до об'єднання переважала частка капітальних видатків (53,2% у 2015 році), а починаючи з 2016 року – поточних (зростає від 69,6% у 2016 році до планових 87,3% у 2018 році).

Таблиця 3.17

**Динаміка та структура видатків загального та спеціального фондів
бюджетів Вільховецької ОТГ за 2015 – 2018 рр., тис. грн., %***

Показник	Роки				Відхилення (2018/2015)	
	2015	2016	2017	2018 (план)	тис. грн.	%
1	2	3	4	5	6	7
Загальний фонд	6 233,9	36 966,7	54 891,3	69 782,5	63 548,6	1019,4
Спеціальний фонд, в т.ч.	9 435,9	16 585,2	13 308,1	10 954,7	1 518,8	16,1
Разом, в т.ч.:	15 669,8	53 551,9	68 199,4	80 737,2	65 067,4	415,2
капітальні видатки	8 334,8	16 281,1	12 815,8	10 273,7	1 938,9	23,3

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

Продовження табл. 3.17

1	2	3	4	5	6	7
% в заг. обсязі видатків	53,2	30,4	18,8	12,7	-40,5 в.п.	-
<i>поточні видатки</i>	7 335,0	37 270,8	55 383,6	70 463,5	63 128,5	860,6
% в заг. обсязі видатків	46,8	69,6	81,2	87,3	40.5 в.п.	-

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: розраховано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

У Полянській ОТГ протягом 2015–2018 років (табл. 3.18) спостерігається поступове зменшення частки капітальних видатків і відповідно зростання поточних, які займають основну частину – від 65,8% у 2015 році до планованих 89,8% у 2018 році.

Таблиця 3.18

**Динаміка та структура видатків загального та спеціального фондів
бюджетів Полянської ОТГ за 2015 – 2018 рр., тис. грн., %***

Показник	Роки				Відхилення (2018/2015)	
	2015	2016	2017	2018 (план)	тис. грн.	%
Загальний фонд	7 020,7	9 127,2	40 904,9	52 495,3	45 474,6	647,7
Спеціальний фонд, в т.ч.	3 986,3	4 021,9	7 824,5	6 394,5	2 408,2	60,4
Разом, в т.ч.:	11 007,0	13 149,1	48 729,4	58 889,8	47 882,8	435,0
<i>капітальні видатки</i>	3 769,2	3 853,7	7 412,7	5 980,4	2 211,2	58,7
% в заг.обсязі видатків	34,2	29,3	15,2	10,2	-24 в.п.	-
<i>поточні видатки</i>	7 237,8	9 295,4	41 316,7	52 909,4	45 671,6	631,0
% в заг. обсязі видатків	65,8	70,7	84,8	89,8	24 в.п.	-

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: розраховано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

У розрахунку на 1-го мешканця (рис. 3.14) обсяг капітальних видатків у Вільховецькій ОТГ протягом 2015–2017 років збільшився більше ніж на половину (майже на 54% або на 360,0 млн. грн.), у бюджеті Тячівської ОТГ – у 2,5 рази (на 1390,0 грн. на особу), у бюджеті Полянської ОТГ – майже вдвічі (на 475,0 млн. грн.).

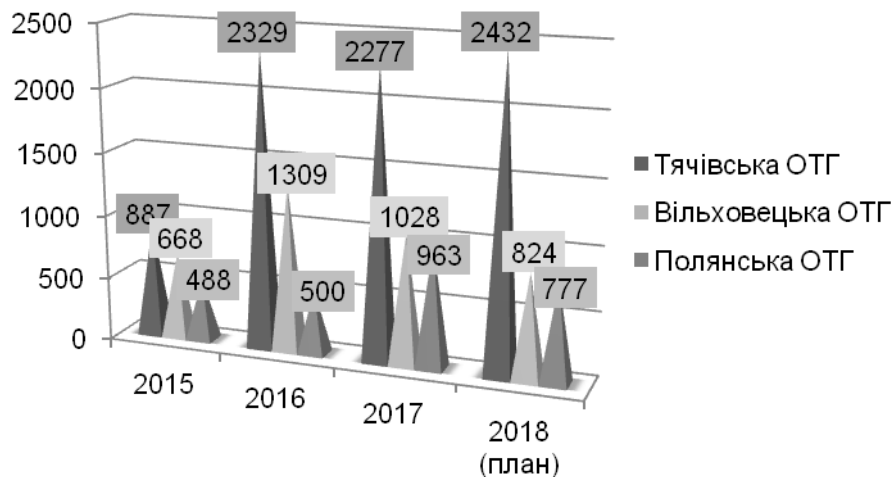

Рис. 3.14. Динаміка капітальних видатків у розрахунку на 1-го мешканця бюджетів окремих ОТГ Закарпатської області у 2015–2018 рр., грн. на ос.*

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Однак, у 2018 році по відношенню до попереднього звітного року збільшення обсягу капітальних видатків на одного жителя заплановане лише у Тячівській ОТГ (на 6%), а у бюджетах Вільховецької ОТГ та Полянської ОТГ прогнозується їх зменшення на 20%.

Не менш важливе значення при дослідженні фінансової спроможності ОТГ має оцінка видатків на утримання апарату управління у їх власних надходженнях (рис. 3.15). Протягом 2015–2018 років видатки на органи місцевого самоврядування зросли у Вільховецькій та Полянській ОТГ майже у 3 рази, а в Тячівській ОТГ – майже в 4 рази.

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

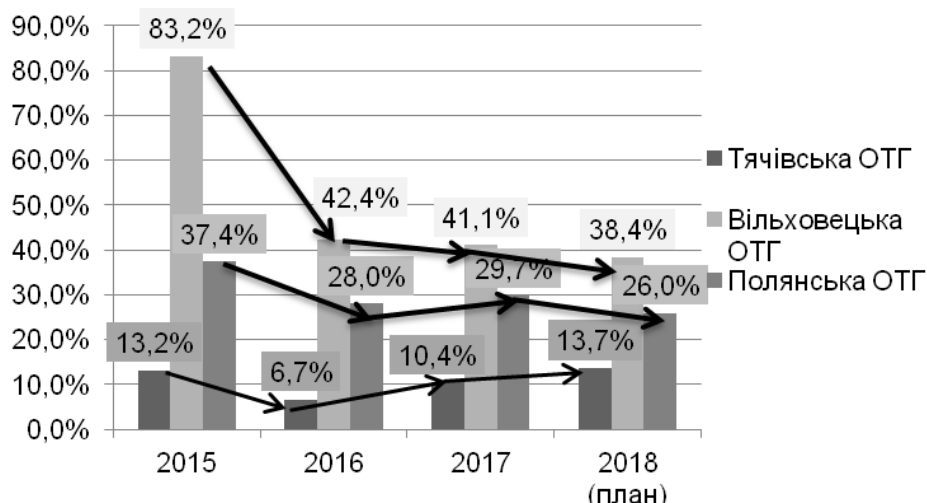

Рис. 3.15. Динаміка питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних надходженнях окремих ОТГ Закарпатської області за 2015 – 2018 рр., %*

Примітка. Показники до об'єднання розраховувалися як сума показників по бюджетах місцевих рад, які увійшли до складу ОТГ

* Джерело: сформовано авторами за даними департаменту фінансів Закарпатської ОДА

Найменшим цей показник є в бюджеті Тячівської ОТГ (10,4% у 2017 році), а найбільшим – у Вільховецькій ОТГ (41,1%). Варто відмітити, що до утворення об'єднаної громади основна частина власних надходжень (83,2%) громад, що увійшли до Вільховецької ОТГ, витрачалися на апарат управління. У Полянській ОТГ питома вага цих видатків становить майже 30%.

Аналіз видатків на утримання апарату управління показує, що у бюджетах із більшим ресурсом витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Внаслідок цього, такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на свій розвиток.

Дослідивши фінансову спроможність Тячівської, Вільховецької та Полянської ОТГ, можна з впевненістю сказати, що запровадження реформи місцевого самоврядування на Закарпатті є так само успішним, як і по Україні загалом:

- після об'єднання громади мають значно більший обсяг фінансових ресурсів для здійснення своїх повноважень та покращення рівня життя кожного жителя (за показником власних доходів на 1-го мешканця);
- посилилася незалежність громад у зв'язку із збільшенням питомої ваги власних надходжень в загальному обсязі доходів бюджетів (рівень дотаційності бюджетів зменшився);

– стрімкий розвиток інфраструктури населених пунктів громад, що пов'язано із тенденцією до збільшення обсягу капітальних видатків на 1-го мешканця;

– зменшилися затрати на утримання апарату управління, що вказує на поступове перетворення бюджетів «проїдання» в бюджети розвитку (питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах бюджетів) [108].

Однак, за рівнем реалізації децентралізаційних процесів Закарпатська область значно відстає від інших регіонів, і, як вже зазначалося, не перший рік «пасе задніх» у загальному рейтингу по Україні. Це пов'язано з існуванням ряду ризиків та невирішених проблем, основними серед яких є:

- Закарпатська область – єдина в Україні, де й досі немає затвердженого облрадою Перспективного плану формування ОТГ, що створює немало правових колізій та проблем у правильній реалізації реформи. Незважаючи на те, що працівниками управління архітектури і містобудування ОДА та експертами Регіонального офісу реформ і Закарпатського РВ Асоціації міст України у Закарпатській області ще у 2016 році розроблений справді обґрунтований і збалансований проект Перспективного плану в кількості 53 ОТГ, він досі не був поданий Закарпатською ОДА на розгляд обласною радою;

- небажання обласної та районної влади відпускати з під свого впливу у «вільне плавання» окремі території області, з одного боку, та небажання окремих сільських голів віддавати владу у руки одного голови громади, – з іншого. З цією проблемою можна справитися шляхом діалогу між громадою та представниками влади з метою мінімізації конфлікту інтересів [108];

- значна кількість самодостатніх громад Закарпаття сконцентровані в низинній природно-кліматичній зоні, в той час як громади гірських районів майже всі дотаційні, і вони воліють і надалі залежати від району, аніж ризикувати, стаючи на самостійний шлях розвитку. Тут необхідним є мотивувати громади до об'єднання шляхом, наприклад, формування спільного документу підтримки та розвитку ОТГ гірських районів, як з боку центральної влади, так і органів місцевого самоврядування;

- багатонаціональність Закарпатського регіону, яка особливо відчувається в місцях компактного проживання угорців (Берегівський район) та румунів (Тячівський та Рахівський райони), де частка таких етнічних груп є значною. Тому, коли мова йде про об'єднання подібних громад державні та місцеві

органи влади зобов'язані враховувати інтереси і побажання їх жителів та знаходити узгоджені плани дій.

- у вже створених ОТГ Закарпаття існують проблеми з оприлюдненням публічної інформації і тому громади, які об'єднуються не до кінця розуміють суть реформи, не бачать її кінцеву мету і, як наслідок, не поспішають робити практичні кроки. Виходячи з цього, виникає потреба у організації максимально прозорої діяльності місцевих органів влади та належного контролю з боку громадськості.

Таким чином, дослідження впливу бюджетної децентралізації на місцеві бюджети України показали значні позитивні зрушення в системі місцевого самоврядування країни. Крім того, що завдяки реформі муніципалітети стали більш незалежними та самодостатніми, у них з'явився значний фінансовий ресурс (за рахунок збільшення власних надходжень), який вони самостійно, без будь-якої вказівки із центру, можуть використовувати на потреби та розвиток громади, що, безумовно, є однією із суттєвих переваг фінансової децентралізації.

Однак, запровадження та реалізація бюджетної децентралізації пов'язані з існуванням певних ризиків та супроводжуються суттєвими недоліками. Основними серед яких є:

□ не врегульовано питання розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади загалом, а також функцій та повноважень між місцевими радами ОТГ та районними державними адміністраціями й районними радами, а тому у рамках реформи необхідно чітко визначити повноваження, які за ними залишаються [109];

□ в утворених об'єднаних територіальних громадах спостерігається низька кваліфікація службовців місцевого самоврядування для виконання ними нових функцій, що призводить до неефективного використання фінансових ресурсів, неспроможності освоїти кошти державних субвенцій на розвиток ОТГ, що потрібно усунути шляхом запровадження дієвих програм підвищення кваліфікації службовців місцевого самоврядування та надання їм необхідної консультативної і методичної допомоги з боку органів виконавчої влади.

□ швидке збільшення кількості ОТГ без пропорційного збільшення обсягу субвенцій на розвиток інфраструктури знижує мотивацію громад до об'єднання та їхні можливості щодо соціально-економічного розвитку [111]. Тому державі

слід переглянути питання стабільного забезпечення фінансової підтримки добровільного об'єднання територіальних громад.

Органи місцевого самоврядування постійно при плануванні та виконанні бюджетів стикаються з низкою проблем, серед яких основними є:

1) недостатність коштів місцевих бюджетів для виконання всіх переданих у 2016-2018 роках державною повноважень, зокрема, з проведення державної реєстрації, з державного архітектурно-будівельного контролю, з надання адміністративних послуг, з забезпечення соціальних програм держави, забезпечення пільгового перевезення, утримання закладів освіти та охорони здоров'я, виплата заробітної плати непедагогічним працівникам, утримання ПТУ. Порушуються норми статті 142 Конституції України – «витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади компенсуються державою»;

2) відсутність у ОМС інформації про суми нарахованих, сплачених, надмірно сплачених податків і зборів до місцевих бюджетів на відповідних територіях; суми податкового боргу та суми списаного податкового боргу; розстрочені і відстрочені суми податкового боргу і грошових зобов'язань платників податків; суми наданих податкових пільг у розрізі платників податків [264];

3) відсутність компенсації в Державному бюджеті втрат місцевих бюджетів внаслідок встановлення державою пільг зі сплати місцевих податків (пільгова ставка плати за землю за земельні ділянки, надані для залізниць у межах смуг відведення);

4) нерівномірність, необ'єктивність та упередженість розподілу обласним рівнем додаткової дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я між місцевими бюджетами;

5) сплата податків, зокрема і податку на доходи з фізичних осіб, суб'єктами господарювання здійснюється за місцем юридичної реєстрації, а не за місцем фактичного розміщення виробничих потужностей;

6) обсяги освітньої та медичної субвенцій не забезпечують потребу в коштах на визначені цілі через відсутність актуальних відповідних нормативів бюджетної забезпеченості публічних послуг у сфері делегованих повноважень [244].

Для вирішення зазначених проблем в першу чергу необхідні зміни в законодавстві, зокрема:

- встановити частку зарахування до бюджетів місцевого самоврядування податку на доходи з фізичних осіб в обсязі, достатньому для забезпечення виконання делегованих державою повноважень, а також реального, спроможного місцевого самоврядування територіальних громад (не менше 75%);

- внести зміни до ПКУ щодо надання відповідної інформації органами ДФС, надати доступ ОМС до інформації про суми нарахованих, сплачених, надмірно сплачених податків і зборів до місцевих бюджетів на відповідних територіях; суми податкового боргу та суми списаного податкового боргу; розстрочені і відстрочені суми податкового боргу і грошових зобов'язань платників податків; суми наданих податкових пільг у розрізі платників податків;

- внести зміни до Податкового кодексу виключивши норму, що встановлює розмір плати за землю за земельні ділянки, надані для залізниць у межах смуг відведення, надані гірничодобувним підприємствам для видобування корисних копалин та розробки родовищ корисних копалин, справляється у розмірі 25 % земельного податку [264];

- забезпечити зарахування податку на доходи фізичних осіб, який нарахований та утриманий з найманих працівників як відокремлених, так і виробничих структурних, і функціональних структурних підрозділів, філій, відділень юридичних осіб (тобто незалежно від організації структури юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), до місцевих бюджетів за місцем розташування та/або здійснення діяльності таких підрозділів, що забезпечить повноту надходження зазначеного податку до місцевих бюджетів за належністю;

- відмовитись на 2019 рік від додаткової дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я та перерозподілити зазначений ресурс за потребами на освіту і на охорону здоров'я, збільшивши відповідно видатки за освітньою та медичною субвенціями пропорційно дефіциту ресурсу;

- забезпечити належний рівень обсягів освітньої та медичної субвенції у 2018-2019 роках з врахуванням підвищень заробітної плати працівникам відповідних галузей, її індексації, додаткових потреб для обслуговування тимчасово переміщених громадян [244];

- удосконалити формулу розподілу освітньої субвенції, зокрема врахувати реальний контингент учнів та поділ класів на групи при вивченні окремих предметів у закладах загальної середньої освіти; зменшити розрахункову

наповнюваність класів для міських громад, які мають заклади загальної середньої освіти, розташовані в сільській місцевості;

- запровадити монетизацію гарантованих державою пільг (проїзд окремих категорій громадян, послуги зв'язку тощо) за рахунок коштів державного бюджету. Передбачити кошти на погашення кредиторської заборгованості, що утворилася внаслідок надання органами місцевого самоврядування послуг пільговим категоріям населення, а також на погашення заборгованості по судових рішеннях щодо невиконання зобов'язань на компенсацію за пільговий проїзд окремих категорій громадян, в тому числі на залізничному транспорті, послуги зв'язку, забезпечення інших гарантованих державою пільг [264].

Отже, на сьогоднішній день, процес реалізації реформи децентралізації на Закарпатті, як і в Україні загалом знаходиться на стадії, коли громади готові об'єднуватись, але вони мають бачити і розуміти конкретні вигоди об'єднаних громад. З цією проблемою можна справитися лише шляхом постійного діалогу з громадами, навчання управлінського корпусу органів місцевого самоврядування та муніципалітетів, та розуміння того, що підхід до кожної створеної територіальної громади повинен бути індивідуальним та обґрунтованим.

3.4. Аналіз та оцінка фінансово-економічних інструментів регіональної інвестиційної політики

Соціально-економічний розвиток регіонів залежить від інвестиційної політики, адже фінансування інвестиційних програм та проектів потребує активного залучення коштів з різних джерел фінансування. При цьому фінансово-економічні інструменти регіональної інвестиційної політики досить часто не забезпечують очікуваних результатів та носять точковий характер використання, що в кінцевому підсумку впливає на усі сфери життя регіону.

Проблематику використання та ефективності фінансово-економічних інструментів регіональної інвестиційної політики досліджували Ю.Г. Дробенко,

© Папн Василь Васильович, д.е.н., проф., професор кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету, м. Мукачево

Гобрей Марія Василівна, аспірант Мукачівського державного університету, м. Мукачево

Т.В. Кулініч, В.П. Задорожний, О. В. Федорчак, В. А.Негода, Т. В. Покотило та інші науковці.

Мета дослідження полягає в аналізі та оцінці існуючих фінансово-економічних інструментів регіональної інвестиційної політики.

Починаючи з 2014 року Україна змінила вектор державної регіональної політики у зв'язку з політичними, економічними, соціальними трансформаціями з врахуванням та на основі практики провідних країн ЄС. Зміни, які відбуваються, є наслідком інтеграції до ЄС та підписання Угоди про Асоціацію, ратифікованою Парламентом у 2014 році. Відповідно до цього було розроблено та затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року, яка визначила цілі, механізми, інструменти реалізації та моніторингу пріоритетних завдань у всіх сферах суспільного життя. Відповідно до стратегії усі цілі будуть досягатися на основі інтегрованого підходу з врахуванням трьох пов'язаних між собою складових регіональної політики: секторальної, територіальної, управлінської.

Прийняття Закону України «Про засади державної регіональної політики» та цілого ряду нормативних актів Кабінету Міністрів України дало змогу запровадити на основі європейських підходів стратегічне й тактичне планування, аналіз стану та тенденцій соціальної та економічної складової розвитку регіонів, інституційне забезпечення, виокремити інструменти й механізми залучення коштів з метою розвитку регіонів, серед яких і кошти місцевих бюджетів, і кошти Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР), цільові та операційні програми, капітальні інвестиції з державного бюджету, трансферти з державного бюджету до місцевих бюджетів, впровадження механізму державно-приватного партнерства.

В 2016 році в регіонах завершена розробка й затвердження регіональних стратегій розвитку, 24 регіонами (окрім Львівської області) також розроблено плани заходів з їх реалізації. В межах регіональних стратегій територіальні громади, зокрема об'єднані, займаються розробкою власних стратегій та планів соціально-економічного розвитку. Одним із пріоритетних інноваційних механізмів реалізації державної регіональної політики виступає ДФРР, що був створений в 2012 році на основі досвіду Європейського Союзу. Кошти ДФРР розподіляються на інвестиційні програми та проекти регіонального розвитку, що відповідають пріоритетам, які визначені у Державній стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегіях розвитку та в планах заходів реалізації стратегій.

Таким чином, в межах створеного механізму розподілу коштів на фінансування проектів регіонального розвитку використовуються інструменти бюджетної політики, які раніше в Україні не були широко задіяні з метою фінансування регіональних проектів розвитку територій. При цьому важливим інструментом також є вдосконалення нормативно-правової бази відповідно до вимог ЄС, що має забезпечити зростання рівня інвестицій на довгостроковій основі. Важливим інструментом регіональної інвестиційної політики також є розробка програм та проектів розвитку, заходів, які мають на меті здійснення капіталовкладень у об'єкти інфраструктури.

Державна інвестиційна регіональна політика базується також на використанні таких інструментів, як укладення угод та договорів, вдосконалення режиму реєстрації інвестиційних коштів, прозорих схемах концесійної діяльності, системи стимулів для інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств, інвестиційне кредитування на основі пільгових кредитів.

Інструментами, які стримують розвиток регіональної інвестиційної політики, є ліцензії, дозволи, нормативно-правова база, що не сприяє ефективному спільному кредитуванню проектів, обмеження частки іноземних інвесторів у спільному інвестуванні, завищені ставки податків, обмеження на репатріацію прибутків. Саме тому в Україні державна регіональна інвестиційна політика має в першу чергу базуватися на використанні таких інструментів, які б активізували інвестиційну діяльність: реформування земельних відносин, приватизація, вільне ціноутворення, розвиток фондового ринку, стимулювання лізингу, державні гарантії.

Також усі інструменти державної регіональної інвестиційної політики можемо розподілити на інструменти прямого та опосередкованого регулювання. Перші мають на меті забезпечити прямий вплив держави на діяльність суб'єктів інвестування, тоді як останні – через економічні інтереси суб'єктів інвестування. До першої категорії можна віднести нормативно-правове забезпечення, державні стратегії та програми розвитку, державну амортизаційну політику, держзакупівлі тощо. До інструментів опосередкованого впливу відносять грошово-кредитну політику, зокрема відсоткові ставки, зовнішньоекономічну політику держави тощо.

Інструментами інноваційної регіональної політики виступають:

- плани щодо створення сприятливих умов для залучення інвесторів;

- прогнози оцінки ефективності та результативності інвестиційних програм;
- організація діяльності інвесторів;
- система мотивації інвесторів;
- контроль виконання плану заходів в межах розроблених регіональних стратегій розвитку.

Сукупний набір інструментів і методів фінансового регулювання утворює фінансовий механізм державної політики. До таких інструментів слід віднести субсидії, податки, відрахування, внески, дотації. Певний набір фінансових інструментів змінюється в залежності від визначених завдань фінансової політики. Збільшення рівня втручання держави у фінансово-господарську діяльність підприємств веде до збільшення кількості необхідного обсягу фінансових інструментів. Зростання рівня самостійності підприємств скорочує кількість фінансових інструментів державної регіональної інвестиційної політики. Наразі найбільш поширеними є податкові платежі, фонди цільового призначення, дотації, амортизаційні відрахування.

Інвестиційний паспорт області є обов'язковим документом для території, яка зацікавлена у залученні внутрішніх та іноземних інвестицій. У ньому структурується уся інформація про область: людські ресурси, географічне положення, зовнішньоекономічна діяльність, структура економіки, перелік інвестиційних проектів, довідкова інформація для бізнесу. Таким чином, розроблені паспорти є дієвими інструментами в роботі із залучення інвестицій. Однак, на сьогодні на офіційних сайтах лише 10 обласних державних адміністрацій розміщено інвестиційні паспорти областей. Зокрема, інвестиційні паспорти розроблені у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Полтавській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Чернігівській областях. На сайтах окремих обласних державних адміністрацій розміщено також інвестиційні карти регіону та подано інвестиційні паспорти районів та міст.

Державна регіональна інвестиційна політика базується також на інструментах бюджетно-податкової політики держави. Зокрема варто відмітити пряме державне фінансування, яке має забезпечити сприятливі умови реалізації інвестиційних проектів на основі більш дешевих кредитних ресурсів. Цей механізм активно використовується у провідних країнах ЄС та полягає у здешевленні кредитних коштів комерційних банків, які будуть в подальшому залучені до виробничих інвестиційних проектів підприємств.

Самофінансування за рахунок власних коштів, що на разі можна простежити в Україні, є також ефективним інструментом інвестиційно-інноваційної діяльності регіонів. Тут додатковим інструментом до цього механізму має стати ефективна амортизаційна політика, що має забезпечувати стабільне джерело самофінансування капітальних інвестицій. У розвинених країнах за рахунок цього інструменту здійснюється формування до 70-80% інвестицій [145]. В порівнянні в Україні показник суттєво відрізняється та знаходиться в межах 10-15% [156]. Як наслідок, інвестиційні ресурси підприємств суттєво обмежені, а тому неможливо забезпечити технологічне оснащення виробництва та впровадження передових технологій та інновацій.

Важливим інструментом державної регіональної політики є стабільність та надійність банківської системи, яка повинна концентрувати грошові ресурси та спрямовувати їх на потреби у фінансуванні підприємств. За результатами досліджень науковців [125; 142; 167] більшість отриманих кредитів підприємств використовують не для інвестиційно-інноваційних цілей, а з метою покриття «споживчих витрат» (погашення боргів, виплату зарплати, оплати енергоносіїв, тощо).

На прикладі Закарпатської області розглянемо фінансово-економічні інструменти регіональної інноваційної політики. У табл. 3.19 відображено динаміку капітальних інвестицій за видами активів у Закарпатській області за 2010-2017 роки. Очевидно, що за 2010-2017 рр. інвестиції зросли значними темпами. При цьому найбільше було вкладено коштів у матеріальні активи, що свідчить про розвиток інфраструктури області.

Таблиця 3.19

Динаміка капітальних інвестицій за видами активів у Закарпатській області за 2010-2017 роки, тис. грн. [175]

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	Темп приросту, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	220537 4	264579 3	263867 0	377841 5	466298 8	562366 3	155,00
інвестиції у матеріальні активи	218938 1	262044 9	261715 1	375873 9	464576 2	560370 7	155,95
житлові будівлі	703540	108314 4	114120 6	149362 2	123165 6	186275 3	164,77
нежитлові будівлі	461556	507299	446381	598351	114824 7	940672	103,80

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

Продовження табл. 3.19

1	2	3	4	5	6	7	8
інженерні споруди	264028	317770	331446	532490	532728	651830	146,88
машини, обладнання та інвентар	596573	459907	506464	772199	1096157	1401116	134,86
транспортні засоби	94939	164313	107076	239204	456631	528900	457,09
земля	12410	32662	44142	54907	70027	24233	95,27
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	27254	10607	7320	12328	8502	22171	-18,65
інші матеріальні активи	29081	44747	33116	55638	101814	172032	491,56
інвестиції у нематеріальні активи	15993	25344	21519	19676	17226	19956	24,78
програмне забезпечення та бази даних	2971	4898	5262	11422	7867	12035	305,08
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	7519	3277	1023	3563	3117	1291	-82,83

У табл. 3.20 відображено динаміку капітальних інвестицій за джерелами фінансування у Закарпатській області у 2010-2017 рр.

Можемо зробити висновок, що сьогодні основними інструментами фінансування є кошти місцевих бюджетів у зв'язку з утворенням ДФРР та децентралізації влади, власні кошти підприємств, кошти населення на будівництво житла та інші джерела фінансування.

Таблиця 3.20

**Динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування у
Закарпатській області у 2010-2017 рр., тис. грн. [176]**

Показники	2010	2013	2014	2015	2016	2017	Темп приросту, %
Усього	2205374	2645793	2638670	3778415	4662988	5623663	155,00
у т.ч. за рахунок							
коштів державного бюджету	141035	51375	19065	119426	115068	165952	17,67
коштів місцевих бюджетів	189216	139713	164216	413344	570062	661630	249,67
власних коштів підприємств та організацій	703780	1052509	1089189	1566155	2590036	2670761	279,49
кредитів банків та інших позик	239250	224787	36264	51085	92592	112772	-52,86
коштів іноземних інвесторів	107479	2603	16339	25370	39830	27120	-74,77
коштів населення на будівництво житла	679847	964229	1021161	1308470	1025447	1607039	136,38
інших джерел фінансування	144767	210577	292436	294565	229953	378389	161,38

На рис. 3.6 відображено структуру капітальних інвестицій Закарпатської області у 2017 році за видами економічної діяльності. Таким чином, найбільш вагомим об'єктом виступає будівництво, промисловість. В інші види діяльності не достатньо інвестуються кошти.

Рис. 3.16. Структура капітальних інвестицій Закарпатської області у 2017 році за видами економічної діяльності [177]

**Розділ 3. Оцінка фінансового забезпечення регіонального розвитку:
методичні та практичні аспекти**

У табл. 3.21 відображено динаміку інноваційної активності промислових підприємств Закарпатської області у 2007-2017 рр.

Таблиця 3.21

**Динаміка інноваційної активності промислових підприємств
Закарпатської області у 2007-2017 рр., тис. грн. [166]**

	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат	У тому числі за напрямками			
			дослідження і розробки	придбання інших зовнішніх знань	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати
2007	8,8	40702,7	6427,5	2,1	31284,7	2988,4
2008	12,2	14020	46,8	127,1	13299,7	546,4
2009	13,6	39317,3	1233,5	1990,5	29046,9	7046,4
2010	10,8	72615,4	48,5	1174,1	60193,2	11199,6
2011	9,4	31336,6	–	6,5	26798,3	4531,8
2012	8,5	32769,1	0,4	197,9	26888,8	5682
2013	6,9	25026,7	–	61,4	18392,5	6572,8
2014	6	16576,1	–	109,4	10700,9	5765,8
2015	10,1	22530,6	–	–	18452,9	4077,7
2017	9	26249,6	–	785,1	24716,4	748,1

У табл. 3.22 відображено динаміку джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств Закарпатської області у 2010-2017 рр.

Таблиця 3.22

**Динаміка джерел фінансування інноваційної діяльності
промислових підприємств Закарпатської області
у 2010-2017 рр., тис. грн. [142]**

Показник		2010	2013	2014	2015	2017	Темп приросту, %
Загальна сума витрат		72615,4	25026,7	16576,1	22530,6	26249,6	-63,85
У тому числі за рахунок коштів	власних	70615,4	25026,7	16576,1	22324,3	25624,6	-63,71
	вітчизняних інвесторів	–	–	–	–	–	-
	іноземних інвесторів	–	–	–	–	625	-
	інші джерела	2000	–	–	206,3	–	-

На рис. 3.17 відображено динаміку впровадження інновацій на промислових підприємствах Закарпатської області у 2010-2017 рр.

Рис. 3.17. Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах Закарпатської області у 2010-2017 рр. [125]

На сьогодні інвестиції та впровадження інновацій є недостатнім для забезпечення соціально-економічного розвитку області. Провідними інструментами регіональної інноваційної політики повинні стати програми та проекти створення регіональних науково-технічних парків на території Закарпаття.

Для України новітнім інструментом державної інвестиційної регіональної політики є регіональні парки, які являють собою територію, що створюється з метою збереження довкілля, на якій функціонують преференційні режими для інвесторів. На основі регіональних парків діють знижені ставки оподаткування прибутку підприємств саме при реалізації інвестиційних проектів, знижені ставки податку на нерухомі об'єкти, які далі будуть залучені у проекти. Приклад функціонування таких парків є у країнах ЄС, Канаді, Новій Зеландії, США, тощо.

У провідних країнах також створюються промислові округи, які являють собою частину території, що призначається для функціонування та діяльності виробничих підприємств, супутніх їм послуг, яка формується за одним проектом планування, потрібною інфраструктурою, забезпечує гарантії інвесторам щодо незмінних умов фінансування, можливості безкоштовного використання інфраструктури, побудови виробничо-промислової інфраструктури за кошти державного бюджету.

Сьогодні в Україні інноваційна регіональна політика не сформована, не зважаючи на зусилля та сприяння ЄС, допомогу провідних країн. Це зумовлює

точковий вплив та зміну інфраструктури, інвестиційну діяльність таких інструментів, як державні замовлення, інвестиційні субвенції, Державний фонд регіонального розвитку. Державні замовлення та засоби їх впровадження – державні контракти – є ефективними, тому що сприяють розвитку діяльності підприємств, забезпечують розвиток економіки регіонів, є важливими для ефективного функціонування галузей. Крім того, укладання державних контрактів з підприємствами дає змогу сформувати ринки збуту, розширити існуючі ринки збуту. Завдяки механізму державного замовлення можна залучити значний обсяг природних ресурсів в господарський оборот регіонів України. Цей інструмент сприяє сільськогосподарському та транспортному освоєнню територій, забезпечує міграційні потоки, пом'якшує перенаселення в регіонах, транспортну розбудову регіонів, що в цілому позитивно позначається на інвестиційній політиці держави.

Відповідно до даних Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у Закарпатській області розроблено нормативно-правову базу, зокрема:

- План заходів з реалізації у 2015-2017 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року;
- Стратегію розвитку «Україна-2020», яка передбачає у переліку 62 реформ також і «Реформу державної політики у сфері науки та досліджень» та «Програму розвитку інновацій»;
- Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року яка передбачає досягнення таких цілей, як зростання конкурентоспроможності регіонів, що передбачає зростання інноваційно-інвестиційної спроможності регіонів завдяки таким заходам, як вдосконалення інвестиційної та інноваційної інфраструктури регіонів, створення мережі технологічних, наукових, індустріальних парків в межах регіонів, правової, кадрової, інформаційної системи підтримки інноваційної діяльності регіонів.

Якщо в країнах ЄС протягом останніх років частка висококваліфікованих спеціалістів і науковців невинно зростала, то в Україні, навпаки, відбувалось різке зменшення фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) галузевого і міжгалузевого характеру, що разом з ліквідацією централізованих фондів розвитку науки і техніки спричинили різке скорочення вітчизняного кадрового науково-технічного потенціалу. Це особливо відбилось у «периферійних» регіонах, яким є і Закарпаття, де наукових організацій і так мало. При цьому, фінансування НДДКР, як відомо, здійснюється в основному

за рахунок держбюджету, а кошти місцевих бюджетів фактично не мають впливу на стимулювання інноваційної діяльності в регіоні. Підготовка висококваліфікованих науковців, технологів, конструкторів, проєктантів відбувається вже тривалий період та коштує значно дорожче за підготовку спеціалістів та працівників у інших галузях економіки.

Недоліками інвестиційної привабливості Закарпаття можна вважати менший обсяг ресурсів оновлення наукового та технічного потенціалу. Тривалий час в області спостерігається найбільш низький показник студентів ВНЗ I – IV ступеню акредитацій в розрахунку на 10 тис. населення.

Для Закарпаття характерними є загальноукраїнські суперечності інноваційної діяльності. Незважаючи на чималий науково-технічний потенціал, сильні наукові школи, розвинену систему підготовки кадрів фахівців (бакалаврів і магістрів) та науковців вищої кваліфікації (кандидати і доктори наук), Україна суттєво відстає у сфері інноваційної діяльності. Ці фактори не дозволяють збільшити темпи економічного зростання та покращити інвестиційну привабливість регіону. Зокрема, у розвинених країнах частка інноваційно-активних підприємств досягає 70-80%, тоді як в Україні цей показник у 2012 році склав у середньому всього 17,4%, що знаходиться на рівні показника Закарпаття (між 10 % і 20 % у 2010 – 2011роках) [352].

Першочерговими кроками для вдосконалення інвестиційного законодавства України мають стати такі [352]:

- реанімувати та модернізувати закони України «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області», відстояти формування фіскальної підтримки для функціонування виробничо-промислових парків;

- розробити, прийняти Регіональну стратегію формування інвестиційної привабливості та залучення інвестиційних ресурсів в економіку області, яка забезпечить поєднання індивідуального підходу до іноземних інвесторів із стратегічними цілями та специфікою економіки області, а також розробити оперативні плани їх реалізації.

Першочерговими кроками в управлінні інвестиційними процесами мають стати такі:

- створення центру по роботі з інвесторами та забезпечення координації з усіма інвестиційними агентствами для забезпечення виконання цілей Стратегії регіонального розвитку області Стратегії залучення інвестицій в область;

- запровадження системи інвестиційного, інформаційного та організаційного супроводу працюючих та потенційних інвесторів;
- нарощення ділових контактів області (адресне розповсюдження інформаційних листів щодо конкурентних переваг та інвестиційної привабливості області, організація зустрічей, днів «відкритих дверей», встановлення побратимських контактів, підписання договорів про співпрацю, спільна реалізація проектів і т. д.);
- покращення інституційної спроможності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у питаннях інвестиційного супроводу.

Також доцільно сформувати інвестиційний маркетинговий план та програму, які мають включати:

- формування комунікаційної стратегії розвитку області, створення іміджу та залучення ЗМІ, соціальних медіа у формування інвестиційної привабливості області;
- забезпечення підзвітності та публічності реалізації інвестиційних проектів шляхом впровадження інформаційної бази інвестиційних проектів та перехід на міжнародні стандарти оприлюднення інформації;
- маркетингова робота з уже діючими на Закарпатті іноземними інвесторами та компаніями.

Пріоритетними галузями для інвестування в області мають стати автопромисловість, деревообробка, туризм, логістика, агропромисловий сектор та харчова промисловість, інформаційні технології, електроніка, ринок послуг.

Також державна інноваційна політика повинна забезпечити підтримку інноваційного підприємництва та економіки знань, забезпечення ефективного бізнесового та інвестиційного середовища, що визначено одним з головних напрямків розвитку Закарпаття.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси регіональна інноваційна політика повинна використовувати такі фінансово-організаційні інструменти, які довели свою ефективність у провідних країнах ЄС: оцінка та аналіз стану регіону, формування та реалізація програм та проектів розвитку області, сприяння залучення коштів для фінансування інноваційної діяльності з різних джерел, формування ефективної податкової політики. Дослідження стану інвестиційної діяльності Закарпатської області дало змогу виявити висхідні позитивні тенденції у використанні фінансово-організаційних інструментів регіональної політики.

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

4.1. Децентралізаційний процес як система управління розвитком територій

В складних умовах сьогодення, під впливом політичної та економічної кризи та факту наявності військової агресії, Україні необхідно використовувати всі можливі інструменти задля досягнення максимального суспільного добробуту і в той самий час продовжувати євроінтеграційні процеси. При цьому однією з основних вимог для країн-кандидатів на вступ до ЄС є децентралізація державного управління, адже відомо, що децентралізація влади є невід'ємною часткою існування демократичного суспільства. Тобто, з одного боку децентралізація зумовлена прагненням України до підвищення рівня забезпечення та надання державних стандартів та послуг, усунення економічної нестабільності, прискорення соціального та економічного розвитку держави, а з іншого – це одна з ключових реформ, які дозволять реалізувати на практиці Угоду про асоціацію України та ЄС. Демократично розвинені країни пройшли цей процес в різні часи. Тому питання проведення децентралізації на сучасному етапі реформування системи управління Україною нерозривно пов'язано із теоретичним розумінням самого поняття «децентралізація».

У науковій літературі існує велика кількість підходів щодо розуміння теоретичних аспектів категорії «децентралізація». Проте, існування певних розбіжностей у визначенні даної категорії спричиняє неоднозначність у її трактуванні. У зв'язку з цим, виникає необхідність у проведенні комплексного аналізу даного поняття.

Децентралізація – це комплексне явище, яке є предметом багатьох наукових досліджень: філософських, правових, управлінських, політологічних, економічних тощо. При цьому як і в теоретичних, так і в практичних дослідженнях поняття «децентралізація» є багатоаспектним, широкомасштабним та комплексним, воно трактується неоднозначно та розглядається різнопланово. Так, відповідно до тлумачення «Словника української мови» (1970-1980) «децентралізація» – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації [342, с. 260]. У словнику іншомовних слів за редакцією О. С. Мельничука на семантичному рівні децентралізація (від латинського *de* – «протиставлення», *centralis* – «центральный») трактується як знищення, ослаблення або скасування централізації [340, с. 249]. У іншому словнику, за редакцією С. М. Морозова, децентралізація (від латинського *de* – «заперечення», *centralize* – «середній, центральный») означає «знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав низових органів управління» [341, с. 164]. Політичний словник радянського періоду надає узагальнене визначення терміна «децентралізація» – розширення прав місцевих державних органів управління в результаті передання їм деяких функцій центральних органів [306, с. 137]. У словнику Меріама-Вебстера децентралізація визначається як процес перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління [55].

В цей же час М. Пухтинський [312] у своєму дослідженні зазначає, що децентралізацію можна розуміти й досліджувати в теоретичному та прикладному, «інструментальному» вимірах. У теоретико-пізнавальному розумінні децентралізація є формою реалізації, здійснення врядування й самоврядування на локальному рівні організації публічної влади. У прикладному, «інструментальному» прояві це процес і водночас механізм передачі адміністративних та фінансових повноважень з центрального на місцевий рівень організації публічної влади. Метою є раціоналізація та підвищення ефективності державного управління, запобігання узурпації

публічної влади, залучення громадянського суспільства до вирішення питань територіального розвитку, дієвої реалізації принципу субсидіарності щодо надання публічних послуг. У прикладному вимірі децентралізація супроводжується адміністративно-територіальною реформою – процесом раціоналізації територіальної організації публічної влади. Моделі такої раціоналізації можуть бути різними й відповідають особливостям розвитку національних державно-правових систем.

Окрім того, децентралізацію можна розглядати як систему управління, а також як сучасну парадигму державного управління. Погляди вчених на цю категорію різні і не зводяться до єдиної загальновизнаної точки зору. Певна різниця в трактуваннях поняття децентралізації обумовлена використанням авторами різних підходів до дослідження її природи та форм. При цьому, залежно від предмета досліджень існують численні уявлення про аксіологію децентралізації публічної, державної, виконавчої влади, державного управління, її визначення, ознаки типології, класифікації. Як зазначає М.І. Буряк, децентралізаційна теорія в системі державного управління виникла під назвою «decentralization», яка передбачає поділ усіх адміністративних прав, які відносяться або до компетенції держави, або до компетенції локальних територіальних громад [99, с. 61]. Так, в «Енциклопедії державного управління» децентралізація визначається як спосіб територіальної організації влади, за якого держава передає право на прийняття рішень із визначених питань або у визначеній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що не належать до системи виконавчої влади і є порівняно незалежними від неї, є складним, комплексним явищем у правовій, демократичній державі, яке полягає в передачі центральними органами державної влади певного обсягу владних повноважень суб'єктам управління нижчого рівня, що мають необхідні права, обов'язки та ресурси. Кінцевою метою такого перерозподілу владних повноважень є можливість прийняття ефективних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях [147, с. 61].

Якщо ж аналізувати цілий ряд наукових як теоретичних так і практичних доробок, то можна також прийти до висновку, що термін «децентралізація» використовується у різних сенсах і чіткого єдиного розуміння у вітчизняній літературі не виділено. Але при цьому спільним аспектом є визначення децентралізації серед взаємозв'язків між центральними органами влади та місцевим самоврядуванням у частині розподілу повноважень. Так, І. Усеїнов [379, с. 263] визначає децентралізацію як перерозподіл функцій і повноважень

єдиної державної влади між відповідними органами державної влади, з одного боку, і органами регіонального (місцевого самоврядування) – з іншого; М. Багмет та Т. Личко [79, с. 34] вважають, що це розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади за рахунок повноважень центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів; П. Курмаєв [208, с. 17] трактує її як перерозподіл та делегування повноважень на регіональний рівень із метою їх найбільш ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, оптимізації практичного вирішення питань на рівні адміністративно-територіальної одиниці; Т. Безверхнюк [84] визначає її як перерозподіл повноважень регіонам з метою ефективного використання внутрішнього потенціалу, заохочення регіональних ініціатив та розмежування функцій і повноважень між різними рівнями управління; Л. Петренко [290] зазначає, що це один з основних напрямів удосконалення системи управління, що полягає в делегуванні повноважень від вищого на нижчі щаблі управління для вирішення питань різного характеру. І хоч й не аналогічне, але в той же час схоже за значенням наводить визначення децентралізації О. Кукарцев [207, с. 102] – це скасування або послаблення одноосібних функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність. Тобто, у наведених трактуваннях чітко відслідковується спільна риса, яку відображають через досліджувану нами категорію вітчизняні дослідники, а саме – процес делегування повноважень з центрального рівня на місцевий.

У сучасних закордонних дослідженнях з адміністративного права децентралізацію визначено як такий спосіб організації публічної влади в державі, за якого адміністративно-територіальні одиниці або інші територіальні утворення мають право самостійно вирішувати питання місцевого значення і реалізувати власні завдання у межах, встановлених законодавством та під відповідальність уповноважених органів і посадових осіб, а втручання у їх діяльність може відбуватись винятково з метою нагляду за законністю в передбачених законом випадках і відповідних формах [70, с. 49]. Також Х. фон Браун та У. Гроте [48] визначають її як передачу повноважень і відповідальності за спільні функції від уряду до органів місцевого самоврядування. Практично аналогічний підхід і у Дж. Літвака [60], який трактує дану категорію як передачу повноважень і відповідальності за публічні

функції від центрального уряду квазінезалежним державним організаціям та/або приватному сектору.

При цьому у політології термін «децентралізація» – управлінська політична система, покликана здійснювати владно значущі практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади; політичний процес, що передбачає делегування центральним урядом певних повноважень на місцевий рівень з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціонального значення, а також утілення в життя специфічних регіонально-локальних програм [65]. Таким чином, в певній мірі децентралізація має своє безпосереднє вираження у самоврядуванні. Етимологією терміна «самоврядування», його визначенням свого часу переймався Ю. Панейко [285]. Досліджуючи це поняття в німецькій, англійській, французькій правничій літературі (нім.: *selbstverwaltung*; англ.: *selfgovernment*; франц.: *decentralization*), він зазначав, що найвідповіднішим терміном для самоврядних інституцій є французький вираз *decentralization*, який найбільше відповідає внутрішньому змістові самоврядування. Натомість вираз *selbstverwaltung* і виведений із німецької мови український вираз «самоврядування» чи польський *samorząd* і російський «самоуправление» можуть спричинити невідповідне їхньому внутрішньому змісту розуміння. Але при цьому ні в якому разі не слід ототожнювати дані поняття, оскільки децентралізація влади передбачає також ширше коло суб'єктів реалізації завдань і функцій, що мають публічний характер, не обмежуючись лише рівнем територіальних одиниць, а отже й органами місцевого самоврядування.

Підтверджують цю тезу й польські науковці [71], в праці яких зазначено, що децентралізація піддається аналізу з огляду не лише на територіальну організацію держави, але й з огляду на призначення, предмет та функції публічної адміністрації. Відтак, йдеться про різні види децентралізації, кожен з яких повинен мати відповідну правову форму у своїй практичній реалізації. Виділяють такі основні види децентралізації за суб'єктами та сферами впливу:

✓ Територіальна децентралізація – означає створення органів публічної адміністрації, які здійснюватимуть урядування в адміністративно-територіальних одиницях самостійно і незалежно від органів державної влади, перебуваючи поза їх ієрархічною системою та підпорядкуванням, тобто органів місцевого та регіонального самоврядування.

✓ Функціональна децентралізація – визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій (об'єднання, спілки) суб'єктами владних

повноважень із делегуванням їм права здійснювати певний обсяг завдань публічного характеру, зокрема, щодо урядування та виконання відповідних функцій у визначених законодавством сферах суспільного життя та згідно із встановленим порядком.

✓ Предметна децентралізація – професійне самоврядування як система управлінських взаємовідносин між усіма представниками певної професії, що реалізується визначеною законом представницькою організацією, яка перебуває під наглядом органів державної влади.

Окрім того, зазначається, що децентралізація передбачає розмежування компетенцій і конкретизацію повноважень не лише по вертикалі, але й по горизонталі. Вертикальна децентралізація означає чітке визначення порядку прийняття рішень керівними органами різного рівня. Принциповими питаннями вертикальної децентралізації є: глибина ієрархічної децентралізації; обсяг та сфера повноважень нижчих владних ланок (усіх суб'єктів, що наділені правом здійснювати функції публічного значення) і організація системи нагляду та контролю за діяльністю цих органів. При цьому важливо розуміти, що йдеться не лише про органи публічної адміністрації, а й про інших суб'єктів (професійні об'єднання, підприємницькі структури та ін.). Горизонтальна децентралізація – означає розподіл та визначення функцій і компетенції всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу.

У цьому контексті польський професор Є. Рушковський, аналізуючи територіальну децентралізацію, виокремлює три її системотворчі компоненти:

1. Децентралізація політична (відповідний устрій). Публічно-правовий статус органів місцевого самоврядування походить від специфічного способу формування цих органів та їх представницького характеру. Відповідні конституційні гарантії формування системи органів місцевого самоврядування, її зміст та організація засвідчують незалежність таких органів від держави.

2. Децентралізація адміністративна полягає в тому, що на органи місцевого самоврядування покладено завдання, а відтак функції і повноваження щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території.

3. Децентралізація фінансова передбачає наявність власних фінансових та матеріальних засобів, і означає здійснення правоможностей щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад [58, с. 163].

Також, цілий ряд інших дослідників даної теми [85; 279; 387; 371], окрім

вище зазначених типів децентралізації виділяють також ще й економічну або ринкову, екологічну децентралізацію, а також з фінансовою ототожнюють бюджетну або фіскальну децентралізацію, які відрізняються між собою з позиції поділу функцій між рівнями управління та можуть впроваджуватися як самостійно, так і комплексно. Так, економічна, або ринкова, децентралізація втілюється в приватизації державних функцій та бізнесу, в її основу покладено питання оптимізації виробничих процесів на засадах використання ринкових механізмів, а суттєвими особливостями є дерегулювання, відміна обмежень для приватних суб'єктів, які конкурують із державними структурами у сфері надання послуг та виконання робіт. Екологічна децентралізація полягає у наданні автономним державним структурам, органам місцевої влади чи приватним компаніям права на використання природних ресурсів шляхом унормування цих процесів, зонування, встановлення екологічних обмежень чи стандартів, тощо.

В цей же час саме фінансова, або фіскальна децентралізація (цей термін є характерним для західних країн) найбільш розглянута в працях західних та вітчизняних економістів, проте така популярність не привела до формування єдиних правил ефективного проведення фінансової (фіскальної) децентралізації до теперішнього часу.

Основоположником теорії фінансової децентралізації є американський економіст Чарльз Тібу. У своїх працях «Чиста теорія локальних витрат» (1956) [67] та «Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання» (1961) [68] він стверджує, що саме фіскальна децентралізація дає змогу регіональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування та забезпечення населення суспільними й громадськими послугами. На його переконання, лише при фіскальній автономії регіональних органів управління публічні видатки відповідатимуть індивідуальним уподобанням та потребам споживачів. Окрім того, Ч. Тібу зазначає: «Фіскальна децентралізація підвищує рівень конкуренції серед місцевих органів влади... децентралізація забезпечує зростання ефективності, оскільки органи місцевого самоврядування мають більш точну інформацію про потреби своїх резидентів на відміну від центральної влади».

В такому ж напрямку проводили свої дослідження і інші відомі західні економісти, зокрема Річард Масгрейв, який зауважив той факт, що фінансова децентралізація сприяє ефективному розподілу ресурсів. В своїх працях «Теорія суспільних фінансів» (1959) [61] та «Нариси фіскального

федералізму» (1977) він запропонував новаторський підхід до організації сфери державних фінансів, виділивши три основні функції, ефективне забезпечення яких є ключовим завданням побудови системи бюджетного фінансування, а саме:

- аллокаційна – функція правильного та найбільш ефективного розміщення ресурсів. Розміщення ресурсів автор ставить в цілковиту залежність від питання аллокації потреб населення, поділяючи останні на «соціальні блага» (блага, які формуються потребами індивідів) та «мериторні блага» (блага, попит на які з боку приватних осіб менший від рівня «бажаного суспільством» і стимулюється державою). Таким чином, децентралізація виробництва та надання суспільного блага буде ефективнішим, оскільки його локалізація на відповідній території забезпечує надання послуг, що відповідає вподобанням та потребам населення; при цьому, децентралізація не призводить до росту витрат на виробництво даного блага, а його фінансування здійснюється за рахунок тих, хто цим благом користуватиметься. Щодо мериторних благ, їх визначають як такі, дійсна цінність яких споживачам невідома, проте вони «породжені необхідністю підтримання соціального імунітету суспільства і тому визначають могутні мотиви поведінки держави у сферах культури, освіти, охорони навколишнього середовища та здоров'я нації» [135]. Тому саме держава забезпечує виробництво цих корисних для суспільства послуг, фінансуючи їх за допомогою надання бюджетних дотацій виробникам, і спонукає населення до збільшення їхнього споживання;

- перерозподільна функція, яка полягає в централізованому забезпеченні вирівнювання доходів адміністративно-територіальних одиниць. Потребу такого «державного нагляду» автор пояснює існуванням такого феномену, як «мобільність» бідних (міграція частки населення з одного регіону в інший при формуванні в ньому більш сприятливих умов для життєдіяльності), зменшення якого повинно забезпечуватися центральною владою. При цьому, деякі перерозподільчі функції можуть передаватися на місця;

- стабілізаційна – функція стабілізації макроекономічної ситуації в державі повинна реалізуватися центральною владою.

Важливим внеском Р. Масгрейва в розвиток теорії фінансової децентралізації було також формулювання принципів, на основі та з урахуванням яких має проводитися фінансова децентралізація [390]. Серед них:

- принцип відповідності (прийняття рішення про виробництво суспільних благ має покладатися на громадян, які проживають на території, на якій надаватимуться відповідні послуги, та які фінансують їх виробництво шляхом сплати податкових платежів);
- принцип централізованого перерозподілу (політика розподілу повинна проводитися центральними органами влади, оскільки вони володіють необхідними для цього інструментами);
- принцип фінансового вирівнювання (забезпечення міжбюджетного вирівнювання між краще та гірше забезпеченими адміністративно-територіальними одиницями має проводитися на центральному рівні);
- принцип національних бажаних благ (надання благ, які є важливими з позиції підтримки національних інтересів або виробництво яких характеризується просторовими зовнішніми ефектами, може стимулюватися центральними органами влади за рахунок надання цільових трансфертів на їх виробництво).

Подальшим розвитком теорії фіскальної децентралізації займався англійський учений Уоллес Оутс. В 1972 році в праці «Фіскальна децентралізація» ним було виведено «теорему децентралізації»: «Якщо в ізольованому територіальному утворенні існує можливість для надання суспільного блага і його граничні витрати дорівнюють середнім витратам його виробництва в кожному з утворень незалежно від того, надаються вони централізовано чи децентралізовано, то надання цього блага місцевими органами самоврядування в кількості, що відповідає реальному попиту, завжди буде ефективнішим, ніж його надання центральним урядом у фіксованому обсязі (на постійному рівні)» [63]. Тобто, Оутс звертає увагу передусім на те, що децентралізація витраток має формуватися на основі ефекту асиметричності інформації – оскільки центральні органи влади не в змозі володіти достовірною та повною інформацією про уподобання жителів окремих територій та про особливості виробництва суспільних благ на місцях, функції виробництва таких бюджетних послуг мають бути передані на місця. А фінансування субнаціональних бюджетів, на скільки це можливо, має проводитися за рахунок податків, якими оподатковуються жителі конкретного регіону, тобто, важливо, щоб витратки мали регіональний характер, а їх побічні ефекти для інших регіонів були мінімальними. При цьому, У. Оутс також виділяє необхідність обмеження проведення субнаціональними органами влади власної політики у сфері макроекономічного регулювання та

перерозподілу доходів між індивідуумами з метою підтримки малозабезпечених верств населення.

Вітчизняні науковці також мають своє бачення щодо трактування даної категорії, так фінансова (бюджетна) децентралізація, на думку Б. Данилишина, «...являє собою процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і локальним рівнями управління, що дає змогу субнаціональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування і забезпечення населення суспільними благами (товарами і послугами)» [136]. Аналогічне визначення наводить у своїй праці й Н. Бикадорова [85, с. 146]. На думку Н. Калінюк, «питання бюджетної децентралізації найскладніше у сфері управління фінансами. Незважаючи на те що для вирішення тих чи інших питань існує нагальна потреба передати повноваження на нижчий рівень влади, органи нижчого рівня, як правило, не мають достатніх коштів для реалізації своїх нових бюджетних повноважень» [172, с. 322].

Таким чином, у зарубіжних країнах часто замість фінансової використовують поняття фіскальної децентралізації. Однак, на думку науковців Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАНУ [289, с. 66], поняття фінансової децентралізації є ширшим за бюджетну та фіскальну децентралізацію і включає дві останніх, адже фінансова децентралізація передбачає розподіл повноважень між різними рівнями органів влади та управління в рамках державної фінансової політики, що охоплює політику з оподаткування, митних зборів, формування бюджетів (в частині як дохідній, так і видатковій), регулювання цін тощо. Бюджетна та фіскальна форми децентралізації визначаються в межах бюджетної та податкової політики держави, як складових частин її фінансової політики. Тому часто такі поняття уніфікуються й ототожнюються. Але, виходячи з відмінностей у визначенні бюджетної, фіскальної та фінансової політики держави, доцільно зауважити, що фінансова децентралізація є ширшою за фіскальну та бюджетну. Бюджетна децентралізація надає органам місцевого самоврядування більше повноважень та обов'язків у сфері формування доходів бюджету, розподілу бюджетних коштів, їх використання за цільовим та галузевим призначенням, управління державним боргом, забезпечення збалансованості бюджету. Фіскальна ж децентралізація виражається у передачі місцевим органам влади повноважень з формування бази оподаткування, визначення ставок

відповідних місцевих податків та зборів, введення податкових стимулів для галузей економіки на регіональному рівні.

Отже, проведений аналіз теоретичних підходів щодо розуміння категорії «децентралізація» дозволяє зробити висновок, що не існує єдиного та усталеного підходу щодо трактування даного поняття. Науковці, дослідники та пересічні громадяни досить часто використовують такі поняття як «адміністративно-територіальна реформа», «бюджетний федералізм», «фіскальна децентралізація» й інші, при цьому в деяких випадках ототожнюючи їх з поняттям «децентралізація». Проведене ж дослідження дозволяє зазначити, що ці поняття не є ідентичними, проте між ними існує тісний взаємозв'язок.

4.2. Концепція фінансової децентралізації через призму міжбюджетних відносин

Наша держава вже не перший рік реалізовує децентралізаційну реформу. Однак, як показав досвід, на шляху реалізації цієї реформи існує низка перепон як ментального, так і політичного характеру. Тож завдання наукових кіл, полягає у формуванні правильного підходу до розуміння категорій, чітке розмежування суті яких часто дозволяє досягти хороших практичних результатів.

Регіональна політика кожної країни світу реалізується в умовах існування відносин, які виникають між центральною владою і регіонами та знаходять вираження у розподілі повноважень між урядом та органами місцевого самоврядування. З юридичної точки зору вони характеризують зв'язок між державою та місцевим самоврядуванням, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки щодо розмежування та закріплення бюджетних повноважень, дотримання прав, обов'язків і відповідальностей певних органів у процесі забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами [239].

Суб'єктами міжбюджетних відносин є органи державної (центральної) влади та управління, органи місцевого самоврядування, а також органи

© Булеца Надія Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Бондаренко Вікторія Михайлівна, к.е.н., ст.н.с., доцент кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту Ужгородського національного університету, м. Ужгород

самоорганізації населення як безпосередні учасники, діяльність яких може сприяти соціально-економічному розвитку регіону [213]. Об'єктом таких відносин виступають бюджетні кошти, які розподіляються між різними складовими бюджетної системи з метою забезпечення населення суспільними благами. Вони необхідні для вирівнювання фінансових можливостей як на горизонтальному рівні бюджетної системи між адміністративно-територіальними одиницями через нерівномірність надходжень до бюджетів внаслідок різного соціально-економічного розвитку регіонів, так і на вертикальному її рівні внаслідок особливостей розподілу повноважень по вертикалі влади та управління [123].

В економічній теорії дослідженню відносин між державою та її регіонами приділено достатньо уваги. В напрацюваннях класичної економічної школи аналіз таких відносин отримав розвиток при дослідженні впливу податків на економічне зростання в країні. З позицій впливу відносин між державою та її регіонами на соціально-економічний розвиток останніх Ж.-Б. Сей вказував на те, що в умовах, коли кожен суб'єкт економічних відносин зацікавлений у добробуті інших, розквіт однієї галузі промисловості (або регіону в цілому) завжди сприяє розквіту всіх інших [369]. Завдяки таким відносинам відбувається стимулювання відсталих територій до економічного та соціально-культурного розвитку.

Бюджетному регулюванню соціально-економічного розвитку регіонів приділяється достатньо уваги в багатьох країнах світу. Це пов'язано з тим, що бюджетна політика виступає одним з найважливіших економічних важелів впливу держави на господарчі процеси. За допомогою бюджетного регулювання держава може контролювати співвідношення доходів і видатків бюджетів різних рівнів за рахунок змінювання структури державних видатків, податкових і неподаткових надходжень до бюджету, забезпечуючи рівновагу платіжного балансу, економічне зростання, зайнятість населення та, як наслідок, соціально-економічний розвиток країни й окремих її регіонів.

Сучасні концептуальні підходи щодо визначення відносин між державою та її регіонами можна згрупувати за такими напрямками:

- 1) відносини як форма взаємозв'язку між ланками бюджетної системи (В. Кравченко, А. Буряченко, І. Волохова);
- 2) відносини як форма взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням (І. Луніна, В. Баранова);

3) відносини як форма бюджетного управління регіональним розвитком (Л. Фурдичко, Н. Гайдис, А. Грязнова, О. Маркіна, О. Тищенко, К. Голякова) [97].

В. Кравченко розглядає відносини, які виникають між державою та її регіонами, через взаємозв'язок та взаємозалежність між окремими ланками системи місцевих бюджетів, а також між місцевими бюджетами та державним бюджетом. На його думку, така форма взаємозв'язку є головним елементом системи міжурядових фінансових відносин [200, с. 257]. Поділяючи цей підхід, [100] акцентує увагу на тому, що учасники міжбюджетних відносин взаємозв'язані і взаємозалежні у виконанні покладених на них функцій. На основі виявлених особливостей між різними ланками бюджетної системи І. Волохова [123] також вважає доцільним визначати відносини між державою та її регіонами як взаємовідносини, які реалізуються через перерозподіл бюджетних коштів з метою збалансування обсягів видатків органів влади різних рівнів, обумовлених законодавчо наданими повноваженнями й делегованими функціями, та їх доходами [123, с. 8].

З позицій взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням їх визначає І. Луніна, вказуючи на характер таких відносин, зокрема, щодо розподілу повноважень державних органів влади й органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів [216, с. 60]. Як сукупність фінансових відносин у системі перерозподілу відповідних ресурсів між державою та органами місцевого самоврядування для забезпечення можливості здійснення повноважень державних органів влади і органів місцевого самоврядування з метою сталого розвитку держави та регіонів досліджуються відносини між державою та її регіонами в працях В. Баранової та В. Глущенко [80].

Л. Фурдичко та Н. Гайдис такі відносини ототожнюють з бюджетним управлінням, що проявляється у перерозподілі коштів для підтримки «бідних» територій через вилучення коштів у відносно «багатих» у фінансовому розумінні територій [389, с. 226]. Аналогічної точки зору дотримуються А. Грязнова та О. Маркіна, вказуючи на таке: «Різний рівень забезпеченості органів влади фінансовими ресурсами, різні фінансові можливості територій зумовлюють необхідність процесів перерозподілу коштів між бюджетами. Перерозподіл коштів між бюджетами різних рівнів являє собою процес щорічної передачі коштів з бюджету одного рівня бюджетної системи на інший

для надання фінансової допомоги, компенсації рішень органів влади вищого рівня, а також покриття тимчасових касових розривів» [383, с. 335].

О. Тищенко, К. Голякова уточнюють поняття відносин між державою та її регіонами таким чином:

- з одного боку, це двосторонній (прямий і зворотний) рух фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами, спрямований на усунення, в першу чергу, диспропорцій і подальше підвищення соціально-економічного розвитку всіх ланок бюджетної системи;

- з іншого, це розподіл і перерозподіл певних повноважень, функцій та обов'язків, які надаються органам місцевого самоврядування з центру згідно з чинним законодавством [365, с 25].

В сучасних умовах геополітичних змін та інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) важливо визначити особливості міжбюджетних відносин у розвинених країнах світу, перед усім країнах Західної Європи, економіка яких вибрана орієнтиром подальшого соціально-економічного розвитку України.

Відомо, що бюджетна політика в Європейському союзі складається з двох нерівних частин. З одного боку, спільна європейська бюджетна політика, а з іншого, – сукупність національних бюджетних політик країн ЄС, основні завдання яких полягають у забезпеченні максимальної зайнятості населення, виробництва та купівельної спроможності населення, раціонального використання природних ресурсів і захисту навколишнього середовища.

В країнах Західної Європи спрямованість на бюджетне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів визначається Амстердамською угодою (1999 р.). Згідно зі ст. 158 розділу XVII «Економічна та соціальна єдність» Угоди для зміцнення економічної та соціальної інтеграції Євросоюз повинен орієнтуватися на подолання диспропорцій між рівнями розвитку різних регіонів і відставання найменш благополучних з них, включаючи острова і сільські райони [53].

Розвиток міжбюджетних відносин у розвинутих країнах супроводжується трансформацією основних цілей щодо бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів в певні періоди часу. На протязі всього періоду розвитку Європейського Союзу основними напрямками його діяльності залишалися подолання нерівності між різними регіонами ЄС, посилення збалансованого їх розвитку на території ЄС та забезпечення рівних можливостей щодо соціально-економічного розвитку всіх регіонів [141, с. 101].

Регіональна політика ЄС спрямована на те, щоб допомогти кожному регіону досягти свого повного потенціалу через підвищення конкурентоспроможності та рівня соціально-економічного розвитку найбільш розвинених регіонів за рахунок стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання у регіонах, підвищення доступності, надання якісних товарів та послуг, збереження навколишнього середовища, заохочення інновацій та підприємництва, створення нових робочих місць, а також подолання регіональної нерівності [57, с. 118-119].

Основним джерелом права щодо бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів є Європейська Хартія про місцеве самоврядування. Згідно зі ст. 9 «Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування» Хартії напрямами такого регулювання для країн ЄС та інших країн, для яких євроінтеграція є одним із основних пріоритетів розвитку, є наступні [141, с. 141]:

1. місцеве самоврядування в рамках національної економічної політики має право на власні фінансові ресурси, якими може вільно розпоряджатися в межах власних повноважень;

2. величина фінансових ресурсів місцевого самоврядування відповідає функціям, передбаченим конституцією або законом відповідної держави;

3. принаймні частина фінансових ресурсів місцевого самоврядування формується за рахунок місцевих податків, зборів та платежів, розмір яких встановлюється органами місцевої влади в межах закону відповідної держави;

4. фінансові системи регіонів мають достатньо диверсифікований характер і повинні забезпечувати можливість приводити наявні фінансові ресурси у відповідність до реального зростання вартості виконуваних органами місцевого самоврядування завдань на рівні регіонів;

5. захист регіонів, які не достатньо забезпечені коштами, передбачає запровадження процедур бюджетного вирівнювання або аналогічних заходів із метою подолання наслідків нерівномірного розподілу потенційних джерел фінансування і фінансового тягара, який вони повинні нести;

6. надання інформації органам місцевого самоврядування про порядок виділення їм перерозподілених фінансових ресурсів.

В таких умовах країни-члени ЄС є відповідальними за реалізацію власних регіональних політик, спрямованих на вирішення проблем у своїх регіонах шляхом покращення інфраструктури та надання фінансової підтримки для

інвестицій, які передбачають соціально-економічний розвиток країни [141, с.102].

З позицій формування доходів місцевих бюджетів у європейських країнах застосовують в основному дві моделі місцевого оподаткування:

1. модель, заснована на оподаткуванні майна (можливі й інші місцеві податки, проте податок на майно є найбільш важливим). Така модель використовується, наприклад, у Великобританії, де використовується тільки один місцевий податок – податок на майно, Франції, Іспанії та Польщі.

2. модель, заснована на оподаткуванні доходів фізичних осіб. Таку модель використовують, наприклад, Данія, Норвегія, Фінляндія та Швеція, а також Хорватія [100, с. 19] .

Досвід Європи визначає можливість фіскальної децентралізації шляхом децентралізації доходів (закріплення за територіальними колективами права на певні доходи та на встановлення їх розміру); видатків (надання ресурсів на виконання певних функцій); а також процесуальну і організаційну самостійність із використання коштів [141, с. 164].

З позицій фіскальної децентралізації в економічній теорії виділяють три моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування:

1. скандинавська модель (Швеція, Данія, Фінляндія): місцеві податки складають від 10% до 20% ВВП і 20-50% усіх податків;

2. латинська модель (Італія, Франція, Іспанія): місцеві податки складають 4-6% ВВП і близько 20% усіх податків;

3. ганноверська модель (Німеччина, Великобританія, Нідерланди, Польща): місцеві податки складають 1-2% ВВП і близько 4-5% усіх податків [327, с. 131-132].

Зарубіжний досвід свідчить про те, що місцевим органам влади можуть надаватися повноваження щодо регулювання ставок місцевих податків. Крім цього, в багатьох країнах світу ступінь свободи місцевого самоврядування щодо оподаткування визначається встановленим діапазоном розмірів податкових ставок, в межах якого приймаються рішення на рівні регіону.

У деяких країнах місцеві органи самоврядування можуть самостійно вибирати місцеві податки. Так наприклад, в Угорщині місцеві органи влади можуть застосовувати будь-який з наступних місцевих податків: податок на земельні ділянки, податок на будинки, комунальні податки на доходи, туристичний податок і місцевий податок на доходи підприємства. У Польщі використовуються такі податки, як на майно, який забезпечує більш 12% всіх

надходжень до муніципальних бюджетів, на сільськогосподарські угіддя, на транспортні засоби. Крім того, муніципалітети отримують 27,6% надходжень від податку на доходи фізичних осіб та 5% надходжень від податку на прибуток підприємств, що стягуються на власній території, які є закріпленими та впливати на які (змінювати ставки податку або встановлювати пільги) місцеві органи влади не вповноважені [327, с. 23].

Отож, аналіз зарубіжного досвіду регулювання міжбюджетних відносин показав, що соціально-економічному розвитку регіонів сприяють перерозподіл функцій управління та відповідальності на користь органів місцевого самоврядування, що відображено у нормативно-правовій базі держави, яка регулює міжбюджетні відносини регіонів; надання місцевим органам влади та управління права щодо регулювання ставок податків місцевого рівня; підвищення рівня диверсифікації бази оподаткування регіонів, зокрема за рахунок розширення дохідної бази місцевих бюджетів.

Враховуючи висновки з зазначених вище досліджень, що з позицій фінансової децентралізації відносини між державою та її регіонами характеризуються міжбюджетними відносинами через розподіл повноважень, функцій та обов'язків між органами влади на державному рівні та органами місцевого самоврядування згідно з законодавством відповідної країни та базуються на взаємообумовленому русі коштів між бюджетами різних рівнів, необхідно уточнити, що вони також передбачають розмежування видаткових і дохідних повноважень та відповідальності, а також фінансову допомогу регіонам з метою їх соціально-економічного розвитку. Для таких відносин характерним є склад суб'єктів – тільки держава та територіальні громади через власні органи влади можуть вступати в міжбюджетні відносини. Таке визначення міжбюджетних відносин дозволяє сформулювати на концептуальному рівні їх роль при стимулюванні соціально-економічного розвитку регіону (рис. 4.1).

На рис. 4.1 відображено вплив відносин між державою та регіонами на їх соціально-економічний розвиток в умовах фінансової децентралізації.

Визначено такі блоки, як держава та регіон, що взаємопов'язані через міжбюджетні відносини. Формування відносин між державою та її регіонами щодо закріплення фінансових ресурсів та організаційної самостійності органів місцевого самоврядування відбувається під впливом обраної форми стимулювання регіонального розвитку та відповідних інструментів. Від обраної форми розвитку таких відносин залежить соціально-економічний розвиток як

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

територій, так і держави в цілому. Міжбюджетні відносини можуть ефективно впливати на соціально-економічний розвиток регіонів, а також сприяти зростанню суспільного добробуту в країні. Особливості їх організації взаємопов'язані зі ступенем самостійності місцевого самоврядування територій. Така організація залежить від обраної форми розвитку міжбюджетних відносин – централізованої або децентралізованої.

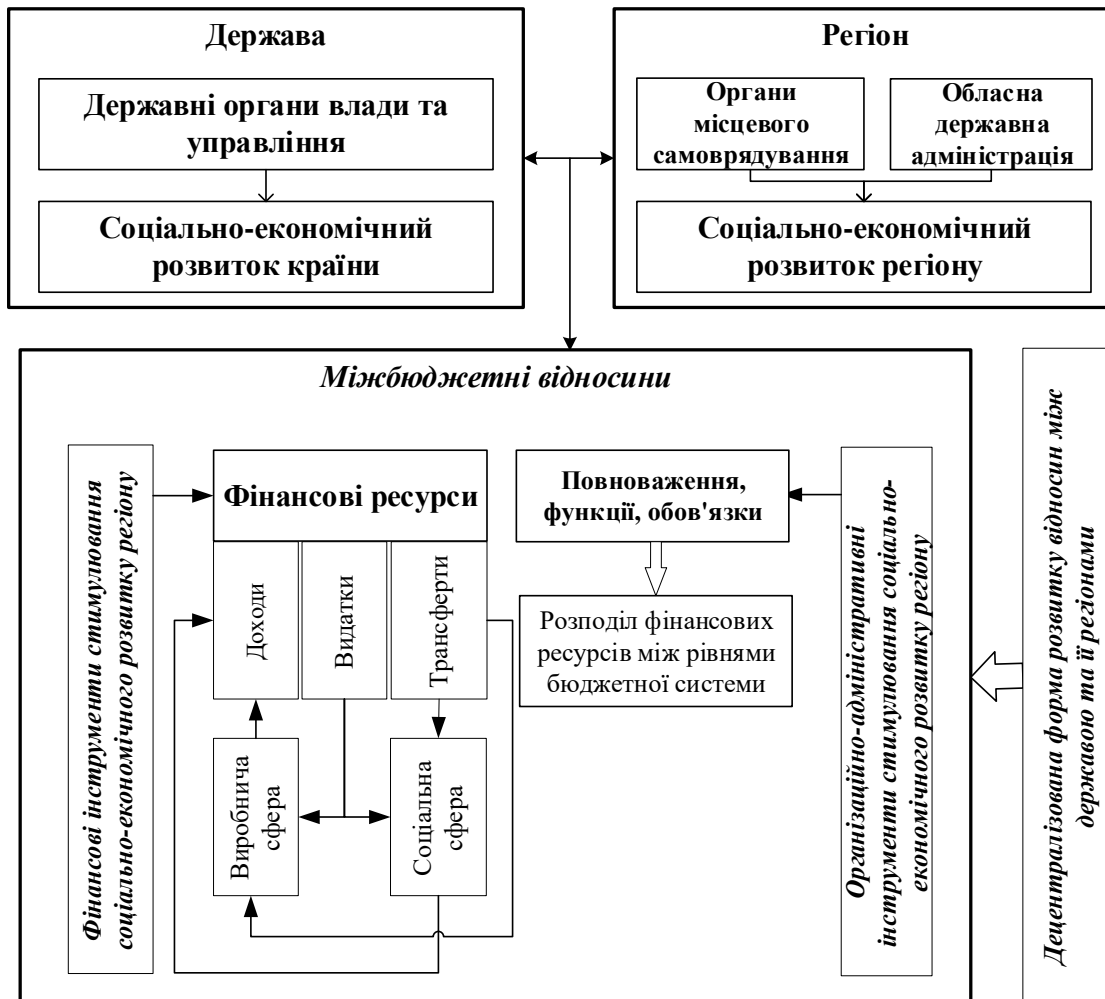

Рис. 4.1. Концептуальна схема міжбюджетних відносин в умовах фінансової децентралізації [97]

Приблизно до сер. 90-х рр. ХХ ст. вважалося, що для країн, які розвиваються, пріоритетним напрямом державного стимулювання економіки регіонів є сильна цілеспрямована політика центрального уряду. Органам місцевого самоврядування відводилася роль виконавців державної стратегії розвитку. В таких умовах регіональні органи управління втрачають свої повноваження, наприклад, щодо встановлення податкових ставок, а

центральні органи управління встановлюють її як єдину для всіх регіонів. Отримані податкові доходи витрачаються як прямим шляхом, а саме центральними органами управління, так і опосередковано – через місцеві органи влади й управління, які фінансуються за рахунок перерахування трансфертів з центру на місця.

В економічній теорії підхід щодо стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою бюджетних інструментів сформувався у середині ХХ ст. Цьому сприяв пошук напрямів зниження неефективного розподілу міжбюджетних трансфертів центрального уряду в багатьох країнах Європи, США, Канаді, Японії, тобто мова йде про децентралізацію.

В цілому децентралізацію можна визначити, як передачу повноважень та відповідальності за державні функції від центрального уряду до підпорядкованих органів влади. Необхідно розрізняти різні типи децентралізації, оскільки вони мають різні характеристики, політичні наслідки та умови для успіху. Розрізняють такі види децентралізації: політичну, адміністративну, фіскальну та децентралізацію ринку. Політична, адміністративна, фіскальна та децентралізація ринку також може з'явитись у різних формах та поєднаннях між країнами, країнами та навіть окремими секторами [60].

Засновниками теорії фінансової децентралізації прийнято вважати англійського економіста Ч. Тібу [67; 68], а також американського вченого Р. Масгрейва [61].

Ч. Тібу стверджував, що за умови абсолютної мобільності населення, яке володіє повною інформацією про напрями соціально-економічної політики в регіонах, наявності великої кількості регіонів і відсутності зовнішніх ефектів, децентралізація приводить до поліпшення рівня суспільного добробуту, оскільки створює передумови для адекватної оцінки вподобань населення у сфері виробництва суспільних благ і найбільш повної реалізації таких уподобань. Змінюючи місце проживання, кожен індивід вибирає відповідний набір суспільних благ і їх цін, в ролі яких виступають регіональні податки. В таких умовах регіональні органи управління конкурують між собою, варіюючи рівнем податкових ставок, а також обсягом і структурою суспільних благ, вироблених в інтересах мешканців регіону. За дослідженнями Ч. Тібу фінансова децентралізація підвищує конкуренцію серед органів місцевого самоврядування, а також сприяє ефективності бюджетного стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки місцеве самоврядування

більш поінформоване про потреби населення регіону на відміну від центральної влади [68, с. 80].

Р. Масгрейв вважав, що децентралізація відносин між державою та регіонами здатна забезпечити ефективне розміщення ресурсів, а її основними принципами є такі:

- відповідності, коли прийняття рішення про виробництво суспільних благ у регіоні має покладатися на громадян, які проживають на певній території та фінансують виробництво таких благ шляхом сплати податків;
- централізованого перерозподілу, коли розподіл коштів між регіонами має проводитися державними органами влади вищого рівня;
- фінансового вирівнювання, що припускає забезпечення урядом країни міжбюджетного вирівнювання між регіонами;
- національних бажаних благ, що припускає стимулювання урядом країни за допомогою цільових трансфертів надання локальних благ, які є важливими та значущими з позиції підтримки національних інтересів [61].

Формулюючи основні принципи децентралізації, Р. Масгрейв зазначав: забезпечення суспільними благами на місцевому рівні ефективно у разі, коли вигоди від споживання дістаються місцевим мешканцям, як, наприклад, при освітленні вулиць; забезпечення суспільними благами на державному рівні ефективно у разі, коли вигоди від споживання є загальнонаціональними, наприклад, національна оборона [61, с. 105].

Подальший розвиток теорії децентралізації відносин між державою та регіонами супроводжувався розробкою У. Оутсом теорему про децентралізацію. Згідно з нею децентралізація визначається ефектом асиметричної інформації, а саме тим, що уряд країни є обмеженим у володінні вичерпною інформацією про вподобання муніципалітетів і про місцеві витрати у сфері виробництва суспільних благ (бюджетних послуг) [63, с. 5]. Доцільність децентралізації аргументується тим, що не всі суспільні блага однаково охоплюють громадян. Оскільки центральний уряд не може врахувати такого різноманіття вподобань у кожному регіоні чи місцевості, виробництво різних суспільних благ повинно покладатися на різні рівні влади. За найнижчим рівнем влади повинні закріплюватися всі податкові (прибуткові), видаткові повноваження та повноваження з нормативно-правового регулювання, за винятком тих, щодо яких можуть бути представлені переконливі докази того, що закріплення їх за найнижчим рівнем влади неефективно.

В сучасних умовах обґрунтування доцільності фінансової децентралізації зосереджуються на аналізі її особливостей та недоліків з метою визначення умов ефективного соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому. Так, на думку вітчизняних дослідників, фінансова децентралізація визначається рівнем демократичності та компетентності державних органів влади й управління, а також рівнем довіри до органів місцевого самоврядування, сприйняття державною владою потреб суспільства в цілому і окремих громадян зокрема згідно з їхніми очікуваннями. На неї також впливають ряд соціально-психологічних, ментальних та культурних чинників, які дозволяють або не дозволяють децентралізувати фінансові ресурси в державі [141].

Фінансова децентралізація визначається в рамках фінансової політики держави. Вона виражає процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх мобілізацію і використання між центральним і місцевими органами влади й управління. У зарубіжних країнах часто замість фінансової використовують поняття фіскальної децентралізації. Однак необхідно відзначити, що фінансова децентралізація ширша за бюджетну та фіскальну децентралізацію, тому що базується на розподілі повноважень між органами влади та управління в рамках державної фінансової політики з оподаткування, митних зборів, регулювання цін тощо. Також вона виражається у передачі місцевим органам влади повноважень з формування бази оподаткування, визначення ставок відповідних місцевих податків та зборів, введення податкових стимулів для галузей економіки на регіональному рівні, а також формування структури видатків для надання суспільних благ населенню [97].

Класики теорії фінансової децентралізації виступають проти втручання центральної/субнаціональної влади в розподільну політику, оскільки є особливі національні суспільні блага, розподіл яких має проводитися на найвищому рівні. Сучасні теоретики фінансової децентралізації у своїх дослідженнях більше акцентують увагу на ризики в проведенні чистої фінансової децентралізації, регіональному диспаритеті, необхідності обережного застосування інституційного дизайну та взаємодії інститутів публічної влади [345].

Бюджетна децентралізація є запорукою децентралізації влади, становлення ефективного системи місцевих фінансів, і що найважливіше – інструментом регулювання регіонального розвитку. Саме бюджетна децентралізація передбачає стимулювання регіонів до фінансової автономії,

пошуку додаткових власних ресурсів, активізації внутрішнього потенціалу розвитку; дозволяє балансувати потреби та можливості регіонів [121].

Частіше суть фінансової децентралізації можна визначити, як забезпечення населення певними послугами за бюджетні кошти. Однак, її реалізації потребує наявності фінансово спроможних і відповідальних територіальних громад.

У робочих документах сфери фіскальної децентралізації зазначено, що успіх фіскальної децентралізації можна визначити за тим, наскільки якісно і повно населення отримує послуги, які їм потрібні. Відповідно, щоб фіскальна децентралізація була успішною необхідно щоб вона була всеосяжною та прозорою. Територіальні громади мають бути збалансовані з точки зору відповідальності за витрати та доходи [49].

В умовах фінансової децентралізації органи місцевого самоврядування, володіючи самостійністю, з одного боку, отримують більше стимулів до збільшення доходів у рамках своєї компетенції, але при цьому не можуть переступити певні межі акумуляції ресурсів через відкритість економіки [98]. З іншого боку, вони більш раціонально витрачають кошти, оскільки залежать від платників податків, і здатні більш точно визначати місцеві потреби у суспільних благах і раціонально використовувати накопичений потенціал регіону.

На думку І. Ускова [380], фінансова децентралізація у сфері видатків сприяє найбільш ефективному задоволенню суспільних потреб населення, зростанню його добробуту, підвищує відповідальність розпорядників бюджетних коштів щодо раціонального й обґрунтованого фінансування економічних програм на місцевому рівні, сприяє посиленню громадського контролю над цільовим використанням бюджетних ресурсів [380, с. 107-109]. У сфері доходів вона дозволяє місцевим органам влади мати достатньо фінансових ресурсів для розвитку фінансового потенціалу територій, реалізації інвестиційних програм, стимулювання підприємницької активності тощо. В організаційній сфері фінансова децентралізація, з одного боку, впливає на розвиток системи місцевих фінансів, проведення ефективної бюджетної політики в державі, а з іншого – забезпечує високу фінансову самостійність місцевих органів влади, передбачає ефективність системи оподаткування суб'єктів господарювання та зростання суспільного добробуту населення [380].

Забезпечення регіонального розвитку в умовах фінансової децентралізації відбувається за такими напрямками:

1) децентралізація видатків: надання органам місцевого самоврядування фінансових ресурсів на виконання завдань і функцій щодо соціально-економічного розвитку регіону;

2) децентралізація доходів: закріплення за органами місцевого самоврядування доходів, достатніх для належного і якісного виконання відповідних завдань і функцій, а також надання прав самостійно встановлювати їх розміри;

3) процесуальна та організаційна самостійність: надання прав самостійно, під відповідальність органів, посадових осіб місцевого самоврядування формувати, затверджувати, виконувати фінансові плани, кошториси, бюджети, забезпечувати звітність і контроль тощо [141; 380].

Децентралізація видатків дозволяє органам місцевого самоврядування організувати та надавати суспільні послуги таким чином, щоб вони найбільш відповідали напрямкам соціально-економічного розвитку регіону, забезпечуючи якість розподілу наявних ресурсів між напрямками їх використання. Це пов'язано з тим, що місцеві органи влади територіально знаходяться ближче до населення регіону, більш поінформовані про його потреби і тому здатні задовольнити регіональні потреби краще, ніж центральна влада. За дослідженням І.Я. Чугунова, збільшення обсягів та підвищення ефективності бюджетних видатків за рахунок їх децентралізації сприяють підвищенню життєвого рівня населення та суспільного добробуту в регіоні [386, с. 418].

У свою чергу, децентралізація доходів може реалізуватися за трьома напрямками.

Напрямок 1. За місцевими органами влади закріплюються всі податкові доходи з території, що знаходиться під їх юрисдикцією. При цьому частина доходів повинна передаватися на вищий рівень бюджетної системи для задоволення видаткових зобов'язань національного уряду.

Слабкою стороною цього напрямку є можливість зниження ефективності міжтериторіального перерозподілу доходів, а також обмеження для забезпечення фіскальної стабілізації. Крім того, він може створювати неадекватні стимули для місцевих органів влади щодо фінансування національних видаткових зобов'язань.

Напрямок 2. Розподіл податкових доходів передбачає закріплення всіх податків за центральною владою з наступною передачею коштів органам

влади нижчих рівнів шляхом надання субвенцій чи трансфертів або за допомогою встановлення нормативів відрахувань доходів за всіма або окремими податками до бюджетів нижчого рівня.

Зазначений напрям також має недоліки, основним з яких вважається відсутність залежності між рівнем влади, наділеним прийняттям рішень щодо витрат на соціально-економічний розвиток регіонів, і самими регіонами, на території яких збираються ті чи інші податки. Тим самим підривається основа для створення ефективної системи міжбюджетних відносин. Без встановлення такої залежності виникає можливість або надлишкового фінансування місцевих видаткових потреб чи необґрунтованого зниження обсягів фінансових ресурсів, переданих на нижні рівні бюджетної системи. І те, й інше може привести до неможливості створення стабільної системи фінансування державних послуг на рівні регіонів.

Напрямок 3. Розподіл прибуткових повноважень передбачає закріплення деякої частини податкових повноважень за місцевими або регіональними органами влади, а в разі необхідності – компенсацію відсутніх доходів або шляхом закріплення частки від регульованих податків, або шляхом перерахування трансфертів до місцевого бюджету. Цей варіант, займаючи проміжне положення між двома попередніми, дозволяє закріплювати за нижніми рівнями влади податкові повноваження, тим самим пов'язуючи величину податкового тягаря і прийняті рішення щодо витрат. При цьому місцеві органи влади у своїх діях керуються принципом «витрати-вигоди», що приводить до підвищення економічної ефективності прийнятих ними рішень. Реалізація цього варіанту розподілу доходів вимагає, однак, узгодженого вибору податків, що закріплюються за місцевими органами влади (місцевих податків), і частки державних податків, що зараховуються в місцеві бюджети (регульованих податків) [97].

Проблема розподілу податкових доходів не зводиться тільки до повного закріплення конкретних податків за місцевим або державним рівнями влади. Найчастіше оптимальним виявляється поєднання різних схем закріплення податкових доходів і податкових повноважень. Це пов'язано з вертикальним та горизонтальним дисбалансом. Вертикальний дисбаланс можливий у разі розбіжності власних доходів і видаткових зобов'язань на різних рівнях бюджетної системи, а горизонтальний дисбаланс виникає при диференціації фіскального потенціалу на одному рівні бюджетної системи. Для усунення подібних дисбалансів застосовуються, як правило, механізми трансфертів або

запозичень. Вибір конкретного механізму міжбюджетних трансфертів залежить від завдань державної політики у відповідний період часу. В цілому державна політика в галузі міжбюджетних трансфертів для вирівнювання вертикального та горизонтального дисбалансів реалізується через такі механізми:

1. Вирівнювання вертикального і горизонтального дисбалансів. Таке вирівнювання дефіциту місцевих бюджетів здійснюється шляхом розподілу податкових доходів і виділення трансфертів з державного бюджету, в той час як вирівнювання фіскального потенціалу проводиться за допомогою горизонтальних надходжень з регіонів з високою бюджетною забезпеченістю до депресивних регіонів. Подібна система застосовується у Німеччині.

2. Комплексна система трансфертів вирівнювання. Як вертикальний, так і горизонтальний дисбаланси вирівнюються за допомогою єдиної системи трансфертів вирівнювання і спеціальних грантів. Подібний підхід використовується в бюджетних системах Австралії та Канади.

3. Вирівнювання тільки вертикального дисбалансу бюджетної системи. Як і при використанні першого варіанту бюджетної політики, регіональні бюджетні дефіцити вирівнюються за допомогою закріплення регульованих податків і трансфертів вирівнювання, але не вживаються окремі заходи з вирівнювання горизонтального дисбалансу. У цьому разі міграція капіталу і робочої сили виникає як результат різниці в доходах територіальних громад, а також чистої фіскальної вигоди в регіонах (чистої вигоди від державних витрат і сплачених податків). Зазначений підхід поширений у США.

Крім встановлення співвідношення між цілями вирівнювання горизонтального та вертикального дисбалансів, визначаються співвідношення між видами трансфертів, які можуть бути умовними, або цільовими, а також безумовними, або нецільовими. Умовні трансферти надаються на умовах спільного фінансування та можуть бути як у фіксованій сумі, так і з можливістю пролонгації. Безумовні трансферти виділяються у вигляді відрахувань від податкових доходів до місцевих бюджетів або у вигляді прямих трансфертів. Вони також можуть надаватися у фіксованій сумі або підлягати пролонгації.

Аналіз наукових підходів провідних економістів у сфері стимулювання регіонального розвитку дозволяє стверджувати, що фінансова децентралізація має як переваги, так і недоліки, які виявляються при порівнянні суспільних витрат і вигід. До її переваг відносять такі:

(1) наближеність органів місцевого самоврядування до громадян та безпосередня взаємодія з ними дозволяють якісно та обґрунтовано

задовольнити соціальні потреби населення на місцевому рівні. Близькість місцевої влади до населення також сприяє посиленню громадянської активності, підвищенню прозорості влади і посиленню її підконтрольності населенню. Надання суспільних благ тільки силами установ, підвідомчих центральному уряду, пов'язане зі значними витратами: при єдиному підході до територій на одних територіях відбуватиметься перевиробництво суспільних благ, на інших – їх недовиробництво, що не сприяє соціально-економічному розвитку регіонів у цілому [98; 63];

(2) забезпечення обґрунтованого розподілу фінансових ресурсів між окремими територіальними утвореннями, а також фінансування в повному обсязі соціальних та інвестиційних проектів і програм на підвідомчій території [380];

(3) забезпечення макроекономічної стабільності на місцевому рівні та фінансової самостійності місцевих органів влади щодо фінансування покладених на них функцій і задач, враховуючи чітке розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління [206; 380];

(4) підвищення компетенції та кваліфікації місцевих органів влади в процесі вирішення поточних і стратегічних задач на регіональному рівні, посилення відповідальності місцевих органів влади та управління, а також підвищення продуктивності функціонування бюджетної системи шляхом забезпечення підзвітності місцевої влади своєму населенню [206; 380];

(5) сприяння підтримці підприємницької активності та зростанню інвестиційних можливостей місцевих органів влади та управління щодо соціально-економічного розвитку регіонів.

Основні недоліки фінансової децентралізації полягають у такому [380]:

1) зниження рівня контролю за формуванням та ефективністю розподілу бюджетних коштів;

2) зростання міжрегіональної диференціації чистих фіскальних вигід – різниці між обсягом одержуваних вигід від надання суспільних благ і рівнем здійснюваних податкових платежів, що призводить до порушення принципу територіальної справедливості, який передбачає наявність рівного доступу до суспільних благ незалежно від їх географічного розташування;

3) зміщення пріоритетів державних органів влади та управління в наданні інфраструктурних інвестицій, зниження ефективності реалізації бюджетної політики на місцевому рівні;

4) обмеженість державних органів влади та управління у вирівнюванні дохідних та видаткових частин бюджетів місцевого самоуправління, регулюванні соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів [380].

Для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування на засадах фінансової децентралізації та реалізації своєї автономії щодо здійснення витрат місцева влада повинна володіти бюджетною та податковою самостійністю, але за наявності певних умов:

– передусім важливим є достатній рівень автономії органів місцевого самоврядування щодо використання доходів – місцеві органи влади повинні мати змогу при потребі «доповнити суми доходів, які вони одержують з власних джерел прибутку». Так, можна виділити кілька можливих варіантів такої автономії – це можливість зміни податкових ставок, визначення бази оподаткування, можливість прийняття рішення щодо введення конкретного податку та можливість збирання податків, які накладаються на місцевому рівні. Серед них можливість зміни податкової ставки є чи не найважливішим атрибутом податкової самостійності, оскільки місцеві органи влади можуть краще оцінити адекватність ставки та податкову спроможність регіону та населення, яке там проживає;

– «тягар місцевих податків повинні нести місцеві мешканці». Це дуже важливе правило фінансової децентралізації, оскільки, якщо витрати, які здійснюються для гарантування відповідного рівня життя резидентів відповідної території, частково сплачуватимуться нерезидентами, місцева влада перетвориться на менш підзвітну місцевим мешканцям структуру щодо своїх витрат. Так, податок на прибуток підприємств та акцизи не можуть бути кандидатами на роль місцевих податків, оскільки їх тягар експортується до нерезидентів;

– фінансові ресурси, одержані від вищих владних структур не повинні суперечити пріоритетам місцевого населення та влади у веденні власної видаткової політики. Винятком є лише ситуація, коли органи місцевого самоврядування забезпечують виконання завдання, яке в результаті має принести значні переваги нерезидентам даної території [380].

Несистемне, нераціональне проведення фінансової децентралізації, відмінності та прогалини у розвитку територій, міжнаціональні конфлікти, слабка адміністративна чи фінансова спроможність місцевої влади, недовіра та відсутність координації між приватним і публічним секторами може мати

наслідком дисбаланс у соціально-економічному розвитку територій, процвітання корупції, неефективність управлінської діяльності [316].

Аналіз особливостей, переваг та недоліків децентралізації дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах стимулювання регіонального розвитку найбільш затребуваною формою економічних відносин між органами державної влади й управління та органами місцевого самоврядування є така фінансова децентралізація, яка враховує ступінь закріплення фінансових ресурсів та організаційної функціональної самостійності за органами місцевого самоврядування і регіонами (рис. 4.2).

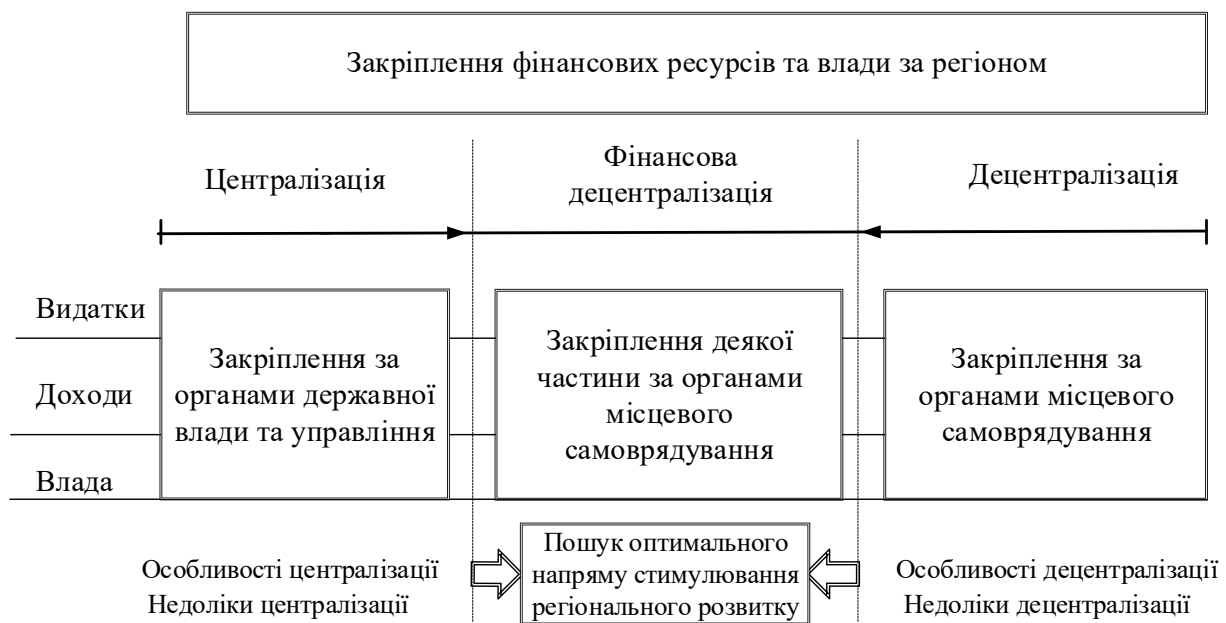

Рис. 4.2. Місце фінансової децентралізації серед інших форм закріплення ресурсів та влади за органами місцевого самоврядування та регіоном*

* Джерело: розроблено авторами

Таке визначення фінансової децентралізації враховує особливості децентралізованої форми закріплення фінансових ресурсів та влади за регіоном з позицій стимулювання його соціально-економічного розвитку, а також дозволяє уникнути недоліків у стимулюванні регіонального розвитку через урахування ступеня фінансової самодостатності кожного регіону та його здатності самостійно забезпечувати власний соціально-економічний розвиток у процесі скорочення міжрегіональної диференціації.

Ступінь ефективності фінансової децентралізації у роботі визначається за якісними та кількісними критеріями, основні з яких є такі:

1) Співвідношення загального обсягу видатків або доходів місцевих бюджетів до державних видатків або до державних доходів відповідно. Ці показники відображають ступінь децентралізації, свідчать про фінансову спроможність органів місцевого самоврядування щодо виконання покладених на них функцій і завдань, а відтак і якість виконання. До держав, у яких місцеві видатки у відсотковому співвідношенні до державних видатків становлять більш ніж 50%, належать такі розвинені країни світу, як Данія, Іспанія, Швеція.

2) Співвідношення загального обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП. Цей показник також відображає рівень децентралізації в державі та показує, яка частина фінансових ресурсів держави розподілена поміж суб'єктами місцевого самоврядування. Так, наприклад, якщо його значення більш, ніж 15%, то має місце високий рівень децентралізації. До країн Європейського Союзу з високим рівнем децентралізації належать Данія, Швеція, Іспанія, Фінляндія, Нідерланди, Італія. Середній рівень децентралізації (10-15%) властивий Польщі, Великобританії, Угорщині, Франції. Низький рівень децентралізації (до 10%) властивий Словаччині, Литві, Естонії, Португалії, Греції.

3) Частка власних доходів у структурі доходів територіальних громад. Цей показник є кількісним і якісним критерієм фінансової децентралізації. Він свідчить про фінансову самостійність (фінансову автономію) територіальних громад. Право органів місцевого самоврядування встановлювати податкові ставки, а також визначати обсяги надходжень з інших джерел реалізуються винятково щодо власних доходів.

4) Обсяг міжбюджетних трансфертів, зокрема, дотацій вирівнювання у структурі доходів місцевих бюджетів. Значення цього показника свідчить про рівень фінансової децентралізації у державі. Чим більше міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, тим нижчий рівень фінансової самостійності і незалежності місцевого самоврядування [141; 380].

Слід зауважити, що для обґрунтування впровадження фінансової децентралізації у державі необхідна повна і достовірна інформація про територіальну структуру та інтенсивність фінансових потоків у регіонах. Такі дані допомагають зрозуміти, з одного боку, скільки податкових доходів надходить з кожної території до бюджетів різних рівнів, а з другого – скільки коштів з бюджетів витрачається на соціально-економічний розвиток регіонів. Ця інформація розкриває сутність фінансової самодостатності кожної

території, а також її здатність самотійно забезпечувати власний соціально-економічний розвиток.

Міжбюджетні відносини характеризують розподіл повноважень, функцій та обов'язків між органами влади на державному рівні та органами місцевого самоврядування згідно з чинним законодавством. Такі відносини базуються на взаємообумовленому русі коштів між бюджетами різних рівнів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, а також сприяння зростання суспільного добробуту країни.

Особливості організації системи міжбюджетних відносин взаємопов'язані зі ступенем самотійності місцевого самоврядування в регіоні. Така організація залежить від обраної форми розвитку міжбюджетних відносин – централізованої та децентралізованої. Систематизація зарубіжних та вітчизняних наукових поглядів дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах найбільш затребуваною формою стимулювання регіонального розвитку є фінансова децентралізація, яка враховує особливості централізації та децентралізації відносин між державою та її регіонами і має особливості залежно від країни. Для виявлення особливостей стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації необхідним є формування повної та достовірної інформаційної бази про територіальну структуру та інтенсивність фінансових потоків у регіонах. Такі дані допоможуть визначити загальний обсяг коштів, що надходять з кожної території до бюджетів різних рівнів, а також обсяг коштів, що витрачається з бюджетів на соціально-економічний розвиток регіонів.

Фінансова децентралізація в широкому розумінні передбачає делегування більш значних повноважень та фінансових ресурсів місцевим органам влади з тим, щоб забезпечити їх спроможність самотійно приймати рішення щодо формування доходів, витрат і нормативно-правового регулювання.

Фінансова децентралізація - це форма економічних відносин шляхом урахування ступеня закріпленості фінансових ресурсів та організаційної функціональної самотійності за органами місцевого самоврядування і регіонами. При стимулюванні регіонального розвитку затребуваною формою таких відносин між органами державної влади й управління та органами місцевого самоврядування є фінансова децентралізація, якій властиві такі особливості:

- передбачає делегування значних повноважень органам влади на місцях, з тим щоб, забезпечити спроможність територіальних громад

самостійно приймати рішення щодо формування доходів, витрат і нормативно-правового регулювання з метою забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів;

- передбачає контроль за ефективністю розподілу бюджетних коштів;
- сприяє скороченню міжрегіональної диференціації за обсягом одержуваних вигід від надання суспільних благ і рівнем здійснюваних податкових платежів, коли порушується принцип територіальної справедливості, який передбачає рівний доступ до суспільних благ незалежно від географічного розташування регіонів;
- не змінює пріоритети державних органів влади та управління щодо надання інфраструктурних інвестицій;
- сприяє участі державних органів влади та управління у вирівнюванні дохідних та видаткових частин бюджетів місцевого самоуправління, регулюванні соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів.

Зарубіжний досвід є корисним для України з позицій бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку її регіонів з позицій доцільності збільшення питомої ваги доходів та видатків місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України до рівня економічно розвинених країн; зростання обсягу податкових надходжень в доходах місцевих бюджетів України; зниження залежності місцевих бюджетів від трансфертів за цільовим призначенням (субвенцій), кошти яких органи місцевого самоврядування не мають повноважень розподіляти самостійно.

4.3. Особливості формування концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні в контексті децентралізації

Прагнення України до європейського простору обумовлюється цілями та завданнями, реалізація яких в найближчий час є обов'язковою. Одним із таких завдань є проведення адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування в напрямку адміністративно-фінансової децентралізації, а також формування концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні.

Досліджуючи сутність децентралізації, слід наголосити на тому, що дана проблематика відображена в усіх основних державних програмних документах, зокрема – Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [41] і Коаліційній угоді [42]; Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 р. [22]; Програмі діяльності КМУ (нова політика державного управління) [32].

До етапів проведення децентралізації місцевого самоврядування слід віднести процес укрупнення територіальних громад, створивши умови заохочення та стимулювання громад, що пройдуть процес об'єднання. Втілення цього процесу має стати підґрунтям для створення спроможних територіальних громад. Під спроможними територіальними громадами слід розуміти територіальні громади сіл, селищ, міст, які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері соціального захисту, житлово-комунального господарства, освіти, культури, охорони здоров'я. Однак, при наданні вказаних послуг, обов'язково слід врахувати кадровий ресурс, розвиток інфраструктури адміністративно-територіальної одиниці та її фінансове забезпечення.

Дослідженням проблематики децентралізації займались вчені науковці заходу, а саме: Р. Масгрейв, В. Оутс. Досліджуючи їх наукові здобутки слід особливу увагу звернути такі основні праці як: «Фінансування урядів штатів та місцевих органів» Р. Масгрейва, «Нариси фіскального федералізму», «Фіскальний федералізм» та «Політична економія фіскального федералізму» В. Оутса. Серед українських науковців у сфері української економічної науки проблематику фінансової децентралізації розглядали Н. Бикадорова, Б. Данилишин, О. Василик, З. Варналій, М. Козоріз, М. Кизима, В. Кравченко, Е. Лібанова, А. Мокій, І. Луніна, В. Опарін, С. Романюк, А. Ткачук, Л. Тичковська, С. Юрій та інші відомі фахівці. Слід наголосити на тому, що враховуючи велику кількість науковців у галузі фінансової децентралізації, питання її розвитку завжди залишається актуальним.

Децентралізація влади – це реальний шлях до підвищення якості повсякденного життя територіальних громад, це самодостатність громад. Основним в понятті «децентралізація» слід вважати зміну системи управління, яка забезпечить передачу вагової частини функцій центральної влади до місцевих органів влади та ініціативної самоорганізації громадян.

Відомий американський вчений М. Белл тлумачить поняття децентралізації як спосіб виміру величини переходу національної економіки від адміністративно-командної до ринкової [355].

Важливим внеском Р. Масгрейва в розвиток теорії фінансової децентралізації було формулювання принципів, на основі та з урахуванням яких має проводитися фінансова децентралізація.

До таких принципів слід віднести:

- принцип відповідності, суть якого полягає у прийнятті рішення про виробництво суспільних благ, яке має покладатися на громадян, які проживають на території, на якій надаватимуться відповідні послуги, та які фінансують їх виробництво шляхом сплати податкових платежів;

- принцип національних благ, сутність якого полягає у наданні благ, які є важливими з позиції підтримки національних інтересів або виробництво яких характеризується просторовими зовнішніми ефектами, може стимулюватися центральними органами влади за рахунок надання цільових трансфертів на їх виробництво;

- принцип централізованого перерозподілу, тобто політика розподілу повинна проводитись центральними органами влади, оскільки вони володіють необхідними для цього інструментами;

- принцип фінансового вирівнювання, тобто забезпечення міжбюджетного вирівнювання між краще та гірше забезпеченими адміністративно-територіальними одиницями має проводитися на центральному рівні [390].

На сьогоднішній день, немає жодних противаг щодо правильності проведення реформ у напрямку децентралізації. Формування самодостатніх територіальних громад, які характеризуватимуться достатніми повноваженнями органів місцевого самоврядування, спроможністю бюджетів, високим рівнем фінансової незалежності, є центральним стержнем при реформуванні адміністративно-територіальної та фінансово-бюджетної систем в Україні. Передача адміністративних та фінансових ресурсів на місця дає підставу для проведення задуманих реформ.

При здійсненні фінансової децентралізації підґрунтям її проведення повинні стати такі передумови як:

- адміністративний та фінансовий потенціал місцевих органів влади для виконання покладених на них повноважень;

- дієва система стимулів та відповідальності органів місцевого самоврядування за виконання покладених на них функцій;

- рішуче розмежування видаткових повноважень між центром та локальним рівнем відповідно до економічної та соціальної доцільності;
- високий рівень автономності органів місцевого самоврядування.

Слід врахувати і ті зміни, які відбулись на законодавчому рівні, а також ті, які заплановано провести. Зокрема, це розробка проектів та прийняття низки законодавчих актів у сфері забезпечення проведення процесу децентралізації, серед яких можна назвати Закони України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [15], «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [17], проекти Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо статусу старости села, селища)», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо добровільного приєднання територіальних громад)» та ряд інших актів.

Нормативні напрацювання визначають основні процеси добровільного об'єднання територіальних громад, а також розкривають функції та обов'язки, які набудуть об'єднані територіальні громади в процесі децентралізації, фінанси, які будуть надані для їх реалізації після завершення процедури об'єднання. Основною метою, заради якої об'єднуватимуться територіальні громади, є отримання самостійності у сфері економічного та податкового розвитку, здійснення повноважень, які нададуть об'єднаним територіальним громадам статусу, наближеного до статусу, міст обласного значення.

Починаючи з 2015 року, розробка законопроектів та інших нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, розпочала практичний етап формування спроможних територіальних громад. Аналізуючи статистичні дані, станом на червень 2016 року утворено 172 об'єднані територіальні громади, в яких обрано органи місцевого самоврядування – з них 159 об'єднаних територіальних громад, у яких місцеві вибори відбулись 25 жовтня 2015 р., отримали нові повноваження та ресурси і з 1 січня 2016 року перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державною казначейською службою України [245]. Досліджуючи процес децентралізації в адміністративно-територіальних одиницях України, найбільше об'єднаних територіальних громад утворено в Львівській, Тернопільській, Рівненській,

Хмельницькій, Дніпропетровській, Полтавській, Чернівецькій областях, а наприкінці 2016 року до цих областей приєдналась і Закарпатська.

Запровадження нових норм дозволило зміцнити фінансову базу місцевого самоврядування, запровадити механізми стимулювання територіальних громад до добровільного об'єднання. За результатами 2015 року забезпечено надходження до загального фонду місцевих бюджетів 99,8 млрд. грн., що складає 116,0% до річних призначень, затверджених місцевими радами. Приріст надходжень до загального фонду місцевих бюджетів у 2015 року порівняно з 2014 роком склав 29,6 млрд. грн., або 42,1%. Значно зросла частка видатків на виконання самоврядних повноважень, запроваджено новий механізм бюджетного регулювання [391].

Одночасно, необхідно наголосити на тому, що створено лише 17,8% об'єднаних громад від запланованих 967. У чотирьох областях створено тільки по одній об'єднаній громаді. Тернопільська область лідирує у створенні спроможних громад, проект реалізовано на 100%. Цей процес однозначно потрібен громадам зважаючи на значну кількість малих територіальних громад, які є суто дотаційними (дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету), говорити про ефективне задоволення потреб мешканців таких громад неможливо. Слід зазначити, що саме об'єднання має призвести до значного покращення ситуації в розвитку територіальних громад і створити умови для передачі відповідних повноважень таким громадам [391].

Створення фінансово незалежних територіальних громад повинно розпочатися із того, що органами місцевого самоврядування, які неспроможні самі забезпечувати власні повноваження, але готові до спільної роботи шляхом об'єднання на благо власного населеного пункту. Рішучість таких територіальних громад повинна проявлятися у готовності брати на себе відповідальність за власні та делеговані державою повноваження. Така взаємодія повинна проявлятися між громадою та органами місцевого самоврядування та в результаті повинна призвести до розвитку громад, так і розвитку регіону в цілому.

Якщо говорити про фінансову автономію в контексті децентралізації, то її можна трактувати як базову умову життєздатності територіальної спільноти. Тобто, муніципальне утворення може самостійно формувати фінансові ресурси для виконання власних повноважень, спрямованих на надання

громадських послуг населенню на належному рівні. Однак, цей рівень не повинен бути нижче встановлених державою стандартів. Отриманий результат – дохід, повинне бути спрямований в бюджет розвитку, кошти якого використовуються на забезпечення виконання програм економічного й соціального розвитку території. Наявність фінансових ресурсів дає змогу утримувати територіальною громадою необхідну кількість об'єктів комунальної власності, що становлять матеріальну базу місцевого самоврядування. В даному випадку фінансово-економічна спроможність місцевого самоврядування є основним критерієм ефективності його управлінської діяльності.

При реформуванні фінансових відносин регіонів необхідно сформувати такі регіони, які мали б достатній потенціал для розширеного відтворення та були економічно самодостатніми. Створення фінансово самостійних адміністративно-територіальних одиниць призведе до змін не тільки у територіальних розмірах громад, але й у бюджетному та податковому законодавстві. В результаті проведених змін повинна бути створена відповідність результативності регіональної економіки надходженням до бюджетів. Однак, під час здійснення реформування територіального устрою необхідно враховувати потенційні можливості громади на здійснення самофінансування. Враховуючи потребу у переході до децентралізованої фінансової системи, доцільно визначити завдання, які покладатимуться на адміністративно-територіальні одиниці. Одночасно необхідно оцінювати їх здатність фінансувати ці завдання. Оскільки економічна ефективність виходить з ринкової економіки, то децентралізація дрібних громад дозволить здійснювати надання суспільних благ відповідно до відмінностей територіально-розрізненого суспільства, а також індивід матиме можливість покинути або переїхати до іншої громади, де надається кращий пакет суспільних послуг. Тому, при формуванні адміністративно-територіальних одиниць повинні бути створені відносно рівні початкові умови щодо самофінансування органів місцевого самоврядування [248].

При здійсненні адміністративно-фінансової децентралізації та формуванні концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні, важливими є такі завдання:

- оновлення та удосконалення нормативно-правових актів у сфері децентралізації та об'єднання територіальних громад;

- удосконалення податкової бази, яка дасть змогу забезпечити виконання територіальними громадами власних повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв дотування державою наданих повноважень;

- приведення до економічно обґрунтованих норм рентних платежів;

- впорядкування пільг щодо використання природних благ територіальних громад;

удосконалення механізмів реалізації прав громад місцевому рівні для забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Таким чином, з початку 2015 року в Україні фактично запроваджена нова бюджетна модель, яка спрямована на забезпечення фінансової децентралізації, а саме збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, формування фінансово спроможних територіальних громад.

Значну частину бюджетів місцевого самоврядування будуть формувати надходження від податків, механізм справляння яких належним чином не відпрацьований. Це стосується в першу чергу податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, екологічного податку. Відповідно, сільські, селищні ради не можуть повністю розраховувати на наявні доходні джерела, оскільки порядок адміністрування відповідних форм оподаткування належним чином не визначений, а фіскальний потенціал оцінити досить складно.

Рівень адміністрування місцевих податків є досить низьким, внаслідок недостатньої зацікавленості фіскальної служби у їх належному справлянні (на відміну від податків, що формують державний бюджет) та ускладненому механізмі адміністрування (відсутності належних реєстрів з інформацією, необхідною для організації податкового процесу). Для реалізації потреб екологічної політики вбачається доцільним забезпечити можливість акумуляції коштів екологічного податку об'єднаних територіальних громад для уможливлення ефективного використання їх по цільовому призначенню. Крім того, перспективними є важелі заохочування створення спільних екологічних програм в рамках проектів співробітництва територіальних громад і об'єднаних територіальних громад.

Серед запропонованих зборів та різних платежів до місцевих бюджетів доцільно конкретизувати складові позиції щодо державного мита, орендної

плати за водні об'єкти та їх частин. Не ясно, що мається на увазі і який розподіл між бюджетами буде раціональним.

Крім того, дуже низьким є процент (1,5 %) коштів, що повинні надходити до бюджетів громад у випадку видобування газу та нафти на їх території. Є види плат та зборів, які необхідно залишати у повному обсязі в бюджетах об'єднаних територіальних громад виходячи з їх місцевого наповнення, а саме:

- плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції;
- збір за місця паркування транспортних засобів;
- туристичний збір;
- надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та ін. майном, що перебуває в комунальній власності [288].

Опрацювавши та дослідивши проблематику адміністративно-фінансової децентралізації та особливості формування концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні, встановлено, що в результаті проведення ефективних реформ слід очікувати на:

- отримання економічно, фінансово та інфраструктурно спроможні громади;
- нові еліти на місцях;
- покращення надання публічних послуг;
- всеохоплюючі управлінські можливості та ресурсну базу;
- горизонтальні відносини між державними органами, місцевим самоврядуванням, приватним сектором;
- інструменти для формування інвестиційного середовища;
- нові світоглядні та культурно-освітні підходи для конструювання регіональних особливостей, що наповнюватимуть єдиний загальноукраїнський контекст.

Отже, об'єднання територіальних громад є перспективою переходу місцевого самоврядування на якісно новий рівень.

Напрямами подальших досліджень можуть стати нормативно-правове обґрунтування механізмів реалізації стратегічного планування, бенчмаркінгу, проектного менеджменту в об'єднаній громаді, а також підходів до управління об'єктами права комунальної власності, розширення та затвердження джерел фінансування місцевого розвитку тощо.

Для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування на засадах фіскальної децентралізації та реалізації своєї автономії щодо витрат, місцева влада повинна володіти бюджетною та податковою самостійністю спираючись на використання таких атрибутів, передусім важливим є достатній рівень автономії органів місцевого самоврядування щодо використання доходів – місцеві органи влади повинні мати змогу при потребі доповнити суми доходів, які вони одержують з власних джерел прибутку.

Так, можна виділити чотири виміри такої автономії – це можливість зміни податкових ставок, визначення бази оподаткування, можливість прийняття рішення щодо введення конкретного податку та можливість збирання податків, які накладаються на місцевому рівні.

Серед них можливість зміни податкової ставки є чи не найважливішим атрибутом податкової самостійності, оскільки при його відсутності повноваження органів місцевого самоврядування щодо введення в разі необхідності додаткових податків стає дуже обмеженою.

Це дуже важливе правило фінансової децентралізації, оскільки, якщо витрати, які здійснюються для гарантування відповідного рівня життя резидентів відповідної території, частково сплачуватимуться нерезидентами, місцева влада перетвориться на менш підзвітну місцевим мешканцям структуру щодо своїх витрат. Так, податок на прибуток підприємств та акцизи не можуть бути кандидатами на роль місцевих податків, оскільки їх тягар експортується до нерезидентів; фінансові ресурси, одержані від вищих владних структур не повинні суперечити пріоритетам місцевої влади у веденні власної видаткової політики.

4.4. Вплив бюджетної децентралізації в Україні на формування та використання фінансових ресурсів ОТГ

Реформування міжбюджетних відносин шляхом бюджетної децентралізації є одним з пріоритетних напрямів сучасного етапу розвитку України. Обмеженість дохідних джерел та висока фінансова залежність місцевих органів влади від рішень центрального уряду, нечіткий розподіл

видаткових повноважень та зменшення відповідальності за витрачанням бюджетних коштів, а також різний рівень соціально-економічного розвитку територій, їх виробничого та фінансового потенціалу, природно-кліматичних умов, екологічного стану зумовлюють необхідність проведення бюджетної децентралізації в Україні.

Бюджетна децентралізація є основним інструментом забезпечення самостійності регіонів, її головною метою є досягнення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування внаслідок надання територіям необхідного фінансово-матеріального ресурсу. Бюджетна децентралізація спрямована на оптимізацію відносин всередині бюджетної системи: між державним бюджетом та місцевими бюджетами (вертикальні відносини), між місцевими бюджетами (горизонтальні відносини), перерозподіл бюджетних коштів між «багатими» та «бідними» територіями, а також забезпечення фінансового вирівнювання бюджетних можливостей органів державної влади та місцевого самоврядування. Тому виникає потреба дослідження фінансового забезпечення регіонів та удосконалення механізму передачі централізованого бюджетного ресурсу від держави до органів місцевої влади з метою максимально ефективного його використання.

У вітчизняній фінансовій термінології поняття «бюджетна децентралізація» трактується як процес передачі частини прав, компетенцій, відповідальності і фінансових ресурсів у бюджетній сфері від центральної влади органам місцевого самоврядування [41]. Зарубіжна фінансова наука визначає поняття «бюджетна децентралізація» (fiscal decentralization) як мобілізацію фінансових ресурсів у доходній частині місцевих бюджетів [355].

Для реалізації бюджетної децентралізації, яка відбувається в Україні в декілька етапів, прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на розширення прав місцевих органів влади, зміцнення їх бюджетної самостійності та визначення відповідальності (Додаток В).

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» децентралізація, реформи державного управління та регіональної політики визначено пріоритетними напрямками у досягненні спроможності місцевого самоврядування та побудові ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізації повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [41].

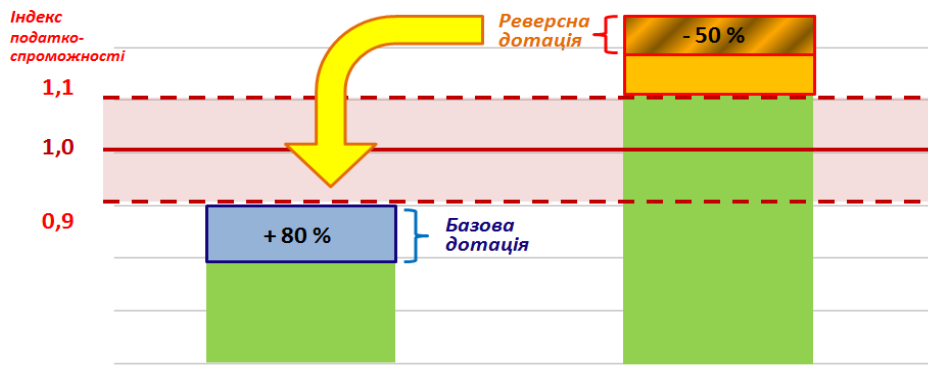
Бюджетна децентралізація надає змогу фінансувати витрати за місцем виникнення потреб користувачів, що вимагає від регіональної влади обґрунтованого визначення обсягів надання та фінансування суспільних благ. Формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для проживання громадян, надання їм високоякісних та доступних публічних послуг неможливі без належного економічного розвитку відповідних територій, їх фінансового забезпечення, достатніх джерел для наповнення місцевих бюджетів.

З прийняттям Закону України від 28.12.2014 р. № 79-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» Україна вперше наблизилася до реалізації кроків щодо перерозподілу повноважень на користь регіонів. Серед них:

- забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів;
- стимулювання до об'єднання та формування платоспроможних територіальних громад;
- закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів і розширення дохідної бази місцевих бюджетів;
- децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності;
- нові види трансфертів;
- новий механізм бюджетного регулювання та вирівнювання [15].

Внесені зміни до Бюджетного кодексу України змінили призначення фінансового вирівнювання, за допомогою якого держава регулює відносини зі створення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів у складі державного та місцевих бюджетів – бути не просто фінансовою підтримкою проблемних регіонів, а сприяти їхньому соціально-економічному розвитку. Систему балансування замінено системою бюджетного вирівнювання, яка передбачає горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя (рис. 4.3).

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

**Рис. 4.3. Механізм горизонтального фінансового вирівнювання
в Україні [128]**

Механізм вирівнювання передбачає, що місцеві бюджети з рівнем надходжень нижче 0,9 середнього показника по Україні для підвищення рівня їх забезпеченості отримують базову дотацію (80 відсотків суми, необхідної для досягнення показника 0,9). Для місцевих бюджетів з рівнем надходжень в межах від 0,9 до 1,1 вирівнювання не здійснюється. Водночас із бюджетів із значним рівнем надходжень на одного жителя передбачено реверсну дотацію до державного бюджету в обсязі 50 відсотків перевищення індексу податкоспроможності 1,1 до середнього значення по Україні.

Фінансовою базою горизонтального вирівнювання для бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад є 60 % податку на доходи фізичних осіб, для обласних бюджетів – 15 % податку на доходи фізичних осіб та 10% податку на прибуток.

Розширення доходів місцевих бюджетів досягається за рахунок зміцнення ресурсної бази органів місцевого самоврядування (табл. 4.1).

Зокрема, до ст. 29 Бюджетного кодексу внесено зміни, відповідно до яких до доходів загального фонду державного бюджету надходить 25% податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та 90% податку на прибуток підприємств. Спірне рішення, оскільки вилучення до загального фонду державного бюджету 25% ПДФО не компенсується надходженнями від 10% податку на прибуток підприємств, переданих з державного бюджету. Адже саме ПДФО в останні роки був головним наповнювачем місцевих бюджетів.

Крім того, місцеві бюджети отримали 80% екологічного податку (раніше 35%), частину рентної плати (по 50% – за спеціальне використання лісових і водних ресурсів, 25% – за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення) [15].

Таблиця 4.1

Розширення доходів місцевих бюджетів в Україні*

Джерело надходження	Податкова база
З Державного бюджету	10 % податку на прибуток підприємств приватного сектора економіки
	100 % державного мита
	100 % плати за надання адміністративних послуг
Передача з бюджету розвитку	Єдиний податок
	Податок на майно (оподаткування комерційної нерухомості та автомобілів із великим об'ємом двигуна)
	Передача зі спеціального фонду екологічного податку (крім радіоактивних відходів) з одночасним збільшенням нормативу зарахування до 80% (діюча норма – 35%)
Нові платежі	Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів (5% від обсягу реалізації)

* *Джерело: складено автором за [15]*

Невід'ємною складовою бюджетної децентралізації є реформування податкової системи України. Змінами, внесеними до ПКУ, за місцевими бюджетами закріплено стабільні джерела доходів, розширено їх дохідну базу та передбачено зміцнення прав та повноважень місцевого й регіонального самоврядування щодо незалежного прийняття рішень і формування територіальних бюджетів за рахунок самостійного встановлення ставок податків і зборів [17].

Нововведенням ПКУ, яке значною мірою впливає на формування місцевих бюджетів, є зміна структури місцевих податків і зборів:

- запроваджено сплату акцизного податку з реалізації через роздрібну мережу підакцизних товарів у розмірі 5% від обсягу реалізації;
- розширено базу оподаткування для податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, шляхом оподаткування об'єктів як житлової, так і нежитлової нерухомості;
- уведено транспортний податок на легкові автомобілі «віком» до п'яти років з об'ємом циліндрів двигуна понад 3 тис. см³;
- включено до податку на майно плату за землю;
- оптимізовано єдиний податок за кількістю груп платників та максимальним розміром доходу [17].

Отже, конкретним результатом бюджетної децентралізації є забезпечення місцевих бюджетів власними доходами, серед яких пріоритетне значення мають фіскально-податкові доходи, підвищення яких можливе завдяки змінам до Бюджетного і Податкового кодексів України.

Одним з вагомих етапів реалізації політики бюджетної децентралізації є проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, основу якої закладено Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [39]. Розпочата реформа покликана забезпечити формування фінансово спроможних територіальних громад, які здатні не лише задовольняти потреби населення, але й забезпечувати комплексний та системний розвиток територій.

Проведення реформи адміністративно-територіального устрою має супроводжуватися зміцненням територіальних громад, продовженням бюджетної реформи та доведенням її до базового рівня – бюджетів сіл, селищ, міст районного значення. Досягнення ефективності бюджетної децентралізації неможливе без формування низової адміністративно-територіальної одиниці – територіальної громади, яка має достатні фінансові та економічні ресурси для надання послуг громадянам.

Переважна більшість територіальних громад України неспроможна власними силами забезпечити надання публічних послуг населенню належної якості через обмеженість фінансових ресурсів, занепад або відсутність інфраструктури, брак кадрів відповідної кваліфікації. Реформа місцевого самоврядування спрямована на забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення, і в першу чергу - на мобілізацію внутрішніх резервів територіальних громад.

У ході реформи бюджети місцевого самоврядування отримали додаткові фінансові ресурси, проте для переважної більшості дрібних територіальних громад їх недостатньо для забезпечення фінансової спроможності. Тому реформа місцевого самоврядування, враховуючи позитивний європейський та власний досвід, передбачає об'єднання (укрупнення) територіальних громад.

Механізм та умови формування спроможних територіальних громад, регулювання відносин, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, визначають Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII [20] та Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена постановою КМУ від 08.04.2015 № 214 [25].

Ресурсну базу об'єднаних територіальних громад складають податкові надходження, збори та інші та доходи. Основними фінансовими ресурсами об'єднаних територіальних громад є податкові надходження, серед яких:

- 60% ПДФО;

- 100% податку на майно;
- 100% єдиного податку;
- 25% екологічного податку;
- 100% податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;
- 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів.

Об'єднані територіальні громади, визнані у встановленому Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» порядку спроможними, отримали право на перехід на прямі трансферти з державним бюджетом: базова дотація, медична та освітня субвенції, інші субвенції, капітальні трансферти.

Спроможною визнається така територіальна громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення питань місцевого значення, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства в інтересах жителів територіальної громади.

Об'єднані територіальні громади отримали весь спектр повноважень, які наразі мають міста обласного значення:

- планування розвитку громади та формування бюджету;
- економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва;
- управління земельними ресурсами;
- надання житлово-комунальних послуг, теплопостачання і водовідведення, збір та утилізація відходів, утримання об'єктів комунальної власності;
- організація пасажирських перевезень на території громади,
- розвиток місцевої інфраструктури (утримання та будівництво доріг, тепло-, водо-, газопостачання, водовідведення, благоустрій територій);
- утримання вулиць і доріг на території громади;
- надання первинної медичної допомоги;
- утримання шкіл та дитсадків;
- здійснення пожежної охорони;
- утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків;
- забезпечення громадської безпеки силами муніципальної поліції;
- надання адміністративних послуг у центрах їх надання (у громадах).

Крім того, в об'єднаних територіальних громадах мешканці забезпечені послугами, що надаються органами державної влади: виплата пенсій, субсидій, надання пільг, казначейське обслуговування, контроль санітарного стану, реєстрація актів цивільного стану.

Отже, в такий спосіб дотримується один із основних принципів децентралізації – розподіл повноважень згідно з принципом субсидіарності, відповідно до якого найбільшими повноваженнями наділені ті органи влади, які є найближчими до людей, на рівні яких вирішення завдань та надання послуг є найбільш ефективним та найменш ресурсовитратним.

Успішність функціонування об'єднаних територіальних громад оцінюється фінансовим результатом їх діяльності. Так, загальні доходи 366 об'єднаних територіальних громад України у 2017 році збільшилися у 26,2 рази порівняно з 2015 роком і становили 28800,0 млн. грн., у яких частка доходів 18 об'єднаних територіальних громад Полтавської області склала 4% (рис. 4.4).

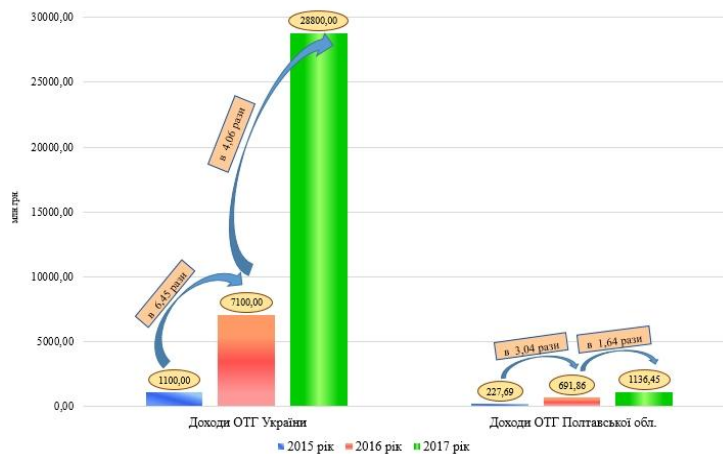

Рис. 4.4. Динаміка доходів ОТГ України та Полтавської області у 2015-2017 рр. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів)*

* Джерело: побудовано автором за даними [267; 272]

Темпи зростання загальних доходів ОТГ України протягом всього аналізованого періоду значно випереджали темпи зростання доходів місцевих бюджетів України. Так, якщо доходи ОТГ у 2017 році порівняно з 2015 роком зросли у 26,2 рази, то доходи місцевих бюджетів збільшилися лише у 1,7 рази (рис. 4.5). Зокрема доходи місцевих бюджетів Полтавської області за аналогічний період збільшилися у 1,84 рази.

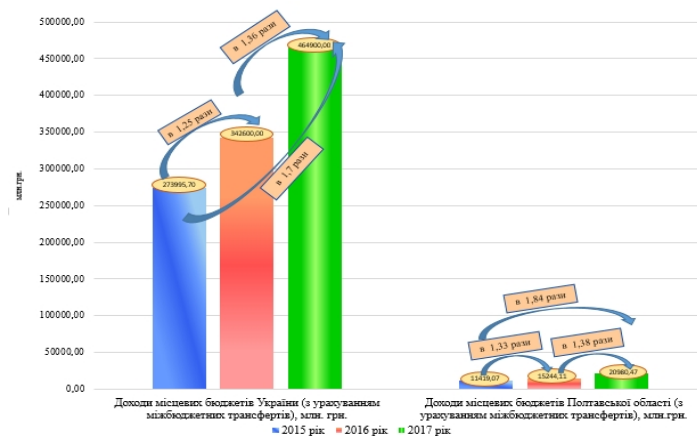

Рис. 4.5. Динаміка доходів місцевих бюджетів України та Полтавської області за 2015-2017 рр.*

* Джерело: побудовано автором за даними [267; 268; 272]

Темпи зростання доходів місцевих бюджетів України та Полтавської області свідчать, що бюджетна децентралізація стимулює органи місцевого самоврядування до збільшення надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, підвищення ефективності адміністрування податків і зборів. Динаміку загальних доходів об'єднаних територіальних громад Полтавської області, об'єднаних у 2015-2016 рр., надано на рис. 4.6.

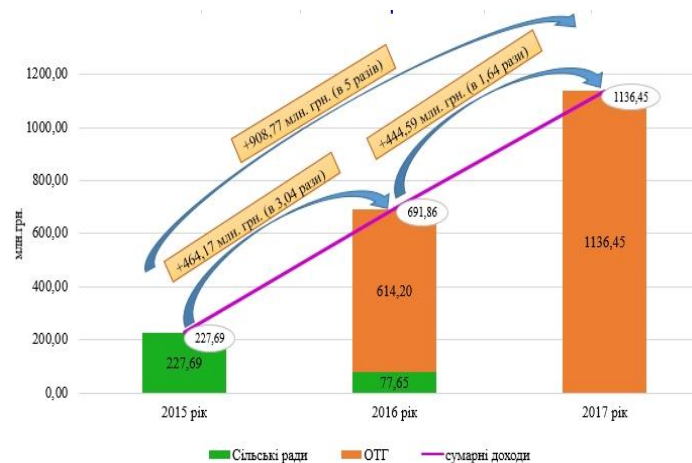

Рис. 4.6. Динаміка доходів ОТГ Полтавської області у 2015-2017 рр.*

* Джерело: побудовано автором за даними [267; 377]

У 2017 році загальні доходи місцевих бюджетів 18-ти об'єднаних територіальних громад Полтавської області, створених у 2015-2016 рр., які у 2017 році перейшли на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, становили 1136,45 млн. грн.. Ці доходи зросли на 444,59 млн. грн. (або на 64,26 %) порівняно з відповідним періодом 2016 року (рис. 4.7). У порівнянні з

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

доходами за 2015 рік 68 сільських рад до об'єднання доходи зросли на 908,77 млн. грн. або у 5 разів (рис. 4.8).

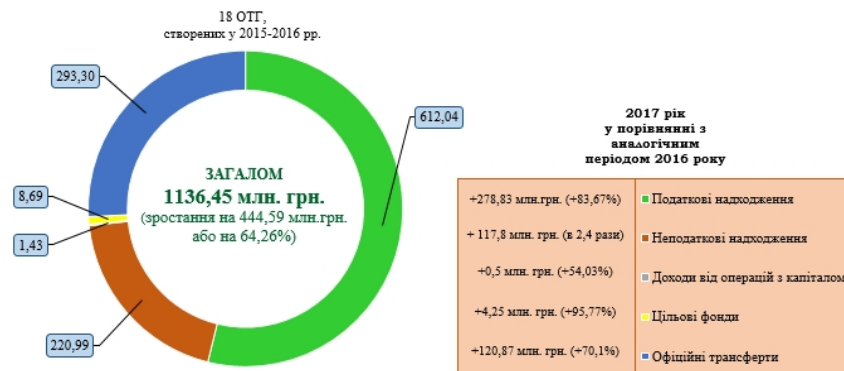

Рис. 4.7. Структура доходів 18 ОТГ Полтавської області за 2017 рік (об'єднані у 2015-2016 рр.)*

* Джерело: побудовано автором за даними [267]

Рис. 4.8. Структура доходів 68 сільських рад Полтавської області у 2015 році (об'єднані у ОТГ у 2015-2016 рр.)*

* Джерело: побудовано автором за даними [267; 377]

Результати аналізу зміни структури доходів об'єднаних територіальних громад порівняно зі структурою сільських рад до об'єднання (рис. 4.7 та 4.8) показали, що:

- у 2017 році відбулося зменшення частки податкових надходжень в загальних доходах ОТГ до 53,9% проти 66,9% у загальних доходах сільських рад у 2015 році;
- частка офіційних трансфертів у 2017 році збільшилася до 25,8% проти 12,4% у 2015 році;
- не зазнала суттєвих змін частка неподаткових надходжень (19,4% проти 19,9%), доходів від операцій з капіталом (0,1% проти 0,2%) та цільових фондів (0,8% проти 0,5%).

Отже, основними джерелами надходжень до місцевих бюджетів ОТГ залишаються податкові надходження та офіційні трансферти. Економічна активність суб'єктів підприємницької діяльності, достатність кваліфікованих трудових ресурсів, розвиненість промислової та соціальної інфраструктури сприятимуть успішному розвитку громад та збільшенню власних доходів ОТГ.

За 2017 рік видатки місцевих бюджетів 18-ти об'єднаних територіальних громад Полтавської області, створених у 2015-2016 рр., становили 1133,61 млн. грн., вони зросли на 510,05 млн. грн. (на 81,8 %) порівняно з відповідним періодом 2016 року (рис. 4.9). У порівнянні з видатками за 2015 рік 68 сільських рад до об'єднання видатки зросли на 920,26 млн. грн. (або у 5,3 рази) (рис. 4.10).

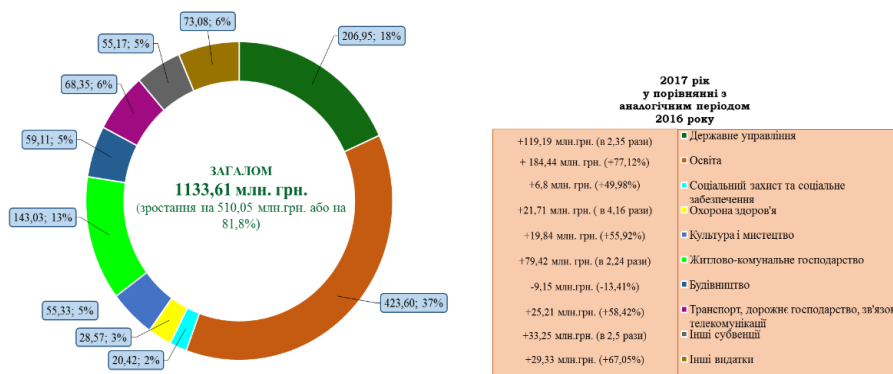

Рис. 4.9. Структура видатків 18-и ОТГ Полтавської області за 2017 рік (об'єднаних у 2015-2016 рр.)*

* Джерело: побудовано автором за даними [267; 377]

Отже, отримані фінансові ресурси надали можливість органам місцевого самоврядування надавати більш якісні та різноманітні послуги своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва та залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади.

Об'єднані територіальні громади отримали можливість самостійно вирішувати питання місцевого значення. Тому цікаві результати аналізу зміни структури їх видатків у 2017 році порівняно з видатками сільських рад до об'єднання у 2015 році (рис. 4.9 та 4.10).

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

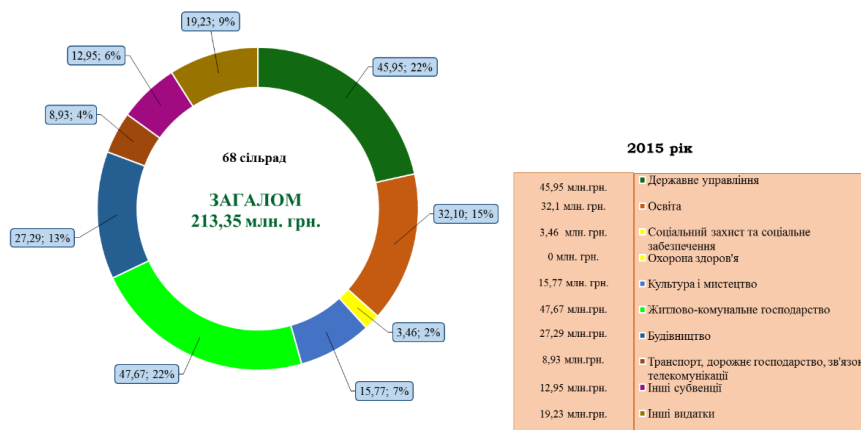

Рис. 4.10 Структура видатків 68 сільських рад Полтавської області у 2015 році (об'єднаних у ОТГ у 2015-2016 рр.)*

* Джерело: побудовано автором за даними [267]

У 2017 році видатки 18-ти ОТГ Полтавської області спрямовувалися переважно на освіту (423,6 млн. грн. або 37%), державне управління (206,95 млн. грн. або 18%), житлово-комунальне господарство (143,03 млн. грн. або 13%). А у 2015 році основними напрямками фінансування були житлово-комунальне господарство (47,67 млн. грн. або 22,4%), державне управління (45,95 млн. грн. або 21,5%), освіта (32,1 млн. грн. або 15%), будівництво (27,29 млн. грн. або 13%). Таким чином, у 2017 році кошти виділялися на ті ж самі об'єкти, що і у 2015 році, але зазнала змін питома вага основних видатків в загальній структурі.

Однак, об'єднаними територіальними громадами витрачалися незначні суми на такі важливі соціальні напрями як будівництво (59,11 млн. грн. або 5%), охорона здоров'я (28,57 млн. грн. або 3%), соціальний захист та соціальне забезпечення (20,42 млн. грн. або 2%). Причинами цього можна вважати недостатній досвід управлінського апарату громад у плануванні витрат, нераціональне використання значного обсягу фінансових ресурсів, які отримані завдяки бюджетній децентралізації, або про неспроможність виокремити пріоритетні сфери для забезпечення ефективного розвитку громад. ОТГ Полтавщини демонструють високі темпи приросту доходів, в т.ч. власних.

Отже, розвиток громади можливий лише за наявності економічно активних суб'єктів підприємницької діяльності, її забезпечення кваліфікованими кадрами та підкріплення розвиненою промисловою та соціальною інфраструктурою.

У частині використання коштів органам місцевого самоврядування необхідно оптимізувати структуру бюджетних видатків, здійснювати постійний моніторинг використання бюджетних коштів для упередження випадків їх нерационального розподілу та витрачання, дотримуватися фінансової дисципліни, сформувати ефективний та оптимальний по чисельності управлінський апарат.

Аналіз показників виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад Полтавської області дозволив дійти висновку, що бюджетна децентралізація надала змогу органам місцевої влади розширити власні повноваження та отримати вагомі фінансові ресурси, які за наявності ефективного управління ними забезпечать сталий розвиток територіальних громад та регіону в цілому.

4.5. Формування фінансово самодостатніх громад в регіоні в умовах здійснення адміністративно-територіальної реформи

Протягом останніх років в Україні поглиблюються процеси децентралізації, пов'язані з передачею повноважень на рівень територіальної громади. Такий процес є складним та включає бюджетну та податкову децентралізацію, можливість передачі повноважень на рівень громад та формування незалежних бюджетів цих громад.

У зв'язку з особливостями розвитку Закарпатської області і специфікою її територіальної структури, проблема формування та використання місцевих фінансів є надзвичайно актуальною. Протягом останніх років окремі територіальні громади Закарпатської області прийняли рішення про добровільне об'єднання економічних та фінансових систем. Відсутність чіткої програми та механізмів об'єднання, неузгодженість наукових та практичних підходів щодо організації даного процесу, несприйняття його механізмів окремими представниками територіальних громад призводить до виникнення

© **Пітюлич Михайло Михайлович**, д.е.н., доц., професор кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Сержанов Віталій Вікторович, к.е.н., доц., декан економічного факультету Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Загоруйко Світлана Володимирівна, ст. викладач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

необхідності чіткого наукового обґрунтування потенційних та фактичних фінансових ризиків розвитку об'єднаних громад.

Будь-яка громада з обмеженими ресурсами і територією не може забезпечити достатній соціальний та економічний розвиток, забезпечити гідний рівень життя. Тільки сильна та спроможна громада з достатньою економічною активністю на власній території, з ініціативними, працьовитими людьми спроможна забезпечити достатній рівень доходів населення, відповідне фінансування освіти, охорони правопорядку, медицини, розвитку транспортної та соціальної інфраструктури та інші напрями, які громади вважатимуть пріоритетними.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 214 від 08.04.2015 р. спроможні територіальні громади – це «...територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [25].

Формування спроможних об'єднаних територіальних громад здійснюється з урахуванням: здатності органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; історичних, географічних, соціально-економічних, культурних особливостей розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; розвитку інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць; фінансового забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; трудової міграції населення; доступності послуг у відповідних сферах.

Об'єднана територіальна громада (ОТГ) вважається утвореною згідно Законом про добровільне об'єднання територіальних громад з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад, або з моменту набрання чинності рішення про підтримку добровільного об'єднання територіальних громад на місцевому референдумі [20].

Об'єднання територіальних громад сприяє забезпеченню покращення розвитку:

- покращенню управління громадою: громада матиме компетентну раду та кваліфікований виконком;

- завдяки новій бюджетній політиці об'єднані громади отримують додаткові фінансові ресурси для розвитку інфраструктури – доріг, освітлення, водопостачання, водовідведення, утилізації побутових відходів тощо.

- більш ефективно управління, наявність планів розвитку, прозорість рішень зроблять громади привабливими для інвесторів, що забезпечить економічний розвиток та нові робочі місця. У громадян, особливо у молоді, нарешті з'явиться можливість для реалізації власного потенціалу в тому місці, де вони народились та вирости.

Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад можуть виступати: суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст; об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, – селищною, центром якої визначено село, – сільською.

Серед основних умов добровільного об'єднання територіальних громад можна виділити [20]:

1. Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких умов:

- у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

- територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

- об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території однієї області;

- при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

- якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

2. Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт (село, селище, місто), який має розвинуту

інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади.

3. Добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості.

4. Найменування об'єднаної територіальної громади, як правило, є похідним від найменування населеного пункту (села, селища, міста), визначеного її адміністративним центром.

Форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до об'єднаних територіальних громад [20]:

1. Держава здійснює інформаційно-просвітницьку, організаційну, методичну та фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до об'єднаних територіальних громад.

2. Організаційну підтримку та інформаційно-просвітницьке сприяння добровільному об'єднанню територіальних громад та приєднанню до об'єднаних територіальних громад забезпечують місцеві державні адміністрації.

3. Методичне забезпечення добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до об'єднаних територіальних громад, визначення обсягів та форми підтримки здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування.

4. Кабінет Міністрів України може визнати об'єднану територіальну громаду спроможною, за умови її утворення в порядку, навколо населеного пункту, визначеного перспективним планом формування територій громад області як адміністративного центру об'єднаної територіальної громади, а також якщо кількість населення об'єднаної територіальної громади становить не менше половини кількості населення територіальних громад, які мали увійти до такої об'єднаної територіальної громади відповідно до перспективного плану формування територій громад області.

Якщо рада об'єднаної територіальної громади прийняла рішення про відмову у наданні згоди на добровільне приєднання до неї іншої територіальної громади за її ініціативою, Кабінет Міністрів України може скасувати рішення про визнання такої об'єднаної територіальної громади спроможною.

Держава забезпечує фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад [20]:

1. Держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади.

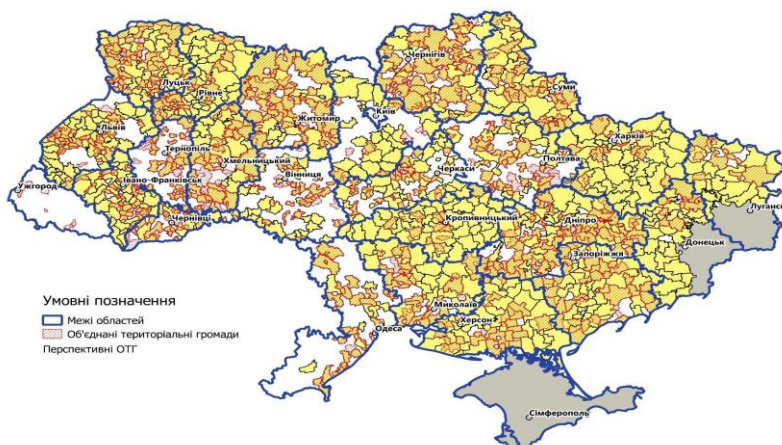
2. Пропозиції щодо надання фінансової підтримки об'єднаній територіальній громаді вносяться відповідною обласною державною адміністрацією за поданням сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади Кабінету Міністрів України не пізніше 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому передбачається надання такої фінансової підтримки.

3. Загальний обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами об'єднаних територіальних громад пропорційно до площі об'єднаної територіальної громади та кількості сільського населення у такій територіальній громаді з рівною вагою обох цих факторів.

4. Загальний обсяг субвенцій на формування відповідної інфраструктури об'єднаних територіальних громад визначається законом про Державний бюджет України.

5. Порядок надання субвенцій з державного бюджету об'єднаним територіальним громадам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Згідно з розподілом ОТГ на території України (рис. 4.11) можемо проаналізувати, що найменша кількість створених ОТГ є на Закарпатті.

**Рис. 4.11. Сформовані об'єднані територіальні громади в Україні
станом на 1.01.2018 р. [271]**

У Закарпатській області створено 6 об'єднаних територіальних громад (табл. 4.2). Низька кількість створених громад пов'язана з формуванням певних фінансових ризиків розвитку об'єднаних територіальних громад.

Таблиця 4.2

**Перелік об'єднаних територіальних громад Закарпатської області
на початок 2018 р.***

№ п/п	Назва об'єднаної територіальної громади	Назви територіальних громад, які прийняли рішення щодо об'єднання
1.	Тячівська	Тячівська міська рада Руськополівська сільська рада Лазівська сільська рада
2.	Вільховецька	Вільховецька сільська рада Вільховецько -Лазівська сільська рада Добрянська сільська рада
3.	Полянська	Полянська сільська рада Плосківська сільська рада Родниківська сільська рада
4.	Перечинська	Перечинська міська рада Ворочівська сільська рада Зарічвська сільська рада Сімерська сільська рада Сімерківська сільська рада
5.	Іршавська	Іршавська міська рада Лозянська сільська рада
6.	Баранинська	Баранинська сільська рада Холмецька сільська рада Великолазівська сільська рада Яроцька сільська рада

**Джерело: складено на основі [270]*

За термінологічним словником фінансові ризики – це потенційно можлива небезпека ймовірної втрати ресурсів або недоотримання коштів порівняно з варіантом, який розрахований на раціональне використання ресурсів у даній сфері діяльності; ймовірність отримання додаткового обсягу прибутку в результаті здійснення певних ризикових операцій [361].

Бородина Є.І. вважає ризик, який пов'язаний з недоотриманням певного доходу при фінансових угодах з організаціями [94]. Бабенко В.Г. стверджує, що фінансовий ризик – це економічна категорія, що відображає існуючу невизначеність і конфліктність, які виникають у процесах створення, розподілу, перерозподілу та споживання доданої вартості та частини національного багатства між суб'єктами економічної діяльності [78]. Бланк А.І. зауважує, що фінансовий ризик є результатом вибору його власниками альтернативного

фінансового рішення, спрямованого на отримання бажаного результату фінансової діяльності за ймовірності понесення фінансових втрат за умов невизначеності умов [92]. К. Редхед і С. Хьюс трактують фінансовий ризик як можливість недоотримання прибутку або понесення збитків під час здійснення фінансових операцій [321].

Можливість виникнення фінансових ризиків у розвитку ОТГ завжди присутня, але це не є підставою для відмови у створенні ОТГ та розвитку з метою покращення рівня життя громади. Важливо не тільки виявляти ризики, але вчасно аналізувати причини небажаного розвитку подій, враховувати попередній негативний досвід, постійно коригувати систему оперативних операцій з позиції максимізації результату.

Причини виникнення фінансових ризиків різноманітні й можуть формуватися спонтанно в процесі діяльності ОТГ та поділяються на зовнішні та внутрішні. До основних зовнішніх причин формування фінансових ризиків можна віднести такі: слабка і нестабільна економіка країни; економічна криза; інфляція; неефективне державне регулювання банківської облікової ставки; підвищення рівня конкурентної боротьби; зниження цін на світовому ринку; політичні чинники тощо. Усі ці причини спричиняють зовнішній вплив на ОТГ, тому їх громада контролювати не може. До внутрішніх причин формування фінансових ризиків можна віднести: бюджетну децентралізацію, податкову децентралізацію, ресурсну базу, соціальну інфраструктуру, рівень фінансування, трудовий потенціал, тощо.

На основі формування внутрішніх причин виникнення фінансових ризиків розвитку ОТГ, можна виділити систему ризиків: соціально-економічного розвитку, недоотримання доходів, недофінансування видатків, дефіциту бюджету, неперіоритетності видатків, неоптимізації витрат, втрати доходів (табл. 4.3).

З метою зменшення фінансових ризиків держава стимулює розвиток ОТГ, а саме:

- бюджети ОТГ мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Тобто цим бюджетам на законодавчому рівні затверджуються обсяги міжбюджетних трансфертів. До них належать базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо ОТГ має підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів;

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

- до бюджетів ОТГ, окрім доходів, що отримували бюджети до їх об'єднання, зараховується 60% податку на доходи фізичних осіб, який до початку реформи децентралізації зараховувався до районного бюджету;
- за рахунок бюджетів ОТГ, окрім видатків на здійснення самоврядних повноважень, фінансуватимуться видатки, які делегуються державою їм на виконання, а саме видатки на утримання закладів бюджетної сфери: освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, соціального захисту та соціального забезпечення;
- бюджети ОТГ беруть участь у горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності, яке передбачає, що місцевим бюджетам з рівнем податкоспроможності (середні надходження на одного мешканця) нижче 0,9 середнього показника по Україні, для підвищення рівня їх забезпеченості надається базова дотація (80% суми, необхідної для досягнення показника 0,9). Водночас бюджети ОТГ, у яких рівень податкоспроможності вище 1,1 середнього показника по Україні, 50% надходжень передають до державного бюджету у вигляді реверсної дотації.

Таблиця 4.3

Система фінансових ризиків розвитку новостворених ОТГ [323]

№ п/п	Види ризику	Сутність ризику
1	2	3
1.	Ризик соціально-економічного розвитку	Ймовірність погіршення параметрів соціально-економічного розвитку відповідної територіальної громади внаслідок настання певних обставин.
2.	Ризик недоотримання доходів	Ймовірність недосягнення максимального рівня запланованих доходів бюджету.
3.	Ризик недофінансування видатків	Ймовірність недостатнього забезпечення запланованих напрямів видатків бюджету. Притаманний бюджетному процесу тоді, коли бюджет затверджується бездефіцитним.
4.	Ризик дефіциту бюджету	Ймовірність фактичного перевищення запланованого обсягу дефіциту бюджету. За своєю сутністю цей вид ризику має спільні риси з ризиком недофінансування видатків, але виникає тоді, коли бюджет від самого початку затверджується з дефіцитом.
5.	Ризик неперіоритетності видатків	Ймовірність незабезпечення фінансування пріоритетних напрямів видаткової частини бюджету.

Продовження табл. 4.3

1	2	3
6.	Ризик неоптимізації витрат	Ймовірність здійснення неефективних витрат, насамперед тих, що не забезпечують виконання основних функцій і завдань відповідних розпорядників.
7.	Ризик втрати доходів	Ймовірність настання втрати доходів місцевого бюджету внаслідок наданих відповідною місцевою радою податкових пільг.

Держава проводить стимулювання розвитку ОТГ, шляхом використання дотаційних методів управління. Такий вплив спрямований на залучення фінансових ресурсів до місцевого бюджету ОТГ. З метою виявлення змін у розвитку ОТГ проаналізовано доходи (табл. 4.4) та видатки місцевих бюджетів ОТГ Закарпатської області. Інформація про доходи місцевих бюджетів Баранинської ОТГ, Іршавської ОТГ, Перечинської ОТГ відсутня, так як вони створені у 2017 р.

Таблиця 4.4

**Доходи сформованих ОТГ Закарпатської області
за 2016-2017 рр., тис. грн.***

№ п/п	Назва районів гірських територій	Податки, збори та інші доходи						
		Фактично надійшло станом на 01.01.2016 р.	Планові показники на 2017 р.	Фактично надійшло станом на 01.01.2018 р.	Відхилення фактичних надходжень станом на 01.01.2018 р.			
					від відповідного періоду 2016 р.		від планових показників на 2017 р.	
					%	+, -	%	+, -
1.	Вільховецька ОТГ	6576,3	10400,0	10414,6	158,4	3838,3	100,1	14,6
2.	Тячівська ОТГ	62669,5	75752,6	83212,6	132,8	20543,1	109,8	7460,0
3.	Полянська ОТГ	8535,8	19220,9	19393,7	227,2	10857,9	100,9	172,8
4.	Обласний бюджет	399775,7	534828,1	535243,7	133,9	135468,0	100,1	415,6

* Джерело: розроблено на основі [270]

На основі динаміки доходів ОТГ Закарпатської області (рис. 4.12) відслідковується значне збільшення доходів у Тячівській ОТГ за 2017 р. – 83212,6 тис. грн., що становить 15,55 % обласного бюджету. Вільховецька ОТГ збільшила свої доходи з 1,64% до 1,95%, Полянська ОТГ також покращила стан отримання доходів у розмірі 2,14-3,62% обласного бюджету.

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

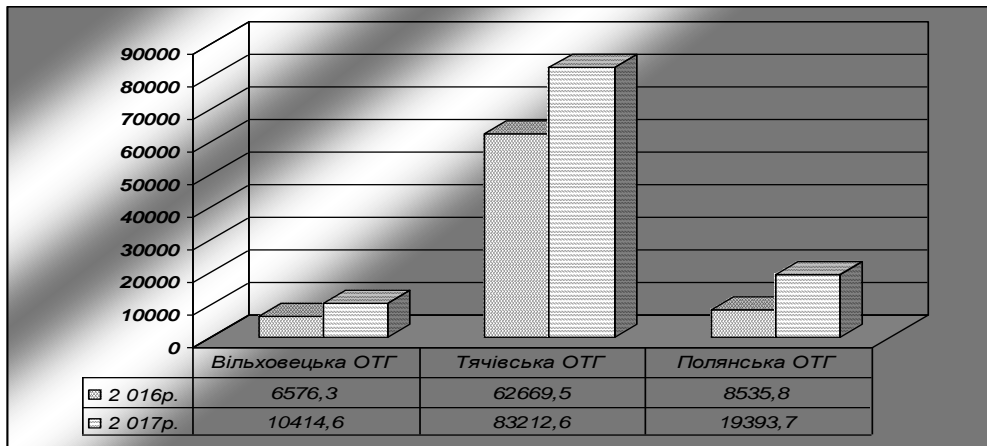
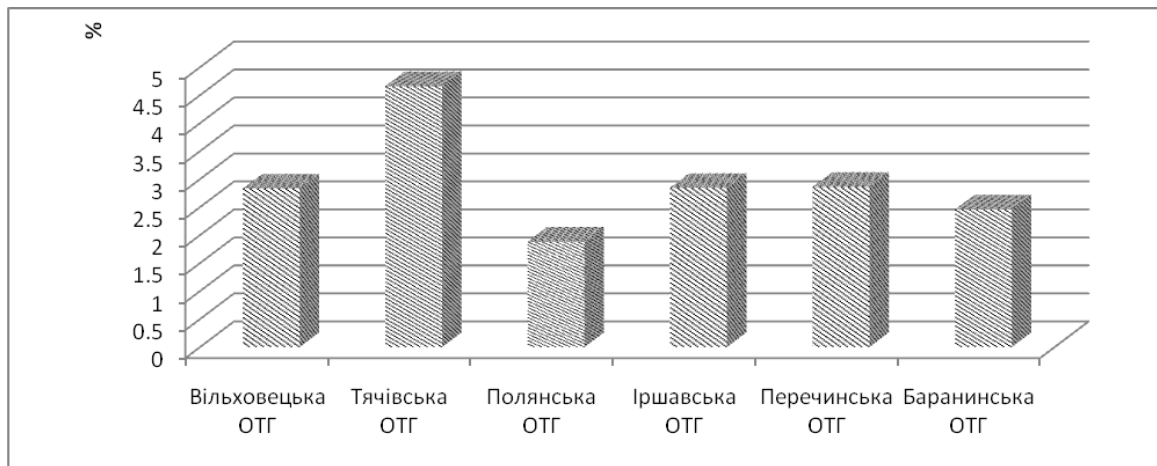

Рис. 4.12. Динаміка доходів місцевих бюджетів ОТГ Закарпатської області, 2016-2017 рр., тис. грн. [270]

Видаткова частина бюджетів ОТГ Закарпатської області (Додаток Г) спрямована на фінансування державного управління, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, житлово-комунального господарства, економічної діяльності та реверсних дотацій. Аналіз структури видатків (Додаток Г) засвідчує, що найбільша їх кількість зосереджена у всіх ОТГ на розвиток освіти, зокрема, що становить для гірських територій Полянської ОТГ 1943,9 тис. грн. (73,2% від загальної суми касових видатків) та Перечинської ОТГ 2656,7 тис. грн., (69,6% від загальної суми касових видатків). Менша кількість видатків спроможних об'єднаних громад гірських територій спрямована на державне управління у Полянській ОТГ 14,1% та Перечинській ОТГ 18,4% від загальної кількості касових видатків. Гірша ситуація спостерігається у фінансуванні охорони здоров'я, що становить у Полянській ОТГ 165,4 тис. грн., Тячівській ОТГ 370,5 тис. грн. та Вільховецькій ОТГ 439,2 тис. грн.

З рисунку 4.13 видно, що найбільша частина видатків припадає на Тячівську ОТГ що складає 4,7% обласного бюджету. Іршавська ОТГ та Перечинська ОТГ становлять однакову частину видатків у розмірі 2,8%. Найменша кількість видатків спостерігається у Полянській ОТГ – 1,9% обласного бюджету.

**Рис. 4.13. Видатки місцевих бюджетів ОТГ Закарпатської області,
% обласного бюджету, 01.02.2018 р. [270]**

Звертаємо особливу увагу на об'єднані громади саме гірських територій Закарпатської області. З переліку створених ОТГ області до них відносяться Перечинська ОТГ та Полянська ОТГ. Особливості дохідної та видаткової частини бюджетів спроможних об'єднаних громад гірських територій наведено у таблиці 4.5:

- фінансовий аналіз Перечинської ОТГ, показав, що за 2017 рік власні надходження бюджету зросли з аналогічним періодом 2016 р. у 1,4 рази на 9664,2 тис. грн. Основну частину власних ресурсів становлять надходження від платників єдиного податку (крім с/г виробників) 13,6 %; доходів від відчуження нерухомості та землі 5%; податку на прибуток підприємств комунальної власності 0,1%; плати за землю 22,1%; податок на нерухомість 0,7%, акцизний збір 6,4%, інші місцеві податки і збори 8,4%; доходів від оренди комунального майна 0,1%; трансфертних надходжень 24,5%; інші доходи становлять 19,1% [275]. Видаткова частина бюджету Перечинської ОТГ спрямована на розвиток дошкільної освіти, державне управління, благоустрій, бюджетний розвиток, інше;

- фінансовий аналіз Полянської ОТГ показав, що за 2017 р. власні надходження бюджету зросли порівняно з аналогічним періодом 2016 р., у 2,3 рази, і становлять 19939,7 тис. грн. Основну частину власних ресурсів становлять надходження від податку на доходи фізичних осіб 48 %, податок на майно 23 %, єдиний податок 19 %, акцизний податок 2 %, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів 2 %, туристичний збір 3 %, власні надходження бюджетних установ [276]. Видаткова частина бюджету

**Розділ 4. Розвиток регіонів через призму
децентралізаційних та євро інтеграційних процесів**

Полянської ОТГ у 2017 р. збільшилася на 35560,6 тис. грн., з яких лівова частка була спрямована на фінансування закладів освіти.

Таблиця 4.5

Доходи і видатки бюджету гірських об'єднаних громад Закарпатської області, 2016-2017 р., тис. грн. [275; 276]

Рік/ населений пункт	2016 р.		2017 р.		Відхилення			
	Доходи	Видатки	Доходи	Видатки	Доходи +, -	Видатки +, -	Доходи у %	Видатки у %
м. Перечин	16859,2	18178,2	31980,1 ¹	31980,1 ¹	15120,9	13801,9	189,7	175,9
с. Сімер	2015,7	2787,8			29964,4	29192,3	1586,5	1147,2
с. Сімерки	802,4	761,8			31177,7	31218,3	3985,5	4197,9
с. Ворочово	1028,5	1279,4			30951,6	30700,7	3109,4	2499,6
с. Зарічово	1610,2	1394,5			30369,9	30585,6	1986,1	2293,3
Перечинська ОТГ	22315,9	24401,7			9664,2	7578,4	143,3	131,1
Полянська ОТГ	8535,8	13367,3	19393,7	48927,9	10857,9	35560,6	227,2	366,1

¹Планові дані

Вище наведене засвідчує, що фінансова частина об'єднаних територіальних громад гірських територій є найбільш суттєвою, від якої значною мірою залежить успішність функціонування розвитку таких громад. Наявність економічно активних суб'єктів підприємницької діяльності, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинена промислова та соціальна інфраструктура – все це та багато іншого є основою для успішного розвитку громади.

Результатом реформи стало підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів. Об'єднані громади показують високі і динамічні темпи приросту власних доходів. У частині використання коштів увага акцентується на необхідності формування найбільш оптимальної структури бюджетних видатків, створенні ефективного не надто чисельного управлінського апарату, здійсненні постійного аналізу витрачання бюджетних коштів і упередженні випадків їх нераціонального витрачання.

Отже, показники виконання місцевих бюджетів відображають загальний соціально-економічний стан відповідної території та її потенціал до сталого

розвитку. Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати більш якісні та більш різноманітні послуги своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади.

ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Проблеми та перспективи інвестування енергетичної галузі України та її регіонів в умовах євроінтеграційних процесів

Енергетика відіграє надзвичайно важливу роль в економічному розвитку будь-якої країни світу, зокрема, в рівні розвитку її економіки. Станом на 2018 рік економіка України, (зокрема, енергетичний сектор), характеризуються постійно зростаючими потребами в інвестиційних ресурсах.

Дослідженню проблем залучення інвестицій в національну економіку значну увагу приділяли такі вчені, як Є.І. Бойко, В.Б. Войцеховський, М.П. Горин, О.Д. Данілов, Г.М. Івашин, І.О. Іртищева, В.В. Козик, О.О. Лапко, М.Д. Лесечко, А.С. Музиченко, Р.П. Рудь, В.А. Федоровський, Г.М. Филюк, А.О. Черемис, О.М. Черемис, О.Г. Чумаченко та багато інших [93; 137; 169; 211; 240; 318]. Менше уваги приділено проблемам фінансування та інвестування енергетичної галузі України. Але проблема полягає не лише в процесі залучення інвестицій до цієї галузі.

Саме по собі нарощування темпів залучення інвестицій (зокрема й іноземних) в економіку (в т.ч. її енергетичну галузь) нашої країни відразу не дозволяє очікувати позитивного результату, високого рівня ефективності тощо. Важливою умовою високого рівня ефективності інвестування повинно

виступати управління інвестиційною діяльністю. Погоджуючись із українськими та зарубіжними вченими у тому, що інвестиції в економіку нашої країни виступають найважливішим (можна сказати визначальним) чинником економічного зростання, а скорочення їх обсягів (особливо в кризових періодах) розцінюється як порушення у господарчому розвитку економіки, можемо констатувати не лише скорочення обсягів інвестування, але й неефективне використання наявних обсягів.

Інвестиційна активність в Україні відчутно знизилася упродовж 2013-2015 рр. через «замкнене коло» – недоінвестування посилює спад у виробництві, що, у свою чергу, призводить до подальшого падіння інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання, держави, погіршення інвестиційного клімату тощо.

Занепад інвестиційної діяльності гальмує розвиток промисловості, енергетики, послаблює передумови для нарощування темпів виробництва на перспективу. За цих умов країна все частіше змушена використовувати зовнішні (закордонні) запозичення лише для «залатування дір» у власній фінансовій системі. Залучення іноземних позик в Україну може бути ефективним лише за умови цільового їх використання, що спостерігається в Україні надзвичайно рідко. Особливо актуальним є це в період нарощування залучення кредитів, які через певний період потрібно буде погашати із відсотками. Про неефективність зовнішніх запозичень можна судити за тривалим спадом виробництва, погіршення його структури, зниження інвестиційної активності тощо. Негативною є також тенденція покриття дефіциту державного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень.

Аналізування розвитку інвестиційної діяльності України протягом 2010-2017 рр. дозволяє зробити певні висновки щодо рівня її інвестиційної (а значить і енергетичної та економічної) безпеки, виявити існуючі проблеми, потенційні шляхи щодо їх вирішення для подальшого розвитку економіки, зокрема енергетичної галузі. Згідно зі статистичними даними за період 2010-2017 рр. найбільший обсяг капітальних інвестицій у розвиток економіки України було спрямовано у 2017 р. А впродовж 2012-2014 рр. спостерігалася негативна тенденція падіння обсягів інвестування (рис. 5.1), з подальшим нарощуванням у 2016-2017 рр. Аналізування структури капітальних інвестицій (рис. 5.2) [269] показало негативну тенденцію, що впливає на економічну безпеку країни – низький рівень залучення іноземних інвестицій (лише 2,1% у 2010 р., 1,71 % - 2012 р., 1,82 у 2013 р., і взагалі лишень 1,28 % у 2017 р.).

Щодо інших змін, то слід відзначити значний рівень падіння надходжень від державного з 5,79 % у 2010 р. до 2,42 % у 2013 р. (у 2017 р. відбулося зростання до показника – 3,16 %) та, відповідно, місцевого бюджетів з 3,37 % до 2,69 % (рис. 5.2).

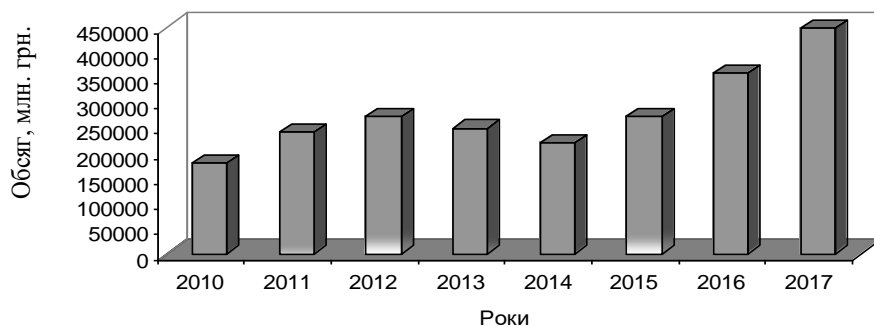

Рис. 5.1. Динаміка капітальних інвестицій в економіку України за період 2010-2017 рр. [269]

Обмежуючим чинником для іноземних інвесторів стало введення протягом 2014-2017 рр. Національним банком України ряду спеціальних обмежень щодо здійснення платежів з України. Зазначені обмеження негативно впливають на перебіг виведення з України інвестованої суми, доходів від будь-яких інвестицій. Це є стримуючим чинником, оскільки обмеження також стосуються виплати дивідендів, дострокового погашення кредитів нерезидентам тощо. У 2017-2108 рр. частину обмежень знято, однак перестороги щодо їх потенційного відновлення в іноземних інвесторів залишаються.

Що стосується енергетичної галузі України, то до основних проблем сучасності, окрім зазначених вище, відносяться також наступні: низький рівень інвестування в розвідування, перероблення, енергоефективність тощо; складні бюрократичні процедури, які перешкоджають процесу розвитку енергетичної галузі України, надзвичайно повільні темпи реформування, які ускладнюють розвиток енергетики України, знижують інвестиційну привабливість енергетичної індустрії тощо. Продумане та обґрунтоване управління інвестиційною складовою енергетики, яке базуватиметься на засадах функціонального підходу (застосування основних функцій управління), дозволить вирішити комплекс соціально-економічних завдань, створити сприятливі умови для реформування даного сектору економіки, її реструктуризування тощо. Управління інвестиційною складовою енергетики

виступає ключовим елементом, від рівня ефективності якого залежатиме рівень розвитку економіки в цілому, активізування енергетичного сектору, інтегрування до європейської, світової енергетики.

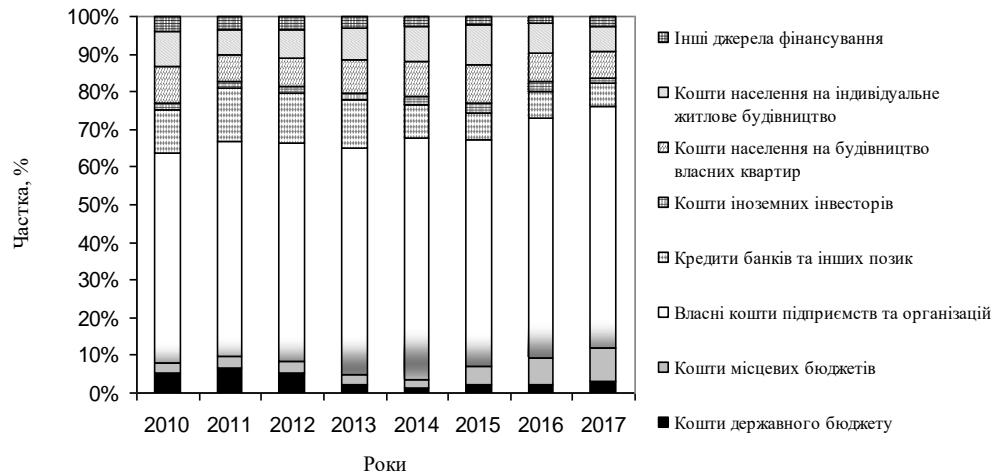

Рис. 5.2. Структура капітальних інвестицій в Україні за джерелами фінансування у 2010-2017 роках [269]

Однією з основних функцій управління виступає планування. Дана функція є важливою, оскільки від неї залежатиме вся подальша діяльність. Однак, в процесі планування, при розробленні Енергетичної стратегії України до 2030 р. не враховано ряд важливих чинників: реальний енергобаланс, інвестиційний клімат країни, високий рівень енергомісткості валового продукту тощо. Тому планування було недосконалим, а цілі - недосяжними. Стратегія коригувалася у 2012-2017 рр. двічі. Тому про стратегію як таку впродовж цього періоду взагалі не йшлося, були реалізовані (деколи не в повному обсязі) лише тактичні плани.

За умов євроінтеграційних процесів в енергетичній галузі економіки України важливим індикатором виступають показники інвестування в енергоефективність згідно із енергетичною стратегією ЄС до 2030 р.

Згідно з цією стратегією Європейською Радою заплановано до 2030 р. на 27% підвищити рівень енергоефективності (з уточненням у 2020 р., з метою підвищення його до 30%). Згідно із даним плановим показником передбачено докорінний перегляд затвердженої «Програми з енергоефективності». Планується прийняти напрям енергоефективності за самостійне джерело енергії. Тобто, енергоефективність конкуруватиме на рівних із введенням додаткових генерувальних потужностей [315, с. 35-38].

Реалізування даного управлінського рішення ЄС вже підтверджене реальними результатами щодо діяльності в напрямку підвищення рівня ефективності використання енергетичних ресурсів на одиницю ВВП (по ЄС у цілому рівень енергоємності ВВП за 1990-2013 рр. було знижено на 45%, (зокрема, в Німеччині – на 52%, у Великобританії – на 69%), станом на 2018 р. рівень енергоємності ВВП по ЄС у цілому на 36% нижчий за аналогічний показник США, на 58% нижчий від загальносвітового рівня). Підвищення рівня енергоефективності економіки неможливе без інвестування до енергетичного сектору країни. Фактичні та прогнозні структури інвестування в енергетику України наведено на рис. 5.3, та 5.4 відповідно.

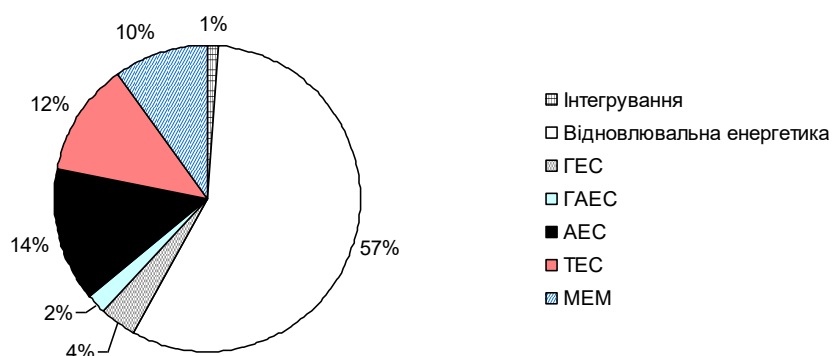

Рис. 5.3. Структура інвестицій в об'єднану енергетичну систему України у 2017 рр. *

* Джерело: побудовано автором на основі даних [274]

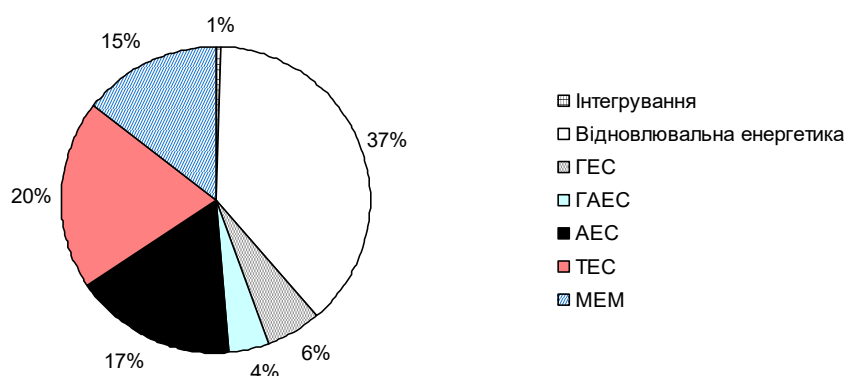

Рис. 5.4. Прогнозована структура інвестицій в об'єднану енергетичну систему України на період до 2025 р. *

* Джерело: побудовано автором на основі даних [274]

Для наочного відображення динаміки впродовж 2018-2025 рр. подамо прогнозовані обсяги інвестицій на рис. 5.5.

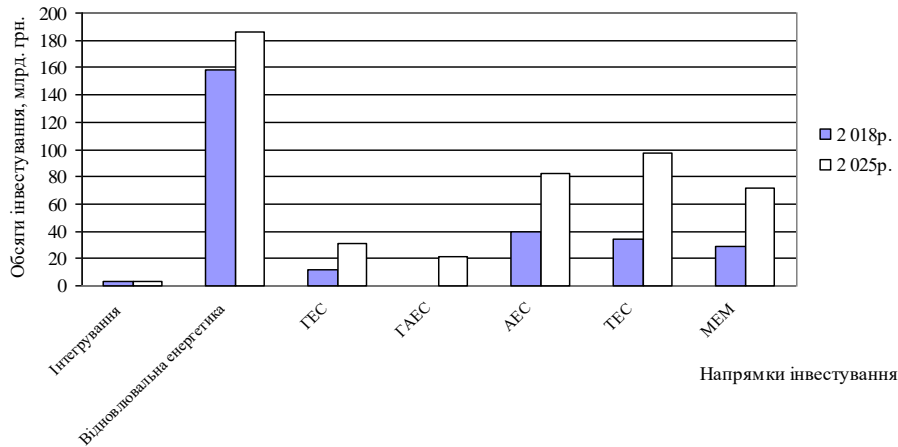

Рис. 5.5. Прогнозовані обсяги інвестицій за напрямками в об'єднану енергетичну систему України на період у 2018 р. і 2025 р. (млрд. грн.)*

* Джерело: побудовано автором на основі даних [274]

Не дивлячись на прогнозовані прирости інвестування в енергетичний сектор України (особливо в АЕС та ТЕС), низьким залишається цей рівень у відновлювальну енергетику та інтегрування енергетичної мережі. Тому українській енергетиці потрібно орієнтуватися на інвестування енергоефективності, яке відбувається в країнах ЄС. Досягнення визначених ЄС цілей щодо підвищення рівня енергоефективності до 2030 р. на 27% залежатиме, перш за все, від повноти виконання Директиви 2012/27/ЄС (встановлює загальні вимоги щодо підвищення рівня енергоефективності в рамках ЄС), Директиви 2010/31/ЄС з модернізування житлового фонду союзу. Станом на 2018 р. частка енергоспоживання житлових будівель у країнах ЄС у загальному обсязі енергоспоживання становить 40%. Прискорення його модернізування, впровадження інноваційних технологій у системах централізованого тепlopостачання, кондиціонування дозволить ЄС скоротити обсяги споживання природного газу більш ніж на 30 % [315, с. 35-38].

Опалення, охолодження – найбільші джерела попиту на енергію в Європі. Значна частка обсягів імпортування газу країнами ЄС використовується для вказаних цілей. Тому Єврокомісія підтримує будь-які пропозиції для спрощення доступу до існуючих джерел фінансування, пропонує «стандартні» умови фінансування як фінансові інструменти для керівних органів

Європейських структурних, інвестиційних фондів і зацікавленим сторонам, сприяє впровадженню нових схем фінансування із урахуванням розподілення відповідних ризиків, доходів, розробляє інноваційні методи фінансового підтримання, технічної допомоги. Фінансове підтримання повинне поєднуватися із технічною допомогою при об'єднанні малих проектів до великих програм, що сприятиме зниженню рівня операційних витрат.

Згідно із Директивою ЄС 2012/27/ЄС органи державної влади кожної із країн-членів союзу повинні розробляти, впроваджувати (використовувати вже існуючі) механізми щодо фінансування інвестицій у сфері енергоефективності.

Інший напрямок підвищення рівня енергоефективності полягає в реалізуванні потенціалу енергоощадності у промисловості (обсяги енергоспоживання становлять у 2018 р. 25% від загального обсягу споживання енергії). З метою залучення приватних інвестицій у даний сектор економіки у 2015 р., у рамках механізму розподілення Структурних фондів ЄС, Єврокомісія брала участь у процесі фінансування проектів із енергоефективності на загальну суму у 27 млрд. євро. При цьому обсяги фінансування цільових програм із енергоефективності в ЄС зросли до 36 млрд. євро. Це в свою чергу посприяло заохоченню приватних інвесторів до запровадження сучасних технологій із підвищення рівня енергоефективності виробничих процесів на підприємствах. У червні 2015 р. Європейським інвестиційним банком схвалено додатковий план інвестування в енергоефективні технології ЄС (загальним обсягом інвестування понад 8 млрд. євро) [315, с. 35-38].

Також в ЄС заплановано перехід на низьковуглецеве виробництво. Це сприятиме економічному зростанню країн-членів, розвитку інновацій, залученню інвестицій у «чисті» технології, низьковуглецеву енергетику тощо. Із кожним роком ЄС планує скорочувати шкідливі впливи енергетики на атмосферу за рахунок підвищення ролі альтернативної енергетики. Це перш за все стосується використання низьковуглецевих технологій виробництва електроенергії, альтернативних джерел енергії, виробництва енергоефективних будівельних матеріалів, виробництва та використання гібридних, електричних автомобілів тощо. Для реалізування цих планів ЄС потрібно прогнозовано інвестувати 270 млрд. євро (приблизно в середньому 1,5 % ВВП щорічно) до 2030 р. Іншим напрямком, окрім будівельного (домогосподарств), виступає транспортний сектор, на який припадає понад 30% кінцевого споживання енергії Європи. Шлях його енергоефективного розвитку пов'язаний із низькими викидами вуглецю [315, с. 35-38].

Як показало дослідження, світові тенденції в енергетичній сфері залежать в значній мірі від регіону. Зокрема, в розвинених країнах до середини 21 століття прогнозується, що викопне паливо втратить свої позиції остаточно. Але якщо у європейських країнах рівень попиту викопного палива поступово знижується, то в азійських державах спостерігається абсолютно протилежна тенденція.

Реалізування потенціалу ЄС щодо рівня енергоефективності його транспортного сектору (як приклад для наслідування Україною) вимагає постійної уваги до виконання норм щодо викидів CO₂ для легкових, вантажних автомобілів після 2020 р., а також до запровадження заходів із підвищення рівня ефективності використання палива, зменшення викидів CO₂ для вантажівок з важкими умовами експлуатування, автобусів. У 2011 р. було прийнято «Білу книгу» Європейської комісії, до якої входить «План розвитку єдиного європейського транспортного простору», що є складовою частиною Стратегії ЄС.

У плані розвитку Єдиного Європейського транспортного простору зокрема йдеться про те, що технологічні інновації можуть забезпечувати швидший, менш затратний перехід до ефективної, екологічно сталої системи європейського транспорту [56].

Комісія зокрема розробляє стратегію інновацій, їх впровадження для транспортного сектора в тісній взаємодії зі стратегічним планом енерготехнологій (SET-план), визначаючи оптимальні інструменти системи управління, фінансування для забезпечення швидкого впровадження результатів наукових досліджень і здобутків.

Це стосується впровадження інтелектуальних систем мобільності, розроблених науковими установами, що фінансуються ЄС (системи управління повітряним рухом майбутнього (SESAR), Служби інформації на річках (RIS), Європейської системи управління процесом перевезень на залізницях (ERTMS) та системи залізничної інформації, системи спостереження на морі (Safe Sea Net), інтелектуальні транспортні системи (ITS) тощо) та експлуатаційно сумісних взаємопов'язаних управлінських рішень для наступного покоління систем управління, інформаційних систем мультимодального транспорту [315, с. 35-38].

Згідно із Директивою Європейського парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 р. 2014/94/EU із розгортання інфраструктури альтернативного палива Єврокомісія буде вживати заходів щодо подальшого сприяння швидкому

розгортанню необхідної інфраструктури, зокрема, станцій заправлення відповідними видами палива, заряджання електромобілів тощо [56].

Для зниження рівня залежності від використання (а отже імпортування) нафти особлива увага приділяється електрифікації транспорту ЄС. Даний напрямок розвитку буде сприяти зменшенню рівня викидів CO₂ на транспорті (автомобільному, залізничному тощо). Європа планує прискорити електрифікування автомобільного парку, інших видів власного транспорту та в недалекому майбутньому стати лідером із запровадження технологій електромобільності, акумулявання енергії [56].

Планом розвитку Єдиного Європейського транспортного простору передбачено, що функціонуюча транспортна мережа ЄС вимагатиме значних ресурсів (вартість розвитку інфраструктури ЄС до рівня, що буде відповідати потребам транспорту ЄС, на період 2010–2030 рр. оцінюється в 1,5 трлн. євро). А на розбудову Єдиного Європейського транспортного простору необхідне фінансування в обсязі приблизно 550 млрд. євро до 2020 р. [56]. Прогнозовано необхідний обсяг передбачається із диверсифікованих джерел фінансування: державних, приватних.

МЕА спрогнозувало обсяги інвестування в електроенергетику протягом 2014 - 2035 рр. (за сценарієм Нової політики, Сценарієм 450) в обсягах 2227 та 2566 млрд. дол. США відповідно. Основна частка інвестування буде спрямована на підвищення рівня енергоефективності (приблизно 90%). Дані інвестиції прогнозовано спрямовуватимуться в будівельний, транспортний сектори економіки, поновлювані джерела енергії. Це стосується в основному екологічно спрямованого Сценарію 450. Відповідно прогнозується різке падіння обсягів інвестування у викопні види палива (майже на 30%) із зростанням у поновлювані джерела енергії (до 1182 та 1513 млрд. дол. США відповідно за вказаними сценаріями), та у розвиток атомної енергетики (за Сценарієм 450) [315, с. 35-38].

Згідно із прогнозними аналітичними оглядами МЕА, такими як WEO-2013, WEO-2014, WEO-2015, було представлено 4 глобальні прогнозовані сценарії розвитку світової енергетики: сценарій «Поточної політики» (Current Policies Scenario), сценарій «Нової політики» (New Policies Scenario), сценарій «450» (450 Scenario), сценарій «Світової енергоефективності» (Efficient World Scenario).

При цьому в роботах МЕА найширше відображено основні положення таких сценаріїв, як «Нова політика», «450». Згідно зі сценарієм «Нової

політики» прогнозований середньорічний обсяг інвестування світової енергетики у порівнянні з періодом 2000-2013 рр. зростатиме: 2014–2020 рр. (1,44 рази); 2021–2025 рр. (1,43 рази); 2026–2030 рр. (1,49 рази), 2031–2035 рр. (аж 1,6 рази). Сукупний обсяг інвестицій у світову енергетику за період 2014–2035 рр. прогнозується в обсязі понад 40 трлн. дол. США (табл. 5.1), у тому числі понад 40 трлн на виробництво та поставки енергії та понад 8 трлн – на реалізацію енергоефективних технологій (табл. 5.2). Відповідно до цього щорічні інвестиції в покриття світових енергетичних потреб наблизатимуться до 2000 млрд. дол. США за щорічних витрат на підвищення енергоефективності до 400 млрд. дол. США [315, с. 18].

Таблиця 5.1

**Прогнозовані обсяги інвестицій у виробництво та постачання енергії
в ЄС в сценарії Нової політики 2014-2035 рр.***

Види енергетичних ресурсів	Обсяги, млрд. дол. США	Частки до обсягів інвестування в даний вид енергії, %	Частки, до загального обсягу інвестування, %
Біопаливо	320	100,00	0,80
Природний газ			
всього	8771	100,00	21,84
розвідка та видобування	6138	69,98	15,28
розподіл та передавання	1897	21,63	4,72
скраплений природний газ	736	8,39	1,83
Вугілля			
всього	1034	100,00	2,57
видобування	736	71,18	1,83
транспортування	298	28,82	0,74
Електроенергетика			
всього	16370	100,00	40,76
передавання	1781	10,88	4,43
розподілення	5030	30,73	12,52
електростанції на викопних видах палива	2635	16,10	6,56
атомні електростанції	1061	6,48	2,64
електростанції на поновлювальних джерелах енергії	5857	35,78	14,58
Нафта			
всього	13671	34,04	34,04
розвідка та видобування	11824	29,44	29,44
транспортування	986	2,45	2,45
перероблення	1401	3,49	3,49
Всього	40165	100,00	100,00

* Джерело: побудовано автором на основі [315, с. 18]

Тобто на електроенергетику, як на одну із найбільш універсальних, мобільних видів енергії припадає понад 40 % інвестицій (табл. 5.1), з яких майже третина припадає на електростанції на поновлювальних джерелах енергії, що свідчатиме про розвиток даної сфери світової енергетики у майбутніх періодах. Аналізування статистичних даних дозволяє констатувати те, що поновлювана (відновлювальна) енергетика, включаючи вітроенергетику, вже вийшла із такої категорії як «альтернативна». Вона стає одним із основних напрямків енергетичного розвитку країн. Це можна констатувати за обсягами виробленої енергії вітроенергетикою. Ця сфера займає перше місце за період 2000 - 2015 рр. за показниками чистого приросту (116,76 ГВт) серед всіх нових електроенергетичних потужностей ЄС. А третє місце займає сонячна енергетика. На другому місці розташований природний газ [315, с. 43].

Таблиця 5.2

Фактичні та прогнозовані обсяги інвестицій у розвиток енергетики світового господарства, ЄС*

Показники	Обсяги інвестицій, млрд. дол. США					
	Світ			ЄС		
	Середньо-річні інвестиції	Сума інвестицій		Середньорічні інвестиції	Сума інвестицій	
		Нова політика	Сценарій 450		Нова політика	Сценарій 450
2000-13 рр.	2014-35 рр.	2014-35 рр.	2000-13 рр.	2014-35 рр.	2014-35 рр.	
1	2	3	4	5	6	7
Всього в постачання енергії	1230	40165	39387	152	3 214	3 528
Нафта	427	13671	11062	20	394	358
Розвідка та видобування	320	11 284	9 014	13	242	223
Транспорт	54	986	902	1	15	13
Обробка	52	1 401	1 146	6	136	122
Природний газ	252	8771	7457	30	531	453
Розвідка та добича	152	6 138	5 135	12	254	236
Транспорт	100	2 633	2 322	19	276	217
Вугілля	61	1034	690	3	19	16
Гірнична справа	31	736	508	1	12	9
Транспорт	30	298	181	2	7	7
Електроенергетика	479	16370	19258	96	2 227	2 566
Викопні види палива	106	2 635	2 877	12	224	161
Вугілля	55	1 528	1 918	3	103	76
Природний газ	46	1 054	930	9	117	82
Атомна енергетика	8	1 061	1 722	1	166	242

Продовження табл. 5.2.

1	2	3	4	5	6	7
Поновлювальні джерела енергії в тому числі:	153	5 857	8 809	53	1 182	1 513
- Біо	17	639	892	8	160	178
- Гідро	52	1 507	2 097	3	100	147
- Вітер	43	1 989	3 027	17	574	727
- Сонце	37	1 276	1 724	23	254	306
Передавання	48	1 787	1 586	4	139	153
Розподіл	164	5 030	4 265	26	516	497
Біопаливо	10	320	920	2	44	136
Всього в енергоефективність		8002	13531		2170	2998
Промисловість		739	1 371		82	154
Енергомістка		284	529		29	77
Не енергомістка		455	842		53	77
Транспорт		4 928	8 120		1 187	1 560
Дороги		4 496	7 267		1 175	1 535
Авіація, навігація та залізниця		432	854		13	25
Будівлі		2 334	4 040		900	1 285
Загальна сума		48167	52918		5384	6526

** Джерело: побудовано автором на основі [315, с. 79]*

При чому із загальносвітового прогнозованого обсягу інвестування розвитку систем енергопостачання 63% (\$25,2 трлн) планується інвестувати в країнах, які не є членами ОЕСР. Інвестування розвитку енергоефективності у країнах-членах ОЕСР є значно більшими за обсяги інвестування країн, які не є членами. Це обумовлено підвищеним рівнем уваги на державному, регіональному рівнях до проблем та перспектив впровадження нових технологій [315, с. 19].

Проведені дослідження розвитку енергетичного сектору економіки України дозволяють сформулювати певні пропозиції щодо покращення реалізації Енергетичної стратегії України (а саме наступних її етапів: формування єдиної промислової системи країни як органічної частини європейського простору, що використовує всі переваги своєї ресурсної бази, технологій, високорозвиненого інтелектуального потенціалу нації (період 2011-2020 рр.) та еволюційний перехід до сталого розвитку в постіндустріальному світовому суспільстві на підґрунті збереження та безпеки життєвого простору людини, здійснення промислової діяльності з найменшими витратами за рахунок високоефективного використання матеріального та інтелектуального потенціалу (період 2021-2030 рр.)). Отже, серед стратегічних завдань розвитку

енергетичного сектору України є здійснення структурних якісних змін в ньому, а саме:

- структурні зміни ВВП стосовно зменшення частки енергомістких галузей економіки шляхом заміни на науковомісткі. На сьогодні енергомісткі галузі (зокрема металургія та хімічна промисловість) забезпечують понад 50 % валютних надходжень, але енергоємність даних галузей практично не знижується;

- пошук потенційних партнерів щодо постачання енергоресурсів, оскільки станом на 2001-2014 рр. спостерігалася значна імпортозалежність (особливо від Російської Федерації, рівень якої був значно знижений у 2015-2018 рр. шляхом диверсифікування постачальників) України за енергоресурсами (газ, нафта);

- удосконалення державного управління енергетичним сектором економіки шляхом регулювання, а не прямого втручання в розвиток даного сектору, лібералізація та забезпечення прозорості діяльності на ринках енергоресурсів;

- формування ефективних паливних ринків (включаючи ринки вугілля, газу, нафтопродуктів, електроенергії тощо), оскільки станом на 2018 р. жоден з них не є цілком конкурентним (винятком зі значними припущеннями є ринок нафтопродуктів та електроенергії);

- диверсифікування джерел енергоресурсів шляхом розвитку використання відновлювальних енергоресурсів;

- державна підтримка науково-дослідних робіт, що пов'язані із зменшенням енерговитратності, розробленням відновлюваних видів енергії та освоєнням енергозберігаючих технологій;

- розроблення механізмів залучення приватних інвестицій в енергетичний сектор України;

- використання енергії фотосинтезу (прикладом виступають такі країни як Бразилія та США), а потенційні можливості України у даній сфері є досить високими;

- використання географічного, геополітичного становища та інфраструктури енергетики з метою розширення обсягів транспортування енергоресурсів (нафти, газу, електроенергії тощо);

- розроблення стратегії розвитку міжнародного співробітництва на європейському ринку електричної енергії, приведення енергосистеми України до міжнародних стандартів;

- оптимізування системи розрахунків показників обсягів видобування, виробництва енергоресурсів тощо.

Виконання вказаних заходів з удосконалення енергозабезпечення сприятиме створенню умов сталого розвитку економіки України, забезпечить підвищення рівня ефективності використання енергоресурсів та економічної безпеки України тощо.

5.2. Фінансові та інституційні особливості розвитку туристичного бізнесу в регіонах України

Більшість сучасних економічних систем, в тому числі вітчизняна, є системами змішаного типу, де до дії стихійних ринкових сил додається вплив інститутів макроекономічного впливу, функціонування яких значною мірою визначає ефективність економічних взаємовідносин між суб'єктами ринку. Склад і структура інституційного середовища значною мірою визначають особливості перебігу економічних явищ та процесів, зокрема процесу управління трансакційними витратами суб'єктів господарювання в туристичному бізнесі. Зважаючи на це, є достатні підстави вважати, що реалізація управління трансакційними витратами туристичних підприємств вимагає розвитку інституційного середовища туристичної галузі у напрямі забезпечення початкових умов для реалізації трансакційними витратами, тобто повноцінної його оцінки для подальшого вдосконалення цього процесу.

Дослідження фінансового та інституційного середовища бізнесу відображено у роботах Р. Коуза, Д. Норта, О. Вільямсона, Дж. Стіглера, Дж. Уолліса Л. Девіса, Т. Еггертссона, Дж. Окслі, О. Уільямсона та ін. Проблеми інституційного розвитку у сучасних умовах господарювання досліджували такі науковці, як: Г.Б. Александер, Л.М.Алексєєнко, І. Ансофф, І.А. Бланк, Л.Дж. Гітман, В.М. Гриньова, С.С. Донцов, Дж. Доунс, Й.С. Завадський, А.Г. Загородній, Дж. М. Кейнс, В.В. Ковальов, Г.В. Кошельок, Г.В. Козаченко, О.П. Коюда, Н.С. Краснокутська, І.В. Нападовська, В.А. Пахомов, С.Ф. Покропивний, С.К. Реверчук, В.П. Савчук, О.М. Ястремська

та інші. В Україні різними аспектами оцінки якості інституційного середовища займалися також такі вчені, як З. Ватаманюк, М. Данько, О. Длугопольський, Ю. Коваленко, А. Крисоватий, Г. Омельчак, Р. Пустовіт, Ю. Росецька, Н. Юргель, та ін. Науковцями ґрунтовно досліджено методи управління трансакційними витратами, зокрема і підприємств туристичної галузі, висвітлено очікуваний ефект від реалізації такого управління, однак проблемам оцінки якості інституційного середовища уваги приділено недостатньо.

Результативність функціонування національної економіки безпосередньо залежить від якості сформованого інституційного бізнесового середовища, його адекватності сучасному рівню розвитку соціально-економічних і виробничих відносин у суспільстві. Існування тіньового сектора порушує цілісність економічної системи, оскільки в офіційному секторі економіки продовжують функціонувати звичні формальні інститути, у той час як в тіньовому секторі розвивається неформальна інституційна інфраструктура, яка протистоїть офіційній, внаслідок чого як тіньові, так і явні трансакційні витрати можуть зростати у рази, а управління трансакційними витратами ускладнюється.

Разом із цим, існування тіньового сектору в економіці ускладнює ефективне ведення бізнесу у різних секторах і секторі туризму також. Відповідно, діяльність інституцій та загалом інституційне середовище не може функціонувати ефективно та якісно регулювати процеси підприємницької діяльності.

Мета дослідження передбачає на основі світового досвіду оцінки фінансового та інституційного середовища визначити ефективні методи для розвитку туристичного бізнесу в Україні.

На сьогодні підприємницьке середовище України являє собою набір інституційних «мотиваторів», вибір яких був здійснений у період трансформації економічної системи з одного типу в інший. Зокрема, невизначені та нестійкі умови формальних інститутів спричинили недостатню ефективність роботи правил і норм господарської діяльності для суб'єктів підприємницької діяльності. Саме тому, аналізуючи проблеми, які відображають функціонування української економіки на неналежному рівні, велика кількість нововведень у підприємницьке середовище виявляються недостатньо ефективними або стають на заваді ефективного розвитку

підприємництва, що пояснюється ефектом залежності від траєкторії розвитку, яка була до цього.

Інструментарій інституціональної економіки надає широкі можливості для вивчення складних соціально-економічних процесів, розширюючи можливості традиційної економіки. Зокрема за допомогою інституціональних категорій можливо виконати моделювання контактів між підприємницькими структурами, для розвитку власної справи. Очевидно, що інституційне середовище безпосередньо впливає на формування інвестиційного та бізнес середовища, підвищує підприємницьку активність населення. Варто дати тлумачення терміну «інституційне середовище» (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Трактування сутності понять «інститут»,
«інституційне середовище» [218; 223]**

Автор	Визначення
Термін «інститут»	
Словник-довідник	сукупність формальних організацій, які задовольняють суспільну потребу. В економіко-соціологічних дослідженнях таке визначення практично не застосовується. Згідно з другим тлумаченням інститути являють собою сукупність встановлених у відповідних сферах правил гри та діючих відповідно до цих правил соціальних суб'єктів, у першу чергу - організаційних структур.
Норт Д.	комплекс правил, принципів, норм, установок, які регулюють різні сфери людської діяльності.
Термін «інституційне середовище»	
Норт Д.	Це рамки укладання інституційних угод (договорів між окремими індивідами, спрямованими на зниження трансакційних витрат)
ЕФуруботн Е.Р., Ріхтер Р.	Правила загального характеру, основне призначення яких полягає в зниженні трансакційних витрат
Олейник А.Н.	Характеристики зовнішнього середовища, що мають значення для економічної діяльності, сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, які впливають на співвідношення стимулів у діяльності і зумовлюють досягнення мінімальної згоди між людьми
Силин В.В.	Інституційне середовище не є простим набором відповідних інститутів, його можна вважати особливого роду інститутом (матрицею розвитку або вектором, що визначає напрям розвитку) вищого порядку. Вона визначає основний напрям розвитку системи, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається відбір найбільш ефективних і соціальних інститутів
Юргель Н.В.	Сукупність наявних у суспільстві інститутів, об'єднаних у деяку інституціональну систему.

Із запропонованих дослідниками визначень, можна зробити висновки, що інституційне середовище – це таке середовище, у якому створюються умови (правила юридичні та фактичні, принципи, особливості), що формується за допомогою інституцій, як державних так і недержавних, які здійснюють

суттєвий вплив на ведення бізнесу та стимулювання підприємницької діяльності. Відповідно, можемо трактувати інституційне середовище як з точки зору інституцій так і з точки зору умов на ринку, що створюють дані інституції у процесі взаємодії між собою та з бізнесом (при цьому акцент робимо на ринкових інституціях).

На відміну від визначення терміну «інституційне середовище», кожен із дослідників пропонує своє бачення його складових. Саме тому до основних підходів оцінки якості інституційного середовища можна віднести: аналіз кількості структур, що забезпечують легкість ведення бізнесу в регіоні; аналіз ефективності функціонування таких структур (відповідно до профілю діяльності: кількість наданих консультацій, виданих дозволів тощо); оцінювання результативності роботи інституцій, тобто порівняння якості результатів та результатів із затраченими ресурсами.

Схематично взаємозв'язок інститутів у динаміці їх розвитку продемонстровано на рис. 5.6.

Формування інституційного середовища відбувається на основі встановлення інститутами правил гри для ведення бізнесу та функціонування усіх учасників ринку. А саме, стандартів та ліцензій, правил ведення бізнесу, умов ведення бізнесу. Таке регулювання здійснюється як законодавчими (правовими методами), у більшості випадків, так і неправовими (пропагування, переконання, створення інформаційних кампаній на ринку). Окрім того, застосовуються методи стимулювання бізнес діяльності та розвитку інституційного середовища (податкові преференції, інші преференції, відшкодування відсотків за кредитами, дотування тощо).

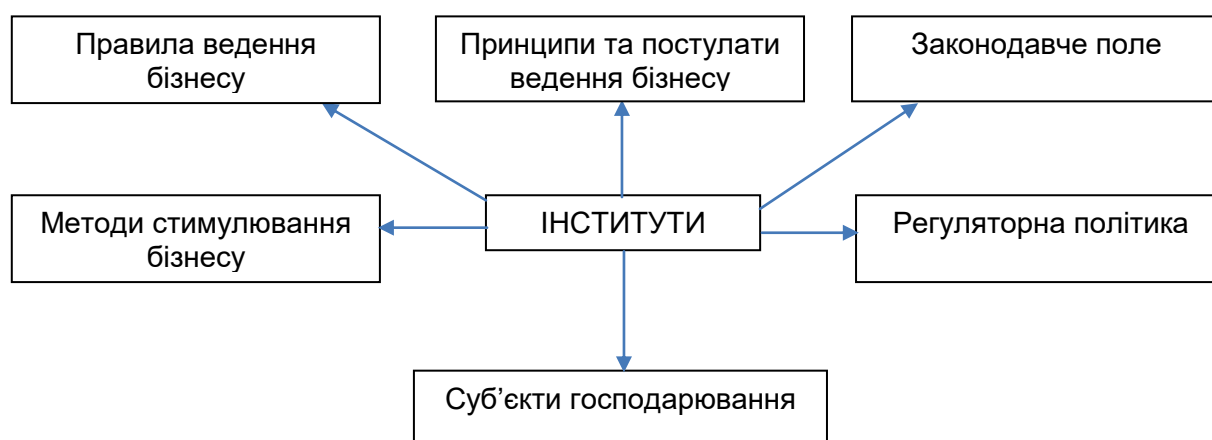

Рис. 5.6. Особливості формування інституційного середовища ринку*

* Джерело: сформовано авторами

Серед інституцій учасників ринку, можемо виділити функціонування технопарків, бізнес-інкубаторів, асоціативних підприємницьких структур, кластерів, центрів підтримки підприємництва тощо (рис. 5.7).

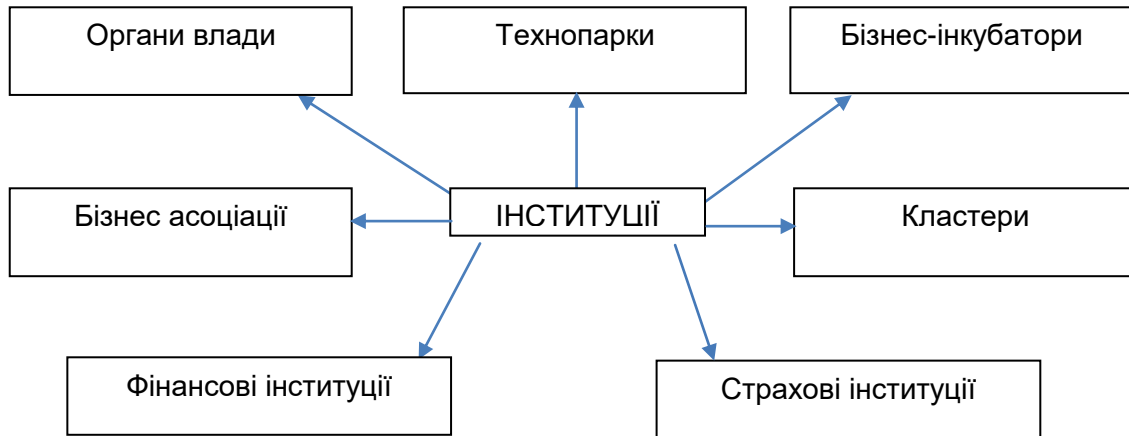

Рис. 5.7. Види інституцій, що формують інституційне середовище ринку*

** Джерело: сформовано авторами*

Аналіз та оцінка діяльності суб'єктів інфраструктури на ринку повинна здійснюватися на державному та регіональному рівні. На державному рівні розробляються нормативно-правові акти розвитку підприємництва в цілому, малого та середнього бізнесу, якщо конкретніше, то формуються структури і органи управління з відповідними повноваженнями.

Основні вимоги до системи керування розвитком малих інноваційних підприємств повинні базуватись на таких принципах:

- 1) системність у підході до керування;
- 2) вибір оціночних критеріїв розвитку (універсальних);
- 3) вибір системи індикаторів (показників розвитку);
- 4) нормативні значення показників системи;
- 5) механізми зміни стану системи.

Капітальні інвестиції у туристичну сферу України за 2014–2016 рр. представлено в таблиці 5.4.

Для оцінювання інституційного середовища у світовій економічній системі застосовуються різноманітні рейтинги. Зокрема, одним із них – є Індекс глобальної конкурентоспроможності за допомогою якого оцінюються інституції як державного сектору, так і розвиток ринкових інституцій. Варто зазначити, що Україна займає невисокі позиції по даному рейтингу.

Таблиця 5.4

Капітальні інвестиції у туристичну сферу за 2014–2016 рр., млн. грн. [269]

Показник	Роки		
	2014	2015	2016
Капітальні інвестиції (всього в Україні)	219419,9	273116,4	359216,1
Капітальні інвестиції у сферу туризму	3898,3	4704,6	4619,2
1. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (усього), у тому числі:	508,7	1044,3	969,9
– діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	52,1	84,9	200,4
– функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	41,3	124,7	0
– надання інших видів послуг	21,4	3,3	0
2. Діяльність у сфері спорту, організація відпочинку та розваг, у тому числі	393,9	831,4	644,6
– діяльність у сфері спорту	301,4	686,7	368,5
– організація відпочинку та розваг	92,5	144,7	276,1
3. Тимчасове розміщення й організація харчування	1482,0	1393,1	1477,9
4. Тимчасове розміщення, у тому числі	867,1	890,2	756,1
– діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	798,5	814,8	697,6
– діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	58,9	66,6	50,1
– інше	9,7	8,8	8,4
5. Діяльність із забезпечення стравами та напоями (у тому числі ресторанна справа)	614,9	502,9	721,7
6. Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана із цим діяльність	31,7	42,7	49,0

Найбільшого розвитку отримав саме останній метод, який є версією експертного методу, доповненого аналізом статистичних даних. Свого поширення він набув наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., він пов'язаний із виникненням систем транснаціональної компаративної оцінки розвитку економік [353].

Варто визначити, що оцінювання діяльності інституцій відповідно до міжнародних індексів є недостатнім для адекватного сприйняття їх діяльності на ринку. Для оцінювання діяльності інституцій варто скористатись такими додатковими міжнародними індексами: рейтинг конкурентоспроможності країн світу (ефективність уряду), індекс економічної свободи, індекс легкості ведення бізнесу, індекс сприйняття торгівлі.

Такі індексні системи, як «Індекс економічної свободи» та «Індекс легкості ведення бізнесу», є моделями національного інституційного середовища, тому їхні показники можна використовувати повністю як індикатори якості інституційного середовища для туристичного бізнесу. В інших трьох системах лише окремі розділи відображають стан інститутів.

Відповідно до індексу глобальної конкурентоспроможності виділено 12 чинників, що розподілено на індекси: основні вимоги; чинники, що підвищують ефективність; інноваційні фактори розвитку інституцій. У цьому рейтингу визначено окремим блоком «Інститути» (1st pillar: Institutions), що складається з окремих чинників (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Структура і складові Індексу глобальної конкурентоспроможності [66]

Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК)		
Базові вимоги	Підсилювачі ефективності	Фактори ускладнень та інновацій
Інститути	Вища освіта та підготовка	Складність ведення бізнесу
Інфраструктура	Ефективність товарного ринку	Інновації
Макроекономічне середовище	Ефективність ринку праці	
Здоров'я та початкова освіта	Розвиток фінансових ринків	
	Технологічна готовність	
	Розмір ринку	

Дослідження ІГК проводиться з 1979 року, у сучасному вигляді – з 2004, базується на методиці іспанських економістів Хав'єра Сала-і-Мартіна (Xavier Sala-i-Martin) та Ельзи Артаді (Elsa V. Artadi). До цього часу макроекономічні порівняння базувалися на Індексі розвитку зростання (*Growth Development Index*) Джеффри Сакса (Jeffrey Sachs), мікроекономічні порівняння базувалися на Індексі конкурентоспроможності бізнесу (*Business Competitiveness Index*) Майкла Портера (Michael Porter). Дані складових ІГК по блоках за 2007-2017 роки, проранжовані за середніми значеннями, представлені в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

**Ранжування індексів блоків ІГК за середніми значеннями для України
за 2007-2016 роки [66]**

Блоки індексів ІГК	Роки										У середньому
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Інститути	3,1	3,1	3,3	3,1	3,0	3,0	3,0	3,1	3,1	3,0	3,1
Інфраструктура	3,1	3,1	3,4	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1	3,9	3,7
Макроекономічне середовище	4,7	4,6	4,0	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1	3,2	4,1
Здоров'я та початкова освіта	5,4	5,6	5,4	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1	6,0	5,7
Вища освіта та підготовка	4,2	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	4,7	4,9	5,0	5,1	4,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ефективність товарного ринку	3,7	3,9	3,7	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,0	3,9
Ефективність ринку праці	4,3	4,5	4,6	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3	4,2	4,4
Розвиток фінансових ринків	4,0	4,0	3,6	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,5
Технологічна готовність	2,8	3,4	3,4	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4	3,6	3,3
Розмір ринку	4,6	4,6	4,7	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4	4,6
Складність ведення бізнесу	3,8	3,9	3,6	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7
Інновації	3,2	3,4	3,2	3,1	3,1	3,2	3,0	3,2	3,24	3,4	3,2

Аналізуючи структуру даного рейтингу, можемо спостерігати наступні тенденції: зростання рейтингів за наступними параметрами – здоров'я та початкова освіта; вища освіта та підготовка; ефективність товарного ринку; технологічна готовність; інновації. Падіння рейтингів по напрямках: інститути; макроекономічне середовище; ефективність ринку праці; розвиток фінансових ринків; розмір ринку; складність ведення бізнесу (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Середні індекси блоків показників в ІГК для України за 2006-2016 роки [66]

Якщо враховувати усі елементи даного індексу, параметр «Інституції» перебуває на низькому рівні.

Якість інститутів в ІГК отримується шляхом опитування менеджерів компаній. Розділ «Інститути» має 25% ваги у батьківській категорії «Базові вимоги», яка, у свою чергу, для України, що знаходиться згідно зі звітом за 2016-2017 роки в другій стадії розвитку країн, орієнтованих на ефективність, має вагу 40% в агрегатному ІГК.

Оскільки методика дослідження зазнає змін, то розділ інститутів доповнюється деякими питаннями, яких не було в попередні роки. Зокрема з 2009 року показник «Ефективність правових рамок» було розбито на два показники: 1) «Ефективність правових рамок у врегулюванні суперечок»; 2) «Ефективність правових рамок в оскарженні регуляторних актів». Така деталізація питання дозволяє дати уточнення ефективності дії правової системи у випадках суперечок з державними органами. У цій роботі до 2009 року значення показника «Ефективність правових рамок» поширюємо на обидва зазначених питання. Дані ІГК блоку «Інститути» по Україні свідчать про те, що українська національна економічна система за класифікацією ІГК знаходиться на другій стадії розвитку – орієнтована на досягнення ефективності (efficiency-driven). При цьому у 2006 вона відповідала першому – найнижчому рівню – ресурсорієнтовані економіки (factor-driven).

Третя стадія економічного розвитку – інноваційно-орієнтовані економіки (innovation-driven) є найвищою за методикою визначення ІГК. Крім цих трьох основних стадій, методикою ІГК передбачено дві проміжних стадії: від першої до другої («1-2») та від другої до третьої («2-3»).

Розглянемо динаміку співвідношення ІГК та індексу блоку «Інститути» для України. Привертає увагу той факт, що при середньому значенні ІГК України за досліджуваний період 4,0 середнє значення блоку «Інститути» складає лише 3,1. Тобто при вимірі у процентному значенні (максимальний бал ІГК – 7) це становить відповідно 57% і 44% від потенціалу значення індексу. Такі дані свідчать про відставання рівня розвитку інституційного середовища як фактора конкурентоспроможності національної економічної системи від інших факторів, які враховує методика ІГК. Наведена графічна залежність підтверджує системне відставання якості українського національного інституційного середовища від індексу загального рівня конкурентоспроможності України.

Серйозне відставання України від розвинутих країн спостерігається щодо максимальних та мінімальних значень індексу блоку «Інститути»: при

максимальному значенні індексу блоку «Інститути» для України 3,3 наше інституційне середовище тяжіє до нижньої границі значень цього індексу.

Отже, сфера туризму фактично втрачає доходи, в результаті використання різних «сірих схем» для формування фінансових потоків, виплати неофіційних заробітних плат, незаконного переведення в готівку коштів і її переміщення в тіньову економіку. Як свідчить практика, інституційне середовище вітчизняного туристичного бізнесу формується, в першу чергу, з метою ухилення від сплати податків та виведення бізнесу з під контроль державних структур. При цьому значна частина малих та середніх підприємств, які пов'язані з великим бізнесом фактично обслуговує його грошові потоки. Все це пояснюється тим, що в Україні залишається невирішеними низка інституційних проблем, які визначаються необхідністю здійснення таких заходів, як зниження адміністративних бар'єрів; оптимізація та спрощення оподаткування; доступність зовнішніх джерел фінансування малого і середнього бізнесу тощо.

Отже, якість інституційного середовища в Україні загалом та туристичного бізнесу за оцінкою Індексу глобальної конкурентоспроможності є вкрай низькою й потребує системного підвищення. Значення показників блоку «Інститути» ІГК мають виступати орієнтиром при розробці та впровадженні державної економічної політики. Зокрема, вкажемо на низьку якість української регуляторної політики за 2006-2017 роки, про що свідчать низькі показники (менше 3) таких субіндексів, як 1.09 «Тягар державного регулювання», 1.11 «Ефективність правових рамок в оскарженні регуляторних актів».

Варто зазначити, що оцінка якості національного інституційного середовища за допомогою блоку «Інститути» ІГК є лише одним із варіантів такої оцінки. Інші індексні компаративні системи, такі як «Легкість ведення бізнесу» (Doing Business), також використовуються для оцінки якості національного інституційного середовища. Формування передумов реалізації ефективного управління трансакційними витратами туристичних підприємств передбачає вдосконалення інституційного середовища, зокрема сегментів інституційної інфраструктури туристичної галузі, функціонування яких здійснює найбільший вплив на даний процес.

5.3. Рівень інвестиційної привабливості підприємств машинобудівної галузі

Зростання інвестиційної привабливості є основним завданням будь-якої країни, для залучення іноземних вкладень та розвитку галузей національного господарства. У вітчизняній промисловості спостерігається стійка тенденція недоотримання капіталовкладень та скорочення державного фінансування інвестиційних процесів. Інвестиційні вкладення, які надходять із зовнішнього економічного простору не відповідають нагальним потребам економіки, а їх розміри залишаються незначними. Внаслідок зниження темпу росту інвестицій знижуються темпи розвитку науково-технічних процесів та виробництва, погіршується інвестиційний клімат в країні, застарілі технології залишаються незмінними [91].

Уряд країни намагається створити сприятливі умови, що впливають на інвестиційну конкурентоспроможність економіки та забезпечують її інвестиційну привабливість, оскільки інвестиції можуть стати найважливішим засобом забезпечення виходу з економічної кризи, структурних зрушень у національному господарстві, підвищення якісних показників економічної діяльності [359].

Проблема залучення інвестицій є дуже актуальною для промислових підприємств, оскільки провідна роль у галузевій структурі України належить саме промисловості, яка є важливою ланкою господарства країни. Зокрема, важка промисловість формує найбільшу частину загальної вартості реалізованої продукції промисловості, так на машинобудування припадає 12-14% [116].

Аналіз машинобудівної галузі за 2011 – 2016 рр. свідчить про збільшення загального обсягу виробленої продукції за промисловістю в цілому, та в машинобудуванні зокрема (з 140,89 млрд. грн. у 2014 році до 184,54 млрд. грн. у 2016 році). Проте негативною тенденцією є зменшення частки виробленої продукції машинобудівного комплексу в загальній кількості виробленої продукції промисловості (рис. 5.9).

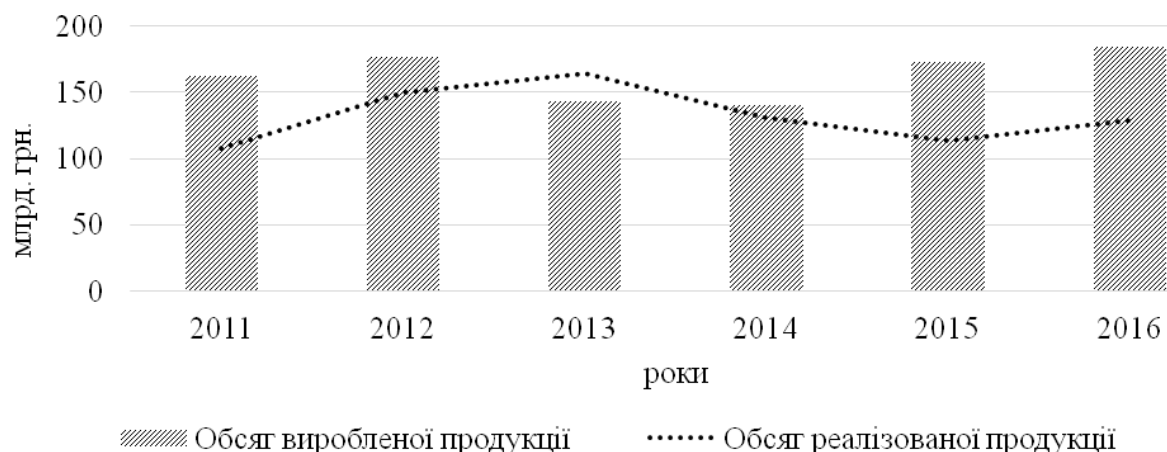

Рис. 5.9. Співставлення обсягів виробництва та реалізації продукції машинобудівної галузі України за 2011-2016рр. [269]

Порівнюючи обсяги виробництва з обсягами реалізації продукції за останні шість років (рис. 5.9) наявна ситуація перевищення виробництва над реалізацією, тобто підприємства втрачають можливий прибуток за рахунок недостатнього попиту. Найбільша різниця спостерігається у 2016 р., коли розбіжність обсягу реалізації та обсягу виробництва складає 56,05 млрд. грн. Це найбільший розрив у обсягах за останні п'ять років. Схожа ситуація спостерігалась тільки в 2011 р.

Таблиця 5.7

Капітальні інвестиції в машинобудування України за 2011-2016 рр., млн. грн. (узагальнено за [269])

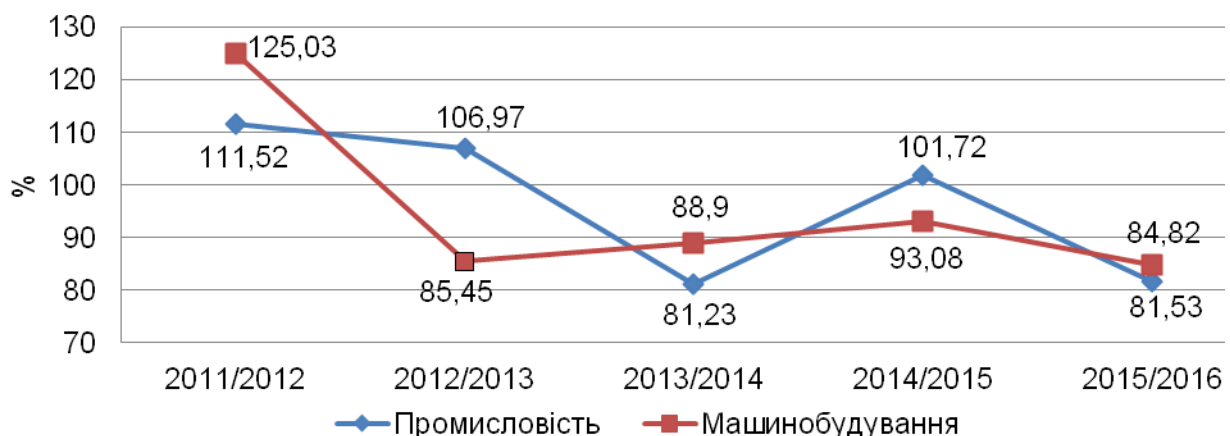
Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Промисловість	85,38	95,21	101,85	82,74	84,16	68,62
Машинобудування	2,12	2,65	2,27	2,01	1,87	1,59
Питома вага машинобудування в загальному обсязі капітальних інвестицій промисловості, %	2,48	2,78	2,23	2,43	2,22	2,32

Як свідчать дані табл. 5.7, до 2012 року машинобудування здійснювало нарощення обсягу інвестицій – вони зросли з 2,12 млн. грн. у 2011 році до 2,65 млн. грн. у 2012 році. Проте починаючи з 2012 року почалося стрімке скорочення обсягу інвестицій (у 2016 році цей показник сягає 1,59 млн. грн. – це найнижче значення за весь аналізований період).

Аналіз динаміки зміни обсягу капітальних інвестицій в машинобудівний комплекс свідчить про постійні коливання у сфері інвестування. Найвище

значення показника темпу росту спостерігається у 2011 – 2012 рр., що свідчить про високі темпи розвитку машинобудівного комплексу протягом цього періоду (рис. 5.10). Останні п'ять років, спостерігаємо тенденцію зменшення обсягу інвестування, так темп росту машинобудування у за 2015-2016 рр. склав 84,82% – найнижче значення показника протягом усього аналізованого періоду. Це є негативною тенденцією, оскільки знижується промисловий потенціал галузі та промисловості в цілому.

Низький рівень іноземного інвестування у вітчизняні підприємства, зокрема й у машинобудівну галузь, пов'язаний насамперед із несприятливим інвестиційним середовищем в Україні, що підтверджується її низькими позиціями у численних міжнародних рейтингах. Так, за Індексом інвестиційної привабливості, який формується Європейською Бізнес Асоціацією, Україна у 2015 р. отримала 1,81 балів з 5-ти максимально можливих. За рейтингом «DoingBusiness 2015», що формується Світовим банком та Міжнародною фінансовою корпорацією, Україна посіла 137 місце зі 185 країн світу [221].

**Рис. 5.10. Динаміка зміни обсягу капітальних інвестицій
в машинобудування України за 2011-2016 рр.***

* Джерело: узагальнено автором за [269]

Динаміку надходжень інвестицій за регіонами доцільно проаналізувати на прикладі Харківської області.

Харківська область є одним із провідних промислових регіонів України. Промисловість області представлена всіма основними видами діяльності, провідними з яких є виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, машинобудування, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, добувна промисловість, на які припадає 74,2%

обсягів реалізації промисловості області [372].

Данні, щодо обсягів капітальних інвестицій в Харківську область в цілому та промисловість регіону зокрема, представлено на рис. 5.11.

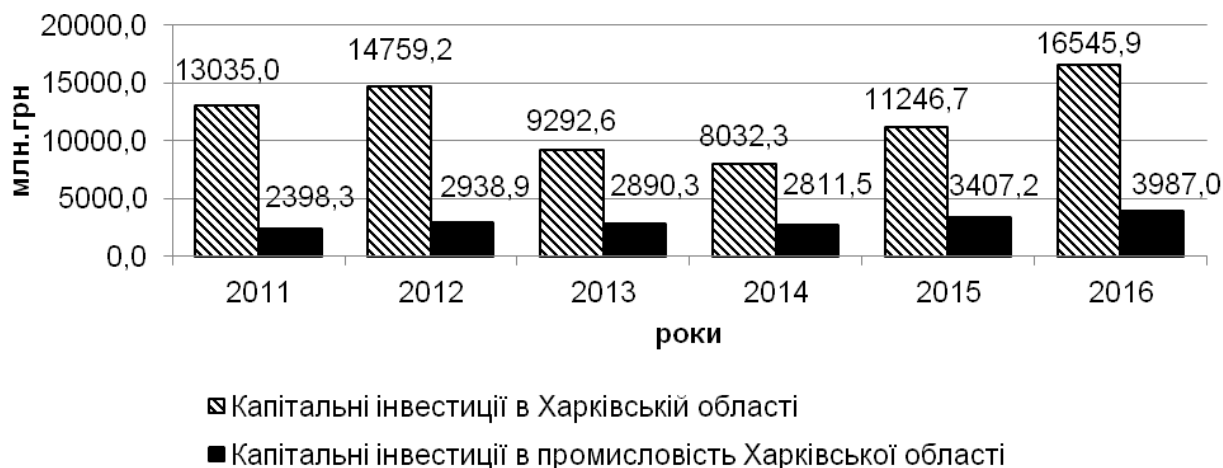

Рис. 5.11. Обсяги капітальних інвестицій в промисловість Харківської області за 2011-2016 рр. *

* Джерело: узагальнено автором за [310]

Для поліпшення ситуації в галузі необхідно вирішити низку питань на державному рівні, а саме: завантаження провідних машинобудівних підприємств області державними замовленнями, виділення коштів на розвиток високих космічних технологій та підтримки конкурентоспроможних виробництв (авіабудування), удосконалення податкового і банківського законодавства, прискорення прийняття нормативних документів для забезпечення виходу вітчизняної продукції на ринки ЄС [310].

Аналізуючи машинобудівні підприємства Харківської області слід зазначити, що у галузі існують підприємства, які знаходяться на різних стадіях розвитку та є привабливими для різних видів інвесторів. Рівень розвиненості ринкових, фінансово-економічних, техніко-технологічних та організаційно-управлінських сторін інвестиційної привабливості (ІП) машинобудівних підприємств України є різним: вони мають задовільні ринкові перспективи для залучення інвестицій, переважно задовільний рівень фінансово-економічного стану, разом з тим недостатніми є інвестиції у техніко-технологічний розвиток та низьким є рівень управління ними. Це свідчить, з одного боку, про нагальні потреби в інвестиціях, а з іншого – про відсутність цілеспрямованих дій та відповідного організаційного підґрунтя для їх залучення [187].

Через наявність суттєвих відмінностей щодо фінансово-економічного

стану вітчизняних підприємств, доцільно застосування кількісно-якісного підходу до оцінки рівня інвестиційної привабливості підприємств (ІПП) через діагностику факторів впливу на стан ІПП та позиціонування підприємств за визначеним рівнем їх інвестиційної привабливості.

В рамках реалізації кількісно-якісного підходу була сформована вибірка провідних підприємств машинобудування Харківської області, що складається з 20 об'єктів: ПАТ «Електромашина», ПАТ «Харківський завод гідропривід», ПАТ «Автрамат», ПАТ «Вовчанський агрегатний завод», ПАТ «Завод Південкабель», ПАТ «Завод Фрунзе», ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод», ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Турбогаз», ПАТ «Харківський верстатобудівний завод», ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківхолодмаш», ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря», ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ», ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа», ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь», ПрАТ «Харківський електроштитовий завод», ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод».

Аналіз інвестиційної привабливості доцільно проводити одночасно з формуванням загальної стратегії розвитку підприємства, тобто порядок визначення рівня інвестиційної привабливості має передбачати виконання наступних етапів управлінських робіт: аналіз внутрішнього середовища і зовнішнього оточення підприємства, оцінка факторів впливу на інвестиційну привабливість підприємства; визначення рівня інвестиційної привабливості; формування стратегічних цілей та визначення типу ринкової стратегії; встановлення основної мети залучення інвестицій (рис. 5.12).

Аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства є першочерговим для визначення інвестиційної привабливості підприємства. Тому, під час проведення аналізу і оцінки факторів впливу на інвестиційну привабливість, серед загальних показників, що визначають фінансово-економічний стан підприємства, доцільно обрати показники, які характеризують саме ефективність його діяльності.

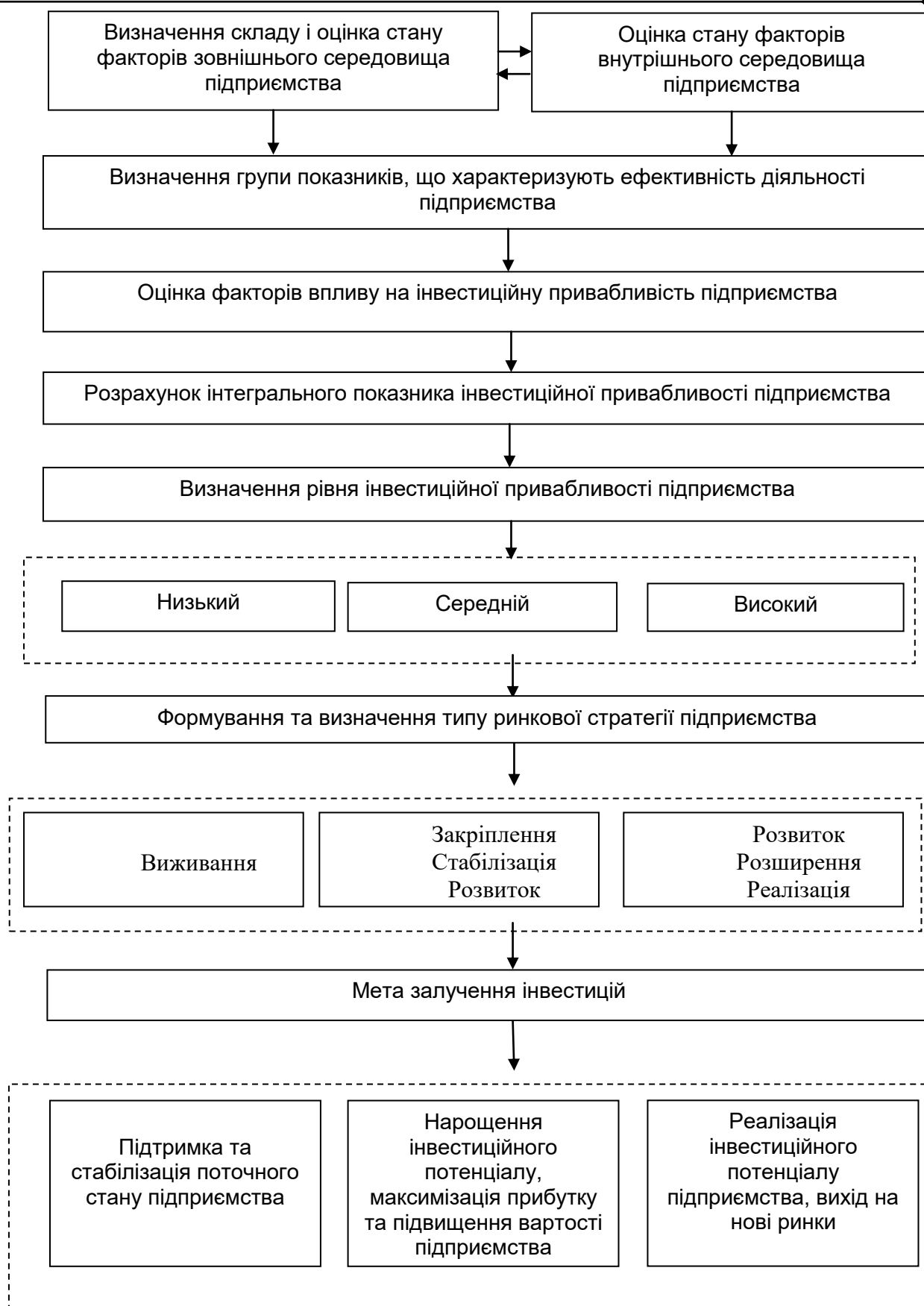

Рис. 5.12. Етапи визначення рівня інвестиційної привабливості підприємства*

* Джерело: побудовано автором

Для розрахунку рівня інвестиційної привабливості підприємств машинобудівної галузі Харківської області, проаналізуємо показники, що характеризують ефективність діяльності підприємств: рівень рентабельності, ритмічність виробництва, стан матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів, ефективність використання виробничих фондів, ефективність фінансово-господарської діяльності, рівень якості управління, рівень ресурсного потенціалу, доля витрат на апарат управління, плинність кадрів. Вибір саме цих показників, засновано на можливості їхнього прямого впливу на інвестиційну привабливість підприємства.

Перш за все, доцільно проаналізувати показники рентабельності. Так, коефіцієнт рентабельності власного капіталу характеризує рівень прибутковості власного капіталу, вкладеного в підприємство, тому найбільший інтерес представляє для наявних і потенційних власників й акціонерів і є одним з основних показників інвестиційної привабливості підприємства, тому що його рівень показує верхню межу дивідендних виплат.

Рентабельність активів (майна) показує, який прибуток отримує підприємство з кожної гривні, вкладеної в його активи. Аналіз рентабельності активів здійснюють для оцінки ефективності діяльності підприємства, також використовують при вивченні попиту на продукцію.

Рентабельність операційної діяльності свідчить про ефективність операційних витрат підприємства і показує, скільки прибутку припадає на 1 грн. понесених операційних витрат, тобто вигідність для підприємства виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, продажу товарів, понесених інших витрат операційної діяльності та являє собою витратний показник рентабельності. Результати розрахунку показників рентабельності (власного капіталу, активів та операційної діяльності) представлено в табл. 5.8.

Таблиця 5.8

Показники рентабельності за 2016 р.*

Підприємства 1	К _{рвк} 2	К _{ра} 3	К _{од} 4
ПАТ «Електромашина»	0,266	0,09	0,090
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	-0,15	-0,054	0,010
ПАТ «Автрамат»	-0,458	-0,193	0,000
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	0,066	0,063	0,140
ПАТ «Завод Південкабель»	0,033	0,023	0,000
ПАТ «Завод Фрунзе»	0,163	0,135	0,141
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	-0,063	-0,016	0,002

Продовження табл. 5.8

1	2	3	4
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	0,005	0,004	0,017
ПАТ «Турбоатом»	0,514	0,37	1,022
ПАТ «Турбогаз»	0,129	0,102	0,091
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	-0,023	-0,002	-0,091
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	-1,156	-0,251	0,000
ПАТ «Харківхолодмаш»	0,041	0,009	0,106
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	-0,047	-0,03	0,000
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	-0,51	-0,333	0,000
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	0,933	0,423	0,127
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	0,056	0,05	0,040
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	0,251	0,239	0,240
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	0,05	0,022	0,027
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	-1,522	-0,212	0,000

Примітка:

де $K_{рвк}$ – коефіцієнт рентабельності власного капіталу, $K_{ра}$ – коефіцієнт рентабельності активів, $K_{од}$ – коефіцієнт рентабельності операційної діяльності.

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Наступним показником, який доцільно проаналізувати, є показник ритмічності виробництва. Ритмічність виробництва – це чітка, стійка й збалансована діяльність підприємства, яка дає можливість рівномірно випускати продукцію і відповідно виконувати свої зобов'язання перед споживачами. Ритмічною вважається така робота, коли продукція виробляється рівними частинами за будь-які однакові проміжки робочого часу. Проаналізуємо цей показник на основі даних про обсяг чистого доходу від реалізації продукції (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Показник ритмічності виробництва за 2012 – 2016 рр., тис. грн.*

Підприємства	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Електромашина»	125235	151993	166919	139221	163311
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	15323	7374	4510	9436	4330
ПАТ «Автрамат»	94359	180212	85770	36795	23971
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	164299	152223	157707	153726	149569
ПАТ «Завод Південкабель»	950496	764777	802707	913315	1048114
ПАТ «Завод Фрунзе»	467090	443902	398168	453306	582677
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	197	1648	1368	4653	4158

Продовження табл. 5.9

1	2	3	4	5	6
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	185	1226	419	623	719
ПАТ «Турбоатом»	1296947	1741261	1842387	2694253	2166943
ПАТ «Турбогаз»	376485	204382	254488	156364	10180
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	25480	23741	5343	4603	22639
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	635893	542835	674049	513280	222845
ПАТ «Харківхолодмаш»	30682	31641	42662	34492	37220
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	701255	549314	503897	400215	695268
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	37448	19781	12485	15976	13517
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	14137	14613	14949	32640	27241
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	28315	26439	40847	32847	22506
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	10836	8566	12622	16852	19036
ПрАТ «Харківський електроцитовий завод»	1271	64	13037	15794	8273
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	466693	575978	500972	316668	154184

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Виходячи з економічної сутності матеріальних ресурсів, досконала організація, збалансованість та забезпеченість ними в достатній кількості визначають ефективність функціонування та конкурентоспроможність підприємства. Тож, результати аналізу стану матеріальних ресурсів подано у табл. 5.10.

Таблиця 5.10

Показник стану матеріальних ресурсів за 2012 – 2016 рр., тис. грн.*

Підприємства	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Електромашина»	10770	18168	20059	16757	16845
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	5398	4825	5096	4851	4613
ПАТ «Автрамат»	40532	40378	73637	54745	42795
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	193901	202885	249289	251112	255106
ПАТ «Завод Південкабель»	281870	298830	273063	609056	639112
ПАТ «Завод Фрунзе»	149103	158018	147900	146328	174272
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	1292	1194	1089	984	966

1	2	3	4	5	6
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	289	5095	4763	4505	4214
ПАТ «Турбоатом»	322054	353874	486358	500392	495679
ПАТ «Турбогаз»	17169	15903	15999	21369	32060
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	32204	27159	23696	22547	22204
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	338274	337048	363034	793388	781250
ПАТ «Харківхолодмаш»	46376	51156	50281	49332	48755
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	217778	206031	185096	274610	220819
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	11329	6349	6140	5563	5197
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	1139	1788	1790	2437	4441
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	10111	8985	8184	7670	6988
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	3745	3618	3578	3955	4164
ПрАТ «Харківський електроштитовий завод»	658	610	1370	2731	2454
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	51056	68936	76896	80216	80216

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Дослідження стану нематеріальних ресурсів є важливою складовою у загальному аналізі ефективності діяльності підприємства, оскільки зростання рівня цього виду активів у звітному періоді можна оцінити позитивно, бо ці вкладення спрямовані на вдосконалення якісних параметрів виробництва і продукції. Результати аналізу стану нематеріальних ресурсів подано у табл. 5.11.

Таблиця 5.11

Показник стану нематеріальних ресурсів за 2012 – 2016 рр., тис. грн.*

Підприємства	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Електромашина»	0	0	0	0	0
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	64	52	44	27	19
ПАТ «Автрамат»	94	93	58	108	195
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	72838	63632	54415	45495	44291
ПАТ «Завод Південкабель»	424	495	469	401	371
ПАТ «Завод Фрунзе»	85	75	123	106	126
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	0	0	0	0	20
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	27739	229	229	229	229
ПАТ «Турбоатом»	797	855	477	235	138
ПАТ «Турбогаз»	3114	2483	2690	1784	2108

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Продовження табл. 5.11

1	2	3	4	5	6
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	773	506	272	55	0
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	2001	1823	1643	1502	1209
ПАТ «Харківхолодмаш»	978	832	685	766	754
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	966	928	507	119	431
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	830	805	2268	2283	2267
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	1	0	3	2	2
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	229	207	207	631	631
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	8	10	7	23	76
ПрАТ «Харківський електроциотовий завод»	10	8	7	7	6
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1525	2478	4287	3860	3242

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Стан фінансових ресурсів – це рівень забезпеченості відповідним обсягом фінансових ресурсів, необхідних для здійснення ефективної господарської діяльності та своєчасного здійснення грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями. Розглянемо його з точки зору перевищення власного капіталу (ВК) над позиковим капіталом (ПК) (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Показник стану фінансових ресурсів за 2016 р., тис. грн.*

Підприємства	Обсяг ВК	Обсяг ПК	Перевищення ВК над ПК
1	2	3	4
ПАТ «Електромашина»	25312	21294	4018
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	7731	14949	-7218
ПАТ «Автрамат»	22539	40625	-18086
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	430291	15095	415196
ПАТ «Завод Південкабель»	857491	303226	554265
ПАТ «Завод Фрунзе»	359647	97153	262494
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	896	3209	-2313
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	3485	1111	2374
ПАТ «Турбоатом»	3374477	1364129	2010348
ПАТ «Турбогаз»	177402	23402	154000
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	3944	95873	-91929
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	-446358	1521416	-1967774
ПАТ «Харківхолодмаш»	18968	77990	-59022
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	801773	731453	70320
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	6940	6481	459
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	8623	5985	2638
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	33328	4944	28384

Продовження табл. 5.12

1	2	3	4
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	17147	1684	15463
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	8937	11870	-2933
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	92380	509117	-416737

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Важливим етапом є розрахунок коефіцієнту фондівдачі, коефіцієнту фондомісткості одиниці продукції та коефіцієнту матеріаломісткості одиниці продукції, які характеризують ефективність використання виробничих фондів (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Показник ефективності використання виробничих фондів за 2016 р.*

Підприємства	Φ_v	Φ_m	M_m
ПАТ «Електромашина»	9,7	0,1	1,14
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	0,7	1,4	0,1
ПАТ «Автрамат»	0,6	1,7	0,7
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	0,6	1,7	0,4
ПАТ «Завод Південкабель»	1,7	0,6	0,9
ПАТ «Завод Фрунзе»	3,6	0,3	0,4
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	4,3	0,2	0,8
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	0,2	4,3	0,8
ПАТ «Турбоатом»	4,4	0,2	0,2
ПАТ «Турбогаз»	0,3	3,3	1,5
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1,0	1,0	0,6
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	0,3	3,3	0,7
ПАТ «Харківхолодмаш»	0,8	1,3	0,5
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	2,8	0,4	0,5
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	2,5	0,4	0,4
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	7,9	0,1	0,5
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	3,1	0,3	0,7
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	4,7	0,2	0,6
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	3,2	0,3	0,7
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1,0	1,0	0,5

Примітка:

де Φ_v – коефіцієнт фондівдачі, Φ_m – коефіцієнт фондомісткості одиниці продукції, M_m – коефіцієнт матеріаломісткості одиниці продукції.

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Ефективність управлінської діяльності може характеризуватися кількісними і якісними показниками. До показників економічності апарату управління можна віднести наступні: питома вага витрат на управління до загальної суми виробничих витрат; питома вага заробітної плати працівників

сфери управління у річному фонді оплати праці всіх працюючих в організації; питома вага окремих статей витрат в загальній сумі витрат на утримання апарату управління; витрати на оплату праці; витрати на відрядження.

Показник долі витрат на апарат управління розглянемо на основі даних про відношення витрат на управління до загальної суми виробничих витрат за даними 2016 року (табл. 5.14).

Таблиця 5.14

Показник долі витрат на апарат управління за 2016 р.*

Підприємства	Питома вага витрат на управління до загальної суми виробничих витрат
ПАТ «Електромашина»	0,08
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	0,35
ПАТ «Автрамат»	0,15
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	0,13
ПАТ «Завод Південкабель»	0,05
ПАТ «Завод Фрунзе»	0,03
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	0,11
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	0,28
ПАТ «Турбоатом»	0,06
ПАТ «Турбогаз»	0,19
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	0,23
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	0,09
ПАТ «Харківхолодмаш»	0,09
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	0,06
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	0,17
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	0,06
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	0,26
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	0,09
ПрАТ «Харківський електроцитовий завод»	0,11
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	0,17

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Управління плинністю кадрів спрямоване на стабілізацію трудового колективу і базується на принципах однакових можливостей для всіх працівників, постійному розширенні можливості одержання працівниками різноманітних благ. Показник плинності кадрів розглянуто на основі даних про середньорічну кількість працівників відповідних підприємств (табл. 5.15).

Таблиця 5.15

Показник плинності кадрів за 2012 – 2016 рр., осіб*

Підприємства	2012	2013	2014	2015	2016
ПАТ «Електромашина»	583	588	581	502	475
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	29	26	22	19	15
ПАТ «Автрамат»	986	924	807	629	382
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	1003	978	921	853	821
ПАТ «Завод Південкабель»	1160	1112	1024	934	913
ПАТ «Завод Фрунзе»	441	455	419	392	374
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	8	39	38	37	33
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	37	18	23	14	13
ПАТ «Турбоатом»	5456	5743	5817	4699	3708
ПАТ «Турбогаз»	183	274	363	339	325
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	264	289	170	127	134
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	2284	3266	2491	2828	2828
ПАТ «Харківхолодмаш»	127	124	124	139	166
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	23187	2255	1826	1613	1784
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	377	337	266	199	178
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	177	174	165	155	160
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	249	221	218	216	205
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	86	85	80	81	81
ПрАТ «Харківський електроштитовий завод»	80	60	127	60	60
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	28364	27416	2613	2298	1744

* Джерело: узагальнено автором за [263]

Таким чином, отримано сукупність показників, що характеризують ефективність діяльності машинобудівних підприємств Харківської області в динаміці та за 2016 рік. На основі проведеного аналізу проведемо систематизацію показників за відповідними групами, що відображають стан ІП машинобудівних підприємств. Так, наявні показники доцільно систематизувати у певну групу факторів, що впливають на рівень ІП машинобудівних підприємств: ефективність фінансово-господарської діяльності; рівень якості управління; рівень ресурсного потенціалу; ефективність використання виробничих фондів (табл. 5.16).

При обранні факторів впливу на рівень ІП, необхідно враховувати ступінь мінливості цих факторів. Оскільки фактори можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив, то мінливість факторів – це нестабільність впливу фактора, яка підвищує ймовірність переходу фактора із одного стану впливу в інший.

**Складові факторів впливу на рівень
інвестиційної привабливості підприємств***

Фактори		Складові показники	
Ф1	Ефективність фінансово-господарської діяльності	X1	коефіцієнт рентабельності власного капіталу
		X2	коефіцієнт рентабельності активів
		X3	коефіцієнт рентабельності операційної діяльності
Ф2	Рівень якості управління	X1	показник ритмічності виробництва
		X2	показник долі витрат на апарат управління
		X3	показник плинності кадрів
Ф3	Рівень ресурсного потенціалу	X1	темп приросту матеріальних ресурсів
		X2	темп приросту нематеріальних ресурсів
		X3	темп приросту трудових ресурсів
		X4	стан фінансових ресурсів (перевищення власного капіталу над позиковим)
Ф4	Ефективність використання виробничих фондів	X1	коефіцієнт фондівіддачі
		X2	коефіцієнт фондомісткості одиниці продукції
		X3	коефіцієнт матеріаломісткості одиниці продукції

* Джерело: побудовано автором

Однак, мінливість факторів – це якісна характеристика показників, а для визначення рівня ІПП необхідні кількісні значення. Тому, для отримання та обробки кількісними методами якісної інформації можуть використовуватися вербально-числові шкали, до складу яких входять змістовно кількісні значення або діапазони кількісних значень. Одним з таких методів є шкала Харрінгтона, яка використовується саме для обробки великого масиву статистичної інформації та формалізації якісних оцінок через кількісні показники [372]. В рамках побудови такої шкали утворюються три граничних рівня якісних показників цієї шкали: високий, середній та низький.

Кожній групі факторів надано певну бальну оцінку. При низькому рівні конкретного чинника присвоюється значення «1», при високому – «2». Варто зазначити, що кожен чинник має індивідуальне присвоєння бальної оцінки в залежності від характерних особливостей кожного з чинників [181].

Мінливість факторів розглядається автором в двох граничних рівнях – високий й низький. Низький рівень вказує на його нестабільність та неможливість прогнозування на великий проміжок часу. При ігноруванні підприємством такого стану і невживанні заходів до стабілізації ситуації, або для досягнення стійкості підприємства перед змінами впливу цього фактору, настає ймовірність переходу впливу фактора з позитивного стану в негативний. Висока мінливість, на відміну від низької, показує стабільність показників діяльності підприємства. Дію такого фактора можливо

спрогнозувати та скоригувати, або пристосуватися до його впливу. Звісно, високий рівень факторів значно краще для підприємства, як при формуванні ІП, так і в його загальній виробничій діяльності.

Для практичного визначення впливу зазначених факторів на діяльність машинобудівних підприємств Харківської області, було обрано ряд складових чинників, сукупність числових результатів яких дає змогу визначити ступінь мінливості певного фактору. Для визначення рівня ІП підприємств машинобудівної галузі Харківської області встановимо рівень мінливості впливу факторів на діяльність цих підприємств та завдяки отриманим результатам сформуємо рекомендації щодо подальшої стратегії розвитку підприємств для підвищення рівня інвестиційної привабливості. Далі проведемо присвоєння бальної оцінки чинникам в залежності від рівня їх мінливості.

Показник ефективності фінансово-господарської діяльності – це результат, отриманий або потенційно можливий в процесі перетворення певних ресурсів у кінцевий продукт. Саме тому для того, щоб визначити рівень ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств, необхідно розрахувати комплекс показників, до яких можна віднести коефіцієнт рентабельності власного капіталу, коефіцієнт рентабельності активів та коефіцієнт рентабельності операційної діяльності (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

Якісна оцінка ефективності фінансово-господарської діяльності*

Підприємства	X1	X2	X3	Загальна оцінка мінливості фактору (Ф1)
1	2	3	4	5
ПАТ «Електромашина»	2	2	2	2
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	1	1	2	1
ПАТ «Автрамат»	1	1	1	1
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	2	2	2	2
ПАТ «Завод Південкабель»	2	2	1	2
ПАТ «Завод Фрунзе»	2	2	2	2
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	1	1	2	1
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	2	2	2	2
ПАТ «Турбоатом»	2	2	2	2
ПАТ «Турбогаз»	2	2	2	2
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	1	1	1
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	1	1	1	1

Продовження табл. 5.17

1	2	3	4	5
ПАТ «Харківхолодмаш»	2	2	2	2
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1	1	1	1
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	1	1	1	1
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	2	2	2	2
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	2	2	2	2
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1	1	1	1

** Джерело: побудовано автором*

Показник «якість управління» включає всі ключові характеристики якості управлінської діяльності підприємства. Рівень якості управління підприємством – це результат його функціонування, що забезпечує підприємству досягнення поставлених цілей при найменших витратах на управління. Показники, що характеризують систему управління: коефіцієнт ритмічності виробництва; коефіцієнт економічності апарату управління; коефіцієнт якості виконання управлінських функцій; коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; коефіцієнт стабільності кадрів.

Разом із загальними критеріями ефективності, існують також і індивідуальні критерії, до яких можна віднести: коефіцієнт використання робочого часу; коефіцієнт використання кваліфікації; коефіцієнт умов праці.

Тому, для визначення рівня якості управління доцільно обрати наступні показники: ритмічність виробництва, економічність апарату управління та плинність кадрів (табл. 5.18).

Ресурсний потенціал підприємства – це сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, включаючи здатність робітників підприємства ефективно використовувати названі ресурси для виконання місії, досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства. До матеріальних ресурсів слід відносити ресурси в натурально-речовинній формі, які використовуються у виробничій (господарчій) діяльності підприємства. Нематеріальні ресурси – це об'єкти промислової та інтелектуальної власності, здатні приносити користь тривалий час. Трудові ресурси підприємства – це кількість робітників, зайнятих на підприємстві. Фінансові ресурси – це сукупність грошових прибутків та надходжень, які знаходяться в розпорядженні підприємства для виконання фінансових обов'язків, здійснення витрат на відтворення підприємства та для стимулювання робітників.

Таблиця 5.18

Оцінка рівня якості управління*

Підприємства	X1	X2	X3	Загальна оцінка мінливості фактору (Ф2)
ПАТ «Електромашина»	2	2	2	2
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	1	1	2	1
ПАТ «Автрамат»	2	1	1	1
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	1	2	1	1
ПАТ «Завод Південкабель»	2	2	1	2
ПАТ «Завод Фрунзе»	2	2	1	2
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	2	2	2	2
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	2	1	1	1
ПАТ «Турбоатом»	2	2	1	2
ПАТ «Турбогаз»	1	1	1	1
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	1	1	1
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	2	2	1	2
ПАТ «Харківхолодмаш»	2	2	1	2
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1	2	1	1
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	1	1	1	1
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	1	1	1	1
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський електроцитовий завод»	1	2	1	1
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	2	1	1	1

* Джерело: побудовано автором

Рівень ресурсного потенціалу розглядаємо як сукупність наступних показників: темп приросту матеріальних ресурсів, темп приросту нематеріальних ресурсів, темп приросту трудових ресурсів, стан фінансових ресурсів (перевищення власного капіталу над позиковим) (табл. 5.19).

Таблиця 5.19

Якісна оцінка рівня ресурсного потенціалу*

Підприємства	X1	X2	X3	X4	Загальна оцінка мінливості фактору (Ф3)
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Електромашина»	2	1	2	2	2
ПАТ «Харківський завод Гідропривід»	1	1	1	1	1
ПАТ «Автрамат»	2	2	1	1	1
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	2	1	1	2	2
ПАТ «Завод Південкабель»	2	1	1	2	2

Продовження табл. 5.19

1	2	3	4	5	6
ПАТ «Завод Фрунзе»	2	2	1	2	2
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	1	2	1	1	1
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	1	2	1	2	2
ПАТ «Турбоатом»	1	1	1	2	1
ПАТ «Турбогаз»	2	2	1	2	2
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	1	2	1	1
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	1	1	2	1	1
ПАТ «Харківхолодмаш»	1	1	2	1	1
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	1	1	1	2	1
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	1	1	1	2	1
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	1	1	2	1	1
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	2	1	1	1	1

* Джерело: побудовано автором

Ефективність використання виробничих фондів розглянуто як комплексний показник, який включає коефіцієнт фондівіддачі, коефіцієнт фондомісткості одиниці продукції та коефіцієнт матеріаломісткості одиниці продукції (табл. 5.20).

Таблиця 5.20

Якісна оцінка ефективності використання виробничих фондів*

Підприємства	X1	X2	X3	Загальна оцінка мінливості фактору (Ф4)
1	2	3	4	5
ПАТ «Електромашина»	2	2	1	2
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	1	2	2	2
ПАТ «Автрамат»	1	2	2	2
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	1	2	2	2
ПАТ «Завод Південкабель»	1	2	1	1
ПАТ «Завод Фрунзе»	2	2	2	2
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	2	2	2	2
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	1	1	2	1
ПАТ «Турбоатом»	2	2	2	2
ПАТ «Турбогаз»	1	1	1	1
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	2	2	2
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	1	1	2	1
ПАТ «Харківхолодмаш»	1	2	2	2

1	2	3	4	5
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1	2	2	2
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	1	2	2	2
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	2	2	2	2
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2	2	2	2
ПрАТ «Харківський електроштитовий завод»	2	2	2	2
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1	2	2	2

* Джерело: побудовано автором

Останнім етапом є розрахунок інтегрального показника ІПП на основі раніше розрахованих якісно-кількісних показників. В табл. 5.21 представлена узагальнена інформація за чотирма групами факторів відносно аналізованих машинобудівних підприємств Харківської області. На основі показників факторів було сформовано інтегральний показник інвестиційної привабливості підприємств.

Таблиця 5.21

Значення інтегрального показника інвестиційної привабливості підприємств*

Підприємства	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Інтегральний показник ІПП
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Електромашина»	2	2	2	2	2,0
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	1	1	1	2	1,3
ПАТ «Автрамат»	1	1	1	2	1,3
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	2	1	2	2	1,8
ПАТ «Завод Південкабель»	2	2	2	1	1,8
ПАТ «Завод Фрунзе»	2	2	2	2	2,0
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	1	2	1	2	1,5
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	2	1	2	1	1,5
ПАТ «Турбоатом»	2	2	1	2	1,8
ПАТ «Турбогаз»	2	1	2	1	1,5
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	1	1	2	1,3
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	1	2	1	1	1,3
ПАТ «Харківхолодмаш»	2	2	1	2	1,8
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1	1	2	2	1,5
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	1	1	1	2	1,3
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2	2	2,0

Продовження табл. 5.21

1	2	3	4	5	6
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	2	1	1	2	1,5
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2	2	2	2	2,0
ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	2	1	1	2	1,5
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1	1	1	2	1,3

* Джерело: побудовано автором

Як видно з даних табл. 5.21, машинобудівні підприємства Харківської області мають задовільний рівень фінансово-економічного стану та ефективності використання виробничих фондів, проте спостерігається недостатній рівень якості управління (низький рівень використання організаційних та управлінських важелів забезпечення інвестиційної привабливості підприємства) та низький рівень ресурсного потенціалу, який зумовлений дефіцитом фінансових ресурсів, що свідчить про відсутність цілеспрямованих дій підприємств та відповідного організаційного підґрунтя для залучення інвестицій.

Для отримання та обробки кількісними методами якісної інформації можуть використовуватися вербально-числові шкали, до складу яких входять змістовно кількісні значення або діапазони кількісних значень. Одним з таких методів є шкала Харрінгтона, яка використовується саме для обробки великого масиву статистичної інформації та формалізації якісних оцінок через кількісні показники [372]. В рамках побудови шкали Харрінгтона утворюються три граничних рівня якісних показників цієї шкали: високий, середній та низький.

Для здійснення процедури позиціонування підприємств машинобудівної галузі Харківської області та віднесення їх до групи підприємств певного рівня інвестиційної привабливості доцільно використати шкалу Харрінгтона та відповідно до цього методу сформувані три групи інтервалів, що відповідають різним рівням інвестиційної привабливості підприємства (табл. 5.22).

Таблиця 5.22

Якісна характеристика інтегрального показника інвестиційної привабливості підприємств (ІПП)

Інтервали значень за шкалою	Рівень ІПП
1 – 1,33	низький
1,34 – 1,67	середній
1,68 – 2	високий

* Джерело: побудовано автором

Позиціонування досліджених машинобудівних підприємств Харківської області на основі розрахованого інтегрального показника інвестиційної привабливості дозволило визначити, що підприємства, які потрапили до інтервалу від 1 до 1,33 мають низький рівень інвестиційної привабливості; підприємства, значення інтегрального показника інвестиційної привабливості яких знаходиться в межах від 1,34 до 1,67 мають середній рівень інвестиційної привабливості; підприємства, що потрапили до інтервалу від 1,67 до 2 мають високий рівень інвестиційної привабливості.

Для практичного визначення впливу мінливості зазначеної групи факторів на діяльність машинобудівних підприємств Харківської області, визначимо рівень інвестиційної привабливості цих підприємств за отриманими в табл. 5.21 значеннями інтегрального показника інвестиційної привабливості (табл. 5.23).

Таблиця 5.23

Рівень ІПП залежно від значення інтегрального показника інвестиційної привабливості*

Підприємство	Інтегральний показник	Рівень ІПП
ПАТ «Електромашина»	2,0	високий
ПАТ «Харківський завод гідропривід»	1,3	низький
ПАТ «Автрамат»	1,3	низький
ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»	1,8	високий
ПАТ «Завод Південкабель»	1,8	високий
ПАТ «Завод Фрунзе»	2,0	високий
ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	1,5	середній
ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»	1,5	середній
ПАТ «Турбоатом»	1,8	високий
ПАТ «Турбогаз»	1,5	середній
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1,3	низький
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	1,3	низький
ПАТ «Харківхолодмаш»	1,8	високий
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	1,5	середній
ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	1,3	низький
ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2,0	високий
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	1,5	середній
ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	2,0	високий
ПрАТ «Харківський електроцифровий завод»	1,5	середній
ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	1,3	низький

* Джерело: побудовано автором

За результатами проведеного аналізу щодо визначення рівня інвестиційної привабливості підприємств, доцільно побудувати матрицю щодо

позиціонування цих підприємств залежно від визначеного рівня їх інвестиційної привабливості. Спираючись на думку Кубаревої І. В., до основних складових матриці доцільно віднести: цілі діяльності підприємства, тип ринкової стратегії, цілі стратегічного управління, акцент та об'єкт стратегії, а також мета залучення інвестицій [203]. Використання зазначених елементів для побудови матриці та позиціонування підприємств є актуальним і для визначення інвестиційної привабливості підприємств машинобудівної галузі Харківської області (табл. 5.24).

Побудова відповідної матриці дозволить визначити основні цілі діяльності підприємства, визначити тип ринкової стратегії та запропонувати управлінські рішення щодо підвищення ІП (табл. 5.24). Позиціонування підприємств відповідно до цієї матриці дозволить сформулювати рекомендації, спрямовані на підвищення якості управління.

Як видно з представленої матриці, кожне підприємство віднесено до однієї з трьох груп, залежно від рівня ІП, який визначено на основі розрахованого раніше інтегрального показника ІП.

До першої групи «Низький рівень ІПП» потрапили підприємства, які мають низький рівень розвитку, знаходяться на стадії занепаду та потребують реструктуризації їхньої діяльності. Ціллю діяльності таких підприємств є пошук нових ринків збуту, подолання нестачі фінансування та зниження собівартості продукції, яке можливе за рахунок пошуку нових постачальників сировини та інших шляхів зниження собівартості, що поведе за собою підвищення попиту на продукцію та притік додаткових коштів, заміна зношеного обладнання, розширення маркетингових заходів, а ринковою стратегією є виживання. Ціллю стратегічного управління є реструктуризація та реорганізація, акцент стратегії робиться на раціоналізації масштабів і напрямів діяльності підприємства, а об'єктом стратегії є внутрішні бізнес-процеси. Інвестиції на таких підприємствах залучаються задля підтримки та стабілізації існуючої діяльності.

Таблиця 5.24

**Матриця визначення рівня інвестиційної привабливості підприємств
машинобудівної галузі Харківської області***

Рівень ІПП	Підприємство	Рекомендації з підвищення ІПП		
		Цілі діяльності (ЦД) Ринкова стратегія (РС)	Ціль стратегічного управління (ЦСУ) Акцент стратегії (АС) Об'єкт стратегії (ОС)	Мета залучення інвестицій
1	2	3	4	5
Низький	ПАТ «Харківський завод гідропривід»; ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПрАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»»; ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»	ЦД: пошук нових ринків збуту; подолання нестачі фінансування та зниження собівартості продукції, яке можливе за рахунок пошуку нових постачальників сировини та інших шляхів зниження собівартості, що поведе за собою підвищення попиту на продукцію та притік додаткових коштів; заміна зношеного обладнання; розширення маркетингових заходів. РС: Вживання	ЦСУ: Реструктуризація та реорганізація АС: раціоналізація масштабів і напрямів діяльності підприємства ОС: внутрішні бізнес-процеси	Підтримка та стабілізація поточного стану підприємства
Середній	ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод»; ПАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут засобів технологічного устаткування «ВЕЛТ»»; ПАТ «Турбогаз»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»»; ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»»; ПрАТ «Харківський електрощитовий завод»	ЦД: Диверсифікація та удосконалення продукції підприємства та розширення ринкових позицій РС: Закріплення Стабілізація Розвиток	ЦСУ: Вдосконалення виробничої та збутової діяльності АС: освоєння нових виробничих потужностей та розширення продуктової лінійки ОС: ринкові/галузеві можливості	Нарощення інвестиційного потенціалу, максимізація прибутку підприємства, задоволення потреб власників через підвищення вартості підприємства

1	2	3	4	5
Високий	ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Вовчанський агрегатний завод»; ПАТ «Завод Південкабель»; ПАТ «Завод Фрунзе»; ПАТ «Турбоатом»; ПАТ «Харківхолодмаш»; ПрАТ «Харківський завод штампів та пресформ»; ПрАТ «Лозівський завод «Трактородеталь»	ЦД: Оптимізація, забезпечення стабільних параметрів діяльності через утримання та посилення завойованих ринкових позицій РС: Розвиток Розширення Реалізація потенціалів	ЦСУ: Інтеграція діяльності підприємства АС: модернізація виробництва та підвищення вартості підприємства ОС: рентабельність інвестицій та вартість капіталу підприємства	Реалізація інвестиційного потенціалу підприємства, вихід на нові ринки

* Джерело: побудовано автором

До другої групи «Середній рівень ІПП» увійшли підприємства, які мають середнє значення інтегрального показника, знаходяться на стадії розвитку та мають потенціал до розширення. Цілями діяльності таких підприємств є диверсифікація та удосконалення продукції підприємства та розширення ринкових позицій, а ринковою стратегією – закріплення своїх поточних позицій і подальший розвиток та стабілізація. Ціль стратегічного управління сконцентровано на вдосконаленні виробничої та збутової діяльності, акцент стратегії робиться на освоєнні нових виробничих потужностей та розширенні продуктової лінійки, а об'єктом стратегії виступають ринкові та галузеві можливості підприємств. Інвестиції на таких підприємствах залучаються задля нарощення інвестиційного потенціалу, максимізація прибутку підприємства та задоволення потреб власників через підвищення вартості підприємства.

Підприємства третьої групи «Високий рівень ІПП» мають найвищі значення інтегрального показника та мають потенціал до оптимізації вартості свого підприємства. Цілями діяльності цих підприємств є оптимізація, забезпечення стабільних параметрів діяльності через утримання та посилення завойованих ринкових позицій, ринковою стратегією є розвиток, розширення та реалізація потенціалів. Інвестиції на таких підприємствах залучаються задля реалізації інвестиційного потенціалу підприємства та виходу на нові ринки.

Отже, під час проведення аналізу інвестиційної привабливості підприємств машинобудування Харківської області виявлено негативну тенденцію відповідних показників, що стало причиною для проведення аналізу

та виокремлення сукупності показників, які здійснюють найбільший вплив на рівень інвестиційної привабливості цих підприємств та свідчать про ефективність (або неефективність) їхньої діяльності. Результати розрахунків в розрізі сформованих груп факторів дозволили визначити рівень інвестиційної привабливості підприємств та запропонувати відповідні управлінські рішення щодо підвищення інвестиційної привабливості по визначених напрямках її забезпечення.

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

6.1. Фінансові інструменти стимулювання розвитку депресивних територіальних громад регіону

На сьогоднішній момент часу великої уваги з боку держави потребує проблема, пов'язана із подоланням диспропорцій у соціально-економічному розвитку сільських територій, особливо тих, які відносяться до депресивних, та міських поселень. Враховуючи ситуацію, в якій сьогодні вони перебувають, а це відсутність будь-яких можливостей та інструментів для відтворення соціального, економічного та екологічного потенціалу, на нашу думку, основою створення цього механізму повинна стати політика в галузі фінансів, кредиту та податків. Саме в цьому процесі держава має відігравати чи не найбільш ключову роль, оскільки може впливати через систему економічних, адміністративних, законодавчих, організаційних заходів на здійснення фінансово-кредитної політики сприяння розвитку цих територій.

На сучасному етапі надзвичайної актуальності та важливості набуває проблема формування з боку держави дієвого механізму, який був би спрямований на підтримку, стимулювання та сприяння розвитку підприємницької діяльності на цих територіях. На нашу думку, основною

© **Пітюлич Михайло Михайлович**, д.е.н., доц., професор кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Чакій Ольга Іванівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

створення цього механізму повинна стати політика у галузі фінансів, кредиту та податків.

Сучасна державна фінансова політика стимулювання депресивних територій реалізовується в площині здійснення міжбюджетних трансфертів, тобто фактично держава фінансує витрати органів влади на місцях за рахунок надання різного роду дотацій, трансфертів, субвенцій тощо. На нашу думку, держава при здійсненні фінансової політики на цих територіях повинна кардинально змінити об'єкти інвестування. Мова йде про те, що об'єктом державної підтримки економічно відсталих регіонів мають бути не місцеві органи влади, а підприємства та населення, що знаходяться на цих територіях. Необхідно повністю усунути механізм посередників у разі розміщення бюджетних коштів, що мають надходити каналами державного казначейства. Державна регіональна та бюджетна політика через систему трансфертів не повинна "замикатися" на вирівнюванні соціально-економічного розвитку окремих територій, а має бути спрямована на підтримку їхніх "точок зростання", оскільки обмеження бюджетної спроможності державою може призвести лише до "вирівнювання всіх у бідності", тобто йдеться про створення сприятливого інвестиційного клімату на цих територіях. З іншого боку, дотації вирівнювання, на наш погляд, не можна вважати дієвим інструментом подолання депресивності окремих таксономічних одиниць, оскільки вони спрямовані на подолання диспропорцій лише у фінансуванні поточних потреб. А цільові субвенції на виконання інвестиційних програм, а також субвенції на стимулювання розвитку регіонів можуть стати прямим і дійовим засобом поліпшення стану депресивних регіонів.

В цьому контексті можна виділити політику, яка проводиться по відношенню до гірських територій, що, без сумніву, у більшій частині (більше 90%) відносяться до депресивних. Так, проаналізувавши нормативно-правову базу регулювання розвитку зазначених територій, можна констатувати, що на сьогоднішній час урядом України прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на вирішення проблем територій та стимулювання їх розвитку, поліпшення умов життя людей, зростання ефективності використання фінансових, природних та інших ресурсів, поліпшення координації діяльності та посилення взаємної відповідальності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення питань зайнятості населення. Головним серед них є Закон України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" (1995 р.) зі змінами та доповненнями,

прийнятими у 2005-2006 роках. У цьому законі для забезпечення соціально-економічного розвитку населених пунктів, яким надано статус гірських, держава передбачає низку пільг, а що стосується фінансової допомоги населенню, то в цьому ж законі зазначено, що розмір державних пенсій, стипендій, усіх передбачених чинним законодавством видів державної матеріальної допомоги громадянам, які одержали статус особи, що працює, проживає або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського, збільшується на 20% [36]. Постановою КМ № 648 «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» також передбачено, що на підприємствах, в установах, організаціях та військових частинах, що розташовані в населених пунктах, яким надано статус гірських, тарифні ставки і посадові оклади підвищуються на 25% [40]. Зазначеними документами держава надає фінансові пільги населенню, що проживає на цих територіях.

Проте сьогодні саме надання цієї адресної допомоги населенню є одним з найбільш дискусійних питань. Чи є підстави для її скасування? Очевидно, що недоцільність такого скасування можна було б аргументувати кількома причинами:

- по-перше, основу аграрного виробництва у гірській місцевості становить тваринництво, а це низькорентабельна галузь. Зайняті тут працівники не отримують диференціальної ренти, яка є джерелом відтворення і розвитку сільськогосподарського виробництва. Звідси стає зрозумілим, що для збереження галузі необхідна її підтримка;

- по-друге, гірські сільські підприємці, фермери, самозайняті в ОСГ несуть значно більші трансакційні витрати, пов'язані з веденням власної справи, ніж на низинних територіях, особливо в частині реалізації продукції (витрати часу, зусиль, коштів, отримання необхідної інформації про кон'юнктуру ринку тощо). По суті, трансакційні витрати визначають, з одного боку, умови і границі ведення бізнесу, а з другого – на їх величину зменшуються доходи сільських підприємців, що вимагає відповідної компенсації;

- по-третє, за розрахунками спеціалістів, із збільшенням висоти місцевості потужність тракторних двигунів знижується на 1 відсоток на кожні 100 метрів. Аналогічно висотність впливає і на надой молока. Це означає, що при однакових затратах ресурсів і праці досягається різна ефективність господарювання, що ставить гірських підприємців у нерівні умови з тими, що функціонують у низинній природно-економічній зоні;

- по-четверте, усі надбавки, які гарантуються вищезазначеним законом, лягають на плечі місцевих бюджетів і коштів підприємств;

- по-п'яте, при наданні субвенцій з державного бюджету областям факт наявності гірських населених пунктів не враховується, внаслідок чого, як уже відмічалось вище, основне навантаження, пов'язане з додатковими виплатами, знову ж таки лягає на місцеві бюджети;

- по-шосте, надання пільг мешканцям цих територій певною мірою провокує фінансові спекуляції з боку населення. Мова йде про те, і це ми неодноразово зазначали, що в багатьох гірських населених пунктах реально проживає набагато менше людей, ніж фактично прописано. Тобто люди реєструються в цих населених пунктах з метою не проживання або здійснення виробничої чи підприємницької діяльності, а з метою отримання підвищених пенсій, стипендій, заробітних плат та інших видів соціальних виплат;

- і останнє: внаслідок суворих кліматичних умов значна частина продуктів овочівництва в гірських селах не виробляється. А це означає, що ціни на них значно вищі, ніж у низинній та передгірній зоні. Звідси простий, але важливий висновок про різну купівельну спроможність гривні в гірських селах і містах порівняно з іншими районами, що неминуче відбивається на рівні життя горян. До того ж тут значно триваліший опалювальний сезон, що вимагає додаткових фінансових витрат [295].

Відміну надання цієї фінансової допомоги громадянам можна було б обґрунтувати і високими показниками рівня соціально-економічного розвитку гірських населених пунктів у разі їх наявності. Проте, якщо проаналізувати соціально-економічний розвиток гірських районів, то основні показники є набагато нижчими не лише за середні по країні, але і за середньообласні. Оскільки пільги громадянам, які проживають у гірських населених пунктах, та гарантії соціально-економічного розвитку стосуються насамперед доходів громадян, то одним з важливих показників, що характеризують відставання гірських територій, є рівень середньої заробітної плати. Навіть за умови наявності 25-відсоткової надбавки до посадових окладів і тарифних ставок відставання гірських населених пунктів від середніх показників є суттєвим: від загальнодержавного показника: Верховинський район Івано-Франківської області відстає на 28% (найгірший показник), Воловецький Закарпатської (найкращий показник) – на 23,9%, а в середньому по гірських районах – на 26%.

Несприятливі природні фактори суттєво впливають також на рівень розвитку господарства гірських районів, а також на зайнятість. Якщо звернути увагу на рівень безробіття, то в областях зони Карпат він перевищує середній в країні максимум в 1,2 рази. В гірських районах цей показник якісно відрізняється від загальнодержавного, перевищуючи його навіть у 4,6 разів (Воловецький район), а в середньому по гірських районах – в 1,8 разів. Оцінюючи загальну динаміку й ті тенденції, що склалися, легко спрогнозувати, що в гірській місцевості майже кожен четвертий-п'ятий її працездатний житель, або кожен третій житель загалом не матиме сфери докладання праці, а отже, буде позбавлений можливості працевлаштуватись. Це дозволяє зробити висновок, що на сьогодні вагомим підстав для скасування пільг нема, оскільки вони спрямовані на компенсацію відставання розвитку гірських населених пунктів за найважливішими показниками соціально-економічного розвитку.

Тому однозначно аргументувати доцільність відміни наданих населенню пільг неможливо. З одного боку, це дійсно додаткові витрати суб'єктів господарської діяльності у вигляді податків, зборів, зростання фонду оплати праці тощо, а з іншого – їх відміна приведе до ще більшого розриву у доходах, а відповідно і рівневі життя сільського і міського населення, оскільки для горян є більшими і трансакційні витрати, пов'язані з існуванням та веденням господарської діяльності (наприклад, на цих територіях немає придатних умов для вирощування сільгосппродукції, немає нормального доступу до інформаційних послуг тощо, що відповідно провокує їх подорожчання, є більшою відстань (відповідно і витрати) до можливих ринків збуту виробленої готової продукції, особливо сільськогосподарської тощо).

З огляду на викладене вважаємо: поки що мову про відміну пільг для населення вести недоцільно. Питання може стояти про те, в якій формі, якими способами слід їх надавати. Якщо держава декларує ці виплати, тобто гарантує їх, то саме вона повинна їх здійснювати. Тобто для працівників державних установ ці виплати повинні відшкодовуватися з державного бюджету, а для інших суб'єктів господарювання потрібно встановлювати більш «лояльні» правила гри, пов'язані з оподаткуванням їх діяльності, оподаткуванням фонду оплати праці, доступу до дешевих ресурсів тощо, тобто тут слід застосувати традиційні методи.

Все відмічене є свідченням того, що модель економіки сталого розвитку не тільки не заперечує, а навпаки – передбачає збереження соціальних пільг для населення депресивних гірських територій. При цьому слід зауважити, що

існуючі сьогодні пільги мають об'єктивний характер, оскільки функціонально спрямовані на усунення існуючих територіальних відмінностей в умовах ведення бізнесу, оплаті праці, рівні життя тощо. Інша річ – пільги мотиваційно-мобілізуєчого характеру, функціонально спрямовані на стимулювання ділової активності, підвищення конкурентоздатності продукції, мобілізацію інвестицій, розвиток і стимулювання підприємницької активності у виробництві інноваційної продукції, підприємницьку діяльність у пріоритетних сферах економіки депресивних поселень тощо. Такі пільги теж мають право на існування, однак вони повинні чітко обмежуватись певними часовими рамками, оскільки їх тривале використання може привести до «звикання» жителів цих поселень до нерівних правил гри у бізнес-середовищі [296].

Як показує зарубіжний досвід, надання прямої фінансово-кредитної підтримки підприємницьким структурам здійснюється здебільшого у формах гарантованих позик, цільового бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг при оподаткуванні доходів, включаючи і нульові ставки оподаткування та звільнення від сплати деяких з них, цільового субсидіювання і т.д. [392]. Слід зважити на такий момент, що державна підтримка та стимулювання підприємницької діяльності повинні здійснюватися на базі селективної політики, тобто через проведення різного роду конкурсів, доборів, умовних «аукціонів» тощо [297]. А при такому підході перевага повинна надаватись, на нашу думку, тим суб'єктам господарювання, які здійснюють або планують здійснювати свою діяльність у пріоритетних сферах економіки регіону, спроможні організувати нові робочі місця, залучити до праці соціально вразливі верстви населення, використовувати у процесі власної господарської діяльності інноваційні технологічні засоби, інноваційні процеси тощо [297].

Фінансово-кредитний механізм сприяння підприємницькій діяльності насамперед повинен включати надання кредитів, у тому числі і на спеціальних пільгових умовах, для здійснення підприємницької діяльності, а також вдосконалення механізму податкових платежів.

На нашу думку, в системі податкових платежів найбільш дієвим механізмом стимулювання підприємницької діяльності має бути надання податкових пільг, або так званих «податкових канікул», які також можна розглядати як одну з форм непрямого субсидіювання. Запропонована практика властива багатьом країнам, де розвиток депресивних гірських територій знаходиться на досить високому рівні. Так, наприклад, у Швеції

суб'єкти господарювання, які функціонують на депресивних територіях, можуть отримувати два види пільг. Перший полягає в тому, що ці підприємства отримують компенсацію за невідгідне географічне розташування у формі транспортних субсидій (мова йде про гірські поселення). Так, наприклад, для підприємств у місті Доротея транспортна субсидія становить 30% витрат на транспортування товарів на відстань понад 400 км і 25% витрат на транспортування сировини, компонентів тощо. А в місті Сорселе ці субсидії становлять відповідно 40% і 35% від обсягу здійснюваних витрат. Другий вид пільг – це те, що нарахування на фонд оплати праці на цих підприємствах на 10% нижче, ніж на підприємствах інших регіонів країни. Однак, оскільки цей захід спрямований на підтримку насамперед малих і середніх підприємств, то загальний обсяг знижки не може перевищувати 100 тис. крон на рік, що становить приблизно 10 тис. євро [382].

Значну увагу слід приділити сприянню розвитку підприємницької діяльності серед незайнятих громадян, зокрема розробленню і реалізації програм підтримки підприємництва у пріоритетних сферах економіки цих населених пунктів. Особливу увагу варто звернути на спеціальні програми для безробітних. Основою таких програм є заміна права на одержання допомоги по безробіттю або компенсації при звільненні на право отримання одноразової суми на відкриття власної справи. Такі програми можуть розглядатися як оплата з боку держави людям за те, що вони самі собі створюють робочі місця. В Україні відповідно до Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 20.11.2000 року № 307, безробітним, яким виповнилося 18 років і які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи, за їхнім бажанням допомога по безробіттю може виплачуватися одноразово для організації ними підприємницької діяльності. Одноразова виплата допомоги по безробіттю здійснюється в розмірі річної суми такої допомоги, визначеної конкретному безробітному. Якщо безробітний уже отримав частину призначеної допомоги по безробіттю, то виплачується її залишок [255].

Основна відмінність таких програм для безробітних від існуючих має полягати у формі організації фінансування. Окрім допомоги, учасники програми повинні мати право на деякі фінансові пільги або одноразову допомогу (за умови, що вони відкрили власну справу). Так, у Канаді

застосовується практика соціальної допомоги для покриття витрат на утриманців, транспорт. У Нідерландах передбачено пільгові правила на отримання кредитів для дрібних підприємців.

З огляду на досвід розвинутих держав із ринковою економікою, головним напрямом підтримки підприємницької діяльності на депресивних територіях в Україні слід обрати забезпечення доступу до кредитних ресурсів, інших позичкових коштів тощо. Тому, поряд із фондами сприяння зайнятості, необхідно створити спеціальні фінансово-кредитні установи, що забезпечували б доступ до кредитних ресурсів жителям цих поселень.

Найбільш перспективним шляхом фінансової підтримки розвитку депресивних регіонів є створення умов щодо активної роботи на їх території фінансово-кредитних установ [399].

Зазначений сектор бізнесу має дві переваги на території будь-якого регіону, який потрібно розвивати. По-перше, як банки, так і небанківські установи, виконуючи свої безпосередні функції, сприяють розвитку регіонів, забезпечуючи задоволення соціально-економічних потреб населення. Так, банки через іпотечне кредитування сприяють вирішенню питань із забезпечення населення житлом. Недержавні пенсійні фонди виконують роль соціальних гарантів для людей після їх виходу на пенсію. Страхові компанії забезпечують захист від різного роду ризиків. Кредитні спілки сприяють поживленню торговельного обороту, підвищуючи купівельну спроможність населення. По-друге, механізм роботи фінансових установ передбачає, що частина коштів, які отримують ці установи, не використовується зразу, а накопичується, тим самим створюючи у цих фінансових установах резерви коштів. Розмір таких резервів може бути значним, і тоді виникає питання щодо їх розміщення, тобто вкладення в активи, які рано чи пізно мають приносити додаткові доходи. Фактично кошти резервів є дуже суттєвим джерелом капітальних вкладень, які можуть бути використані на розвиток цих територій. Тому регіональна влада за наявності продуманих програм та налагодження взаємовигідного співробітництва з менеджментом фінансових установ має можливість ефективно використовувати накопичені ними резерви.

При створенні такого роду установ насамперед слід звернути увагу на спеціальні фонди – цільові та гарантійні. Цільові фонди через комерційні банки повинні надавати кредити підприємцям, що функціонують на проблемних територіях. Для організації цього потоку в Україні необхідна спеціальна програма кредитування саме підприємців і того незайнятого населення, яке

хотіло б займатися підприємницькою діяльністю, однак за браком коштів не може її започаткувати, а таких осіб, як показало проведене Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України соціологічне опитування населення, що проживає в депресивних населених пунктах, є трохи менше 25%. Ефективною в цьому напрямі кредитування є співпраця і укладання комерційними банками угод з міжнародними кредитними організаціями, зокрема МВФ, ЄБРР, Німецько-українським фондом тощо. Сучасні комерційні банки в Україні пропонують для вітчизняних юридичних осіб широкий спектр банківських позик, які пов'язані з безпосередньою діяльністю цих суб'єктів, однак немає жодної установи, яка надавала б кредити для започаткування власного бізнесу.

Іншим шляхом є надання гарантій під кредити, субсидування сплати відсотків та надання поворотної фінансової допомоги, і такі функції слід покласти на гарантійні фонди, які варто створювати на депресивних територіях.

Також потрібно звернути увагу на те, що в кредитній політиці необхідно насамперед знижувати відсоткові ставки на пропоновані банками кредити, особливо на ті з них, які носять довгостроковий характер. Головним у цьому аспекті має стати впровадження і розвиток іпотеки, іпотечного кредитування. Для депресивних сільських районів, де сільське господарство не надто розвинене, становлення іпотеки стане поштовхом для його розвитку. Особливої актуальності це набуло після проведення низки заходів, спрямованих на реформування відносин власності в сільському господарстві, ліквідацію колгоспів, передачу землі у приватну власність селянам тощо.

У високорозвинутих країнах з ринковою економікою в умовах кризового стану, який зараз спостерігається не тільки в депресивних районах, а й загалом у державі, роль кредиту є дуже вагомою. Це можна пояснити насамперед тим, що в умовах кризи за рахунок дешевого і доступного позичкового капіталу суб'єкти підприємництва можуть залишатися конкурентоздатними, нарощувати обсяги виробництва, розширювати власне виробництво, створювати додаткові робочі місця, тобто вони є тим двигуном, який може вивести країну з кризового стану, оскільки це дасть мультиплікаційний ефект і в інших сферах економіки як окремих територій, так і загалом держави. Проте, попри таку важливість кредиту, в Україні спостерігається зовсім інша ситуація. Обсяги виробництва падають, рівень безробіття невпинно зростає, обсяги державних запозичень, а відповідно і

обсяги державного боргу ростуть, доходи населення падають, тобто йде повний занепад економіки, натомість головний фінансовий і емісійний орган держави – Національний банк – робить усе для того, щоб позичковий капітал став недоступним не лише для населення, але навіть для бізнесу, оскільки на сьогодні облікова ставка, тобто ставка, за якою цей банк надає іншим кредити, становить 18%. Це велика ставка, яка в кілька разів перевищує середній рівень у різних країнах Європейського Союзу. Нескладні арифметичні розрахунки засвідчують, що при такій ставці комерційні банки будуть надавати кредити мінімум під 25% річних, а дозволити їх собі лише високорентабельні підприємства, а їх у державі не дуже багато, в основному це підприємства монополістичних галузей економіки. Тому сьогодні кредит в Україні – це шлях ускладнення власного фінансового становища, шлях до бідності, банкрутства, а не елемент підтримки власної ліквідності чи засіб для розширення, капіталізації виробництва тощо.

Розглядаючи питання фінансової підтримки розвитку депресивних територій, не можна не проаналізувати досвід роботи небанківських фінансово-кредитних установ за умови, що місцеві органи влади беруть безпосередню участь у їх заснуванні, а потім відповідно й управлінні. Звичайно, ці установи є чисто комерційними, і наявність серед їхніх засновників місцевої влади може, з одного боку, призвести до адміністративного тиску та монополізму, а з іншого, оскільки ці установи є ризиковими за своєю природою, то їх діяльність може призвести до втрати коштів, внесених при їх заснуванні. Але відкидати такий досвід було б недоречно.

Серед небанківських установ, де б місцеві органи могли здійснювати безпосередню участь при створенні, управлінні та регулюванні їх роботи, можна окремо виділити недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки та інвестиційні фонди разом із компаніями по управлінню активами.

Недержавні пенсійні фонди почали розвиватись в Україні з 2004 року після прийняття відповідного законодавства. Із самого початку розвитку цієї сфери бізнесу стала реалізовуватись ідея щодо створення таких фондів на рівні муніципалітетів, тобто місцевого самоуправління. Учасниками таких муніципальних пенсійних фондів могли б бути, по-перше, працівники підприємств комунальної сфери та органів місцевого самоуправління, по-друге, місцеві працівники бюджетних установ – лікарі, вчителі, працівники культури, по-третє, особи, задіяні у малому та середньому бізнесі. Тобто

набирається досить численний і стабільний з точки зору отримання доходів контингент. Зрозуміло, що рівень доходів перелічених вище учасників не є високим. Але при розумному управлінні активами таких фондів можна досягти відчутних доходів. Місцеві органи стають безпосередньо зацікавленими в ефективному управлінні такими фондами, оскільки вони задіяні як учасники. Крім того, вільні кошти, що накопичуються у вигляді резервів, можна було б ефективно використовувати на розвиток тих районів і територій, де вони розміщені.

Що стосується кредитних спілок місцевого характеру, то вони також могли б залучати до участі всі вище перелічені категорії працівників. При цьому такі кредитні спілки, крім стандартних виконуваних ними функцій, пов'язаних з кредитуванням товаровиробників та жителів депресивних поселень, можна було б наділити функцією надання кредитів для закупівлі споживчих товарів місцевого виробництва, що сприяло б розвитку останнього. Також такі кредитні спілки могли би спеціалізуватися на наданні кредитів на розвиток місцевого бізнесу, зокрема мікробізнесу, малого та середнього підприємництва.

У деяких країнах набули розвитку товариства взаємного страхування на місцевому рівні. У нас поки що такого виду бізнесу немає, але можна було б подумати щодо створення умов для його розвитку.

Окреме місце займають інвестиційні фонди. Після прийняття у 2001 році Закону України «Про інститути спільного інвестування» з'явилась можливість створювати різні інвестиційні фонди, які давали б можливість розвивати проекти регіонального характеру. Результатом цього став бурхливий розвиток таких фондів в областях, а подекуди навіть у районах і містах, завдяки чому місцева влада домоглась вирішення низки проблем. У той же час п'ятирічний досвід існування та функціонування таких фондів засвідчив і наявність ряду проблем. Дуже часто такі фонди створюються не на основі взаємної зацікавленості бізнесу та місцевої влади у вкладенні грошей у той чи інший проект, щоб потім отримати прибутки, а шляхом елементарного адміністративного тиску на бізнес. Підприємців примушують вкладати кошти у цінні папери регіональних інвестиційних фондів як плату за прискорену реєстрацію, послаблення перевірок, надання земельних ділянок та інших питань, пов'язаних із волею владних чиновників. Здавалось би, що справа розвитку регіону, його матеріально-технічного потенціалу є благородною, і бізнес у кінцевому підсумку нічого не втрачає. Але давно відомо, що примусовими методами не можна ефективно розвивати соціально-економічну

сферу. А крім того, може б за наявності свого комерційного інтересу бізнес за участі в інвестиційних фондах міг зробити набагато більше та досягти більш відчутних результатів.

Є певні проблеми і в реалізації вищезгаданого закону про інститути спільного інвестування. Так, це норма статті 8, яка обмежує участь у корпоративних інвестиційних фондах тих, у кого частка органів місцевого самоврядування перевищує 25%, що не дозволяє останнім брати безпосередню активну участь у роботі таких фондів. Тим самим обмежуються легальні можливості співпраці місцевої влади та бізнесу.

Аналогічне обмеження діє і по компаніях з управління активами. Частка держави у статутному фонді не може перевищувати 10%. Як наслідок, місцеві органи влади не можуть безпосередньо впливати на діяльність компаній з управління активами, хоча і роблять це опосередковано. У той же час з метою врахування специфіки та проблем регіонального розвитку було б доцільно визначити у законодавстві особливості роботи спеціальних регіональних компаній, врахувавши як обмеження в їх роботі, так і специфіку діяльності на регіональному рівні.

Діюче законодавство ввело таке поняття, як венчурні фонди. Створення венчурних фондів може бути цікавим у розрізі питань регіонального розвитку. Варто було б більш детально прописати специфіку роботи таких фондів для виконання конкретних цілей, передбачених регіональними програмами.

Отже, на сьогоднішній день у рамках загального законодавства створено необхідне поле для заснування та функціонування інвестиційних фондів, які мають за мету концентрувати ресурси для впровадження інвестиційних проектів. У той же час питання регіональної специфіки функціонування таких інституцій, особливості їх створення та діяльності в умовах окремих регіонів, участі місцевих органів влади не визначені у законодавстві. Це не дозволяє підвищити рівень ефективності застосування таких інституцій для цілей регіонального розвитку, зокрема як джерела фінансування регіональних програм. Тому варто виробляти окремі пропозиції в цьому напрямі.

Слід відмітити, що численні розмови з представниками органів влади на місцях засвідчили, що місцева влада боїться брати на себе відповідальність щодо здійснення бізнес-проектів, оскільки одна справа неформально тиснути на предмет утворення таких інвестиційних фондів, інша – коли останні мають створюватись під егідою місцевих органів, де ті нестимуть певну відповідальність за успіх інвестиційних проектів.

У разі, коли місцеві органи влади з певних причин не братимуть участь у функціонуванні таких інвестиційних фондів на регіональному рівні, потрібно створити так звані інвестиційно-гарантійні фонди, що могли б амортизувати певну частку ризику в діяльності підприємств, які функціонують у економічно відсталих адміністративно-територіальних формуваннях, і за рахунок власних коштів виступати як гаранті при виділенні кредитів підприємцям.

Відмічене дозволяє зробити висновки, що у сфері кредитної політики варто звернути увагу на пільгове кредитування підприємців-початківців, включаючи сюди і мікрокредитування, а для цього на сучасному етапі створені всі умови.

У сфері податкового регулювання, на нашу думку, необхідно створити на депресивних територіях так звані спеціальні економічні зони, де б діяли спеціальні податкові умови у вигляді стимулів, інструментів, важелів для регулювання притоку підприємницького і фінансового капіталу, які суттєво відрізняли б ці території від інших з точки зору доступніших умов для ведення підприємницької діяльності. Потрібно здійснити розмежування податкових пільг за галузевими напрямками вкладення капіталу і за термінами функціонування малого та мікропідприємництва у взаємозв'язку з чисельністю зайнятих на виробництві, тобто з розмірами виробництва. На депресивних територіях можна використовувати таку форму підтримки бізнесу, як податкові «канікули», тобто звільнення від сплати податків на кілька років, оскільки більшість виробництв на цих територіях носять сезонний характер, а період «окупності» ведення бізнесу є набагато вищим, ніж в інших районах тощо.

Щоб уникнути посиленого податкового тиску на суб'єктів, які не мають пільг, на етапі прийняття рішень щодо пільгового оподаткування окремих видів економічної діяльності та суб'єктів економіки важливим є: обґрунтування їх доцільності з позицій держави, місцевих органів влади і платників податків, визначення часового періоду, на який доцільно давати пільги, оцінка результатів та наслідків їх дії на розвиток економіки окремо взятої території.

Іншою важливою проблемою щодо податкових платежів є їх зарахування до відповідних бюджетів, якщо точніше — їх закріплення як доходів інших бюджетів, а не бюджетів окремих сіл, селищ, міст, районів чи областей. Мова про те, що на практиці часто спостерігається ситуація, коли місце реєстрації і ведення господарської діяльності знаходяться на значній відстані одне від одного. Це особливо стосується приватних підприємців платників єдиного податку, які становлять 90-95% всіх господарюючих суб'єктів у депресивних

районах. Проблема полягає в тому, що сплата єдиного податку здійснюється за місцем податкової адреси, тобто за місцем реєстрації фізичної особи-підприємця, а не за місцем його фактичної діяльності. На практиці, до прикладу, в гірських районах Карпат склалася ситуація, коли через відсутність інвестиційних можливостей, потужного фінансового капіталу в місцевих підприємців їх місце займають «іногородні», тобто з інших міст, областей, особливо тих, де спостерігається більша концентрація фінансового капіталу – Києва, Донецька, Луганська, Харкова, Дніпропетровська тощо. Використовуючи наявні в горах природно-кліматичні, рекреаційні, трудові, виробничі та інші ресурси, ці підприємці лише в поодиноких випадках здійснюють відрахування до бюджетів тих адміністративно-територіальних одиниць, де здійснюють свою діяльність. В основному всі податки ними сплачуються за місцем реєстрації – а це знову ж таки міста, де і так концентрація фінансового капіталу велика. Місцеві бюджети залишаються не лише з «діркою» в дохідній частині, а і з проблемами, пов'язаними з відсутністю фінансових можливостей для відновлення тих самих ресурсів, які необхідні для ведення підприємницької діяльності і які приваблюють сюди підприємців.

Ця проблема стосується не лише мікропідприємств та малого бізнесу, а загалом всіх суб'єктів підприємництва, проте в депресивних районах де основа – це малий та мікробізнес, фінансові втрати є дуже відчутними. Однак існує проблема для інших суб'єктів підприємницької діяльності щодо наповнення місцевих бюджетів, яка пов'язана з тим, що юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності — намагаються не створювати тут повноцінних філій з веденням балансів, а використовують різні безбалансові форми, такі, як агентства, представництва тощо. Це дає змогу уникнути сплати податків на території регіону, від чого також втрачають місцеві бюджети.

З огляду на це необхідно зробити більш жорсткими правила щодо створення відокремлених підрозділів на цих територіях. Зокрема, будь-який підрозділ, чи то приватний підприємець, який буде вести господарську діяльність, має обов'язково або вести баланс, або звітувати перед місцевими фінансовими органами, якщо це передбачено законом, та платити всі податки на тій території, де він безпосередньо господарює. У статусі безбалансового можуть залишатись тільки ті відокремлені підрозділи, які не ведуть господарської діяльності, а виконують тільки представницькі функції. Такі представництва можуть отримувати на свої рахунки тільки кошти від своєї

вищестоящої організації, а виплати здійснювати згідно із спеціально затвердженим кошторисом. За приблизними оцінками, введення більш жорстких норм щодо відкриття відокремлених підрозділів на депресивних територіях дозволить додатково залучити до місцевих бюджетів від 5 до 12 відсотків від сьогоднішнього рівня отримуваних доходів. а якщо до цього додати ще 20 відсотків, які будуть надходити від фізичних осіб — підприємців, то це не багато не мало – третина, а в деяких випадках до половини надходжень дохідної частини місцевих бюджетів депресивних адміністративно-територіальних одиниць.

У ряді країн, зокрема Східної Європи, застосовувався інший підхід, а саме – для кожного підприємця та офісу, що представляє якусь юридичну особу на території регіону, незалежно від того, чи це балансова чи безбалансова установа, встановлюється фіксований процент із загальних податкових платежів головної організації, що спрямовується до бюджету регіону. Тобто якщо підприємець або головна організація платять на рік, наприклад, 100 одиниць податку, то 20 одиниць вони мають вносити до місцевих бюджетів, а якщо таких офісів є більше одного, то пропорційно кількості таких офісів у регіонах. Як наслідок, для юридичних осіб відпадає проблема створення безбалансових представництв, оскільки немає об'єктивної необхідності в цьому. Інший можливий підхід – це встановлення такого нового виду місцевого податку, як плата за роботу представництв на території регіону. Тобто якщо представництво є безбалансовим, то головний офіс сплачує фіксований податок за його функціонування на території регіону. Такими методами можна суттєво наповнити місцеві бюджети депресивних територій.

Враховуючи обмежені можливості державного та місцевих бюджетів, з метою реалізації політики сприяння розвитку підприємництва на депресивних територіях у фінансово-економічному напрямі, варто використовувати різноманітні джерела фінансування. Необхідно формувати сприятливий клімат для збільшення надходжень від вітчизняних та іноземних інвесторів, створити правову основу для ефективного використання вкладених коштів та ресурсів.

В умовах модернізації соціально-економічної системи, коли можливості мобілізації внутрішніх інвестиційних ресурсів є вкрай обмеженими, особливого значення набуває проблема залучення іноземного капіталу на зазначені території. На сьогоднішній момент проблема інвестицій нерозривно пов'язана з проблемами інноваційного характеру, а тому інвестиційно-інноваційній політиці на проблемних територіях слід приділяти особливу увагу.

Сьогодні, коли в державі спостерігається здорожчання фінансових ресурсів, важливою формою фінансування, підтримки та стимулювання бізнесу на депресивних відсталих територіях, на нашу думку, повинен стати розвиток лізингових відносин у виробництві [311]. Лізинг за своєю суттю є товарним кредитом в основні фонди, надані лізингоодержувачу у вигляді переданого у користування майна, а враховуючи, що в сільській місцевості переважно роботи, які здійснюються у підприємницькій діяльності, є ручними, а доступ до сучасної техніки, яка б полегшила і вдосконалила процес виробництва, є обмеженим, то можливість їх автоматизації і спрощення за рахунок лізингу виглядає досить привабливо.

Впровадження комплексу розглянутих вище заходів фінансово-кредитного стимулювання розвитку економічно відсталих територій сприятиме подоланню їх депресивності, поліпшенню умов життя людей, поліпшенню координації діяльності та посиленню взаємної відповідальності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів підприємницької діяльності.

6.2. Програми транскордонного співробітництва як інструмент фінансування регіонального розвитку в умовах процесів євроінтеграції

В сучасних умовах посилення зовнішніх викликів, соціально-економічної нестабільності та структурної переорієнтації економіки, погіршення рівня життя громадян, обмеженості бюджетних ресурсів для вирішення актуальних потреб громад нагальним завданням для органів місцевого самоврядування є пошук додаткових джерел фінансування потреб регіонів та громад у економічній, соціальній, гуманітарній, природоохоронній та інших сферах.

Окремі регіони володіють абсолютними перевагами зумовленими специфічним географічним розташуванням, унікальними природними ресурсами, спільними історичними, культурними, світоглядними традиціями із суміжними регіонами сусідніх держав, що створює передумови для активної кооперації з ними у вирішенні спільних проблем.

© Сочка Катерина Андріївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Кампо Георгіна Михайлівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Окремі аспекти специфіки регіонального транскордонного співробітництва ґрунтовно досліджувалася у працях науковців Є. Ерфан, Є.Кіш, М. А. Лендела, М.О. Лендела, В. Мікловди, С. Мітряєвої, В. Приходька.

Варто наголосити, що транскордонне співробітництво сприяє економічній співпраці, розширенню політичного діалогу на регіональному рівні, створенню умов для соціальної взаємодії громадян та культурного обміну, об'єднання зусиль різних суб'єктів (органи влади різного рівня, неурядовий сектор, підприємницьке середовище) для вирішення спільних проблем і, відповідно, підвищення рівня життя населення по обидва боки кордону, зменшення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами, створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури та поліпшення відносин як між самими регіонами-учасниками транскордонного співробітництва, так і між країнами, які вони представляють [148, с. 51].

Транскордонне співробітництво також дозволяє мобілізувати додаткові фінансові ресурси, необхідні для вирішення соціальних, культурних, інфраструктурних, екологічних проблем прикордонних регіонів, які складно або неможливо вирішити без об'єднання спільних зусиль громад цих територій.

Зазвичай прикордонні території в рамках національної просторової організації мають відносно невігдне соціально-економічне розташування, малозаселені, характеризуються слаборозвинутою соціальною, транспортною та обслуговуючою інфраструктурою, асиметричним економічним розвитком щодо прикордонних територій сусідніх держав [330, с. 191].

У європейській практиці транскордонне співробітництво реалізується у багатьох формах із залученням різних інституцій (органи державної влади та місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, неурядові організації, науково-дослідні інституції, професійні спілки та асоціації, представники підприємницького середовища).

Таке співробітництво регулюється широким колом правових актів загальноєвропейського рівня, зокрема, Європейською рамковою конвенцією «Про транскордонне співробітництво між територіальними або владами Ради Європи» (від 21 травня 1980 р.), та Додатковим протоколом до неї (від 9 листопада 1995 р.) [5].

Окрім них, правове підґрунтя для транскордонного співробітництва створюють Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.) та Декларація «Про транскордонне співробітництво в Європі», (від 6 листопада 1989 р.) [6].

Вітчизняні дослідники виділяють три етапи становлення та розвитку транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії у післявоєнний період, а саме [330, с. 204]:

- 1945 – 1990 р.р. – транскордонне співробітництво за координації місцевих партійних організацій;

- 1990 – 2004 р.р. – транскордонне співробітництво прикордонних регіонів незалежних держав на основі міжнародної та національної організаційно-правової системи, відповідно якої основна роль надається територіальним громадам та органам місцевого самоврядування;

- після 2004 року – транскордонне співробітництво здійснюється відповідно програм, спрямованих на розвиток транскордонної інфраструктури відповідно до європейських стандартів та національного законодавства, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Одним із дієвих інструментів розв'язання наведених проблем прикордонних регіонів сусідніх країн є Програми транскордонного співробітництва, які у рамках Європейського інструменту добросусідства та партнерства за участю України (ЄІСП) передбачають співробітництво на регіональному рівні між країнами-партнерами ЄІСП та країнами-членами ЄС. Загальною метою таких Програм є підтримка за організаційної, фінансової, методичної допомоги Європейського Союзу заходів, що спрямовані на інтенсифікацію та поглиблення соціально-економічного співробітництва між регіонами України та регіонами країн-членів, що поділять спільний кордон.

Прикладами таких довгострокових системних програм Європейського Союзу, спрямованих на розвиток прикордонної співпраці і вирішення спільних проблем соціального, культурного, природоохоронного, гуманітарного характеру, обмін досвідом та кращими практиками суміжних регіонів є Програми транскордонного співробітництва ЄІСП Польща – Білорусь – Україна та Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (табл. 6.1).

Крім того, умовами Програми визначено національні чи регіональні центри в рамках зазначених Програм, це – Будапешт, Дебрецен, Егер (Угорщина), Братіслава (Словаччина), Бухарест, Клуж Напока (Румунія), Київ (Україна).

Дослідження практики реалізації Програм транскордонного співробітництва засвідчує їх високу ефективність. Зокрема, загальний бюджет Програми ТКС ЄІСП Польща-Білорусь-Україна 2007-2013склав 203,6 млн.

Євро, з яких 186,2 млн. Євро – з Європейського Союзу. Всього було підписано 117 грантових угод (23 контракти на 1-й виклик, 79 контрактів на другому виклику, 6 контрактів у 3-му виклику, 9 контрактів для стратегічних проектів, які реалізуються в рамках прямої процедури укладення угод), загальним обсягом понад 174 млн. Євро [261, с. 13].

Таблиця 6.1

**Регіони-учасники Програм транскордонного співробітництва ЄІСП,
2014-2020 [261; 262]**

Країни	Основні регіони	Прилегли регіони
Польща – Білорусь – Україна		
Польща	Кросненський та Перемишльський (Підкарпатське воєводство), Бялостоцький, Ломжинський та Сувальський (Подляське воєводство), Бяльське та Хелмсько-замойський субрегіони (Любельське воєводство), Остроленцько-седлецький субрегіон (Мазовецьке воєводство)	Жешівський та Тарнобрезький (Підкарпатське воєводство); Пулавський та Любельський (Любельське воєводство)
Білорусь	Гродненська та Брестська області	Мінська (вкл. м. Мінськ) та Гомельська область
Україна	Львівська, Волинська, Закарпатська області	Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська області
Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна		
Угорщина	Область Саболч-Сотмар-Берег	Область Боршод-Абауй-Земплен
Словаччина	Кошицький та Пряшівський краї	-
Румунія	Повіти Марамурешта Сату-Маре	Повіт Сучава
Україна	Івано-Франківська та Закарпатська області	Чернівецька область

Частка української сторони становила 3 928 711,08 євро. В рамках трьох конкурсів перемогли 8 проектів, аплікантами або партнерами в яких були суб'єкти Закарпатської області. Обсяг фінансування цих проектів становив 6 315 227, 99 євро.

З 117 проектів у польсько-українському партнерстві було реалізовано 74 проекти, 29 у польсько-білоруському партнерстві та 14 в трьохсторонньому партнерстві, що свідчить про те, що чим більшою є складність проектів, тим меншою була кількість зацікавлених осіб у їх реалізації. Що стосується території Польщі, то з Люблінського воєводства було 37 проектів, 25 – з Підкарпатського воєводства, 22 – з Подляського воєводства та 5 з Мазовецького воєводства. У Білорусі було реалізовано 4 проекти з Брестського району, 2 з Гродно та 2 з Мінська. В Україні лідером стала Львівська область, де було реалізовано 7 проектів. У Волинській області

реалізовано 5 проектів, в Івано-Франківській – 2 проекти, у Рівненській – 2 проекти, в Закарпатті – 1 проект, а також 3 проекти в Київській області [261, с.15].

В рамках програми реалізовані проекти у наступних секторах:

1. Підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій: підтримка у сфері малого та середнього підприємництва охоплювала 12 програм; ці проекти були спрямовані на покращення умов співпраці між прикордонними регіонами (7 проектів); співпраця наукових та ділових центрів (3 проекти); розробка сучасних технологій для розвитку прикордонних регіонів (2 проекти);

2. Туризм – підтримка у цій сфері охоплювала 29 проектів інфраструктури. Ці проекти сприяли інноваціям у туризмі (4 проекти); підвищення якості послуг та інфраструктури (9 проектів); носили інформативний характер (6 проектів); пов'язані з культурним, релігійним та історичним туризмом (6 проектів). Були також мікропроекти, в тому числі заходи з пропаганди охорони здоров'я, культурного, військового та історичного туризму (4 проекти);

3. Дороги, водопостачання та водовідведення – підтримка у цій галузі стосується 13 проектів. Більшість проектів мали на меті удосконалення дорожньої інфраструктури (6 проектів); інші включали: удосконалення водної інфраструктури (5 проектів) та каналізаційної системи (2 проекти);

4. Охорона навколишнього середовища та управління надзвичайними ситуаціями – підтримка у цій галузі охоплювала 17 проектів, більшість з яких стосуються кризових ситуацій (9 проектів); інші проекти: модернізація та інноваційні рішення (4 проекти), наукове співробітництво (3 проекти) та прямий захист навколишнього середовища (1 проект);

5. Прикордонна інфраструктура – підтримка у цій галузі стосується 10 інфраструктурних проектів;

6. Медичні послуги – підтримка у цій сфері стосується 13 проектів інфраструктури та досліджень і оздоровлення;

7. Соціокультурна сфера – підтримка у цій сфері стосується 58 проектів [159].

Завдяки реалізації проектів в рамках зазначеної Програми у Закарпатській області вдалось підвищити якість послуг та інфраструктуру туризму. Розвинуто співпрацю між містами Польщі та України через просування нових центрів туризму та рекреації на прикордонних територіях, що сприяє економічному зростанню по обидві сторони кордону завдяки підтримці і

популяризації активного туризму. Також розвинуто інфраструктуру з водопостачання, підвищено якість води та налагоджено безперервне водопостачання в місті Хуст.

З точки зору суб'єктів ініціативи, вважаємо доцільним виділяти дві групи проектів транскордонного співробітництва, досліджуваних в рамках Програми транскордонного співробітництва Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна:

✓ проекти, ініційовані інституціями з Закарпатської області, де бенефіціарами (головними партнерами) є регіональні організації; зазвичай такі проекти орієнтовані на вирішення актуальних саме для конкретної області завдань;

✓ проекти, ініційовані партнерами із інших країн – учасників Програми, де інституції із Закарпатської області залучені у якості партнера для допомоги у вирішенні спільних завдань.

Окремі результативні показники Програми транскордонного співробітництва Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна наведені у таблиці 6.2, аналіз даних якої дозволяє стверджувати, що за період 2010 – 2015 років у рамках трьох етапів зазначеної Програми було виконано 127 проектів, з яких у 108 (або 85%) приймали участь партнери із Закарпатської області. Загалом у регіон залучено близько 13888,2 тис. євро на реалізацію проектів соціально-економічного, гуманітарного та природоохоронного характеру.

Таблиця 6.2

**Показники Програми транскордонного співробітництва ЄІСП Угорщина–
Словаччина–Румунія–Україна (HUSKROUA),
2010 – 2015 рр. [262]**

Назва етапу Програми	Період дії	Кількість завершених проектів, од.	В т.ч. за участю партнерів із Закарпатської області, од.			Обсяг коштів, залучених в регіон за участі партнерів із Закарпатської області, тис. євро
			Усього, в т.ч.	голови	партнер в якості партнер	
HUSKROUA 0901	2010–2012	46	40	12	28	5995,27
HUSKROUA 1001	2012–2014	40	33	10	23	4545,21
HUSKROUA 1101	2013–2015	41	35	6	29	3347
Разом		127	108	29	80	13888,2

Варто зазначити, що заявники із Закарпатської області виступали в якості головного партнера у 29 проектах (27%) загальним обсягом 12307,5 тис. євро (обсяг коштів залучений у регіон – 7899,9 тис. євро). З них 12 проектів (41,4%) соціального характеру, 10 проектів (34,5%) – спрямовані на розвиток економічної та підприємницької інфраструктури, 7 проектів (24,1%) – на природоохоронні заходи.

Варто наголосити, що близько 40% залучених грантових коштів досліджуваного періоду було спрямовано на програми природоохоронного характеру.

Зокрема, у регіоні були реалізовані проекти: «Запобігання паводкам у Берегівській транскордонній польдерній системі, використовуючи канал Чаронда — Латориця», з метою втілення комплексних заходів щодо забезпечення протипаводкового захисту та покращення екологічного стану в басейні каналу Чаронда — Латориця Берегівської польдерної системи. (загальний бюджет проекту: 1 175 000,00 євро, 2011 – 2013 рр.), «Подальший розвиток та гармонізація угорських і українських програм протирадового запобігання затопленням у Верхньому Тізі, створення інтегрованої системи прогнозування повеней з адаптацією моделі ГІС» (загальний бюджет проекту 1 022 692,00 євро, період реалізації 2011 – 2013 рр.), «Стійке управління природними ресурсами в міжріччі річок Тиса та Тур» (загальний бюджет проекту - 1 203 487,40 євро, період реалізації 2012 – 2014), «Космічна система попередження аварій» - транскордонна система попередження інцидентів стихійних лих на основі експлуатації супутникових технологій в Угорщині, Словаччині, Румунії та Україні (загальний бюджет проекту - 537 610,79 євро, період реалізації - 2013 – 2015 р.р.).

Реалізація зазначених програм транскордонного співробітництва (Польща – Білорусь – Україна, Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна) засвідчила свою ефективність у вирішенні важливих спільних проблем суміжних регіонів соціального, культурного, гуманітарного, підприємницького характеру, створенні дієвої системи колективної безпеки та попередження стихійних лих. Це дозволяє стверджувати про важливість та доцільність подальшого застосування таких інструментів фінансування спільних проектів.

Індикативний план фінансування визначених цілей Програм ЄІС ТКС на період 2014-2020 роки наведено у таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

**Індикативний фінансовий план Програм ЄС транскордонного
співробітництва 2014-2020 за тематичними завданнями
та джерелами фінансування, євро [261; 262]**

Тематична ціль	Фінансування ЄС(a)¹	Мінімальна сума співфінансування фінансування бенефіціарів (b)	Частка співфінансування (у %) (с)²	Загальна сума (d) = (a)+(b)
1	2	3	4	5
<i>Польща – Білорусь – Україна</i>				
<i>Тематична ціль</i> Промоція місцевої культури та охорона історичної спадщини	32272159	3570024	11,06%	35842184
<i>Тематична ціль</i> Покращення доступності регіонів, розвиток надійного та стійкого до кліматичних впливів транспорту, комунікаційних мереж і систем	55855660	6178888	11,06%	62034549
<i>Тематична ціль</i> Спільні виклики у сфері безпеки	44270782	4897341	11,06%	49168124
<i>Тематична ціль</i> Покращення управління кордонами та охорона кордонів, управління безпекою, мобільністю та міграцією.	33099650	3661563	11,06%	36761214
Технічна допомога	17579930	0,00	0,00%	17579930
ВСЬОГО	183078184	18307818	10,00%	201386002
<i>Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна</i>				
<i>Тематична ціль</i> Розвиток місцевої культури та збереження історичної спадщини	11855430	1317270	11,11%	13172700

Продовження табл. 6.3

1	2	3	4	5
Тематична ціль Захист навколишнього середовища, пом'якшення наслідків та адаптація до зміни клімату	14018526	1557614	11,11%	15576140
Тематична ціль Покращення доступу до регіонів, розвиток сталих та безпечних для клімату транспортних та комунікаційних мереж і систем	21339774	2371086	11,11%	23710860
Тематична ціль Спільні виклики у сфері безпеки та охорони	19 343 070	2 149 230	11,11%	21 492 300
Технічна допомога	7 395 200	0	0,00%	7 395 200
ВСЬОГО	73 952 000	7 395 200	10,00%	81 347 200
РАЗОМ	257 030184	25703018	-	282733202

¹ Згідно із Програмним документом та рішенням СПК

² Частка співфінансування повинна розраховуватись на основі фінансування ЄС спільної операційної програми згідно із статтями 12, 13 та 14 РР.

Загалом протягом періоду 2014 – 2020 років в рамках виконання завдань двох досліджуваних Програм ТКС з фондів ЄС планується виділити 257 030 тис. євро на виконання спільних проектів, а їх загальний обсяг (з урахуванням співфінансування залучених партнерів) досягне 282733 тис. євро.

Однак, у процесі виконання програм транскордонного співробітництва партнери не завжди досягають визначених цілей через низку чинників, зокрема політичних змін, що мали місце в Україні і призвели до спаду в економіці, високого рівня інфляції, проблем з здійснення авансових платежів, високими цінами при тендерних процедурах, помилки при плануванні проектів [261, с. 34].

Незважаючи на однозначну важливість програм ТКС у реалізації завдань розвитку Закарпатської області, фахівці зазначають низку проблем, що затруднюють максимально ефективно використання наявних можливостей, зокрема, неповна відповідність європейських Програм ТКС стратегічним пріоритетам розвитку регіону та пріоритетам Стратегії розвитку Закарпаття – 2020 [352], де не враховано важливість інфраструктурної складової, недостатня чіткість у визначенні механізмів співфінансування проектів партнерами тощо [157].

Таким чином, використання переваг прикордонних регіонів, вигідного географічного розташування, дає можливість приймати участі у програмах міжнародної фінансової та технічної допомоги (Програмах транскордонного співробітництва) та залучати суттєві фінансові ресурси для вирішення актуальних завдань у соціально-культурній, гуманітарній, економічній та природоохоронній площинах, передачі ноу-хау, навчання та тренінгів, просування та популяризацію цих регіонів на національному та міжнародному рівнях.

6.3. Партисипативне бюджетування в умовах фінансової децентралізації: концептуальні основи та практичні «пастки»

Протягом останніх десятиліть залучення громадян до процесу прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу.

Партисипативне бюджетування як інструмент безпосередньої демократії у бюджетуванні пропонує громадянам можливості ознайомлення з урядовими операціями, консультацій, обговорення та впливу на розподіл суспільних ресурсів. Воно сприяє підвищенню прозорості та рівня фінансової відповідальності у такий спосіб уможливорюючи скорочення урядової неефективності та корупції. Партисипативне бюджетування також посилює інклюзивне управління, надаючи групам громадян можливість участі у процесах прийняття рішень стосовно розподілу суспільних ресурсів. У свою чергу це робить місцеву владу більш відповідальною перед громадянами за забезпечення їх потреб, а також більш фінансово відповідальною за ефективність розподілу ресурсів та надання суспільних послуг [96].

В цілому мета партисипативного бюджетування полягає у підвищенні рівня залучення мешканців місцевих громад до процесу прийняття рішень стосовно розвитку міст і селищ шляхом співпраці в плануванні та впровадженні партисипативних бюджетів [294].

«Партисипативний бюджет» - це будь-який експеримент з участю громадян, що відповідає наступним умовам:

- обсяги наявних фінансових ресурсів і параметри бюджету повинні бути предметом дискусії. Будь-яка схема участі побічно відбивається на ситуації у сфері фінансів, водночас бюджетування з участю громадськості має справу виключно з обмеженими ресурсами;

- партисипативне бюджетування зачіпає не тільки рівень, скажімо, мікрорайону, у цей процес повинен також бути включений рівень міста (або району) або, наприклад, район з обраною радою і визначеними повноваженнями щодо місцевої адміністрації, як це має місце у великих містах Європи;

- процес повинен мати постійний характер: одне єдине засідання або один референдум з фінансових питань не є партисипативним бюджетуванням;

- громадськість повинна брати участь в обговоренні бюджету в спеціально створених для цього рамках засідання міської ради, відкритих для присутності громадян у момент обговорення міського бюджету – це не є процесом прийняття партисипативного бюджету;

- для забезпечення певного рівня участі громадян у розробці і прийнятті бюджету недостатньо зробити роботу міської фінансової комісії доступною для присутності жителів;

- у рамках процесу залучення громадян до розробки бюджету необхідне забезпечення зворотнього зв'язку, що стосується отриманих результатів. Якщо має місце публічна дискусія з питань складання бюджету без інформування громадян про результати цієї дискусії, не можна говорити про участь жителів у бюджетування [45].

З точки зору менеджменту, партисипативне бюджетування – це механізм розробки бюджету за участі підпорядкованих менеджерів.

В такий спосіб:

- бюджет розробляється спільно, а не нав'язується зверху;
- забезпечується розподіл відповідальності з підлеглими;
- підлеглий надає цінну інформацію, яку вищестоящі органи можуть використати для ефективної розробки бюджету.

Цей інструмент в умовах децентралізації дає низку переваг, зокрема, очікується що ефективність організації, процесу буде значно вищою за рахунок врахування інформації, яку надасть підлеглий менеджер-

професіонал, відбувається залучення підлеглих до прийняття рішень, і як результат, відчуття цінності та мотивації менеджера - підвищується.

Часто до недоліків цього інструменту відносять - тривалість розробки бюджету по часу, оскільки процес передбачає частий обмін інформацією між підлеглими та вищестоящими органами. Такий комунікаційний обмін між підлеглими та їх керівниками є знову ж такими однією із ключових переваг партисипативного бюджетування, особливо при вирішенні надскладних управлінських проблем.

Важливою ознакою партисипативного бюджетування є довіра. Довіра визначена важливим фактором в організаційному успіху, організаційні стабільності і добробуту співробітників [54; 59].

Високий рівень довіри між підлеглими та керівниками формує часто добру конкурентоздатність організації. Базою для формування цієї конкурентоздатності є тісніші комунікації між співробітниками, розширення комунікацій, зменшення опору змінам в організації.

У своєму дослідженні Годдард А. [59] виявив, що організації з високою довірою використовували відкриті механізми розробки бюджету і навпаки.

Високий рівень довіри забезпечує готовність підлеглого до реалізації рішень без заперечень, що особливо важливо в умовах невизначеності та високого ризику.

Зважаючи на вище приведене та реалізацію децентралізації реформи в нашій державі, широке залучення освічених громадян до політичного процесу, децентралізація і контроль за прийняттям найважливіших рішень має поліпшити перспективу досягнення дійсної свободи і рівності, розширити інтелектуальний потенціал для прийняття рішень, підвищити стабільність політичної системи, ефективність управління, контроль за посадовими особами [294].

Виділяють дві крайні форми партисипативного бюджетування в межах фінансової децентралізації. Найпростіший спосіб, коли міська влада вирішує, яку частину бюджету можна виділити, та делегує громаді (мешканцям міста, асоціації орендарів) право приймати рішення, куди ці кошти спрямувати. Така форма існує в Чикаго, США. Після того, коли громаду запросили до участі в партисипативному бюджетуванні, вона відповідає за використання наданої частки міських грошей.

Іншу крайню форму цього процесу можемо спостерігати в Порту-Алегрі, в Бразилії. В цьому місті існує паралельна міська рада, яка обирається

громадою міста терміном на 1 рік – Рада партисипативного бюджету. Члени цієї ради ретельно вивчають міський бюджет та дають прямі рекомендації, що повинно бути зроблено в цілому місті.

Існують 2 способи поширення партисипативного бюджетування. Перший характерний для громадянських суспільств, що надихнулися прикладом Порту-Алегрі, де партисипативне бюджетування зародилося. В цьому місті у 2001 році провели Суспільний форум. Учасники цього заходу з'їхалися з цілого світу. Оскільки Порту-Алегрі використовує партисипативний бюджет більш, ніж 20 років, то має значний досвід у цьому питанні.

Другий тип поширення ініційований Світовим Банком, який запозичив цю ідею. Ця інституція нав'язує ідею партисипативного бюджетування країнам, пояснюючи, що для них це дуже потрібно. Багато країн Африки, Албанія, Монголія запровадили у себе партисипативне бюджетування. Досить складно поширювати таку ідею в такий спосіб, оскільки зміни повинні бути ініційовані суспільством, а не насажені згори. Якщо прийдуть технократи та скажуть, що партисипативне бюджетування – це дуже корисно та необхідно, то це не спрацює. Населення міста саме повинно побачити і зрозуміти необхідність даного явища.

В Україні та й Норвегії в даному процесі спостерігається комбінація суспільних активістів та експертів. Отже, це може бути третім видом поширення партисипативного бюджетування [286].

На сьогоднішній день в Україні партисипативне бюджетування запроваджено або заплановано до впровадження у 38 містах. Одним з основних напрямів змін у формуванні місцевих бюджетів, згідно законодавством України, є забезпечення бюджетної самостійності місцевих бюджетів та децентралізація видаткових повноважень.

До характерних рис партисипативного бюджету в Україні належать такі:

- партисипативний бюджет становить певну частину бюджету міста;
- проекти мають бути реалізовані протягом фіскального року і лише на територіях, якими місто має право розпоряджатися згідно з чинним законодавством;
- громадяни мають можливість визначення проектів, реалізація яких задовольнить потреби всієї громади, та безпосереднього контролю за витратами бюджету [134].

Проте, як і будь-який процес, що передбачає економічне та соціальне втручання, партисипативне бюджетування має свої обмеження.

Одне з головних обмежень пов'язане зі специфікою суспільної діяльності, коли більшість громадян є менш зацікавленими у вивченні прав, фіскальної відповідальності уряду тощо, аніж у отриманні та розвитку певного інфраструктурного проекту.

Інше обмеження полягає в залежності громадян від адміністрації області. За умов, якщо програми партисипативного бюджетування включають громадян у процес прийняття рішень, місцева влада залишається головним учасником. Вона організує збори, надає інформацію, забезпечує зустрічі чиновників з громадянами та гарантує запровадження певної політики. Тобто вплив керівництва області та правлячої коаліції є значним.

В Україні потрібно збільшувати можливості для участі населення у процесі бюджетування на рівні регіону й області, оскільки це активізує комунікацію між громадянами та місцевою владою з метою підвищення ефективності процесу розподілу суспільних ресурсів.

Сучасне економіко-інституційне середовище обумовлює основні обмеження партисипативного бюджетування для регіонів України, які полягають у такому.

Потенційний вплив на бюджетну дисципліну (обмеження видатків), спричинених підвищеними вимогами до уряду внаслідок партисипації. Це є головною проблемою для країн, що розвиваються. Проте ризик виникнення таких проблем може бути зменшено, якщо учасники цього процесу не просто обґрунтовують надання певного фінансування, а фокусуються на перенесенні наявного фінансування для задоволення визначених пріоритетів.

Послаблення законності (правомірності) встановлених демократичних інститутів на користь менш відповідальних суспільних організацій. Зокрема, досвід Бразилії у сфері партисипативного бюджетування свідчить, що місцеву владу було послаблено внаслідок проведення паралельних партисипативних процесів із виконавчою владою. Водночас партисипативне бюджетування може мати також позитивний вплив на чинні демократичні інститути.

Ескалація конфліктів, пов'язаних із розподілом ресурсів між верствами населення, що беруть участь у процесі партисипативного бюджетування. Групи інтересів можуть розглядати цей процес як місце для конкуренції за ресурси та брати участь у ньому саме з цією метою. В межах громадянського суспільства місцеві неурядові організації можуть розподіляти зобов'язання в рамках загальної задачі скорочення бідності, проте прагнути розподілу ресурсів саме в ті сфери, де вони безпосередньо працюють. Водночас певний

ризик полягає в тому, що такі конфлікти з приводу розподілу негативно впливають на можливості створення широкої коаліції, що, у свою чергу, посилює позиції неурядових організацій на переговорах з місцевою владою.

«Узурпація» партисипативних процесів місцевою елітою, найбільш активними представниками певних верств населення, або індивідами з персональними мотивами. Участь у процесі партисипативного бюджетування, яка супроводжується децентралізацією, може надавати місцевій еліті більше можливостей задля отримання вигід із бюджету, незважаючи на збільшення суспільного контролю. Також, слід зазначити, що процес моніторингу процесу партисипативного бюджетування також може підпадати під негативний вплив з боку тих, хто переслідує власні інтереси [97].

На основі аналізу регіональної статистичної інформації, що надається на регулярній основі Державною службою статистики України, для Закарпатської області виокремлено, з урахуванням специфіки регіону, такі фактори активності учасників партисипативного бюджетування та мотиви їх участі в ньому: велика кількість населення отримує доходи неформально, тоді як офіційний сектор, особливо промисловість, розвинутий недостатньо; високий рівень безробіття, порівняно з іншими регіонами гостра житлова проблема, комунальні, логістичні й інфраструктурні проблеми, проблеми благоустрою територій (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

**Учасники процесу партисипативного бюджетування
та мотиви їх участі [97]**

Учасники	Мотиви участі
1	2
Місцева влада	Підвищення ефективності розподілу суспільних ресурсів. Збільшення можливостей для громадян щодо підвищення їх політичної та соціальної свідомості. Збільшення прозорості задля скорочення корупції та бюрократичної неефективності.
Суспільні та неурядові організації	Розбудова ширших мереж між учасниками. Можливість впливу на політичні рішення. Збільшення можливостей для вирішення соціальних проблем.
Ділове середовище	Збільшення прозорості, скорочення корупції та підвищення ефективності.
Окремі громадяни	Полегшення доступу до процесу прийняття суспільних рішень. Полегшення доступу до інформації. Прямий взаємозв'язок між участю у процесі бюджетування та якістю суспільних благ, що надаються владою. Можливість вирішення конкретних соціально-економічних проблем регіонального (місцевого) розвитку.

Наразі в Україні брак суворих зобов'язань стосовно партисипативного бюджетування з боку місцевої влади ускладнює процес імплементації цих програм. Також це призводить до того, що місцева влада використовує свій ресурс задля досягнення власних цілей. Шляхом, зокрема, ненадання певної інформації, неналежної імплементації певних програм, послаблення громадських комітетів по нагляду.

Також у сучасних умовах України обмеженням є довготермінове планування. Громадяни зацікавлені у розробленні та реалізації коротко- та середньотермінових проектів, оскільки потрібні більш швидкі вигоди та бракує аналітичних та технічних навичок для ведення довготермінових проектів.

Світовий досвід показує на наявність у світі існує шість моделей процесу реалізації партисипативного бюджетування (табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Моделі процесу партисипативного бюджетування [97]

Назва 1	Основні особливості 2	Застосування 3
Партисипативна демократія, демократія участі (participatory democracy)	Представники громади беруть реальну активну участь у процесі бюджетування, мають право прийняття рішень, незважаючи на досить сильну «силу протидії» – місцеві органи влади	Країни Латинської Америки, Іспанія, Франція, Південна Корея, Китай
Наближена демократія (proximity democracy)	Застосування «вибіркового підходу» (cherry-pick) у процесі прийняття рішень з боку місцевої влади. Заснована на неформальних правилах та надає громаді лише обмежену автономію	Португалія, Італія, Бразилія
Партисипативна модернізація (participatory modernization)	Процес прийняття рішень у партисипативному бюджетуванні має лише консультативний характер. Політична складова не включена. В основному задіяні представники громади середнього класу	Німеччина, країни Північної Європи, Конго, Китай
Розширена участь (multi-stakeholder participation)	Основні учасники з боку громади – приватні підприємці	Польща, деякі країни Африки
Неокорпоративізм (neo-corporatism)	Місцева влада відіграє значну роль за підтримки організованих груп (неурядових організацій, профспілок та асоціацій робітників), соціальних груп (об'єднань іммігрантів тощо) та різних місцевих інститутів. Уряд прагне досягти суспільного консенсусу шляхом медіації та переговорів з найважливішими впливовими групами громади. Заснована на формальних правилах.	Іспанія
Розвиток громади (community development)	Включає етап імплементації проекту бюджету. На відміну від моделі партисипативної демократії, «сила протидії» слабо пов'язана із місцевими інститутами. Чітко визначені процесуальні норми. Найбільш активні учасники – частина робітничого класу та середній клас. Важлива роль неурядових організацій.	Канада, Великобританія, Еквадор, Перу, Сенегал

Зважаючи на особливості моделей та економіко-інституційного середовища Закарпатської області, вважаємо що для міст регіону доцільним є поєднання моделей неокорпоративізму та розвитку громади. Інші моделі на сучасному етапі розвитку регіону не є придатними для імплементації у процесі партисипативного бюджетування, оскільки вимагають особливих умов, зокрема значної політичної підтримки та організованого громадянського суспільства (модель партисипативної демократії); пропонують застосування вибіркового підходу (модель наближеної демократії); обмежують коло питань, які можуть розглядатись (модель партисипативної модернізації); обмежують участь у процесі партисипативного бюджетування лише приватними підприємцями (модель розширеної участі).

Саме з точки зору поєднання окремих елементів моделі неокорпоративізму та моделі розвитку громади надалі розглянемо процес партисипативного бюджетування у містах Закарпатської області та пастки, що його супроводжують.

Метою партисипативного бюджетування є залучення громадян до найбільш основної та найбільш формальної процедури управління – розподілу ресурсів у рамках бюджетного процесу.

Залучення громадян може підвищити рівень фінансової відповідальності органів місцевої влади, рівень прозорості та більш ефективного розподілу ресурсів. Цикл партисипативного бюджетування побудований таким же чином, як і традиційний процес бюджетного регулювання, проте з особливостями, пов'язаними із залученням громадян.

Аналіз теоретичних і практичних досліджень із проблематики партисипативного бюджетування дозволив визначити послідовність етапів його регулювання на засадах фінансової децентралізації з виокремленням обов'язкової для виконання основної діяльності та відповідальності учасників цього процесу на кожному його етапі для міст Закарпатської області. Також на підставі аналізу для цих етапів бюджетування було визначено: їхню доцільність; основні види діяльності, які включає кожен етап; основні слабкі місця, на яких впровадження елементів партисипативного регулювання дозволить підвищити ефективність процесу в цілому.

Регіональні особливості партисипативного бюджетування в Закарпатті полягають у такому: діяльність неурядових і громадських організацій в області є незначною, отже головні заходи з організації цього процесу лягають на плечі місцевої влади, а тому вона матиме значний вплив на прийняття регулюючих

рішень. З урахуванням поточної ситуації в Україні такий процес доцільно обмежити часовим періодом у півроку – рік.

Також на цій стадії слід встановити інститути й учасників, що братимуть безпосередню участь у забезпеченні бюджетного регулювання. Це є представники громадян, влада області та міська влада, представники ділового оточення. Нижче зазначені етапи розглянуто більш детально.

I. Підготовчий етап полягає у розробленні бюджету. Він включає поширення інформації, початкове обговорення політики та пріоритетів бюджетного регулювання громадянами в містах області, оцінку доходів, встановлення розподілу ресурсів у цілому (критерії бюджетування та методологію) з урахуванням відповідних партисипативних структур і встановленням й обранням представників громадян.

На етапі підготовки слід здійснити такі заходи.

1. Обговорення у місті. Головна мета – пояснити громадянам у містах суть бюджетного процесу й окреслити його основних учасників. Подібні наради можуть очолювати представники відповідних департаментів Закарпатської ОДА. Громадянам роз'яснюється що таке обласний бюджет, їхня участь у процесі прийняття рішень стосовно бюджетного регулювання, з використанням відповідних засобів інформації. Такі обговорення містять у собі також елементи освітнього процесу, що є наразі важливим, бо участь громадян та їх представників у цьому процесі передбачає наявність технічних і аналітичних знань і навичок, аби вони могли оцінити запропоновані їм аргументи.

2. Ситуаційний аналіз й аналіз проблем: обговорення у місті. Організатором обговорення має виступити міська рада. Основною метою є визначення головних моментів, що впливають на розвиток міста, а також тих, що потребують обов'язкового виконання. Це має включати такі види діяльності:

визначення проблем і потреб для міста та його районів і оцінка технічних та фінансових можливостей для імплементації рішень з їх вирішення;

робота співробітників міської ради з представниками громади; останні при цьому мають визначитись із діяльністю, необхідною для досягнення поставлених цілей;

визначення правил ведення процесу партисипативного бюджетного регулювання та розподілення обов'язків.

3. Розвиток компетенцій, нарощування потенціалу, тренінги для громадян та ключових учасників процесу партисипативного бюджетного регулювання. Мета цих заходів полягає у забезпеченні розуміння учасниками процесу принципів прийняття рішень протягом всього процесу бюджетного регулювання, а також реальної економічної, політичної та соціальної ситуації в регіоні.

II. Етап формування бюджету та його затвердження

Цей етап стосується головним чином установлення пріоритетів і дозволяє громадянам безпосередньо чи через своїх представників впорядкувати інвестиційні проекти за їх пріоритетністю. Він містить проведення обговорень і голосування за проекти бюджету. Тобто на цій стадії відбувається обговорення способу імплементації місцевої політики та проектів протягом майбутнього фіскального періоду.

Другий етап передбачає такі заходи.

1. Проведення переговорів між групами й учасниками з метою забезпечення рівного представництва інтересів всіх членів громади, всіх районів міста та обговорення локальних і тематичних пріоритетів. Також у рамках цих заходів має відбутись обрання учасниками їх представників для участі в регулярних зборах місцевого бюджетного комітету. Ці представники до того ж відповідатимуть за підготовку бюджету і щорічний план інвестицій.

2. Створення бюджетного комітету.

Бюджетний комітет мусить пов'язувати місцеву владу з громадою в питанні бюджетування. До функцій комітету належить, зокрема, оцінка ефективності врахування пріоритетів громади у процесі розподілу ресурсів.

Склад комітету варіюється залежно від міста, від кількості учасників комітету, його складу. Зазвичай до комітету включаються представники місцевої влади, громади, профспілок, окремих груп (жінок, молоді, людей з особливими потребами) та представники основних галузей промисловості регіону. На Закарпатті також доцільно включати представників національних менших, з урахуванням етнічного складу населення регіону.

Головні напрями діяльності бюджетного комітету:

організація інформаційної діяльності та діяльності з розвитку компетенцій представників–учасників комітету задля забезпечення належного рівня розгляду бюджетних питань на засіданнях і спрощення процесу ведення переговорів і вирішення конфліктів;

ознайомлення представників із потребами районів міста задля забезпечення самостійної оцінки пропозицій та потреби того чи іншого району; технічний та фінансовий аналіз з метою перевірки заявок на їх відповідність технічним і економічним критеріям; аналіз пріоритетів та їх затвердження.

3. Обговорення та голосування за проект бюджету

Після виконання описаної вище діяльності місцева влада розробляє проект бюджету, заснований на визначених пріоритетах. Основні види діяльності на цьому етапі:

надання комітетом своїх матеріалів у вигляді, зокрема, інвестиційного плану (плану капіталовкладень) як частини місцевого бюджету;

обговорення проекту бюджету, питань видатків і доходів, а також критеріїв розподілу ресурсів, з метою передання вже «повного» проекту бюджету місцевим органам влади.

При цьому слід врахувати можливість того, що узгодження та прийняття бюджету супроводжуватимуться певними змінами, оскільки до остаточного голосування по бюджету представники громади можуть активно лобювати власні інтереси серед голів департаментів і членів бюджетного комітету місцевої влади.

III. Етап імплементації партисипативного бюджету

Слід зазначити, що процес імплементації бюджету зазвичай триває протягом всього фіскального року.

Основні види діяльності на цьому етапі включають такі заходи.

1. Підготовка місцевою владою технічних планів і контрактів. На цій стадії процес імплементації бюджету зазвичай містить низку підрядних послуг або суспільної діяльності із детальним плануванням, визначенням технічних завдань, тендерних умов, порядку проведення тендерів і відбору проектів, порядку реалізації обраних проектів.

2. Оцінка представниками громади в бюджетному комітеті процесу імплементації бюджету й обраних проектів. Також за потреби на цьому етапі коригуються проекти.

3. Підготовка до нового бюджетного циклу.

IV. Етап моніторингу та оцінки партисипативного бюджету.

Місцева влада мусить надавати періодичні звіти щодо виконання бюджету громаді. Ці звіти повинні містити статус виконання проектів і проблеми, що з'явилися під час їх виконання. Також на цій стадії доцільно здійснювати візити

до районів міста, де впроваджуються проекти, з метою безпосереднього контролю за імплементацією проекту. Серед інструментів такого моніторингу можна обирати такі: контроль та нагляд «на місцях»; звітування; використання «оціночних карт» громади, що містить сукупність методів суспільного контролю, соціального аудиту й оцінок громадян (на підставі опитувань); контроль за наданням послуг; підготовка соціально-економічних даних тощо.

Слід зазначити, що найбільш важливим аспектом на цій стадії є факт регулярного надання місцевою владою детальної та прозорої інформації щодо напрямів і методів імплементації бюджету. Громада має право вимагати спеціальні дані та додаткову інформацію задля досягнення необхідного рівня прозорості.

Все вищезазначене дозволило визначити алгоритм розробки та імплементації проекту партисипативного бюджету (рис. 6.1). Розробка й імплементація партисипативного бюджету є одним з основних етапів процесу реалізації бюджету участі, зокрема Громадського бюджету – на прикладі м. Ужгород. В рамках ініціативи «Громадський бюджет», запровадженої у 2016 р., з місцевого бюджету виділено 3,5 млн. грн. для фінансування проектів-переможців [97].

Проте, незважаючи на те, що певні проекти було обрано, їх реалізація стикається зі значними труднощами, зокрема необхідністю співфінансування проектів із боку мешканців у розмірі 5%, що суперечить принципам партисипативного бюджетування, порядком передачі майна та землі під ним із власності міської ради у власність ОСББ та інших переможців проектів тощо. Тому запропонований алгоритм може бути враховано при подальшій реалізації партисипативних ініціатив і проектів розвитку міста.

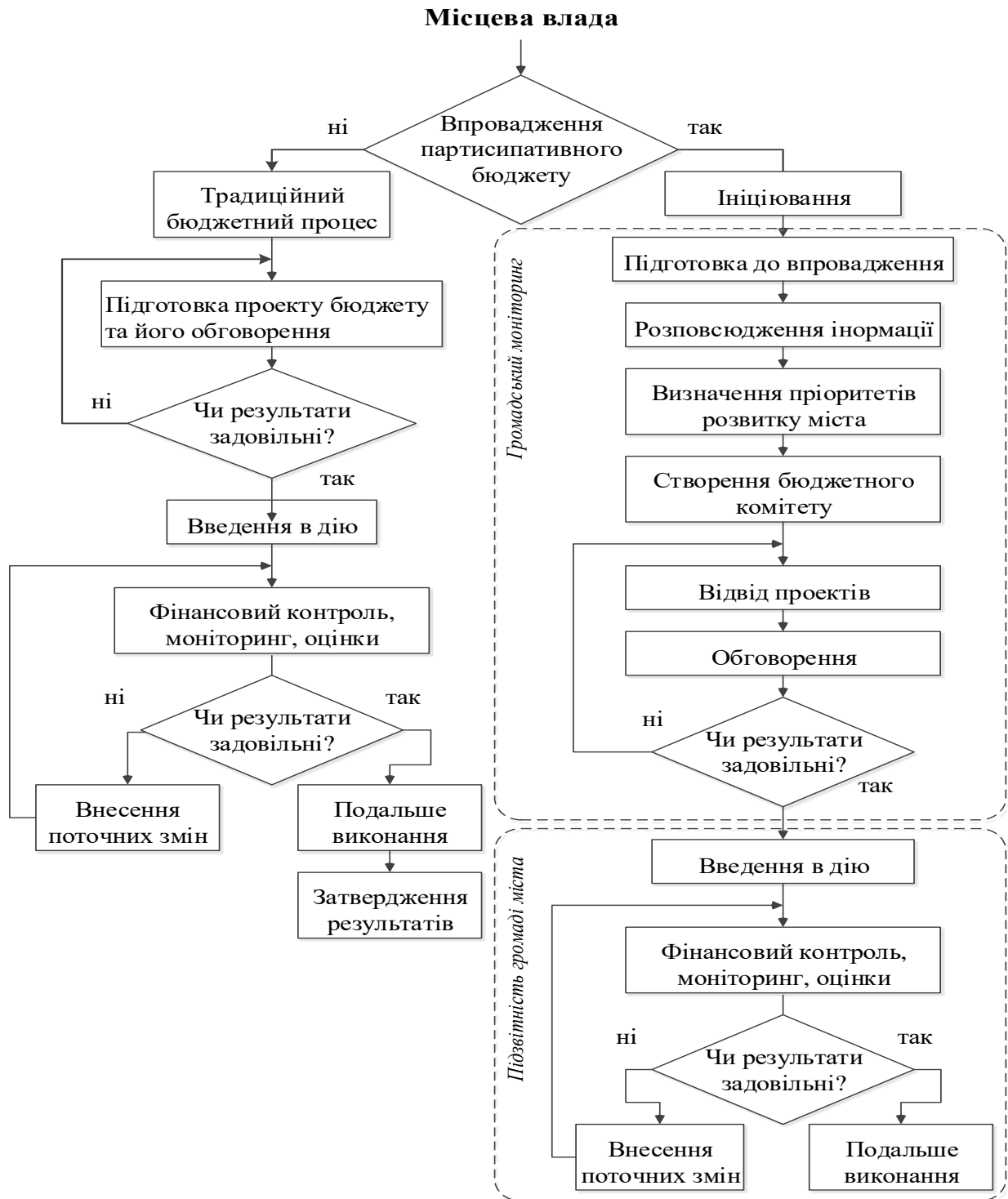

Рис. 6.1. Алгоритм розробки та імплементації проекту партисипативного бюджету [97]

На підставі вищенаведеного автором розроблено модель партисипативного бюджетування з визначенням його основних учасників та їх функцій на прикладі м. Ужгород (рис. 6.2).

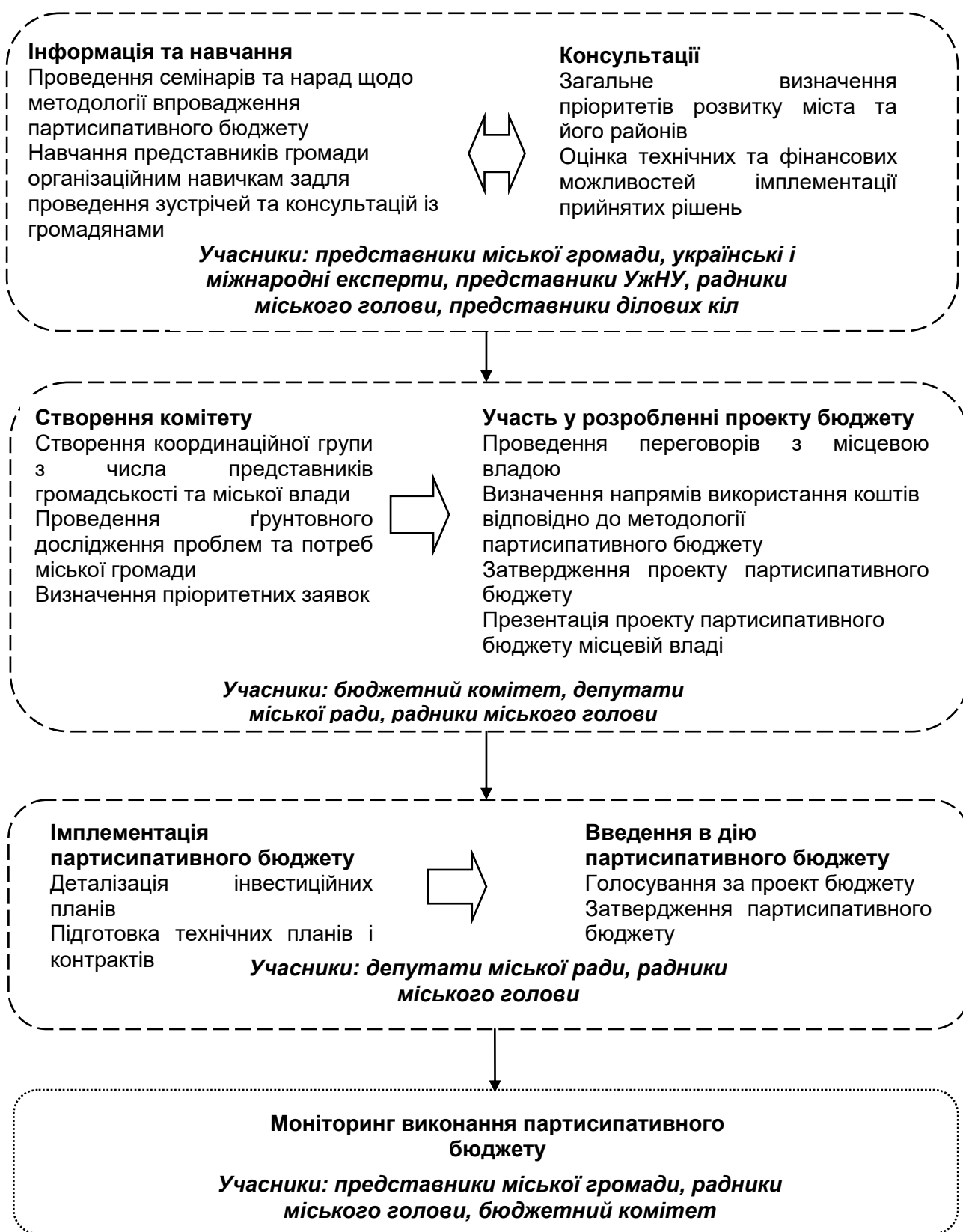

Рис. 6.2. Модель партисипативного бюджетування та її основні учасники [97]

Зазначена модель може бути використана в діяльності Ресурсного центру сталого розвитку УжНУ в рамках виконання угоди «Розумні міста (Smart city), інноваційний підхід до розвитку міста, підтримка електронного урядування, стратегії розвитку ОСББ і громадських організацій», підписання якої планується між місцевою владою та Ресурсним центром за підтримки спільного Проекту ЄС та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» задля коригування роботи, яка проводитиметься для фінансування і втілення проектів у 2018 р.

Партисипативне бюджетування є ефективним інструментом в умовах фінансової децентралізації, оскільки сприяє підвищенню прозорості та рівня фінансової відповідальності та забезпечує скорочення урядової неефективності та корупції, посилює інклюзивне управління, надаючи групам громадян можливість участі у процесах прийняття рішень стосовно розподілу фінансових ресурсів.

Принципи партисипативного бюджетування дозволяють громадянам впливати на розподіл суспільних ресурсів шляхом обговорення, консультацій і, як результат, це сприяє збільшенню прозорості, рівня фінансової відповідальності, скороченню неефективності і корупційності рішень владних структур.

Головними обмеженнями партисипативного бюджетування є відсутність довіри до органів влади, залежність громадян від регіональної влади, а також їх слабка зацікавленість у вивченні прав, фіскальної відповідальності уряду тощо, на відміну від отримання та розвитку окремих інфраструктурних проектів, тому існує гостра потреба в активізації комунікаційного обміну громадянами та місцевою владою, залучення населення у процес бюджетування на рівні регіону й області.

Головні ризики партисипативного бюджетування для регіонів України є: потенційний вплив на бюджетну дисципліну, спричинений підвищеними вимогами до уряду внаслідок партисипації; послаблення законності встановлених демократичних інститутів на користь менш відповідальних суспільних організацій; ескалація конфліктів, пов'язаних із розподілом ресурсів між верствами населення, що беруть участь у процесі партисипативного бюджетування; «узурпація» партисипативних процесів місцевою елітою, найбільш активними представниками певних верств населення, індивідами з особистими мотивами.

Наразі у світовій економіці використовується 6 основних концептуальних моделей процесу партисипативного бюджетування: партисипативна демократія, наближена демократія, партисипативна модернізація, розширена участь, неокорпоративізм, розвиток громади. Однак, зважаючи на економіко-інституційне середовище Закарпатської області придатною є поєднання моделей неокорпоративізму та розвитку громади. На цих засадах запропоновано алгоритм проектування й імплементації проекту партисипативного бюджету Закарпаття.

Зважаючи на реалізацію децентралізації реформи в нашій державі, широке залучення активних та свідомих громадян до політико-економічних процесів, контролю за прийняттям найважливіших рішень має прискорити процес досягнення свободи, рівності та демократичних прав громадян.

6.4. Фінансові механізми розвитку малого бізнесу в регіоні (на прикладі Закарпатської області)

У сучасних умовах господарювання, сектор малого бізнесу в країні загалом та у Закарпатській області зокрема, все ще знаходиться на початковому етапі свого розвитку і має високий ступінь неефективності, у порівнянні з країнами Європейського Союзу. З кожним роком в Україні збільшуються розміри податків і ускладнюється система правового регулювання малого підприємництва. Але не дивлячись на це, спостерігаємо розширення товарного асортименту малого бізнесу, пошуки підприємцями нових шляхів здійснення підприємницької діяльності, зокрема, запроваджуються нові гнучкі технології, розширюється попит споживачів, здійснюється відхід від стандартних товарів масового виробництва, натомість приходить зацікавленість товарами, що мають свій стиль і характерні риси. Такі зміни можуть бути забезпечені за рахунок можливостей адаптації малих підприємств до змінних умов зовнішнього середовища. Так, малі підприємства виходять на ринок з меншими затратами, аніж великі підприємства, вони мають менші витрати у використанні трудових ресурсів, оренді приміщень, сплаті податків тощо.

Дослідженням питань розвитку підприємництва займалось багато як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Серед зарубіжних науковців виділяємо праці : П. Друкер, Дж.Кейнс, О. Салліван, Ж-Б. Сей, Р. Хілларі, Й. Шумпетера, Серед українських науковців-економістів виділяємо праці таких, як: Варналій З.С., Говорушко Т.А., Довгальова О.В., Донських А.С., Копченко І.М., Мочерний С.В., Небава М.І., Тимченко О.І., Усик В.І., Шевчук Л.Т., Шпак В.І. та інші. Проте, можливості для пошуку джерел фінансування приватних підприємств є недостатньо дослідженою темою для сучасних науковців. Однак ми вважаємо, що тема розширення фінансових джерел розвитку малого підприємництва на регіональних рівнях є не достатньо досліджена і потребує здійснення подальшого наукового пошуку. Зокрема, особливий інтерес представляють доступні можливості, зокрема фінансові для приватних підприємств на окремих територіях регіону (області), ОТГ. Разом із цим, покращення фінансових стимулів та їх вплив може стимулювати значну підприємницьку активність регіону, тому є доволі актуальним на сучасному етапі.

Вплив малого підприємництва проявляється як на мікрорівні (через збільшення обсягу продаж та прибутку), так і у масштабних перетвореннях розвитку регіонів на соціальному та економічному рівнях. У малому підприємстві існують суттєві міжрегіональні відмінності, які зумовлені впливом тих чи інших особливостей розвитку нашої держави у кожному регіоні. Для стимулювання розвитку економіки держави та її регіонів особливого значення набуває підприємницька активність, що забезпечує зростання валового внутрішнього продукту, збільшення кількості робочих місць, зростання доходів населення та збільшення відрахування до державного і місцевих бюджетів. Важливим аспектом розвитку підприємництва, є не фактична наявність підприємств, а ефективність їх діяльності, а саме, прибутковість та фінансова незалежність. Зрозуміло, що важливим аспектом розвитку підприємництва є зростання прибутковості роботи, але не за рахунок збільшення відсотку прибуткової маржі діяльності, а за рахунок оптимізації виробництва та скорочення витратності, пошуку нових джерел фінансування.

Метою дослідження є визначення умов розширення фінансових джерел розвитку малого підприємництва регіону беручи приклад Закарпатської області.

Мале та середнє підприємництво є основою розвитку економіки держави та стимулом для розвитку фінансових і товарних ринків. Розвиток підприємництва сприяє зростанню конкурентності на ринку,

конкурентоспроможності товарів та послуг, зміні структури ринку, збільшення прошарку населення із середнім доходом та доходом вище середньостатистичного, підвищенню загальної мобільності (оскільки малі підприємства є більш адаптованими до зовнішніх змін). Окрім того, зростання ефективності роботи малих підприємств забезпечує зростання податкових надходжень, чим узагалі підвищує рівень розвитку окремо взятої території та держави загалом.

Очевидно, що для розвитку підприємництва на рівні держави повинно бути створене належне підприємницьке середовище. Насамперед, у сучасних умовах необхідно: забезпечити державну фінансову підтримку малих підприємств, що включає загальнодержавні програми підтримки, стимулювання розвитку кредитного сектору економіки; надання малим підприємствам податкових преференцій у діяльності; посилення ефективності розподілу витрат, що пов'язані з системою адміністрування податків і зборів; забезпечення стабільності і передбачуваності податкової системи України, що має призвести до дотримання принципів оподаткування; вдосконалення і утримання стабільного нормативно-правового забезпечення оподаткування й усунення суперечливості окремих законодавчих норм; посилення раціональності системи податкових пільг з метою унеможливлення ухиляння від сплати податків; усунення розбіжностей між податковим і бухгалтерським обліком.

Якщо аналізувати розвиток підприємництва Закарпатської області, то варто зазначити, що як і в усій країні загалом, за останні роки простежується тенденція до зменшення малих підприємств та мікропідприємств – із 6071 у 2014р. до 5058 у 2016р. загалом та із 5799 у 2014р. до 4800 у 2016 р. малих підприємств. Частина причин негативного підприємницького середовища формується на основі загальнодержавних тенденцій, а частина – в регіоні. Варто зазначити, що серед негативних загальноукраїнських тенденцій, які безпосередньо позначаються і на рейтингу Doing Business варто особливо акцентувати на витратах робочого часу, на податкове та фінансове обслуговування підприємств та на започаткування власної справи і її закриття. Окрім того, простежується складність у взаємодії приватних підприємств з підприємствами-монополістами, що постачають їм ресурси.

Основними причинами такого стану є: необхідність сплати єдиного податку малих підприємств, що зареєстровані, проте не ведуть діяльність, недоступність кредитних ресурсів у діяльності підприємств та високі кредитні

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

ставки, витіснення малих підприємств конкурентами (великими підприємствами) за рахунок високих потужностей, недостатність попиту на послуги та товари, часті зміни законодавства, брак робочої сили, що часто мігрує для працевлаштування у сусідні країни (на прилеглі території), недостатність реформ в державі. Є певні складнощі і у експортуванні продукції та послуг малих підприємств. (табл. 6.6 та табл. 6.7).

Таблиця 6.6

**Кількість підприємств Закарпатської області
за їх розмірами у 2014-2016 рр. [269]**

Рік	Усього	У тому числі							
		Великі підприємства		Середні підприємства		Малі підприємства		з них мікропідприємства	
		Од.	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	Од.	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	Од.	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	Од.	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності
2016	5058	2	0,0	256	5,1	4800	94,9	4092	80,9
2015	6111	3	0,0	255	4,2	5853	95,8	5180	84,8
2014	6071	6	0,1	266	4,4	5799	95,5	5122	84,4

Таблиця 6.7

**Фінансові результати підприємств Закарпатської області
до оподаткування у 2014-2016 рр. [269]**

Роки	Фінансовий результат (сальдо), грн.	Підприємства, що одержали прибуток		Підприємства, що одержали збиток	
		У % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, грн.	У % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, грн.
1	2	3	4	5	6
2016	1473681,1	78,0	2836146,2	22,0	1362465,1
2015	-1192487,1	73,9	835122,1	26,1	2027609,2
2014	-2100594,7	73,8	1292409,2	26,2	3393003,9

Аналізуючи фінансовий стан малого підприємництва Закарпатської області доходимо до висновку, що загалом зростає кількість підприємств, що отримали прибуток із 73,8 % до 78,0 %. Якщо аналізувати у грошовому виразі, то спостерігаються значні перепади фінансового результату підприємств, що одержали прибуток, так у 2015 році фінансовий результат суттєво зменшився. Що стосується збитковості, то загалом обсяг збитку підприємств у грошовому

еквіваленті скоротився із 3393003,9 грн. до 1362465,1 грн. Загальне сальдо роботи підприємств у Закарпатській області демонструє позитивну динаміку.

Якщо аналізувати проблеми розвитку підприємництва Закарпатської області, то варто зазначити, що територія Закарпатської області є особливою з точки зору географічного її розташування, знаходиться на кордоні із Словаччиною, Румунією, Польщею та Угорщиною. Це формує додаткові переваги та виклики для ведення підприємницької діяльності. Серед переваг можемо виділити: можливість налагодження швидкого контакту з іноземними партнерами та комунікації, додаткові можливості щодо експортування продукції та залучення іноземних інвестицій з прикордонних країн. Разом із тим, викликами у даній ситуації є: високий рівень міграції робочої сили за кордон, що ускладнює роботу місцевих підприємств, поширення «контрафактної» іноземної продукції, що зменшує конкурентність виробників, які працюють на теренах області. Особливо актуальним мігрування робочої сили є для сільського населення Закарпатської області (62,8% від загальної кількості населення).

Якщо аналізувати проблеми міграції робочої сили, варто зазначити, що згідно даних МОП, у Закарпатській області кількість населення у віці 15-70 років за 2017 р. складає 554,5 тис., в тому числі працездатного віку – 539,4 тис. осіб, зайняте населення складає 481,1 тис. населення працездатного віку [282].

Загалом особливостями Закарпатської області, як регіону, що впливає на пошук джерел фінансування підприємств є: значна кількість сільського населення (невелика кількість міст з густотою від 7,0 до 35,0 тис. осіб), різноманітний національний та структурний склад населення регіону (румуні, угорці та інші національності зі своїми традиціями), значний рівень безробіття (неофіційно – в межах 250–300 тис. осіб), що є водночас і причиною і наслідком міграції для працевлаштування на прилеглі закордонні території; значний розвиток лісової галузі регіону; високий рівень зв'язку як населення так і підприємств з партнерами з-за кордону, що позитивно позначається на їх роботі; значна туристична та історична привабливість регіону як для мешканців нашої держави так і сусідніх держав, що стимулює розвиток туристичної галузі, а особливо велику кількість малих підприємств, що займаються внутрішнім туризмом.

Відповідно, серед перспективних галузей економіки малого підприємництва регіону можемо виділити туристичну галузь та індустрію

гостинності, лісопереробну галузь, мисливство, деревообробну галузь, легку промисловість (особливо виготовлення самобутніх речей, одягу взуття), роздрібну та оптову торгівлю, що характерно для прикордонної території.

Варто зазначити, що більшість проблем розвитку підприємництва регіону продиктована фінансовими та організаційними проблемними моментами. Зокрема, підприємства не мають необхідного доступу до джерел фінансових ресурсів. Зокрема, недостатньо доступними для них є кредитні ресурси (а малі підприємства використовують кредитні ресурси для зростання власних коштів, активів, підвищення міцності виробництв).

Значна зарегульованість підприємницької діяльності, високі рівні податкового навантаження та високі кредитні ставки, збільшують можливість до тінізації діяльності підприємств, приховування як власних фінансових результатів так і кількості зареєстрованих працівників, що утруднює отримання в подальшому такими підприємствами кредитів.

Також загальною проблемою активізації малого підприємництва у регіоні є відсутність оперативної статистичної інформації у цій сфері. Для інформаційного забезпечення малих підприємців та спрощення їх доступу до необхідної інформації необхідно сформувавши у регіонах бази даних, які будуть нагромаджувати та впорядковувати інформацію щодо норм чинного законодавства України; інформаційно-аналітичні матеріали відносно розвитку підприємництва регіону, цінової ситуації, регуляторної політики, наявних банківських установ та кредитних спілок з переліком їх послуг у сфері кредитування суб'єктів малого підприємництва [363].

Відповідно малі та середні підприємства потребують додаткових джерел фінансових ресурсів для розвитку власної діяльності, пошуку нових споживачів, реклами, зростання потужностей. Серед активних пошукачів фінансових ресурсів є найбільше малих підприємств Закарпатської області в галузях: лісове господарство, туризм, рекреаційна промисловість, харчопереробна діяльність. Сьогодні серед перспективних можливостей зовнішнього залучення фінансових ресурсів малого підприємництва на Закарпатті виділяємо: кредитування різноманітними організаціями, участь у програмах підтримки підприємництва регіону, участь у грантових програмах на території регіону та на території сусідніх країн (рис.6.3).

Рис. 6.3. Механізм формування фінансових ресурсів підприємницької діяльності (збільшення капіталу)*

* Джерело: сформовано автором

У Закарпатській області затверджена програма розвитку малого і середнього підприємництва на 2017-2018 роки. Фінансування виконання заходів, передбачених Програмою, здійснюватиметься за рахунок коштів обласного бюджету в межах наявного ресурсу обласного бюджету. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми – 4585 тис. грн. У т.ч. коштів обласного бюджету: 2017 рік – 2110,0 тис. грн.; 2018 рік – 2475,0 тис. грн. Аналогічні програми затверджено і в районах Закарпатської області, до прикладу, у Великоберезнянському районі серед завдань програми є збільшення кількості малих підприємств регіону. Згідно Програми передбачено на 2017 рік – 20,0 тис. грн. – забезпечення часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами, наданих залученими суб'єктами підприємницької діяльності для реалізації інвестиційних проектів, проведення зустрічей тощо; 2018 рік – 20,0 тис. грн. – забезпечення часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами, наданих залученими суб'єктами підприємницької діяльності для реалізації

інвестиційних проектів, проведення зустрічей, засідань за круглим столом із підприємцями [309].

В Закарпатській області працюють 30 кредитних спілок, що залучають 46,9 тис. членів, зокрема це такі спілки: «Нарцис», «Йван», «Закарпатський обєрїг», «Мрія», «Хосен», «Тур'я», «Анісія» та інші.

В області функціонує також значна кількість банківських установ. Середня відсоткова ставка за кредитами для малих підприємств складає від 16 до 23 відсотків річних у гривні. Перешкодами для отримання кредитних ресурсів є незначна тривалість діяльності малих підприємств, недостатній рівень доходів для отримання кредитів, недостатні обсяги заставного майна, для забезпечення відповідних кредитів. Доцільним у сучасних умовах є формування єдиного банку даних з метою оперативного реагування та визначення тенденцій у секторі малого підприємництва. Відчутними є проблеми внутрішнього характеру – нестача кваліфікованого технічного та управлінського персоналу.

Окрім того, перспективним було б створення регіонального банку для фінансування розвитку малих підприємств регіону.

Важливим аспектом фінансування, є залучення суб'єктів малого підприємництва до співпраці з партнерами за кордоном, зокрема це доступ до ділового спілкування, отримання інформації щодо фінансових програм підтримки, грантів та міжнародних донорських програм по лізингу та факторингу. При аналізі пріоритетних видів підприємницької діяльності можна виділити два основні напрями: розвиток підприємництва в сфері виробництва традиційних для регіональної економіки видів продукції та надання традиційних послуг населенню, формування підприємницької діяльності в нових для вітчизняної економіки сферах. Тому до пріоритетних видів підприємницької діяльності малих компаній можуть бути віднесені ті з них, що здатні створювати нові робочі місця, знижувати напругу в сфері зайнятості та локалізувати безробіття.

Варто зазначити, що в економіці існують певні ніші, що сформувались в межах адміністративно-командної системи господарювання, оскільки виробництво окремих товарів і послуг було не вигідним державним підприємствам, інтереси яких спрямовувались на масовий випуск продукції. Такі ніші можуть бути заповнені малими підприємницькими структурами, здатними використовувати некондиційну місцеву сировину, надавати послуги великим корпораціям у тих напрямках, які для останніх є нерентабельними.

Найбільш простим методом запобігання негативних наслідків ризиків є створення спеціальних фондів і використання їх в екстремальних умовах. Самострахування є доцільним при відносно невеликій вартості майна та наявності досить вагомих прибутків [334].

Диверсифікація джерел фінансування та розподілу фінансових ресурсів є дуже важливою. Особливо, коли відбувається інвестування у різні цінні папери. Це дає можливість зменшити фінансові та інвестиційні ризики капіталовкладень підприємств так і зміни валюти вкладень.

Необхідно зауважити, що у досліджуваному регіоні є затверджені стратегії розвитку, проте нема сформованого уявлення про роль інвестиційних капіталовкладень та стимулювання їх залучення на рівні регіону. Недостатньо розвинутими є і кластерні підприємницькі об'єднання та асоціативні структури захисту підприємницьких інтересів.

На рівні регіону доцільно визначити пріоритетні для розвитку області галузі та визначити джерела та можливості фінансової підтримки підприємств галузі – для реалізації окремих проектів по розвитку підприємств, відшкодування відсотків за кредитами тощо. Необхідно стимулювати і появу нових кредитних утворень та спілок на території регіону, що за пільговими цінами зможуть забезпечити малі підприємства фінансовими ресурсами.

В Україні та Закарпатській області необхідно стимулювати розвиток господарських структур, які фінансують малий бізнес. Система таких організацій дуже розповсюджена у країнах Європейського Союзу, і вона продуктивно функціонує завдяки великій підтримці держави і зусиллям підприємницького сектора. Між тим, досвід реформ в перехідних економіках переконує, що пряма фінансова підтримка не є ефективною. Фінансування через цільові фонди переважно дуже обмежене, з часом програми стають забюрократизованими, а підприємці працюють з неформальним джерелом фінансування. Але існує і інша думка. Незважаючи на деякі негативні аспекти прямих засобів фінансової підтримки, в країнах перехідної економіки їх треба, безумовно, проводити. В сучасних кризових умовах вони не можуть стати великою допомогою для розвитку малого підприємництва. Адже з послідовним удосконаленням економічного середовища в країні прийде і підвищення ефективності діючих фінансових механізмів державної підтримки малого бізнесу, а з часом вони стануть стратегічним важелем стимулювання вітчизняного підприємництва.

Таким чином, у ході проведеного дослідження, було виявлено комплекс економічних прогалин у Закарпатській області, що дозволяє виокремити найбільш загрозливі регіональні проблеми, які перешкоджають подальшим конкурентоспроможним крокам регіону у економічній перспективі. До таких проблем, у першу чергу відноситься незадовільний рівень інноваційної активності, низька експорто- та висока імпортоорієнтованість економіки, низька фінансова самодостатність регіону, незважаючи на проголошений курс на децентралізацію. Найбільш болючими соціальними проблемами є демографічні та проблеми зубожіння населення.

Варто зазначити, що проблеми розвитку підприємництва, у тому числі і фінансові є пов'язаними із загальним попитом на продукцію та купівельною здатністю населення, рівнем конкуренції в рамках підприємницької діяльності та можливістю реалізовувати свої товари та послуги. Загалом у Закарпатській області, як і в Україні загалом суттєво бракує механізмів державної фінансової підтримки підприємництва та фінансово-кредитних ресурсів забезпечення його функціонування. Держава має втрутитися у розвиток малого бізнесу в регіоні через впровадження соціально-економічних, валютно-фінансових, структурно-інвестиційних та науково-технічних змін в Закарпатську область.

Для уникнення негативного впливу ризиків на результати діяльності малих підприємств регіону необхідна розробка низки рекомендацій щодо управління людськими ресурсами, технологіями, обладнанням та різними виробничими процесами. Перспективними з точки зору подальших досліджень є дослідження питань зменшення впливу різноманітних негативних чинників на функціонування та фінансовий стан підприємств Закарпатської області та загалом України.

6.5. Забезпечення сталого розвитку регіональних ринків небанківських фінансових послуг України в умовах новітніх інституційних змін

Розвиток національної економіки в сучасних умовах євроінтеграційного вектору вимагає глибокого дослідження функціонування різних ринкових утворень, що здійснюють акумуляцію вільних фінансових ресурсів фізичних та

юридичних осіб з метою забезпечення потреб суб'єктів економічних відносин в інвестиційних ресурсах на макроінституційному та мезоінституційному рівнях. Враховуючи посилення інтеграційної складової у посиленні цих відносин останнє десятиліття, появи системних ризиків на фінансових ринках на національному та глобальному масштабах, необхідним є дослідження пріоритетних напрямків функціонування ринків небанківських фінансових послуг (НФП) на відповідних інституційних рівнях, як органічної складової фінансової системи держави. Регіональні ринки НФП органічно взаємопов'язані та взаємозалежні між собою в цілому формують національний ринок небанківських фінансових послуг (НФП). Хоч перші і є складовою першого, внаслідок різних історико-культурних та соціальних особливостей свого розвитку регіонів України констатується різний рівень їх впливу на розвиток національного ринку.

Центральним органом регулювання ринків НФП є Нацкомфінпослуг. Створення цього органу сприяло систематизації інформації про функціонування та результати діяльності ринків НФП у регіонах України. Необхідно зазначити, що до 2007 р. регіональні органи статистики комплексно збирали та публікували у своїх щорічниках інформацію про діяльність страховиків та їх балансових структурних підрозділів, що зареєстровані чи/та розміщені в регіоні. Після прийняття змін до законодавства України [83] фінансові установи і надалі продовжували надавати свої фінансові звіти до управлінь статистики, однак, починаючи з 2008 р., у статистичних збірниках ця інформація не відображалась у зв'язку з її конфіденційністю. Щодо інших учасників ринків НФП така інформація не публікувалась та не оброблялась органами статистики. Загалом, єдиною відкритою інформацією, що може бути отримана з органів статистики, є інформація про кількість зареєстрованих кредитних спілок (КС) та недержавних пенсійних фондів (НПФ) у розділах стосовно кількості установ і організацій, внесених до ЄДРПОУ [348, с. 70]. Інформація про кількість страхових компаній (СК) у цих розділах не є доступною, адже вони згруповані відповідно до виду господарських товариств і окремо не виділяються. Кількість внесених до реєстру органів статистики небанківських установ не відповідає актуальній ситуації на ринку, адже НФУ є тільки та, що внесена до Державного реєстру фінансових установ України, що ведеться Нацкомфінпослуг. Тому, наприклад, наявність великої кількості КС у органах статистики України [348, с. 71] свідчить про незавершеність процесу ліквідації великої кількості КС в Україні. Це саме стосується і СК, НПФ тощо. В

цілому необхідно констатувати, що єдину достовірну інформацію про функціонування НФУ України має Нацкомфінпослуг. Внаслідок відсутності правонаступництва цього органу у відкритому доступі не міститься інформації про функціонування регіональних ринків НФП України.

Доступ населення до НФП забезпечується широко розгалуженою мережею структурних підрозділів фінансових установ. За даними Нацкомфінпослуг [83; 122; 162], станом на кінець 2016 р. діяло 2125 НФУ, а також 9484 структурні підрозділи у регіонах України (Додаток Д). Найбільшу кількість структурних підрозділів мають ломбарди – 6101 од., що становить 63,0% всіх структурних підрозділів, 1298 од. (13,4%) становлять структурні підрозділи СК, а кредитні установи здійснюють свою діяльність через 1760 структурних підрозділів, що становить 18,2% всіх структурних підрозділів. Висока частка кількості філій ломбардів пояснюється активним попитом на ломбардні послуги, що пов'язано зі складністю доступу споживачів до банківських кредитів, адже на кінець 2014 р. та у 2015 р. банківські установи фактично припинили споживче кредитування [376], що спричинило зміщення пріоритетів до ломбардних установ.

З даних Додатку Д випливає, що найбільший абсолютний приріст зареєстрованих фінансових установ спостерігається у м. Києві (+781 установа), Дніпропетровській (+389 установ), Київській (+174), Одеській (+153) та Харківській (+143) областях. У той же час кількість структурних підрозділів НФУ кардинально скоротилася до 2013-2015 рр. у АРК та м. Севастополь внаслідок приєднання півострова, скоротившись на 307 од. та 61 од. відповідно. Це є реакцією ринку на рішення Нацкомфінпослуг про припинення діяльності фінансових установ в АРК [168; 260]. Ліквідація структурних підрозділів у часовому аспекті є швидшою процедурою порівняно з ліквідацією НФУ, тому скорочення структурних підрозділів фінансових установ на території півострова у 2014-2015 р. є реакцією ринку на рішення Нацкомфінпослуг [168; 260].

Зростання як кількості зареєстрованих фінансових установ на 15 од., так і кількості структурних підрозділів на 1852 од. свідчить про підвищення інституційного забезпечення функціонування ринків НФП у регіонах України. Негативні тенденції зниження присутності НФУ спостерігаються в першу чергу на тимчасово окупованих територіях АРК (-368 установ та структурних підрозділів), у Луганській (-102 од.) та Донецькій (-241 од.) областях.

Дані Нацкомфінпослуг [83; 122; 162] свідчать, що фінансовим центром України вважається м. Київ, і це підтверджується високою часткою зареєстрованих у столиці НФУ (Додаток Е).

З даних Додатку Е випливає, що у 2016 р. у столиці було зареєстровано 52,5% всіх НФУ, тут функціонує більше 14,1% структурних підрозділів. Можна констатувати, що у 2016 р. 21,0% усіх фінансових установ та їх структурних підрозділів проводять діяльність у м. Києві. Високий рівень інституційного забезпечення функціонування ринків НФП у 2015 р. спостерігається у Дніпропетровській (11,8%), Харківській (7,1%) та Донецькій (5,7%) областях. Найменша кількість НФУ та їх структурних підрозділів припадає на АР Крим (0,5%) та м. Севастополь (0,3%). Досліджуючи регіональні ринки НФП, необхідно врахувати складність доступу до інформації про їх функціонування, тому що єдиним розпорядником цієї інформації є Нацкомфінпослуг, який формує внутрішню звітність у такому розрізі тільки щодо страхового ринку, ринків кредитної кооперації та НПЗ.

Ведення статистичної інформації локального масштабу пояснюється високою часткою операцій ринків НФП, що припадають саме на ці сегменти. Статистичні дані Нацкомфінпослуг дозволяють зробити висновок про лідерство ринку страхування серед інших ринків НФП, на який у 2014 р. припадало 47,5% активів вибраних небанківських установ (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Динаміка активів страховиків, кредитних кооперативів та недержавних пенсійних фондів в активах учасників ринків НФП України*

Показники	Значення показників по роках													Зміна 2016/2004, %
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Всього активи НФП, млрд. грн.	21,71	25,19	33,88	44,47	61,67	62,85	69,86	80,09	100,79	124,96	147,82	162,82	160,90	741,1
Активи СК, млрд. грн.	20,01	20,92	23,99	32,21	41,93	41,97	45,23	48,12	56,22	66,39	70,26	60,73	56,08	280,2
Активи КС, млрд. грн.	0,87	1,94	3,24	5,26	6,06	4,22	3,43	2,39	2,66	2,60	2,34	2,06	2,03	233,5
Пенсійні активи, млрд. грн.	0,01	0,05	0,14	0,28	0,61	0,86	1,14	1,39	1,66	2,09	2,47	1,98	2,14	20368,6
Частка СК в активах, %	92,18	83,04	70,82	72,44	67,99	66,78	64,75	60,09	55,78	53,13	47,53	37,30	34,85	-57,33

Продовження табл. 6.10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Частка КС в активах, %	4,01	7,69	9,57	11,83	9,83	6,71	4,91	2,98	2,64	2,08	1,58	1,27	1,26	-2,75
Частка НПФ в активах, %	0,05	0,18	0,42	0,63	0,99	1,37	1,64	1,73	1,65	1,67	1,67	1,22	1,33	1,28
Частка НФУ у загальному, %	96,2	90,9	80,8	84,9	78,8	74,9	71,3	64,8	60,1	56,9	50,8	39,8	37,4	-58,8

** Джерело: побудовано і розраховано автором*

З даних табл. 6.10 випливає, що останні 12 років частка страховиків у активах НФУ істотно скоротилась з 92,2% у 2004 р., що пояснюється активним зростанням присутності на ринку фінансових, факторингових компаній та ломбардів. Поява нових учасників на ринку НФП сприяла його деконцентрації і розвитку інших небанківських ринків. Загалом на страховий ринок, ринок кредитної кооперації та ринок НПЗ у 2014 р. припадало половина всіх ринків НФП, а у 2015-2016 рр. – майже 40% ринку, що є репрезентативною вибіркою, адже дозволяє розглядати ці ринки багатоаспектно.

Узагальнені дані про функціонування локальних ринків страхування, кредитного кооперування та НПЗ збираються, обробляються та публікуються починаючи з 2006 р. Саме тому функціонування регіональних ринків НФП доречно розглядати у контексті впливу глобальної фінансової кризи. Більшість вітчизняних дослідників виділяють такі етапи новітнього розвитку фінансового ринку: передкризовий період (до 2008 р.), кризовий (2008-2009 рр.) та посткризовий (починаючи з 2010 р. і до сьогодні). Погоджуючись із такою періодизацією розвитку ринків НФП, пропонується для аналізу такий ретроспективний поділ: період 2006-2009 рр., який включає роки активного росту досліджуваного ринку та активну фазу кризи 2008-2009 рр., а також період відновлення, що охоплює період 2010-2016 рр.

Динамічний розвиток аналізованих ринків НФП у передкризові і навіть у кризові 2008-2009 рр. демонструють дані табл. 6.11. З даних табл. 6.11 видно, що найвищі темпи приросту кількості фінансових установ зафіксовані у Луганській області (+37,6%) та м. Києві та Київській області (+31,1%). Високий темп росту кількості НФУ відмічається у Дніпропетровській (+19,3%), Запорізькій (+17,7%), Донецькій (+15,1%) та Одеській (+10,7%) областях, в яких ця позитивна тенденція пояснюється суттєвим зростанням кількості структурних підрозділів страховиків.

Таблиця 6.11

Динаміка загальної кількості зареєстрованих у регіонах України СК, їх структурних підрозділів, КС та НПФ*

Регіон (область)	Кількість СК, КС, НПФ та їх структурних підрозділів по роках, одиниць											Зміна за період:	
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Абс.	%
АРК та м. Севастополь	154	154	169	179	162	168	177	130	37	11	6	-148	-95,9
Вінницька	130	130	85	124	115	115	108	103	103	110	73	-57	-43,6
Волинська	105	102	96	102	95	90	86	79	79	77	51	-54	-51,8
Дніпропетровська	207	222	231	247	250	229	202	160	155	140	97	-110	-53,2
Донецька	225	223	251	259	261	241	214	195	136	92	64	-161	-71,6
Житомирська	93	86	65	88	89	83	78	73	75	76	48	-45	-48,6
Закарпатська	98	94	86	100	102	93	89	90	90	85	57	-41	-41,9
Запорізька	147	151	171	173	172	153	135	126	122	120	82	-65	-44,2
Івано-Франківська	120	116	105	114	114	102	104	96	95	91	67	-53	-44,6
Кіровоградська	94	64	62	87	85	78	77	76	77	73	44	-50	-53,3
м. Київ та Київська	594	687	760	779	736	708	682	662	642	641	480	-114	-19,1
Луганська	149	152	164	205	194	180	142	135	87	57	43	-106	-71,2
Львівська	208	159	161	205	190	185	160	152	153	149	105	-103	-49,7
Миколаївська	97	59	69	98	88	80	81	76	77	75	48	-49	-50,2
Одеська	187	152	167	207	194	186	184	174	170	152	101	-86	-46,1
Полтавська	140	130	105	138	128	115	118	111	111	110	72	-68	-48,7
Рівненська	95	92	91	95	91	86	83	80	83	81	53	-42	-44,7
Сумська	95	79	68	88	90	81	82	78	76	79	51	-44	-46,2
Тернопільська	106	103	90	97	94	91	86	84	85	85	61	-45	-42,7
Харківська	187	177	178	184	170	166	169	169	159	151	108	-79	-42,3
Херсонська	103	81	75	101	92	88	85	81	82	78	52	-51	-49,3
Хмельницька	112	109	100	114	111	109	109	107	103	101	70	-42	-37,7
Черкаська	145	141	135	130	120	110	108	103	102	102	68	-77	-53,2
Чернівецька	71	71	67	67	66	66	60	59	63	60	42	-29	-40,3
Чернігівська	123	110	99	115	132	105	101	100	99	99	68	-55	-45,1
Всього	3785	3644	3650	4096	3941	3708	3520	3299	3061	2895	2009	-1776	-46,9

* Джерело: побудовано і розраховано автором

З даних табл. 6.11 випливає, що незважаючи на кризові явища, певна частина регіональних ринків НПФ показали динамічний розвиток. У таких регіонах, як АРК та м. Севастополь, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області, м. Київ та Київська область, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська області відзначається приріст кількості НФУ навіть у кризові 2008-2009 рр. Тобто у 40% регіонів України у період фінансової кризи відбувається активне їх просування (табл. 6.12).

Таблиця 6.12

**Щорічні темпи приросту кількості НФУ
в регіонах України у 2007-2016 рр.***

Регіони	Темпи приросту кількості НФУ (до попереднього року, %)									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
АРК та м.Севастополь	0,0	9,7	5,9	-9,5	3,7	5,4	-26,6	-71,5	-70,3	-43,0
Вінницька	0,0	-34,6	45,9	-7,3	0,0	-6,1	-4,6	0,0	6,8	-33,3
Волинська	-2,9	-5,9	6,3	-6,9	-5,3	-4,4	-8,1	0,0	-2,5	-34,2
Дніпропетровська	7,2	4,1	6,9	1,2	-8,4	-11,8	-20,8	-3,1	-9,7	-30,7
Донецька	-0,9	12,6	3,2	0,8	-7,7	-11,2	-8,9	-30,3	-32,4	-30,6
Житомирська	-7,5	-24,4	35,4	1,1	-6,7	-6,0	-6,4	2,7	1,3	-37,1
Закарпатська	-4,1	-8,5	16,3	2,0	-8,8	-4,3	1,1	0,0	-5,6	-33,1
Запорізька	2,7	13,2	1,2	-0,6	-11,0	-11,8	-6,7	-3,2	-1,6	-31,6
Івано-Франківська	-3,3	-9,5	8,6	0,0	-10,5	2,0	-7,7	-1,0	-4,2	-26,9
Кіровоградська	-31,9	-3,1	40,3	-2,3	-8,2	-1,3	-1,3	1,3	-5,2	-39,9
м.Київ та Київська	15,7	10,6	2,5	-5,5	-3,8	-3,7	-2,9	-3,0	-0,2	-25,1
Луганська	2,0	7,9	25,0	-5,4	-7,2	-21,1	-4,9	-35,6	-34,5	-24,7
Львівська	-23,6	1,3	27,3	-7,3	-2,6	-13,5	-5,0	0,7	-2,6	-29,8
Миколаївська	-39,2	16,9	42,0	-10,2	-9,1	1,3	-6,2	1,3	-2,6	-35,6
Одеська	-18,7	9,9	24,0	-6,3	-4,1	-1,1	-5,4	-2,3	-10,6	-33,7
Полтавська	-7,1	-19,2	31,4	-7,2	-10,2	2,6	-5,9	0,0	-0,9	-34,7
Рівненська	-3,2	-1,1	4,4	-4,2	-5,5	-3,5	-3,6	3,8	-2,4	-35,2
Сумська	-16,8	-13,9	29,4	2,3	-10,0	1,2	-4,9	-2,6	3,9	-35,3
Тернопільська	-2,8	-12,6	7,8	-3,1	-3,2	-5,5	-2,3	1,2	0,0	-28,5
Харківська	-5,3	0,6	3,4	-7,6	-2,4	1,8	0,0	-5,9	-5,0	-28,5
Херсонська	-21,4	-7,4	34,7	-8,9	-4,3	-3,4	-4,7	1,2	-4,9	-33,0
Хмельницька	-2,7	-8,3	14,0	-2,6	-1,8	0,0	-1,8	-3,7	-1,9	-30,9
Черкаська	-2,8	-4,3	-3,7	-7,7	-8,3	-1,8	-4,6	-1,0	0,0	-33,5
Чернівецька	0,0	-5,6	0,0	-1,5	0,0	-9,1	-1,7	6,8	-4,8	-29,4
Чернігівська	-10,6	-10,0	16,2	14,8	-20,5	-3,8	-1,0	-1,0	0,0	-31,8
Всього	-3,7	0,2	12,2	-3,8	-5,9	-5,1	-6,3	-7,2	-5,4	-30,6

* Джерело: побудовано і розраховано автором

Дані табл. 6.12 показують скорочення кількості НФУ в середньому на $\frac{1}{3}$, що пояснюється продовженням цієї тенденції в усіх регіонах України. Таке скорочення кількості зареєстрованих фінансових установ та їх структурних підрозділів у посткризовий період пояснюється наступним:

1. Оптимізацією мережі структурних підрозділів страховиків через перетворення балансових у безбалансові, проведення роботи тільки через страхових агентів чи точки продажу.

2. Істотним скороченням кількості кредитних кооперативів внаслідок порушення кримінальних справ проти великої кількості їх керівників (КС «Перше кредитне товариство», КС «Україна», КС «Морське кредитне товариство», КС «Альянс-Інвест», «Тринадцята Зарплата», КС «Мрія» тощо [83, с. 69]), які вважалися системоформуючими не тільки на регіональних

ринках (наприклад, активи КС «Перше кредитне товариство» в передкризові роки становили близько 17% усіх активів КС України [162]).

3. Активним проведенням Держфінпослуг (Нацкомфінпослуг) інспекційної діяльності, за результатами якої приймалися рішення про виключення з Державного реєстру фінансових установ (тільки у 2008-2010 рр. було виключено 387 фінансових установ та припинено чи анульовано 829 ліцензій). Найбільш поширеною причиною приймання такого рішення була відсутність фінансової установи за місцезнаходженням, заявленим у Свідоцтві фінансової установи. Більшість таких перевірок було здійснено через масові скарги вкладників щодо неповернення вкладів та за зверненнями МВС і органів прокуратури.

У Додатку Ж подано інформацію про зміну обсягів ринків страхування, кредитної кооперації та недержавного пенсійного забезпечення в регіонах України.

Дані Додаток Ж свідчать про динамічний розвиток досліджуваних ринків у 2006-2008 рр., адже обсяги наданих послуг за цей період зросли на 78,8%. Незважаючи на загальну позитивну динаміку росту ринків у цей період, відмічалось їх скорочення у Рівненській (-17,2%) і Луганській (-31,0%) областях. Основна причина скорочення ринків НФП вбачається у звуженні страхового ринку.

Розглядаючи динаміку регіональних ринків НФП у кризовий та посткризовий періоди, необхідно констатувати, що найбільш відчутним є негативний вплив фінансової кризи на ринки НФП Запорізької та Черкаської областей, в яких за період 2009-2014 рр. спостерігається постійна динаміка скорочення ринків, внаслідок чого їх обсяг у 2014 р. становив менше половини (48%) показника 2008 р.

На основі проведеного дослідження можна узагальнити інформацію про стан відновлення регіональних ринків НФП, групуючи регіони залежно від темпів росту обсягів наданих послуг у кризовий та посткризовий періоди. Це групування подано у табл. 6.13. Запропоновано класифікувати регіони, розмістивши їх у трьох групах: динамічно розвинуті, загальмовані та аутсайтери. У групі динамічно розвинутих знаходяться ті, обсяг ринку яких у посткризові роки зміг перевершити чи досягти аналогічного показника 2008 р. До групи загальмованих віднесено регіони, в яких скорочення ринку НФП за аналогічний період становило менше 50%, а до аутсайдерів – в яких цей показник є більшим за зазначений вище.

Таблиця 6.13

**Групування регіонів України залежно від динаміки відновлення надання
послуг НФУ у 2008-2016 рр., %***

№ з/п	Регіони (області)	Показник темпу росту 2008-2016	Частка на ринку НФП у 2008	Частка на ринку НФП у 2016	Зміна частки за 2008-2016 рр.
	Динамічно розвинуті	65,59	60,16	88,51	28,35
1	Запорізька	51,01	2,34	3,15	0,80
2	Івано-Франківська	41,74	0,80	1,01	0,21
3	м. Київ та Київська	76,48	48,33	75,78	27,45
4	Дніпропетровська	8,12	6,66	6,40	-0,26
5	Житомирська	16,34	0,33	0,34	0,01
6	Сумська	4,03	0,24	0,22	-0,02
7	Хмельницька	6,45	0,48	0,46	-0,03
8	Чернівецька	6,55	0,37	0,35	-0,02
9	Херсонська	49,6	0,61	0,81	0,20
	Загальмовані	-28,46	8,35	5,30	-3,04
1	Вінницька	-26,45	0,81	0,53	-0,28
2	Полтавська	-4,87	1,43	1,21	-0,22
3	Кіровоградська	-18,99	0,42	0,30	-0,12
4	Львівська	-42,06	2,84	1,46	-1,38
5	Тернопільська	-8,84	0,59	0,48	-0,11
6	Закарпатська	-45,41	1,05	0,51	-0,54
7	Волинська	-32,75	0,70	0,42	-0,28
8	Чернігівська	-11,50	0,50	0,40	-0,11
	Аутсайтери	-77,89	31,49	6,19	-25,31
1	АР Крим та м.Севастополь	-99,99	1,41	0,00	-1,41
2	Донецька	-82,2	10,29	1,63	-8,66
3	Луганська	-73,89	1,36	0,32	-1,05
4	Миколаївська	-56,25	0,78	0,30	-0,47
5	Одеська	-76,14	8,96	1,90	-7,06
6	Рівненська	-61,90	0,82	0,28	-0,55
7	Харківська	-77,36	5,95	1,20	-4,76
8	Черкаська	-66,9	1,92	0,57	-1,35

* Джерело: побудовано і розраховано автором

Аналіз табл. 6.13 засвідчив, що до регіонів, які динамічно розвиваються, належить 9 областей (Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька і Херсонська області) та м. Київ, середній показник приросту яких у кризовий та посткризовий роки становив 65,6% і частка ринків НФП, що на них припадає, зросла на 28,4% з 60,2% у 2008 р. до 88,5% у 2016 р. Найбільш суттєве зростання ринкової частки відбулося у м. Києві та Київській області – 27,5%, що становить 85,6% групи. Фактично, локомотивом росту регіональних ринків НФП є м. Київ і Київська область.

Частка загальмованих регіонів (Вінницька, Полтавська, Кіровоградська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Волинська та Чернігівська області) на ринках НФП за досліджувані роки скоротилася на 3%, причому найбільших втрат зазнав ринок Львівської області, скоротившись на 1,4%. Середній темп скорочення ринків НФП регіонів цієї групи становив 28,5%.

Групу аутсайдерів формують АРК та м. Севастополь, Донецька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Харківська та Черкаська області, частка яких на ринку НФП скоротилася на 25,3% – з 31,5% у 2008 р. до 6,2% у 2016 р. Найбільш істотне скорочення відбулося на регіональних ринках НФП АРК та м. Севастополь, Донецької та Харківської областей, обсяг ринків яких за цей період звузився на 99,9%, 82,2% та 73,9% відповідно і свідчить про вкрай складний стан їхнього функціонування. В цілому середній темп скорочення ринку НФП групи аутсайдерів у кризовий та посткризовий роки становив 77,9%, що свідчить про існування системної кризи, характерної для регіональних ринків НФП. Однією з основних причин прояву та системної дії кризових явищ на регіональних ринках НФП є проведення військових дій на Донбасі та приєднання АРК РФ.

Продовження бойових дій призведе до подальшого звуження ринків небанківських фінансових послуг у регіоні. Низька привабливість регіону з точки зору залучення фінансових ресурсів учасників ринків спричинить поетапне закриття та ліквідацію регіональних фінансових установ і структурних підрозділів інорегіональних установ. Збереження ринків НФП відбудеться лише на тих територіях Донбасу, на яких не проводиться АТО та активні бойові дії. Страховики, зареєстровані у цих областях, проводитимуть свою діяльність в інших регіонах України, у такий спосіб намагаючись забезпечувати свою платоспроможність в умовах тотального скорочення ринків.

ПІСЛЯМОВА

У монографії комплексно розглянуто актуальні питання оцінки фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів у контексті децентралізаційних процесів, які відбуваються в Україні, через призму глобалізаційних та євроінтеграційних впливів, що дало змогу констатувати наявні проблеми та необхідність пошуку й обґрунтування теоретико-методологічних та практичних аспектів вдосконалення механізмів і фінансових інструментів забезпечення розвитку регіонів та фінансової самостійності територіальних громад.

Теоретичне узагальнення методичних і практичних аспектів фінансового забезпечення регіональної політики дозволило систематизувати фінансові механізми та розкрити інструментарій регулювання регіонального розвитку на макро-, мезо- та мікрорівнях. До ресурсної бази фінансування регіонального розвитку, що досліджувалися в процесі науково-дослідної роботи, віднесено: бюджетні ресурси (зокрема кошти державного фонду регіонального розвитку, власні ресурси місцевих бюджетів), інвестиційні ресурси (фінансові ресурси підприємств, організацій та приватних підприємців; ресурси, залучені фінансово-кредитними установами; іноземні інвестиції), ощадні ресурси населення регіону.

Збалансований розвиток будь-якої економічної системи неможливий без створення безпечних умов функціонування. З цих позицій досліджено проблематику зміцнення фінансової основи розвитку регіонів як складової політики забезпечення економічної безпеки та одного з найважливіших напрямів децентралізації влади в Україні. Розглянуто сутність, чинники та індикатори фінансової безпеки регіонального розвитку та запропоновано напрями оптимізації рівня фінансової безпеки підприємств регіону, можливості

безпечного використання потенціалу фондового ринку для фінансового забезпечення місцевих громад.

Проведений аналіз фінансового забезпечення регіонального розвитку засвідчив низький рівень дієвості бюджетних механізмів та їх невідповідність принципам регіональної політики України в частині забезпечення фінансової самостійності та рівномірного розвитку регіонів; виявлено недоліки міжбюджетних відносин та неефективність використання власного фінансового потенціалу регіонів, що вказує на необхідність модернізації системи бюджетного регулювання регіонального розвитку та якісної зміни пріоритетів, оскільки часткові зміни у формуванні дохідної й видаткової частин державного й місцевих бюджетів не дозволяють досягнути цілей регіонального розвитку.

Доведено, що в умовах дефіциту бюджетних ресурсів слід активізувати використання позабюджетних коштів для фінансування проектів регіонального розвитку, зокрема незадіяного фінансового потенціалу підприємств, фінансово-кредитних установ, які функціонують в регіоні, а також домогосподарств. Однак залучення зазначених фінансових резервів є можливим лише у разі створення належного інвестиційного клімату та сприятливого бізнес-середовища в регіоні.

Процес бюджетної децентралізації реалізується, зокрема, через створення об'єднаних територіальних громад. У монографії акцентовано увагу на проблемах формування самодостатніх територіальних об'єднань шляхом підвищення їх фінансової та економічної спроможності. Аналіз реалізації бюджетної децентралізації в діючих ОТГ обґрунтовано доводить доцільність змін, які впроваджуються в об'єднаних територіальних громадах та передбачають реалізацію принципів субсидіарності, повсюдності місцевого самоврядування, фінансової самодостатності територіальних громад та широке застосування механізмів демократії. Аргументовано важливість узгодженої діяльності суб'єктів різних рівнів і сфер щодо фінансового забезпечення розвитку територіальних громад та роль органів місцевого самоврядування у цьому процесі.

Акцентовано на важливості сприяння розвитку регіонально орієнтованої банківської системи задля зміцнення фінансового потенціалу регіону. Запропонована нова концепція розвитку регіональних банків, яка базується на раціональному взаємозв'язку і взаємодії банківського та реального секторів економіки на регіональному рівні та дає можливість забезпечити якісний і прозорий контроль грошових потоків підприємств регіону та контроль за цільовим використанням грошових коштів місцевих бюджетів.

Першочерговими заходами для реалізації політики регіонального розвитку банківської системи мають стати вдосконалення законодавчої бази (запровадження трирівневої схеми побудови банківської системи й врегулювання термінів «регіональний банк», «місцевий банк», «комунальний банк») та реалізація фінансових стимулів для діяльності регіональних та місцевих банків (зменшення нормативу адекватності регулятивного капіталу та норми обов'язкового резервування за депозитними операціями, надання певних преференцій та пільг тощо).

Встановлено, що основною причиною фінансової слабкості регіонів стала неможливість концентрації коштів для фінансування пріоритетних інвестиційних проектів і заходів регіонального розвитку. Тому до першочергових завдань суб'єктів управління фінансовим забезпеченням регіональної політики віднесено здатність регіону акумулювати та ефективно використовувати власний фінансовий потенціал. Запропоновано новий підхід до міжрегіонального перерозподілу бюджетних ресурсів, який дозволить дотримуватися принципу бездефіцитності перерозподілу коштів між місцевими бюджетами, мінімізації залучення коштів державного бюджету та забезпечить стимулювання регіону до саморозвитку.

Важливим напрямом нарощення фінансового потенціалу регіону є формування стратегії регіонального розвитку на інноваційних засадах. Зважаючи на євроінтеграційні процеси, регіональна інноваційна політика повинна використовувати такі фінансово-організаційні інструменти, які довели свою ефективність у провідних країнах ЄС: оцінка та аналіз стану регіону, формування та реалізація програм та проектів розвитку регіону, сприяння залученню коштів для фінансування інноваційної діяльності з різних джерел, формування ефективної податкової політики, формування інноваційних технологій у сфері управління.

Серед запропонованих механізмів реалізації фінансової політики збалансованого розвитку регіону, крім реформування бюджетної та податкової систем, зокрема розглянуто програми транскордонного співробітництва як інструменту фінансування регіонального розвитку в умовах процесів євроінтеграції, запровадження моделі партисипативного бюджетування, окремі фінансові інструменти стимулювання розвитку депресивних територіальних громад регіону, дієві фінансові інструменти розвитку малого бізнесу в регіоні, механізм забезпечення сталого розвитку регіональних ринків банківських та небанківських фінансових послуг в умовах новітніх інституційних змін, що в

комплексі повинно дати потужний поштовх до підвищення фінансової спроможності регіонів та його фінансової стійкості в умовах нестабільного глобального та макросередовища.

Представлені в монографії положення, висновки й рекомендації мають вагомим практичне значення та адресну спрямованість. Практичне значення отриманих результатів наукового дослідження щодо оцінювання фінансового забезпечення регіонального розвитку, підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів регіону, удосконалення небюджетних механізмів полягає у тому, що вони можуть слугувати основою для розробки стратегій та регіональних програм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Одержані результати наукового дослідження використовуються в науковій діяльності професорсько-викладацького складу економічного факультету та в навчальному процесі ДВНЗ «Ужгородський національний університет», зокрема при підготовці аспірантів, написанні курсових та дипломних робіт бакалаврів та магістрів, а також у викладанні навчальних дисциплін «Фінанси», «Місцеві фінанси», «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Регіональна економіка», «Управління фінансовою безпекою».

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Деякі питання використання коштів для реалізації проектів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України / Постанова Кабінет Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1068. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-2015-%D0%BF>.
3. Деякі питання використання коштів у сфері енергоефективності та енергозбереження / Постанова Кабінет Міністрів України від 17.10.2011 р. № 1056. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1056-2011-%D0%BF>.
4. Деякі питання реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 року № 688–р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua>.
5. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями / Конвенція Ради Європи від 21.05.1980 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування / Хартія Ради Європи від 15.10.1985 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
7. Інструкція щодо застосування класифікації кредитування бюджету / Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12>.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм, які виконуються розпорядниками коштів місцевих бюджетів / Лист Міністерства фінансів України від 19.09.2013 р. № 31–05110–14–5/27468. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/legislation/zakonodavstvo-z-rmc/ocinka-byudzhethnyh-program>.

10. Методика формування спроможних територіальних громад / Постанова Кабінету міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
11. Методичні рекомендації щодо переліку підтвердних документів для реєстрації бюджетних зобов'язань та проведення платежів / Постанова Державної Казначейської служби України від 29.04.2013 р. № 68. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DKU1283.html.
12. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Про банки і банківську діяльність / Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
14. Про бюджетну систему України / Закон України від 29.06.1995 р. № 512-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
15. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин / Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-9>.
16. Про внесення змін до наказу Держкомстату від 29.11.2000 №383 / Наказ Державного комітету статистики України від 27 липня 2007 р. № 259. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/re14167?an=2&ed=2007_07_2.
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи / Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.
18. Про внесення змін до Правил складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання / Наказ Міністерства фінансів від 30.09.2016 р. № 860. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1387-16>.
19. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів / Наказ Міністерства фінансів від 26.08.2014 р. № 836. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14>.
20. Про добровільне об'єднання територіальних громад / Закон України від 05.02.2015 р. №157-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
21. Про засади державної регіональної політики / Закон України від 05.02.2015 р. 156-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
22. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року / Постанова Кабінету міністрів України від 06.08.2014 № 385. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
23. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 року № 1001-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
24. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету / Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р. № 57. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0086-02>.
25. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад / Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p>.
26. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм / Наказ Міністерства фінансів від 17.05.2011 р.

- № 608. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/legislation/zakonodavstvo-z-pmc/ocinka-byudzhetnyh-program>
27. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних / Постанова Кабінет Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF>.
28. Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань / Закон України від 01.07.2004 р. № 1953-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1953-15>.
29. Про місцеве самоврядування в Україні / Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-vr>.
30. Про місцеві податки і збори / Декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 р. № 56-93. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
31. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери / Постанова Кабінет Міністрів України від 30.09.2002 р. № 1298. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF>.
32. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України / Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.
33. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування / Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/452/97-vr>
34. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Закон України від 16.09.2014 №1678-VII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
35. Про співробітництво територіальних громад / Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
36. Про статус гірських населених пунктів в Україні / Закон України від 15.02.1995 р. № 57/95 ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56/95-vr>.
37. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі / Розпорядження Кабінет Міністрів України від 14.09.2002 р. № 538-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80>.
38. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 308-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-p>.
39. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
40. Про умови оплати праці осіб, які працюють у гірських районах / Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.1995 р. № 648 ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648-95-p>.

41. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» / Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
42. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» / Угода Верховної Ради України від 27.11.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

Навчально-наукові видання

43. «Complementary currency», або ж місцеві гроші: що це таке, яка від них користь і де краще застосовувати цю схему в Україні?. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/print/Pro-Contra/9772-complementary-currency-abo-zh-mistsevi-groshi-scho-tse-take-jaka-vid-nikh-korist-i-de-krasche-zastos.html>.
44. Abramson D. A. Simulated Annealing Code for General Integer Linear Programs / D. Abramson, M. Randall // *Annals of Operations Research*. – 1999. – V. 86. – 3–24 pp.
45. Albrecht S., Travaglione A. Trust in public-sector senior management / S. Albrecht, A. Travaglione // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2003. – Vol. 14. – No. 1. – 76–92 pp.
46. Banks in Switzerland. Current issue and description. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.snb.ch/en/i/about/stat/statrep/id/statpub_bankench.
47. Boros E. Pseudo-Boolean optimization / E. Boros, P. Hammer // *Discrete Applied Mathematics*, 2002. – № 123. – 1–3 pp.
48. Braun von J. Does decentralization serve the poor? / J. von Braun, U. Grote (eds.) // *Managing fiscal decentralization*. – London: Routledge, 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2000/fiscal/vonbraun.pdf.
49. Caf documentos de trabajo caf working papers the pillars of fiscal decentralization. – 2008, Bahl, Roy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.caf.com/media/3961/200807Bahl.pdf>.
50. CHIEMGAUER: Startseite. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chiemgauer.info/>.
51. Collom Ed. Community Currency in the United States: The Social Environments in Which it Emerges and Survives / Ed. Collom // *Environment and Planning*. – Volume 37 (9). – 2005. – 1565–1587 pp.
52. Connolly D. General Purpose Simulated Annealing / D. Connolly // *The Journal of the Operational Research Society: Mathematical Programming in Honour of Ailsa Land*, May 1992. – 1992. – V. 43, № 5. – 495–505 pp.
53. Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community // *Official Journal of the European Communities*. – 2002. – Vol. 45. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu>.
54. Cook J., Wall T. New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfillment / J. Cook, T. Wall // *Journal of Occupational Psychology*. – 1980. – Vol. 53. – 39–52 pp.
55. Decentralization // *Merriam-Webster*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.merriam-webster.com/dictionary/decentralization.
56. European Commission, 2015. Low carbon technology. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/clima/policies/lowcarbon_en.
57. Eurostat regional yearbook 2014: Eurostat statistical book // Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. – 334 p. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5785629/KS-NA-14-001-EN.PDF/e3ae3b5c-b104-47e9-ab80-36447537ea64>.

58. Finanse publiczne a prawo finansowe. Wyd. 2 / C. Kosikowski, E. Ruśkowski (red.). – Warszawa: Dom wydawniczy ABC, 2006. – 163 s.
59. Goddard A. Budgetary practices and accountability habitus: A grounded theory / A. Goddard // Accounting, Auditing, & Accountability Journal. – 2004. – Vol. 17. – № 4. – 543–557 pp.
60. Litvack J. What is Decentralization? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html.
61. Masgrave R. A. The Theory of Public Finance / R.A. Masgrave. – McGraw–Hill Book Company, Inc., 1959. – 628 p.
62. Medema, S. G. Mill, Sidgwick, and the Evolution of the Theory of Market Failure. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.utilitarian.net/sidgwick/about/2004070102.pdf>.
63. Oates W. E. Fiscal Federalism / W. E. Oates. – New York, 1972. – 318 p.
64. Ruśkowski E. Finanse lokalne po akcesji, 2 wyd / E. Ruśkowski, J. Salachna. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2007. – 42 s.
65. Rustow D. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model / D. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – 3 (April).
66. The Global Competitiveness Report 2014–2015. Full Data Edition // World Economic Forum, Geneva, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016–2017_FINAL.pdf.
67. Tiebout Ch. A Pure Theory of Local Expenditures / Ch. Tiebout // Journal of Political Economy. – 1956. – Vol. 64. – № 3. – 416–424 pp.
68. Tiebout Ch. An Economic Theory of Fiscal Decentralization / Ch. Tiebout // Public Finances: Sources, and Utilization. – Princeton, New Jersey, 1961. – 79–96 pp.
69. Verdier D. Moving money: banking and finance in the industrialized world // Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 326 p.
70. Wiktorowska A. Prawne determinante samodzielności gminy. Zagadnienia administracyjne. – Warszawa: LIBER, 2002. – 49 s.
71. Woś T., Stelmach J., Bankowicz M., Grzybowak M. Włydyka Wiedza o społeczeństwie. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2003. – 365 s.
72. WTO Statistical Database. Trade Profiles 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles16_e.pdf
73. Айвазян С. А. Прикладная статистика. Основы эконометрики, том 1 / С. Айвазян, В. Мхитарян. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2001. – 656 с.
74. Александров І. О. Стратегія сталого розвитку регіону: Монографія / І. О. Александров, О. В. Половян, О. Ф. Коновалов, О. В. Логачова, М. Ю. Тарасова // за заг. ред. д.е.н. І. О. Александрова / НАН України. Ін-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2010. – 204 с.
75. Анилионис Г. П. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Анилионис, Н. А. Зотова. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 676 с.
76. Арєф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Арєф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 98–103.
77. Асаул А. Н. Теория и практика организации и проведения подрядных торгов в регионе. – СПб.: Гуманистика, 2005. – 240с.
78. Бабенко В. Г. Страхування фінансових ризиків як механізм надання гарантій суб'єктам підприємницької діяльності / В. Г. Бабенко. – Суми: Вид-во Укр. акад. банк. справи Нац. банку України, 2007. – 21 с.

79. Багмет М. О. Цінність місцевого самоврядування як демократичної форми децентралізації державно-владних повноважень / М. О. Багмет, Т. М. Личко // Наукові праці ЧДУ. Серія «Держ. упр.». – 2009. – № 112. – С. 33–37.
80. Баранова В. В. Сучасні питання проблематики розвитку міжбюджетних відносин в Україні / В. В. Баранова, В. В. Глуценко. – Х.: Константа, 2006. – 116 с.
81. Баранова В.В. Формування дохідної частини місцевих бюджетів / Баранова В. В., Жихор О. Б. // Місцеві фінанси: Підручник / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук., проф. О.Б. Жихор, д-ра екон. наук., проф. О.П. Кириленко. – К.: УБС НБУ, 2015. – С. 145–186.
82. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: Монографія. / О. І. Барановський – К.: КНТЕУ, 2009. – 754 с.
83. Бачо Р. Й. Регіональний розвиток кредитної кооперації в Україні: Монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо, М. Д. Щербан. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – 240 с.
84. Безверхнюк Т. М. Система ресурсного забезпечення регіонального управління: концептуальні засади розбудови і механізми функціонування: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / Т. М. Безверхнюк; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 36 с.
85. Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування / Н. О. Бикадорова // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – С. 145–151.
86. Білик Р. Р. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Р. Р. Білик ; Інст-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України. – Львів, 2017. – 459 с.
87. Білик Р. Фінансове забезпечення регіонального розвитку в Україні в контексті децентралізації / Р. Білик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 43–48.
88. Білоглазова Н. О., Галуцько В. В., Короєд С. О. Адміністративно-правовий статус центральних банків країн-учасниць Європейського Союзу: монографія / Н. Білоглазова, В. Галуцько, С. Короєд. – Херсон: Грін Д. С., 2015. – 176 с.
89. Блажевич О. Г. Финансовая безопасность предприятий: определение, минимально необходимого уровня / О. Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 3. – С. 25–31.
90. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Ника–Центр, Эльга, 2006. – 776 с.
91. Бланк И. А. Управление инвестициями предприятия / И. А. Бланк. – К.: НикаЦентр, 2003. – 480 с.
92. Бланк, И. А. Управление финансовой стабилизацией предприятия / И. А. Бланк. – К: Вид-во «Ника – Центр», «Эльга», 2003. – 496 с.
93. Бойко Є. І, Войцеховський В. Б., Горин М. П. Інвестування структурних реформувальних промисловості регіону // НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. – 160 с.
94. Бородин Е. И. Финансы предприятий: учебн. пособ. / Е. И. Бородин, Ю. С. Голикова, Н. В. Колчина / под ред. Е. И. Бородиной. – М.: Изд-во «Банки и биржи», ЮНИТИ, 1995. – 208 с.
95. Булеца Н. В. Напрями фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України. Реформування економіки: досвід ЄС та перспективи України, Матеріали доповідей міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2016. – С. 95–99.
96. Булеца Н. В. Особливості процесу партисипативного бюджетування в Україні / Н. В. Булеца // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 148–154.

97. Булеца Н. В. Стимулювання соціально-економічного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: дис кандидата екон. наук: 08.00.05 / Булеца Надія Володимирівна. – Ужгород, 2017. – 272 с.
98. Бурматова О. П. Бюджетная децентрализация как организационная основа системы местного самоуправления / О. П. Бурматова, Т. В. Сумская // Вестник НГУ. Сер.: Соц.-эконом. науки. – 2007. – Т. 7. – Вып. 3. – С. 223–231.
99. Буряк М. І. Адміністративно-фінансова децентралізація як фактор розвитку субрегіональних територіальних громад / М. І. Буряк // Вісник ДДФА. Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 58–65.
100. Буряченко А. Є. Підходи до визначення фінансового нормативу бюджетної забезпеченості / А. Є. Буряченко // Економіка та підприємництво. – 2009. – № 22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
101. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / за заг. Ред. Л.Л. Тарангул; Нац. унів-т ДПС України. – Ірпінь, К.: Фенікс, 2012. – 532 с.
102. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / В. В. Зубенко, І. В. Самчинська, А. Ю. Рудик та ін. // ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2017. – 92 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2016_monitoring_ukr_0.pdf.
103. Бюджетний процес триває. Які проектні норми пропонують для ОТГ? / Децентралізація дає можливості. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/9541>.
104. В Германии наравне с евро ходят 15 местных валют. Bundesbank не возражает. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://money.newsru.com/article/31jan2007/bundes>.
105. В Испании имеют хождение местные валюты. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.espanarusa.com/ru/pedia/article/439519>.
106. Валютна альтернатива: як подолати дефіцит готівки // Журнал Forbes. – № 4. – 15.04.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1391364-valyutna-alternativa-yak-podolati-deficit-gotivki>.
107. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Аналіз впливу бюджетної децентралізації на формування місцевих бюджетів в Україні / В. Варцаба, Е. Мулеса // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». – 2018. – № 2 (10). – С. 26–32.
108. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Оцінка результатів фінансової децентралізації в контексті досягнення громад / В. Варцаба, Е. Мулеса // Актуальні питання економічного розвитку держави та регіонів: теоретичні і практичні аспекти: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2018. – С. 18–21.
109. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Проблеми практичної реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні / В. Варцаба, Е. Мулеса // Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку та права: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2018. – С. 10–13.
110. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Реалізація фінансової децентралізації: виклики та досягнення громад / В. Варцаба, Е. Мулеса // Фаховий науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – 2018. – Вип. 28 (2). – С. 92–97.
111. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Ризики сучасного етапу реформи адміністративно-територіального устрою / В. Варцаба, Е. Мулеса // Актуальні питання економіки, фінансів та сучасного менеджменту: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 2018. – С. 17–20.

112. Варцаба В. І., Чубарь О. Г., Стойка В. С. Методичні підходи до аналізу банківської системи на регіональному рівні / В. І. Варцаба, О. Г. Чубарь, В. С. Стойка // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка. – 2013. – Вип. 1 (38). – С. 69–76.
113. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / О. Василик. – К. : НІОС, 2003. – 416 с.
114. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
115. Ващенко Ю. В. Банківське право: навч. посібник / Ю. В. Ващенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.
116. Верзакова Є. А. Оцінка інвестиційної привабливості галузей виробничої сфери / Є. А. Верзакова // Сучасні проблеми науки. – 2014.– № 8. – С. 23–28.
117. Виклюк М. І. Структура фінансової безпеки регіону та характеристика її складових / М. І. Виклюк // Ефективна економіка. – 2012. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
118. Від кращих армій світу до корупції. Україна в міжнародних рейтингах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/203168>.
119. Возняк Г. В. Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: автореферат... д-ра екон. наук, спец.: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Возняк Г. В. – К.: Ун-т банк. справи, 2018. – 40 с.
120. Возняк Г. В. Особливості формування місцевих бюджетів у контексті забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування (на прикладі Львівської області) / Г. Возняк // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С.96–105.
121. Возняк Г. В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти // Проблеми економіки. – № 2, – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-2_0-pages-253_257.pdf.
122. Волга спіткнувся об Азарова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2011/07/22/292596/view_print.
123. Волохова І. С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / І. С. Волохова. – Одеса: Атлант, 2010. – 233 с.
124. Вороновский Г. К. Генетические алгоритмы, искусственные нейронные сети и проблемы виртуальной реальности / Г. К. Вороновский, К. В. Махотило, С. М. Петрашов, С. А. Сергеев. – Х: Основа, 1997. – С. 107–112.
125. Впровадження інновацій на промислових підприємствах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/ nauka/2018/vprov_innov_2007-2017.pdf.
126. Гаврилов А. И. Региональная экономика и управление. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2002. – 179 с.
127. Гаджиев Ю. А. Неоклассические и кумулятивные теории регионального экономического роста и развития. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://koet.syktsu.ru/vestnik/2008/2008-1/1/1.htm>.
128. Ганущак Ю. І. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» (щодо реформи міжбюджетних відносин): презентація / Ю. І. Ганущак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mx.despro.org.ua:8081/mod/resource/view.php?id=5754>.
129. Гасій О. В. Регіональна банківська система та механізм її функціонування: автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.08 / О. В. Гасій. – Чернівці, 2016. – 21 с.

130. Глухова В. І. Формування доходів місцевих бюджетів у податкоспроможних регіонах / В. І. Глухова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка. – 2013. – Вип. 21. – С. 130–134.
131. Гнилицкая Л. В. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности: Монография. / Л. В. Гнилицкая, А. И. Захаров, П. Я. Прыгунов. – К.: Дорадо–Друк, 2011. – 290 с.
132. Гончаренко М. В. Фінансове забезпечення розвитку територій: теоретичний аспект / М. В. Гончаренко // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/05.pdf>.
133. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. С. Горячева // Економіст. – 2013. – № 8. – С. 65–67.
134. Гринчук Н. Бюджетний процес на місцевому рівні в Україні: правове регулювання, повноваження місцевої влади, участь громадськості / Н. Гринчук. – РАУСІ, 2015. – 45 с.
135. Гриценко О. А. Нормальне суспільство як основа соціальної держави / О. А. Гриценко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2012. – № 3 (10). – С. 148–165.
136. Данилишин Б. Децентралізація управління в Україні: з чого почати? / Б. Данилишин // Контракти, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/82116>.
137. Данілов О. Д. Структура інвестицій, інновацій та випуску промислової продукції в Україні / О. Д. Данілов, А. М. Вдовиченко // Фінанси України. – 2008. – № 5 (150). – С. 115–123.
138. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України [монографія] / В. Дем'янишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
139. Деньги, кредит, банки: учебник / кол.авт.; под. ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 560 с.
140. Дериг Х.-У. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века: Пер. с нем. – М.: Юнити, 2001. – 418 с.
141. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик та ін. // Центр політико-правових реформ. – К.: Москаленко О.М., 2012. – 212 с.
142. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/ nauka/2018/finans_innov_2007-2017.pdf
143. Дистель Р. Теория графов / Р. Дистель // пер. с англ. О. В. Бородина. – Новосибирск: Изд-во Ин-та математики, 2002. – 336 с.
144. Для підтримки місцевих виробників і продавців у Брістолі ввели окрему валюту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidomosti-ua.com/world/51647>.
145. Дробенко Ю. Г. Механізм забезпечення реалізації інвестиційної діяльності в економіці регіону / Ю. Г. Дробенко, Т. В. Кулініч // Національний університет «Львівська політехніка». – 2007. – 163–168 с.
146. Другов О. О. Політика регіонального розвитку банківської системи України / О. Другов // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1. – С. 56–60.
147. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.:

- НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування / наук.ред. колегія: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління при Президентіві України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011.
148. Ерфан Є. А., Брензович К. С., Глеба О. І. Роль транскордонного співробітництва в системі сучасних тенденцій регіонального розвитку України // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2016. – Випуск 1 (47). Т.1. – С. 50–55
149. Ефективність соціально-економічного розвитку та економічна безпека регіону (на прикладі Закарпатської області); аналіт. доп. / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К.: НІСД, 2013. – 32 с.
150. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування / А. М. Єріна, Д. Л. Єрін. – К. : КНЕУ, 2014. – 348 с.
151. Єріна А. М. Теорія статистики: Практикум / А. М. Єріна, З. О. Пальян. – 2-ге вид., випр. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 325 с.
152. Жук І. І. Фінансове забезпечення регіональної політики (на матеріалах Карпатського регіону): автореф. дис ... канд. економ. наук: 08.00.08 / І. І. Жук. – Київ: Б. в., 2015. – 20 с.
153. Забарна Е. М. Специфіка малого підприємництва в соціально економічному розвитку регіонів України / Е. М. Забарна // Економічний форум. – 2016. – № 2. – С. 101–109.
154. Завадська Д. В. Визначення стратегічної конкурентоспроможності банків Одеської області в умовах регіональних диспропорцій та трендового зменшення кредитної активності // Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку: монографія / За ред. В. В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2015. – 217 с.
155. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. – 498 с.
156. Задорожний В. П. Фінансові інструменти регіональної політики соціально-економічного розвитку в Україні / В. П. Задорожний // Економіка і регіон: наук. вісн. ПолтНТУ. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – № 3 (52). – С. 46–54.
157. Закарпаття не використовує всіх можливостей програм транскордонної співпраці ЄС для розвитку області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakarpattia.net.ua/News/179709-Zakarpattia-ne-vykorystovuie-vsikh-mozhlyvostei-prohram-transkordonnoi-spivpratsi-IES-dlia-rozvytku-oblasti>
158. Закірова С. Децентралізація в Україні: сучасний стан законодавчого забезпечення процесу реформування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2853:detsentralizatsiya-v-ukrajini-suchasnij-stan-zakonodavchogo-zabezpechennya-protsesu-reformuvannya&catid=8&Itemid=350.
159. Заключний звіт «Попередня оцінка дій, які були співфінансовані Програмою транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» на 2007–2013 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pl-by-ua.eu/upload/en/Ex-post_evaluation_report.pdf.
160. Заславська О. І. Фінансова децентралізація в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / О. І. Заславська, В. О. Огородник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – Ужгород: Говерла, 2017. – Вип. 2 (50). – С. 261–266.
161. Зверькова Т. Н. Региональные банки в трансформационной экономике: подходы к формированию концепции развития. Монография / Зверькова Т. Н. – Оренбург: Издательство «ООО «Агентство Пресса», 2012. – 214 с.

162. Звіти про роботу Нацкомфінпослуг за 2013-2016 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/files/docs/zvit>.
163. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» // Теоретический журнал CREDO. – 2000. – № 24. – Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/207/25>.
164. Івашина С. Ю. Інфраструктура соціалізації економіки // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 13–17.
165. Індекс інвестиційної привабливості України став найвищим за шість років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/3/7067975>.
166. Інноваційна активність промислових підприємств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/nauka/2018/innov_akt_2007–2017.pdf.
167. Інструменти підвищення інвестиційної спроможності регіонів в контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1658>.
168. Інформаційне повідомлення для споживачів фінансових послуг у зв'язку із ситуацією, що склалася на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>.
169. Іртищева І. О. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії / І. Іртищева, І. Крамаренко // Регіональна економіка. – 2014. – № 2 (72). – С. 84-95.
170. Как Украина росла в престижном рейтинге по легкости ведения бизнеса. Инфографика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.tsn.ua/groshi/kak-ukraina-roslo-v-prestizhnom-reytinge-po-legkosti-vedeniya-biznesa-infografika-1022035.html>.
171. Калининкова И. О. Управление социально-экономическим потенциалом региона. – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.
172. Калінюк Н. Бюджетна децентралізація в країнах з перехідною економікою / Н. Калінюк // Наукові праці ЖДУ при Президентів України. – 2002. – Вип. 2. – С. 322–328.
173. Камашева Н. В. Статистичний аналіз динаміки кредитування реального сектора економіки та регіональний розподіл вартості цих кредитів / Н. В. Камашева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2011. – Вип. 30. – С. 34–38.
174. Камінська І. М. Механізми забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І. М. Камінська; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2009. – 21 с.
175. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010–2017 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/invest/2018/cap_invest_2010–2017.pdf.
176. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2017 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/invest/2018/invest_cap_2010–2017.pdf.
177. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010–2017 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/invest/2018/cap_invest_fin_2010–2017.pdf.
178. Карамушка Л. І. Місцевий бюджет як фінансова основа розвитку територіальних громад / Л. І. Карамушка // Економічний вісник університету. – 2014. – Вип. 23 (1). – С. 206–210.

179. Карлін М. І. Необхідність врахування фінансової спроможності регіонів в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні // М.І. Карлін // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 15. – С. 21–31.
180. Карманов Є. Правові аспекти реструктуризації банківської системи України / Є. Карманов // Право України. – 2001. – № 4. – С. 28–33.
181. Качмарик Я. Д. Інвестиційна привабливість ресурсного потенціалу торговельного підприємства / Я. Д. Качмарик, П. О. Куцик. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2012. – 168 с.
182. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
183. Кидуэлл Д. С., Петерсон Р. Л., Блэкуэлл Д. У. Финансовые институты, рынки и деньги. – Спб: Издательство «Питер», 2000. – 752 с.
184. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак та ін. – К.: УЕП «Крок», 2008. – 401 с.
185. Клименко Т. В. Підвищення ефективності формування фінансового потенціалу регіону: дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / Клименко Тетяна Василівна. – Донецьк, 2003. – 217 с.
186. Коваленко М. А. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад / М. А. Коваленко, Г. М. Швороб, Т. О. Мацієвич // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_23.
187. Ковальов В. М. Інтегральна оцінка методів економічного управління підприємствами і персоналом / В. М. Ковальов, Ю. В. Яковлева // Вісник Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2015. – № 2 (18). – С. 84–89.
188. Ковтун Н. В. Теорія статистики: підручник / Н. Ковтун. – К.: Знання, 2012. – 399 с.
189. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювський // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1. – С.147–154.
190. Колпаков П. А. Концептуальные основы экономической безопасности фирмы: Автореф... дис. канд. экон. наук: 08.00.01 / Моск. гос. унив-т им. М. Ломоносова – М.: МГУ, 2007. – 24 с.
191. Кондратюк С. Я. Фінансова спроможність як категорія публічних фінансів: сутність та складові / С. Я. Кондратюк, Н. В. Осадчук // Вчені записки. – 2008. – Вип. 10. – С.133–138.
192. Конспект лекцій на тему «Місцеві фінанси». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13590326/finansii/mistsevi_finansi.
193. Копилюк О. І. Фінансово-економічна криза та її вплив на формування регіональної політики розвитку банківської системи України / О. Копилюк // Економіка промисловості. – 2014. – № 2 (66). – С. 16–22.
194. Копитко М. І. Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів: монографія / М. І. Копитко. – К.: Ліга–Прес, 2015. – 556 с.
195. Коренюк П. І., Данік Н. В. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського, Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 5.1. – С. 50–55.
196. Корецька Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування / Н. І. Корецька // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 196–204.
197. Корецька Н. І. Модель розвитку регіонального банку / Н. Корецька // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – Вип. 7(1). – С. 64–67.

198. Короткий Ю. Ф. К вопросу о понятии безопасности // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях: Сб. статей. – М.: Граница, 1994. – С. 49–58.
199. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1996. – 54 с.
200. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України / В. І. Кравченко. – К.: Т-во «Знання», 1999. – 487 с.
201. Красильников О. Ю. Внегосударственные денежные системы в информационной экономике / О. Ю. Красильников, Е. В. Красильникова // Вопросы экономики. – 2013. – № 5. – С. 151–158.
202. Криниця С. О. Бюджетне регулювання регіонального розвитку // Фінансовий простір. – 2012. – № 1 (5). – С. 54–60.
203. Кубарева І. В. Механізм забезпечення інвестиційної привабливості підприємства (за матеріалами фармацевтичних підприємств України): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / І. В. Кубарева; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – Київ, 2015. – 20 с.
204. Кузенко Т. Б. Узагальнення підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства / Т. Б. Кузенко, О. П. Полтніна. – 2011. – С. 25–31.
205. Кузнецов А. О. Соціально-економічний розвиток регіону: зміст, форми та особливості державного регулювання. Теорія та практика державного управління. – 2011. – № 1 (32). – С. 1–8.
206. Кузьминчук Н. В. Забезпечення фінансово-бюджетного регулювання розвитку регіонів: підходи, методи, напрямки реалізації: монографія / Н. В. Кузьминчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 624 с.
207. Кукарцев О. Інституціональні механізми регіональної політики: централізація і децентралізація влади / О. Кукарцев // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. праць; голов. ред. В. М. Денисенко. – Л.: Львів. політехніка, 2007. – № 19. – С. 101–108.
208. Курмаєв П. Ю. Дослідження зарубіжного досвіду управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні / П. Ю. Курмаєв // Економічний простір. – 2009. – № 25. – С. 16–23.
209. Лазар П. Д., Траньович Ю. П. Оцінка впливу бюджетної децентралізації на фінансове забезпечення територіальних громад // Фінансово-кредитна система: вектори розвитку: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. – С. 20–22.
210. Лазар П. Д., Траньович Ю. П. Фінансові аспекти розвитку територіальних громад в умовах децентралізації // Фінансово-кредитна система: вектори розвитку: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – С. 26–28.
211. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика: монографія / М. Лесечко, А. Чемерис, О. Чемерис; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. Львів. філ. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – 166 с.
212. Лиетар Б. А. Будущее денег: новый путь к богатству, полноценному труду и более мудрому миру / пер. с англ. М.: КРПА Олимп, АСТ, Астрель, 2007.
213. Лилик О. Я. Становлення та розвиток міжбюджетних відносин в Україні: Автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.04.01 / О. Я. Лилик. – К.: НДФІ при Мінфін України, 2002. – 16 с.
214. Лопушняк Г. С., Ливдар М. В. Теоретичні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?

- C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Modre_2013_1_26.pdf.
215. Лукашин, Ю., Рахлина, Л. Производственные функции в анализе мировой экономики. Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 1. – С. 17–27.
216. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія / І. О. Луніна. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.
217. Луніна І. О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 3–12.
218. Ляховець О. О. Формування інституційного середовища в процесі модернізації економіки / О. О. Ляховець // Економіка і регіон. – 2014. – № 4. – С. 113–119.
219. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. М.: Дело, Вита–Пресс, 1996. – 544 с.
220. Майбуров И. А. Налоговая политика. Теория и практика. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2010. – 547 с.
221. Макарій Н. П. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств / Н. Макарій // Економіст. – 2015. – № 10. – С. 52–60.
222. Маркович Г. Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/3958>.
223. Матвеев С. О. Економічна соціологія. Визначення поняття «інститут» в економічній соціології / С. О. Матвеев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/matveev51.htm.
224. Матолич Т. Б. Інституційне середовище підприємницької діяльності в Україні та його вплив на транзакційні витрати суб'єктів підприємництва / Т. Матолич // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2011. – № 2. – С. 146–151.
225. Машіко К. С. Диспропорції фінансового забезпечення територіальних громад Закарпатської області / Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 4. – С. 673–678.
226. Мельник Е. Н. Основные подходы к исследованию налогов в теориях экономического роста и развития государства и регионов. Вестник ВГУ. Сер.: Экономика и управление. – 2013. – № 1. – С. 21–29.
227. Миллер Р. Л., Ван-Хуз Д. Д. Современные деньги и банковское дело: учебник для вузов / Пер. с англ. – М.: ИНФРА–М, 2000. – 856 с.
228. Михалкин Н. В. Безопасность Российской Федерации. Вопросы теории и практики. – М., 1993. – 240 с.
229. Міграція з України зростає і наближається до критичної // Новое время. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/mihratsija-z-ukrajini-zrostaje-i-nablizhajetsja-do-kritichnoji-2462687.html>.
230. Місцеві громади Закарпаття не надто активні у залученні туристичного збору // Інтернет-видання «Закарпаття онлайн Beta». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/News/178624-Mistsevi-hromady-Zakarpattja-ne-nadto-aktivni-u-zaluchenni-turystychnoho-zboru>.
231. Місцеві системи розрахунків як інструмент соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://e-commerce.com.ua/2016/04/mistsevi-sistemi-rozrahunkiv-yak-instr/>.
232. Місцеві фінанси: навч. посібник / К. М. Владимиров, Н. Г. Чуйко, О. Ф. Рогальський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kursmf.com.ua>.

233. Мойсейчик Г. Создание государственных банков на местном уровне: за и против / Г. Мойсейчик // Банковский вестник, 2006. – № 25. – С. 38–40.
234. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О. О. Молдован. – К.: НІСД, 2011. – 380с.
235. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 12 лютого 2018 р. // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Monitoring-Detsentraliz-2018.12.02.pdf>.
236. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2018 р. // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/309/10.09.2018.pdf>.
237. Москаль: «Створювати ОТГ при дотаційності на 75 відсотків – це шлях до розвалу фінансової, економічної та управлінської системи» // Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/novyna/moskal-stvoryuvaty-otg-pry-dotacijnosti-na-75-vidsotkiv-ce-shlyah-do-rozvalu-finansovoyi>.
238. Мочерний С. В. Історія економічних вчень (сучасна економічна думка) // Львів: Новий Світ–2000, 2004. – 480 с.
239. Музика О. А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: монографія / О. А. Музика. – К.: Атіка, 2004. – 344 с.
240. Музиченко А. С. Інвестиції як чинник модернізації економіки / А. Музиченко, М. Слатвінський // Фінанси України. – 2014. – № 3. – С. 6–10.
241. Мулеса Е. В. Бюджетна політика розвитку територіальних громад в умовах фінансової децентралізації // Фінансово-кредитна система: вектор розвитку: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. – С. 24–26.
242. Мулеса Е. В. Проблеми реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні // Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конференції – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – С. 159–162.
243. Мунтіян В. І. Основи теорії інформаціогенної моделі економіки: [монографія] / В. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 2004. – С. 274–275.
244. На Закарпатті під загрозою вчасна виплата зарплати освітянам та медикам // ПРОЗАХІД: Новини Західної України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prozahid.com/content-62629.html>.
245. Напрями удосконалення інституційно-правового забезпечення реалізації реформи децентралізації влади в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/desentralizasia-1009e.pdf>.
246. Негода В. А. Нова державна регіональна політика в Україні – шлях до успіху // Наукові праці. Т. 305. – Вип. 293. Серія «Державне управління». – Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. – С. 116–123.
247. Непран А. В. Статистичний аналіз диференціації банківського кредитування в Україні / А. В. Непран // Статистика України. – 2016. – № 2. – С. 35–43.
248. Нехайчук Д. В. Вплив адміністративно-територіальної реформи на фінансову забезпеченість розвитку регіонів / Нехайчук Д. В. // Ученые записки таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Экономика и управление. Том 24 (63). – 2011. – № 1. – С. 140–148.

249. Нечипоренко А. В. Теоретичні аспекти бюджетної децентралізації місцевого самоврядування в Україні / А. В. Нечипоренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6, Част. 2. – С. 122–125.
250. Нечипорук Л.В. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / Л. В. Нечипорук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С.281–298.
251. Новини в Україні та світі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-stalo-legshe-vestibiznes.html>.
252. Нормативна база по регіону. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/region-base-list?RID=77>.
253. Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну за 2017 рік зросли на 4,3%. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://finpost.com.ua/news/7371>.
254. Окрепкий Р. Б. Методичні аспекти використання кількісних індикаторів концентрації товарного ринку та ступеня його монополізації / Р. Окрепкий, О. Мигаль // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 4. – С. 81–88.
255. Олексіюк С. Створення умов для розвитку підприємництва – один із головних принципів державної політики зайнятості населення України / С. Олексіюк // Новини Закарпаття. – 2008. – № 89. – С. 6.
256. Ольшанський О. В. Консолідація фінансового забезпечення розвитку територіальних громад на засадах децентралізації владних повноважень / О. Ольшанський // Вісник Акад. митної служби України. Сер. Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 145–152.
257. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник / В. М. Опарін // 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
258. Орлова В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / В. Орлова. – Хмельницький, 2015. – 18 с.
259. Основи регіонального управління в Україні: підручник // авт.-упоряд.: В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2012. – 576 с.
260. Особливості роботи фінансових установ під час анексії АР Крим. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/news/517.html?PrintVersion>.
261. Офіційний сайт «Програма транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» на 2007–2013 роки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu/ua>.
262. Офіційний сайт «Програма транскордонного співробітництва «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.huskroua-cbc.net/en>.
263. Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://smida.gov.ua>.
264. Офіційний сайт Асоціації міст України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua>.
265. Офіційний сайт Вільховецької об'єднаної територіальної громади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vilhovecka.gromada.org.ua>.
266. Офіційний сайт Головного управління статистики Закарпатської області. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.
267. Офіційний сайт ГУ ДКС у Полтавській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/reg/control/pol/uk>.

268. Офіційний сайт Департаменту фінансів ПОДА. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finpl.gov.ua>.
269. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
270. Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>.
271. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua>.
272. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua>.
273. Офіційний сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
274. Офіційний сайт Національної енергетичної компанії «Укренерго». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukenergr.energy.gov.ua>.
275. Офіційний сайт Перечинської міської ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perechyn.com.ua>.
276. Офіційний сайт Полянської громади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polyanska-gromada.gov.ua>.
277. Офіційний сайт Рівненської міської ради. – Режим доступу: <http://www.city-adm.rv.ua>.
278. Офіційний сайт Тячівської громади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gromada.info/gromada/tyachivska/#3045>.
279. Офіційний сайт Харківської міської ради. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua>.
280. Офіційний сайт Хмельницької міської ради. – Режим доступу: <http://www.khmelnysky.com>.
281. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за 2017 рік (у розрізі областей) // U-LEAD з Європою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/183/366.pdf>.
282. Павлюк Л. І. Теоретико-методичні особливості функціонування внутрішнього ринку регіону / Л. І. Павлюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.1. – С. 320–325.
283. Паєнтко Т. В., Безугла І. А. Фіскальне регулювання фінансових потоків у державі. Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6 (108). – С. 230–243.
284. Пакань В. І. Формування основ фінансової автономії місцевого самоврядування / В. І. Пакань // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С.67–70.
285. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панейко. – Львів: Літопис, 2002. – 196 с.
286. Партисипативне бюджетування: чого від нього можна чекати? / Інтерв'ю з Е. Браатеном. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spm.ucu.edu.ua/2016/09/30/partysypatyvne-byudzhetyvannya-chogo-vid-nogo-mozhna-chekaty>.
287. Патицька Ф. О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад / Ф. О. Патицька // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412>.
288. Патока І. В. Державна екологічна політика для об'єднаних територіальних громад в системі децентралізації врядування / Патока І. В. // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Серія: Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск № 2. – 2014. – С. 1347–1353.

289. Перспективи економічного розвитку територіальних громад Закарпаття в умовах децентралізації влади: монографія / за ред. Мікловди В. П., Слави С. С., Сембера С. В. – Ужгород: Видавництво ПП «Інватор», 2018. – 285 с.
290. Петренко Л. М. Децентралізація управління в теорії менеджменту / Л. Петренко // Теорія та методика управління освітою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_3/10petmmt.pdf.
291. Пивень И. Г. Методика оценки эффективности системы стратегического управления социально-экономическим развитием региона. Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://teoria-practica.ru>.
292. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Пер. с англ. – М.: Прогресс, Т. 2., 1985. – 968 с.
293. Пинская М. Р. Основы теории налогов и налогообложения. – М.: Издательство «Палеотип», 2004. – 216 с.
294. Писаренко В. П. Впровадження партисипативного бюджету / В. Писаренко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2016/01/12.pdf>.
295. Пітюлич М. М. Гірські території Українських Карпат: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / М. М. Пітюлич // ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України». – Ужгород: Гражда, 2015. – С. 245–246.
296. Пітюлич М. М. Домогосподарства: соціально-економічні трансформації (регіональний аспект дослідження): монографія / М. М. Пітюлич, О. І. Чакій. – Ужгород: Патент, 2009. – 130 с.
297. Пітюлич М. М. Регіональні механізми підтримки самостійної зайнятості населення (на матеріалах Закарпатської області): дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Ужгород, 2005. – 143 с.
298. План заходів з реалізації у 2015–2017 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/region-base?NID=84>.
299. План заходів із реалізації у 2018–2020 роках Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/region-base?NID=203>.
300. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта [пер. В. В. Иванова.]. – Москва: Финансы и статистика, 2015. – 176 с.
301. Подерня-Масюк Ю. А. Теоретичні аспекти фінансової децентралізації / Ю. А. Подерня-Масюк // Економічний форум. – 2017. – № 2. – С. 326–329.
302. Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом Глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.
303. Пойда-Носик Н. Н. Дослідження теоретичних аспектів сутності фінансової безпеки акціонерного товариства / Н. Н. Пойда-Носик // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – 2011. – Вип. 2. – С.164–171.
304. Пойда-Носик Н. Н. Економічна безпека регіону в контексті транскордонного співробітництва / Н. Н. Пойда-Носик, О. Д. Буковська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Випуск 32. – Ужгород, 2011. – С.61–66.

305. Покотило Т. В. Форми, методи та інструментарій державного регулювання інвестиційної діяльності на регіональному рівні / Т. В. Покотило // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 195–203.
306. Політичний словник / За ред. В. К. Врублевського, А. В. Кудрицького, В. М. Мазура та ін. – К.: 1982. – 655 с.
307. Полянська ОТГ уже в перші місяці демонструє чудові фінансові показники – РВ АМУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/News/170726-Polianska-OTN-uzhe-v-pershi-misiatsi-demonstruie-chudovi-finansovi-rokaznyky-%E2%80%93-RV-AMU>.
308. Попков В. В. Альтернативные средства расчетов – история и перспективы / В. В. Попков, Д. Б. Берг, Е. А. Порывкин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mmera.ucoz.ru/publ/ehkonomika/alternativnye_sredstva_raschetov_istorija_i_perspektivy/5-1-0-34.
309. Про програму розвитку малого і середнього підприємництва в Великоберезнянському районі Закарпатської області на 2017–2018 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.velberez.gov.ua/images/proect_rish/Progr.mal.pidpruemn.17-18.doc.
310. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2017 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programma-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoj-i-oblasti-na-2017-rik>.
311. Програма розвитку сільських територій Львівської області на період до 2015 року. – Львів, 2013. – 21с.
312. Пухтинський М. Засади децентралізації публічної влади / М. Пухтинський // Віче. – 2015. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/4782>.
313. Регіон в євроінтеграційних процесах: Монографія / редкол: В. П. Мікловда, С. С. Слава-Продан, С. В. Сембер, В. В. Гоблик – Ужгород: ФОП Бреза А. Е., 2011. – 518 с.
314. Рейтинг інвестиційної ефективності регіонів України: Закарпаття – серед аутсайдерів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.businessz.com.ua/news/events/1551>.
315. Розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності у світовій енергетичній сфері. Підготовлено відділом інформаційно-аналітичного забезпечення зарубіжною інформацією ВП НТЦЕ ДП «НЕК «Укренерго», Київ – 2016. – 84 с.
316. Росоляк О., Марціась І. Фінансова децентралізація: досвід Польщі та реалії України// Актуальні проблеми правознавства – Вип. 2. – 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/viewFile/50/50>.
317. Рощина Н. В. Особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / Н. В. Рощина, Л. С. Борданова, І. В. Мілько // Economic bulletin of National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnical Institute», 2017. – № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ev.fmm.kpi.ua>.
318. Рудь Л. П. Макроекономічний аспект інвестиційної діяльності в Україні / Л. Рудь // Комунальне господарство міст. – 2012. – № 106. – С. 128–132.
319. Ружинська Н. О. Державне регулювання розвитку житлово-комунального господарства України / Н.О. Ружинська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/diser_ruzh.pdf.
320. Рыкова И. Н., Андреянова Е. В. Сущность, виды и основные функции региональных банков / И. Рыкова, Е. Андреянова // Банковское дело. – 2011. – № 6. – С. 26–29.

321. Рэдхэд, К. Управление финансовыми рисками / К. Рэдхэд, С. Хьюс; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 13 с.
322. Рябушка Л. Б. Аналітична оцінка фінансової спроможності місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів / Л. Рябушка, В. Койло // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С.148–150.
323. Савастеева О. М. Ризики ефективності бюджетного процесу на рівні об'єднаних територіальних громад / О. М. Савастеева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – № 26 (Том 2). – С. 92–95.
324. Свірський В. С. Проблеми структурування фінансового потенціалу держави / В. Свірський // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 136–139.
325. Світовий рейтинг процвітання: Україна опустилася на 112-те місце. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novynarnia.com/2018/02/05/svitoviy-reyting-protsvitannya-ukrayina-opustilasya-na-112-te-mistse>.
326. Світові рейтинги: Україна залишається не дуже безпечною для бізнесу країною. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/11/28/infografika/biznes/svitovi-rejtynhy-ukrayina-zalyshayetsya-ne-duzhe-bezpechnoyu-biznesu-krayinoyu>.
327. Свяневич П. Основы фискальной децентрализации. Справочное руководство для стран с переходной экономикой / П. Свяневич. – Будапешт: Изд-во «ArktiszStudio». 2003. – 85 с.
328. Селезньова О. М. Комунальний банк: проблеми поняття, правового статусу і правового регулювання / О. М. Селезньова // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 9. – С. 18–21.
329. Сембер С. В. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади / С. Сембер, О. Чубарь, К. Машіко // Регіональна економіка. – 2015. – № 3 (77). – С. 81–90.
330. Сембер С. В., Сочка К. А. Місцеве самоврядування і розвиток транскордонного співробітництва // Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на схід: Монографія / За ред. В. П. Мікловди, М. А. Ленделя, Слави С. С., Сембера С. В.– Ужгород: Карпати, 2006.– 190-207 с.
331. Симачев Ю. Формы государственной поддержки // Вопросы экономики. – 2001. – № 5. – С. 127–133.
332. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки-мл.; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.
333. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. д.е.н. проф. Сухорукова А. І. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – С. 366–394.
334. Сідун О. Я. Регіональні механізми розвитку малого підприємства (на матеріалах Закарпатської області): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / О. Я. Сідун; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2004. – 21 с.
335. Скрильник І. І. Застосування теорії паттернів до оптимізації портфеля цінних паперів / І. І. Скрильник // Питання прикладної математики і математичного моделювання: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2011. – № 1. – С. 217–231.
336. Скрильник І. І. Пофарбування графів за допомогою генетичного алгоритму / І. І. Скрильник // Вісник Тернопільського державного університету: (Математичне моделювання. Математика. Фізика): наукові статті. – Тернопіль: ТДТУ, 2010. – № 1. – С. 194–203.
337. Скрильник І. І. Розв'язання NP-складних задач як пофарбування теоретико-графових моделей за допомогою генетичного алгоритму / І. І. Скрильник //

- Вісник Тернопільського державного університету: (Фізико-математичні науки): наукові статті. – Тернопіль: ТДТУ, 2007. – № 2. – С. 166–176.
338. Скрильник І. І. Алгоритм побудови n-мірних паттернів із накладеними обмеженнями / І. І. Скрильник // Вісник Запорізького національного університету: (Фізико-математичні науки. Біологічні науки): наукові статті. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – № 1. – С. 110–116.
339. Скрильник І. І. Побудова n-мірних паттернів як задача побудови та пофарбування n-дольних графів та їх мінорів / І. І. Скрильник // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: (збірник наукових праць, тематичний випуск): (Інформатика і моделювання). – Х.: НТУ «ХПІ», 2008. – № 24. – С. 151–160.
340. Словник іншомовних слів / [видання друге, виправл. і доповн.]; за ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 967 с.
341. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарлупа. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
342. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 260. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/decentralizacija>.
343. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Пер. с англ. М.: Эксмо., 2007. – 960 с.
344. Смірнов Ю. А., Панфілова Т. С. Оцінка фінансової безпеки підприємства на основі ідентифікації його фінансового стану / Ю. А. Смірнов, Т. С. Панфілова // Економіка промисловості. – 2013. – № 1–2 (61–62). – С. 313–317.
345. Соколова О. М., Ковальчук А. В. Теоретичні засади фінансової децентралізації в умовах реформування системи державного управління // Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»). – № 4 – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/62/files/03055491-6112-48aa-87dc-dbcaeba697f5.pdf>.
346. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні. Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 20–23.
347. Соломко І. Інвестиційна привабливість України: реальність та перспективи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/172.htm.
348. Статичний щорічник «Закарпаття – 2015». Головне управління статистики в Закарпатській області. – Ужгород, 2016. – 484 с.
349. Стойка В. С. Теоретичні підходи до визначення сутності банківської системи та її роль в економіці країни / В. Стойка // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка. – Ужгород: УжНУ, 2010. – Вип. 30. – С. 202–209.
350. Сторонянська І. З. Особливості фінансового вирівнювання розвитку територій в умовах бюджетної децентралізації / І. З. Сторонянська, Л. Я. Бенюк // Фінанси України. – 2018. – № 6. – С. 58–74.
351. Сторонянська І. З. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи / І. Сторонянська, А. Пелехатий // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 228–238.
352. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf.
353. Стройко Т. Оцінка якості українського інституційного середовища в системі індексу глобальної конкурентоспроможності / Т. Стройко, Д. Душейко // Економіст. – 2016. – № 5. – С. 12–18.

354. Ступницька Т. М. Проблеми фінансової децентралізації в Україні / Т. Ступницька, Г. Немченко // Економіка харчової промисловості. – 2016. – Т. 8, Вип. 1. – С. 67–72.
355. Сунцова О. О. Місцеві фінанси: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
356. Сухарська Л. В. Аналіз стану фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад у сучасній Україні / Л. В. Сухарська // Державне управління: теорія і практика. – 2017. – № 1. – С. 92–101.
357. Сухарська Л. В. Елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальної громади / Л. В. Сухарська // Вісник Нац. акад. держ. управління при Президенті України. Сер. Державне управління. – 2016. – № 1. – С. 119–125.
358. Суховірська О. Б. Фінансові ресурси місцевих органів влади / О. Б. Суховірська // Фінанси України. – 2002. – №11. – С.61–68.
359. Тарасова Н. В. Проблеми розвитку вітчизняного машинобудування / Н. Тарасова, В. Довбня // Обладнання та техніка для села: ринок, пропозиція, практика використання. – 2007. – № 6. – С. 21–28.
360. Теория статистики: Учебник / Под ред. проф. Р. А. Шмойловой. – 3-е изд., перераб. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 560 с.
361. Термінологічний словник [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://fin.fem.sumdu.edu.ua/images/Myfiles/FinManagement/Finmen2012/last.pdf>.
362. Тимошенко О. В. Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування в умовах фінансової незалежності територіальних громад / О. В. Тимошенко // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 72–74.
363. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України / О. І. Тимченко // Ефективна економіка. – 2015. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_6_14.
364. Тищенко А. Н. О необходимости региональных стратегий для развития территорий // Проблемы экономики. – 2010. – № 3. – С. 55–60.
365. Тищенко О. М. Теоретико-методичний аналіз аспектів регулювання міжбюджетних відносин / О. М. Тищенко, К. В. Голякова // Проблемы экономики. – 2012. – № 1. – С. 24–29.
366. Ткаченко Н. В. Інструменти бюджетного регулювання регіонального розвитку // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2013. – № 4 (20). – С. 53–59.
367. Ткачук І. П. Фінансові ресурси регіону та їх формування / І. П. Ткачук // Економіка України. – 1992. – № 10. – С. 39–47.
368. Толмачев М. Н. Методология расчета показателей концентрации сельскохозяйственного производства / М. Н. Толмачев // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Социально-экономические науки. – 2010. – № 2. – С. 103–111.
369. Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сэй; Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ф. Бастиа. – М.: Дело, 2000. – 232 с.
370. Траньович Ю. П., Свадебка В. В. Фінансові аспекти децентралізації влади в Україні // Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя. Секція: «Економічні науки» – 2015. – С. 54–56.
371. Трещов М. М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад: теоретичний аспект / М. М. Трещов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2 (25). – С. 60–69.
372. Трояновский В. М. Математическое моделирование в менеджменте: уч. пос. / В. М. Трояновский. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: РДЛ, 2002. – 256 с.

373. Україна вдвічі покращила позицію в рейтингу оподаткування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/economics/business/ukraina-vdvoe-uluchshila-mesto-v-reytinge-nalogooblozheniya-1092015.html>.
374. Україна піднялася на 6 позицій у Глобальному інноваційному індексі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uifuture.org/uk/post/ukraina-pidnalasa-na-6-pozicij-u-globalnomu-innovacijnomu-indeksi_305.
375. Україна у глобальних рейтингах 2017–2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uifuture.org/uk/post/ukraina-u-globalnih-rejtingah-2017-2018_691.
376. Українські банки призупинили кредитування населення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10963&menu=119&Itemid=113.
377. Урядовий Інтернет-портал «Децентралізація в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>
378. Урядовий Інтернет-портал органів виконавчої влади України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua>.
379. Усеїнов І. Д. Питання децентралізації в умовах сучасної України / І. Д. Усеїнов // Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження: пленарне засід., рек. та матеріали щоріч. наук.-практ. конф. (31.10.2006 р.). – Одеса, 2006. – С. 263–266.
380. Усков І. В. Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти / И. В. Усков // Бизнес Информ. – 2012. – № 3. – С. 107–111.
381. Федорчак О. В. Державне управління інвестиційною діяльністю на регіональному рівні в Україні: проблеми та напрями вдосконалення. Регіональне управління та місцеве самоврядування. – 2017. – Вип. 2. – 2–13 с.
382. Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та Україні / В. Федюк, А. Биченко // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 49.
383. Финансы: учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е.В. Маркиной. – М.: Финансы и статистика, 2012. – 496 с.
384. Финанси зарубіжних країн: навчальний посібник / [Кізима Т. О., Кравчук Н. Я., Горин В. П. та ін.]; за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 287 с.
385. Финанси регіону: навч. посіб. / М. А. Коваленко, Т. О. Мацієвич, Г. М. Полевик, Н. В. Радванська ; за ред. М. А. Коваленка ; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 311 с.
386. Финанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / За ред. І.Я. Чугунова. – К.: ДНУ АФУ, 2009. – 848 с.
387. Финанси: підручник / за ред. С. Юрія, В. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
388. Финансові механізми формування конвергентної моделі регіонального розвитку: Монографія / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України»; За наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянської І. З. – Львів, 2014. – 438 с.
389. Фурдичко Л. Міжбюджетні відносини в Україні в сучасних умовах / Л. Фурдичко, Н. Гайдис // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 225–229.
390. Хамініч С. Ю. Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України / С. Ю. Хамініч, В. М. Климова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – № 5. – С. 20–26.
391. Хандій О. О. Сучасний стан та особливості децентралізації влади в Україні / О. Хандій // Економіка та право. Серія: Економіка. – 2016. – № 2. – С. 137–145.
392. Цісецький О. Є. Трансформація структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетворень / О. Є. Цісецький. – Тернопіль, 2003. – 92 с.

393. Чаговець Л. О. Модель оцінки рівня фінансової складової економічної безпеки підприємства / Л. О. Чаговець // Математичні моделі та інформаційні технології в сучасній економіці: Монографія / За ред. д.е.н. проф. А. О. Епіфанова. – Суми: УАБС НБУ. 2015. – 246 с.
394. Чубарь О. Місце Закарпатської області в децентралізаційних процесах / О. Чубарь // Програма І Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої 95-річчю Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова на тему: «Інновації в управлінні соціально-економічним розвитком» (Харків, 5 березня 2018 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mmgh.kname.edu.ua/images/konf_stal_rozv_2018.pdf.
395. Чугуров Д. Н. Состояние региональной банковской системы в Российской Федерации / Д. Чугуров, Г. Счастливая // Проблемы учета и финансов. – 2014. – № 4. – С. 59–64.
396. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн. Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2011. – 195 с.
397. Шевченко О. В. Баланс фінансових ресурсів у регіонах України та способи його оптимізації / О. В. Шевченко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Вип. 9 (33). – Ч. 4. – С.411–423.
398. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. – М.: Директмедиа публишинг, 2008. – 401 с.
399. Яковенко І. Державна фінансова підтримка регіонального розвитку: проект з регіонального врядування та розвитку – Україна / І. Яковенко, І. Щербина. – К., 2007. – 22 с.
400. Яковенко Л. И., Лосева А. В. Нерешенные вопросы статистической оценки налогового потенциала региона. Вопросы статистики. – 2009. – № 2. – С. 59–63.

ДОДАТКИ

**Порівняльний аналіз підходів основних економічних шкіл з дослідження
соціально-економічного розвитку***

Підходи	Представники	Інструменти	Характерні особливості	Недоліки
1	2	3	4	5
Теорія суспільного добробуту	А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршал, В. Парето, Дж. Кларк	Податки, державні доходи та видатки	Визначення основних засад щодо структури доходів і видатків держави, систематизації податкового адміністрування, недопущення встановлення надзвичайного податкового тягара у зв'язку з негативним впливом на розвиток економіки.	Приділення уваги проблемам розвитку тільки сфери виробництва у зв'язку з припущенням про її первинність. Теорія не враховує нерівномірність розвитку.
Ортодоксальна неокласична теорія	Дж. Міль, Г. Сіджвік, А. Пігу	Податки, державний контроль	Правомірність втручання держави в економіку з метою зростання суспільного добробуту, зростання ролі держави в соціально-економічному розвитку регіонів будь-якої країни.	Приділення уваги проблемам соціально-економічного розвитку в умовах рівноваги, що не завжди відповідає дійсності.
Кейнсіанська теорія	Дж. М. Кейнс	Податки, державні інвестиції, державне втручання в економіку	Держава може сприяти соціально-економічному розвитку шляхом стимулювання приватних і надання державних інвестицій. Змінюючи різницю між доходами та витратами бюджету в залежності від відповідних соціально-економічних умов, держава може впливати на скорочення пропорцій і виділяти пріоритети в розвитку.	Відсутні прогностичні вимірювання впливу бюджетних інструментів на соціально-економічний розвиток. Теорія не достатньо формалізована.
Теорія пропозиції	А. Лафера	Податки, державні видатки, державні кредити	Зменшення втручання держави в економічні процеси, а також стимулювання приватної ініціативи і підприємництва.	Теорія не враховує нерівномірність розвитку. Відсутні прогностичні вимірювання впливу бюджетних інструментів на соціально-економічний розвиток.
Теорія економічного розвитку	Й. Шумпетер	Інновації	Розвиток економіки визначається зміною траєкторії господарського кругообігу, зміщенням стану рівноваги на відміну від простого руху в напрямку стану рівноваги.	Не приділено уваги ролі бюджетних інструментів в умовах соціально-економічного розвитку.

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Продовження Додатку А

1	2	3	4	5
Теорія ендогенного зростання	Р. Барро, Р. Лукас, Д. Ромер, Кс. Сала-і-Мартін, Р. Солоу	Податки, державні видатки, суспільні блага	Податки, що сплачуються членами суспільства, створюють основу для реалізації державних функцій, спрямованих на задоволення суспільних потреб і економічний розвиток. Ефективність діяльності держави в сфері оподаткування залежить від того, наскільки рівень податкових вилучень відповідає реальним потребам суспільства в послугах держави.	Теорія не враховує вплив якісних чинників та чинників поведінки, які не підлягають чіткій формалізації, на рівень соціально-економічного розвитку.
Інституційна теорія	Т. Веблен, Р. Коуз, А. Алчиан	Права власності, трансакційні витрати	Ринок автоматично забезпечує оптимум через формування ефективної угоди між його учасниками. Немає необхідності в державному регулюванні економіки.	Теорія знаходиться на стадії формування та чітко не формалізована.

**Джерело: складено авторами на основі досліджень [62; 74; 101; 127; 182; 219; 292; 343; 398]*

**Нормативне забезпечення фінансового інструментарію економічного
розвитку регіону та громади***

Інструмент економічного розвитку	Забезпечуючі нормативні документи	Дія інструменту в умовах децентралізації
1	2	3
Місцеві гарантії	Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI	Забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання резидентів України, що належать до комунального сектору економіки, розташовані на відповідній території
Місцеві запозичення		Фінансування бюджету розвитку міських бюджетів, забезпечення бюджетів міст додатковими ресурсами
Надходження бюджетних коштів, формування місцевих бюджетів		Стимулювання громад до добровільного об'єднання. Формування бюджету об'єднаної територіальної громади, який містить ширший спектр надходжень, ніж бюджет села, селища, міста. Розширення власних надходжень бюджетів органів місцевого самоврядування за рахунок перерозподілу податкових надходжень
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. №385	Децентралізація фінансових ресурсів. Забезпечення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування шляхом збалансування місцевих бюджетів через передачу необхідних коштів до відповідних місцевих бюджетів у вигляді дотацій та субвенцій
	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР	
Субвенції на формування відповідної інфраструктури	Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII	Фінансова підтримка добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади.
Регулювання міжбюджетних відносин	Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI	Розмежування видатків між бюджетами та забезпечення відповідними фін. ресурсами
Міжбюджетні трансферти, в т.ч. між місцевими бюджетами	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (розділ 3)	Перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів, в т.ч. між різними місцевими бюджетами Зміна механізму міжбюджетних трансфертів, введення додаткових дотацій і субвенцій.
Капітальні видатки бюджету розвитку місцевих бюджетів	Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року N 2850-IV (розділ 4)	Виділення бюджетних коштів для реалізації конкретних заходів і програм соціально-економічного розвитку
Капітальні видатки з ДБ		Виділення коштів ДБ для реалізації конкретних заходів і програм регіонального розвитку

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Продовження Додатку Б

1	2	3
ДФРР	Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI Закон України «Про засади державної регіональної політики» 5 лютого 2015 року № 156-VIII	Залучення інвестицій для довгострокового розвитку громади Забезпечення доступності коштів Державного фонду регіонального розвитку для ОТГ; фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації.
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014р. №385	Максимальна концентрація коштів фінансової державної підтримки регіонального розвитку в рамках ДФРР
Громадський бюджет	Рішення місцевих органів влади (місцевих рад)	Реалізація демократичного процесу надання громадянам права розподілу частини коштів з міського або іншого місцевого бюджету шляхом виділення цих коштів під конкретні проекти, запропоновані місцевими мешканцями
Місцеві податки і збори, в т. ч. земельний податок Податкове стимулювання	Податковий кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2 грудня 2010 року № 2755-VI Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року №2768-III	Збільшення дохідної бази бюджетів ОТГ. Встановлення органами самоврядування ставок місцевих податків і зборів. Надання пільг з податку на майно (нерухоме майно і землю) Розширення бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування комерційного (нежитлового) майна
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014р. №385 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР	Децентралізація фінансових ресурсів. Забезпечення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування (щодо податків і зборів при формуванні місцевих бюджетів)
Механізми і кошти ДПП	Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 року № 2404-VI	Об'єднання ресурсів, в т.ч. фінансових, держави і приватного сектору та їх концентрація на пріоритетних напрямках регіонального розвитку
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014р. №385	Посилення взаємодії в системі «органи місцевого самоврядування — бізнес — територіальна громада» у випадку суспільної важливості об'єктів через систему багатосторонніх контрактів

1	2	3
Кошти ТКС, кошти міжнародних програм і донорів	<p>Закон України «Про транскордонне співробітництво» 24 червня 2004 року N 1861-IV</p> <p>Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385</p> <p>Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII</p>	<p>Формування пріоритетів розвитку економіки регіону з метою концентрації фінансових ресурсів на найбільш важливих та обґрунтованих проектах (програмах) та досягнення максимального ефекту від їх реалізації.</p> <p>Об'єднання ресурсів суб'єктів ТКС, залучення коштів від міжнародних організацій та фондів-донорів.</p> <p>Фінансова підтримка регіонального розвитку в рамках програм міжнародної співпраці, зокрема за рахунок коштів ЄС у рамках Європейського інструменту сусідства, програм прикордонного співробітництва, ресурсів міжнародної технічної допомоги, інших міжнародних програм і донорів</p> <p>Створення належних організаційних умов щодо участі ОТГ у відкритих конкурсах з реалізації грантів, запропонованих міжнародними партнерами-донорами</p>
Кошти РФПП	<p>Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» 22 березня 2012 року № 4618-VI</p> <p>Закон України від 21.12.2000 року № 2157 «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва». Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.1995 року № 687 «Про Український фонд підтримки підприємництва»</p>	<p>Фінансове забезпечення державної політики розвитку підприємництва відповідно до затверджених програм через діяльність УФПП та РФПП. Активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва</p>
Благодійна допомога	<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 5 липня 2012 року № 5073-VI</p> <p>Закон України «Про громадські об'єднання» 22 березня 2012 року № 4572-VI</p>	<p>Спрямування коштів фізичних та юридичних осіб на користь фізичних осіб, неприбуткових організацій або територіальних громад на засадах благодійництва (не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара)</p>
Благодійний ендавмент	<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 5 липня 2012 року № 5073-VI</p> <p>Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI</p>	<p>Залучення коштів фізичних і юридичних осіб та їх розміщення у прибутковій галузі, проекти, об'єкти</p>
Кредитування, інвестиційне кредитування	<p>ЗУ «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III</p>	<p>Залучення коштів фізичних і юридичних осіб та їх розміщення у прибутковій галузі, проекти, об'єкти</p>

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Продовження Додатку Б

1	2	3
Відшкодування відсоткових ставок	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, № 280/97-ВР Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 року, N 3715-VI Закон України «про Державний бюджет» (на відповідний рік)	Компенсація витрат на виплату відсоткових ставок за залученими в кредитно-фінансових установах короткостроковими та довгостроковими кредитами за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів
	Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 884 «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва»	Часткова компенсація відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами
Інвестиції, в т.ч. іноземні	Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року, N 1560-XII Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року N 93/96-ВР	Залучення коштів національних та іноземних приватних інвесторів

** Джерело: складено авторами за результатами опрацювання відповідних нормативних документів*

Етапи бюджетної децентралізації в Україні

Етапи бюджетної децентралізації	Основні нормативні документи, що регламентують процес бюджетної децентралізації	Основна характеристика етапу
1	2	3
I етап 1991-2001 рр.	<p>Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» від 20.05.1993 р. [30]</p> <p>Закон України «Про бюджетну систему України» від 9.06.1995 р. [14]</p> <p>Конституція України від 28.06.1996 р. [8]</p> <p>Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [29]</p> <p>Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15.07.1997 р. [33]</p>	<p>Здійснено реальні кроки щодо перерозподілу повноважень на користь місцевої влади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів; • закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів і розширення дохідної бази місцевих бюджетів; • децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності; • новий механізм бюджетного регулювання та вирівнювання, нові види трансфертів; • стимулювання до об'єднання та формування платоспроможних територіальних громад.
II етап 2001-2010 рр.	<p>Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. [1]</p> <p>Закон України «Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань» від 01.07.2004 р. [28]</p> <p>Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів» від 23.05.2007 р. [38]</p>	<p>Реформування місцевих бюджетів з метою зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, посилення впливу системи формування місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток регіонів за рахунок:</p> <ul style="list-style-type: none"> • децентралізації видаткових повноважень через розподіл видатків між рівнями бюджетної системи; • закріплення доходів місцевих бюджетів; • впровадження формульного розрахунку бюджетних трансфертів.

1	2	3
III етап 2010-2014 рр.	Нова редакція Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. [1]	<p>Удосконалено міжбюджетні відносини за рахунок:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розмежування повноважень між державним та місцевими бюджетами; • підвищення рівня забезпеченості місцевих бюджетів дохідними джерелами; • збільшення фінансової самодостатності місцевих бюджетів; • зміцнення податкової бази органів місцевого самоврядування; • зменшення залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету. <p>Створено умови для зміцнення бюджету розвитку місцевих бюджетів шляхом розширення переліку джерел його формування.</p> <p>Закладено законодавче підґрунтя для складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом, середньострокового планування.</p>
	Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [12]	<p>Удосконалено міжбюджетні відносини за рахунок:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розмежування повноважень між державним та місцевими бюджетами; • підвищення рівня забезпеченості місцевих бюджетів дохідними джерелами; • збільшення фінансової самодостатності місцевих бюджетів; • зміцнення податкової бази органів місцевого самоврядування; • зменшення залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету. <p>Створено умови для зміцнення бюджету розвитку місцевих бюджетів шляхом розширення переліку джерел його формування.</p> <p>Закладено законодавче підґрунтя для складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом, середньострокового планування.</p>

1	2	3
IV етап з квітня 2014 р. дотепер	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. [39]	Здійснено реальні кроки щодо перерозподілу повноважень на користь місцевої влади: <ul style="list-style-type: none"> • забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів; • закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів і розширення дохідної бази місцевих бюджетів; • децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності; • новий механізм бюджетного регулювання та вирівнювання, нові види трансфертів; • стимулювання до об'єднання та формування платоспроможних територіальних громад.
	Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 р. [15]	
	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. [17]	
	Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. [21]	
	Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. [20]	
	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 08.04.2015 р. [25]	

**Видатки місцевих бюджетів сформованих ОТГ Закарпатської області
за типовою класифікацією станом на 2017 рік, тис. грн. [270]**

Адміністративно-територіальні одиниці	Уточнений план видатків загального та кошторисні призначення спеціального фондів на 2018 рік	Касові видатки всього по загальному та спеціальному фондах		у тому числі за ТПКВ					
				ТПКВ 0100 "Державне управління"		ТПКВ 1000 "Освіта"		ТПКВ 2000 "Охорона здоров'я"	
		всього	в тому числі в загальному фонді	всього	в тому числі в загальному фонді	всього	в тому числі в загальному фонді	всього	в тому числі в загальному фонді
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вільховецька ОТГ	69738,7	4185,7	4185,7	380,5	380,5	3260,7	3260,7	439,2	439,2
Тячівська ОТГ	114726,4	6235,8	6235,8	484,1	484,1	4741,2	4741,2	370,5	370,5
Полянська ОТГ	46365,4	2657,4	2643,4	373,8	373,7	1943,9 0	1930,0 0	165,4	165,4
Іршавська ОТГ	70000,90	1280,4	1280,4	301	301	694,1	694,1		
Перечинська ОТГ	70425,90	3814,3	3797,1	704	689,1	2656,7 0	2654,4 0		
Баранинська ОТГ	60488,50	2043,2	2043,20	662,4	662,4	1311,9 0	1311,9 0		
Всього міста, райони, громади	11808601,6	820825,2	812452,8	42720,4	42019,8	273305	269110	84414,8	83613,4
Обласний бюджет	2462547,00	100613,2	98521,30	1050,4	1050,4	31371,5	30057	52254,6	52026,6
Всього	14271148,6	921438,40	910974,10	43770,80	43070,2	304676,5	299167	136669,4	135640

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку
в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Продовження Додатку Г

Адміністративно-територіальні одиниці	у тому числі за ТПКВ									
	ТПКВ 3000 "Соціальний захист та соціальне забезпечення"		ТПКВ 4000 "Культура і мистецтво"		ТПКВ 5000 "Фізична культура і спорт"		ТПКВ 6000 "Житлово-комунальне господарство"		ТПКВ 7000 "Економічна діяльність"	
	всього	в тому числі загальний фонд	всього	в тому числі загальний фонд	всього	в тому числі загальний фонд	всього	в тому числі загальний фонд	всього	в тому числі загальний фонд
1	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Вільховецька ОТГ			49,5	49,5	1,5	1,5	54,2	54,2		
Тячівська ОТГ			27,3	27,3	31,5	31,5	502,1	502,1		
Полянська ОТГ			60,9	60,9			52,9	52,9		
Іршавська ОТГ	1,5	1,5					283,8	283,8		
Перечинська ОТГ	24,1	24,1	82,8	82,8	94	94	234,5	234,5		
Баранинська ОТГ			68,8	68,8						
Всього міста, райони, громади	37811 0,4	37757, 5	12864, 60	12535, 3	2863,3	2854,7	16207, 3	14164, 1	850,2	708,6
Обласний бюджет	8367,3	710,3	4784,8	4710,5	2390,1	2390,1			212,9	194,8
Всього	38647 7,70	38586 7,8	17649, 40	17245, 80	5253,4 0	5244,8 0	16207, 30	14164, 10	1063,1	903,4

**Динаміка кількості небанківських фінансових установ
та їх структурних підрозділів у регіонах України у 2013-2016 рр.***

Регіони (області)	Кількість фінансових установ та їх структурних підрозділів по роках, одиниць														
	2013			2014			2015			2016			2016 до 2013		
	К-ть уст.	К-ть підр.	Всього	К-ть уст.	К-ть підр.	Всього	К-ть уст.	К-ть підр.	Всього	К-ть уст.	К-ть підр.	Всього	К-ть уст.	К-ть підр.	Всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Вінницька	25	165	190	25	185	210	27	225	252	21	225	246	-4	60	56
Волинська	22	111	133	18	109	127	17	123	140	13	135	148	-9	24	15
Дніпропетровська	169	835	1004	169	865	1034	163	973	1136	142	1251	1393	-27	416	389
Донецька	139	781	920	135	735	870	111	603	714	92	587	679	-47	-194	-241
Житомирська	15	156	171	14	169	183	9	210	219	6	240	246	-9	84	75
Закарпатська	27	170	197	26	167	193	26	192	218	19	208	227	-8	38	30
Запорізька	57	365	422	59	343	402	54	410	464	49	440	489	-8	75	67
Івано-Франківська	42	156	198	48	160	208	47	210	257	40	206	246	-2	50	48
Київська	56	276	332	52	283	335	51	441	492	41	465	506	-15	189	174
Кіровоградська	30	177	207	32	185	217	28	208	236	18	224	242	-12	47	35
м. Київ	827	873	1700	853	933	1786	1019	1167	2186	1116	1365	2481	289	492	781
Луганська	77	348	425	77	332	409	70	285	355	62	261	323	-15	-87	-102
Львівська	71	391	462	79	416	495	70	489	559	68	544	612	-3	153	150
Миколаївська	21	190	211	32	197	229	22	234	256	19	244	263	-2	54	52
Одеська	92	499	591	90	503	593	88	604	692	73	671	744	-19	172	153
Полтавська	33	208	241	27	217	244	35	264	299	27	270	297	-6	62	56
Рівненська	13	116	129	14	120	134	14	152	166	11	152	163	-2	36	34
Сумська	17	117	134	18	117	135	16	174	190	13	159	172	-4	42	38
Тернопільська	29	139	168	28	150	178	28	186	214	26	231	257	-3	92	89
Харківська	127	570	697	136	606	742	134	701	835	103	737	840	-24	167	143
Херсонська	21	184	205	21	189	210	18	253	271	17	245	262	-4	61	57
Хмельницька	35	164	199	62	178	240	35	200	235	25	213	238	-10	49	39
Черкаська	45	220	265	49	221	270	42	249	291	26	271	297	-19	51	32
Чернівецька	23	92	115	21	98	119	21	131	152	15	126	141	-8	34	26
Чернігівська	25	141	166	31	153	184	29	172	201	21	183	204	-4	42	38
АР Крим	43	323	366	57	215	272	39	22	61	37	22	59	-6	-301	-307
м. Севастополь	29	65	94	31	49	80	26	8	34	25	8	33	-4	-57	-61
Всього	2110	7832	9942	2204	7895	10099	2239	8886	11125	2125	9684	11809	15	1852	1867

* Джерело: розраховано автором

**Розподіл НФУ та їх структурних підрозділів
у регіонах України у 2013-2016 рр.***

Регіони (області)	Частка НФУ, %					Частка структурних підрозділів, %					Частка НФУ та їх структ. підрозділів, %				
	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016/ 2013	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016/ 2013	2013	2014	2015	2016	Зміна 2016/ 2013
Вінницька	1,2	1,1	1,2	1,0	-0,2	2,1	2,3	2,5	2,3	0,2	1,9	2,1	2,3	2,1	0,2
Волинська	1,0	0,8	0,8	0,6	-0,4	1,4	1,4	1,4	1,4	0,0	1,3	1,3	1,3	1,3	-0,1
Дніпропетровська	8,0	7,7	7,3	6,7	-1,3	10,7	11,0	11,0	12,9	2,3	10,1	10,2	10,2	11,8	1,7
Донецька	6,6	6,1	5,0	4,3	-2,3	10,0	9,3	6,8	6,1	-3,9	9,3	8,6	6,4	5,7	-3,5
Житомирська	0,7	0,6	0,4	0,3	-0,4	2,0	2,1	2,4	2,5	0,5	1,7	1,8	2,0	2,1	0,4
Закарпатська	1,3	1,2	1,2	0,9	-0,4	2,2	2,1	2,2	2,1	0,0	2,0	1,9	2,0	1,9	-0,1
Запорізька	2,7	2,7	2,4	2,3	-0,4	4,7	4,3	4,6	4,5	-0,1	4,2	4,0	4,2	4,1	-0,1
Івано-Франківська	2,0	2,2	2,1	1,9	-0,1	2,0	2,0	2,4	2,1	0,1	2,0	2,1	2,3	2,1	0,1
Київська	2,7	2,4	2,3	1,9	-0,7	3,5	3,6	5,0	4,8	1,3	3,3	3,3	4,4	4,3	0,9
Кіровоградська	1,4	1,5	1,3	0,8	-0,6	2,3	2,3	2,3	2,3	0,1	2,1	2,1	2,1	2,1	0,0
м. Київ	39,2	38,7	45,5	52,5	13,3	11,1	11,8	13,1	14,1	3,0	17,1	17,7	19,6	21,0	3,9
Луганська	3,6	3,5	3,1	2,9	-0,7	4,4	4,2	3,2	2,7	-1,7	4,3	4,0	3,2	2,7	-1,5
Львівська	3,4	3,6	3,1	3,2	-0,2	5,0	5,3	5,5	5,6	0,6	4,6	4,9	5,0	5,2	0,5
Миколаївська	1,0	1,5	1,0	0,9	-0,1	2,4	2,5	2,6	2,5	0,1	2,1	2,3	2,3	2,2	0,1
Одеська	4,4	4,1	3,9	3,4	-0,9	6,4	6,4	6,8	6,9	0,6	5,9	5,9	6,2	6,3	0,4
Полтавська	1,6	1,2	1,6	1,3	-0,3	2,7	2,7	3,0	2,8	0,1	2,4	2,4	2,7	2,5	0,1
Рівненська	0,6	0,6	0,6	0,5	-0,1	1,5	1,5	1,7	1,6	0,1	1,3	1,3	1,5	1,4	0,1
Сумська	0,8	0,8	0,7	0,6	-0,2	1,5	1,5	2,0	1,6	0,2	1,3	1,3	1,7	1,5	0,1
Тернопільська	1,4	1,3	1,3	1,2	-0,2	1,8	1,9	2,1	2,4	0,6	1,7	1,8	1,9	2,2	0,5
Харківська	6,0	6,2	6,0	4,8	-1,2	7,3	7,7	7,9	7,6	0,3	7,0	7,3	7,5	7,1	0,1
Херсонська	1,0	1,0	0,8	0,8	-0,2	2,3	2,4	2,8	2,5	0,2	2,1	2,1	2,4	2,2	0,2
Хмельницька	1,7	2,8	1,6	1,2	-0,5	2,1	2,3	2,3	2,2	0,1	2,0	2,4	2,1	2,0	0,0
Черкаська	2,1	2,2	1,9	1,2	-0,9	2,8	2,8	2,8	2,8	0,0	2,7	2,7	2,6	2,5	-0,1
Чернівецька	1,1	1,0	0,9	0,7	-0,4	1,2	1,2	1,5	1,3	0,1	1,2	1,2	1,4	1,2	0,0
Чернігівська	1,2	1,4	1,3	1,0	-0,2	1,8	1,9	1,9	1,9	0,1	1,7	1,8	1,8	1,7	0,1
АР Крим	2,0	2,6	1,7	1,7	-0,3	4,1	2,7	0,2	0,2	-3,9	3,7	2,7	0,5	0,5	-3,2
м. Севастополь	1,4	1,4	1,2	1,2	-0,2	0,8	0,6	0,1	0,1	-0,7	0,9	0,8	0,3	0,3	-0,7
Всього	100	100	100	100	-	100	100	100	100	-	100	100	100	100	-

* Джерело: розраховано автором

**Динаміка обсягів ринків страхування, кредитної кооперації
та недержавного пенсійного забезпечення в регіонах України***

Регіон (область)	Загальний обсяг наданих НФП, млн. грн.											Зміна, %	
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2008/ 2006	2016/ 2008
АР Крим та м. Севастополь	318,7	473,2	549,9	480,9	338,0	289,8	386,3	354,5	56,3	0,8	0,0	72,5	-
Вінницька	275,5	477,8	317,9	268,2	255,0	192,2	239,8	287,9	322,0	210,4	233,8	15,4	-26,4
Волинська	141,3	257,5	273,6	121,0	114,1	119,5	83,0	94,2	104,5	138,5	184,0	93,6	-32,8
Дніпропетровська	1027,9	2220,2	2607,2	2067,8	1850,1	1806,8	1445,9	1850,1	1519,1	1790,5	2818,9	153,6	8,1
Донецька	1645,3	2938,1	4027,6	4118,4	5218,7	4505,2	3383,2	4724,3	2157,9	596,4	717,1	144,8	-82,2
Житомирська	57,4	90,6	127,6	103,1	107,8	101,6	100,8	114,0	125,3	125,8	148,5	122,4	16,3
Закарпатська	218,3	357,1	411,8	322,2	272,9	164,0	171,7	194,6	184,8	179,8	224,8	88,6	-45,4
Запорізька	706,3	721,9	917,5	681,6	662,9	650,7	544,7	470,1	441,7	1288,0	1385,5	29,9	51,0
Івано-Франківська	171,3	230,7	313,1	282,7	275,1	314,6	303,4	303,1	400,3	412,2	443,8	82,7	41,7
Кіровоградська	70,5	113,3	165,4	137,9	119,2	119,4	130,0	130,9	123,7	125,2	134,0	134,5	-19,0
м.Київ та Київська	1130,2,9	1294,6,4	1890,9,4	1674,7,2	1794,5,2	1818,6,9	1982,6,4	2492,4,0	2557,3,0	2897,5,5	3337,2,2	67,3	76,5
Луганська	773,1	467,3	533,2	447,8	448,3	344,5	374,3	407,6	211,4	132,9	139,2	-31,0	-73,9
Львівська	333,6	554,0	1110,0	481,1	490,1	522,1	521,6	542,8	515,9	543,6	643,1	232,7	-42,1
Миколаївська	138,5	227,5	303,9	268,4	236,4	125,6	124,6	137,5	126,3	110,1	133,0	119,4	-56,3
Одеська	1600,0	3103,7	3504,7	2209,6	2567,4	1624,3	1187,9	1367,5	1828,5	743,2	836,3	119,1	-76,1
Полтавська	248,4	361,9	558,5	317,5	331,4	331,9	397,5	531,7	752,2	1238,1	531,3	124,9	-4,9
Рівненська	389,6	471,0	322,6	98,4	88,5	90,7	92,8	92,8	95,3	110,0	122,9	-17,2	-61,9
Сумська	43,4	73,3	92,1	70,7	73,1	75,4	74,3	66,3	65,2	81,0	95,8	112,1	4,0
Тернопільська	139,1	202,8	231,0	152,3	157,5	176,3	176,2	194,5	189,9	202,5	210,5	66,1	-8,8
Харківська	1557,1	2363,6	2329,6	1677,7	1142,4	1083,4	910,4	1281,2	488,1	462,0	527,3	49,6	-77,4
Херсонська	100,7	173,2	239,6	207,1	143,2	184,7	326,6	269,0	288,4	342,8	358,5	138,0	49,6
Хмельницька	107,8	161,4	188,9	144,1	148,8	160,1	173,8	174,1	166,6	175,8	201,1	75,2	6,4
Черкаська	346,5	600,5	751,2	539,6	452,7	325,5	291,9	277,0	211,5	216,7	249,0	116,8	-66,9
Чернівецька	85,0	122,5	143,8	128,7	119,4	119,3	113,2	122,9	129,9	132,5	153,2	69,1	6,5
Чернігівська	91,3	157,4	197,3	175,2	163,2	162,8	170,2	168,3	154,8	162,5	174,7	116,2	-11,5
Всього по Україні	2188,9	2986,7	3912,8	3224,9	3372,1	3177,7	3155,1	3908,1	3623,2	3849,7	4403,9	78,8	12,6

* Джерело: побудовано і розраховано автором

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

Баранова Валерія Вадимівна, к.е.н., доц., доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, м. Харків (п. 1.2)

Бачо Роберт Йосипович, к.е.н., доц., завідувач кафедри обліку і аудиту Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, м. Берегово (п. 6.5)

Бондаревська Ольга Миколаївна, аспірантка, асистент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка, м. Полтава (п. 4.4)

Бондаренко Вікторія Михайлівна, к.е.н., ст.н.с., доцент кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 4.2)

Бошота Неля Василівна, к.е.н., ст. викладач кафедри фінансів Мукачівського державного університету, м. Мукачево (п. 5.2)

Булеца Надія Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Ужгородського національного університету, м. Ужгород (пп. 1.1; 4.2; 6.3)

Варцаба Віра Іванівна, д.е.н., доц., завідувач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (пп. 1.1; 1.4; 3.3; 6.3)

Гобрей Марія Василівна, аспірант Мукачівського державного університету, м. Мукачево (п. 3.4)

Горбулько Марта Юріївна, слухач магістратури Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів (п. 2.2)

Добринь Світлана Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, м. Харків (п. 5.3)

Жихор Олена Борисівна, д.е.н., проф., академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри економіки та маркетингу, професор кафедри фінансів Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків (п. 1.2)

Завербний Андрій Степанович, к.е.н., доц., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів (п. 5.1)

Загоруйко Світлана Володимирівна, ст. викладач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 4.5)

Задорожна Руслана Павлівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква (п. 3.1)

Заславська Ольга Ігорівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 1.4)

Кампо Георгіна Михайлівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 6.2)

Копитко Марта Іванівна, д.е.н., доц., професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів (п. 2.2)

Кузенко Тетяна Борисівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, м. Харків (п. 2.3)

Лийзьо Наталія Василівна, аспірант кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 2.1)

Машіко Катерина Сергіївна, к.е.н., ст.н.с., старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м. Ужгород (пп. 1.3; 3.2)

Мінкович Вікторія Тарасівна, ст. викладач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 4.1)

Мица Владислав Володимирович, керівник Центру доуніверситетської підготовки та роботи з іноземними громадянами Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 6.4)

Мостіпака Олена Василівна, ст. викладач кафедри обліку і фінансів ПВНЗ «Хмельницький економічний університет», м. Хмельницький (п. 1.5)

Мулеса Еліна Валеріївна, аспірант кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 3.3)

Огородник Валерія Олегівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 1.4)

Папп Василь Васильович, д.е.н., проф., професор кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету, м. Мукачево (пп. 3.4; 5.2)

Пітюлич Михайло Михайлович, д.е.н., доц., професор кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (пп. 4.5; 6.1)

Пойда-Носик Ніна Никифорівна, к.е.н., проф., професор кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 2.1)

Савенко Ксенія Сергіївна, к.е.н., викладач кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, м. Харків (п. 2.5)

Сембер Степан Васильович, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (пп. 1.3; 3.2)

Сержанов Віталій Вікторович, к.е.н., доц., декан економічного факультету Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 4.5)

Скрильник Ірина Іванівна, старший викладач Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка, м. Полтава (п. 2.4)

Скрильник Олександр Миколайович, к.т.н., науковий співробітник Університету м. Монс, Королівство Бельгія (п. 2.4)

Сочка Катерина Андріївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 6.2)

Тимчак Мар'яна Володимирівна, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 4.3)

Траньович Юлія Петрівна, викладач кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 3.3)

Чакій Ольга Іванівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (п. 6.1)

Чубарь Оксана Геннадіївна, к.е.н., доц. доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, м. Ужгород (пп. 1.1; 1.3; 3.2)

Наукове видання

**Фінансове забезпечення регіонального розвитку в умовах
децентралізаційних та євроінтеграційних процесів**

Колективна монографія

Наукові та технічні редактори:

Варцаба В.І.
Пойда-Носик Н.Н.
Чубарь О.Г.
Огородник В.О.
Заславська О.І.
Мінкович В.Т.